

ΑΡΗ Ν. ΠΟΥΛΙΑΝΟΥ

Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΕΘΝΟΓΕΝΕΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

ΑΘΗΝΑ 1966
ΘΕΜΕΛΙΟ

ΑΡΗ Ν. ΠΟΥΛΙΑΝΟΥ

Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ἐξώφυλλο Ξανθίππης Μίχα

ΑΡΗ Ν. ΠΟΥΛΙΑΝΟΥ

Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΕΘΝΟΓΕΝΕΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

2η ΕΚΔΟΣΗ ΒΕΛΤΙΩΜΕΝΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ

῾Αφιερωμένο
στό δάσκαλό μου
ΓΙΩΡΓΗ ΦΡΑΝΤΣΕΒΙΤΣ ΝΤΕΜΠΕΤΣ

ΜΕΡΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

«... Ἡ δική μου ἄποψη εἶναι ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ Α. Ν. Πουλιανοῦ ἀντιπροσωπεύει τήν πιό τέλεια συγκεφαλαίωση γιά τήν Ἀνθρωπολογία τῶν Ἑλλήνων. Στήν ἐργασία αὐτή, πού εἶναι βασισμένη στίς μεθοδολογικές βάσεις τῆς Σοβιετικῆς Ἀνθρωπολογικῆς Σχολῆς, φαίνεται ἡ μεγάλη σημασία τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ὑλικοῦ, σάν ἱστορική πηγή. Ἐδῶ ὁ συγγραφέας ἐκθέτει ἀπ' ὅλες τίς πλευρές καί κυριολεκτικῶς ἀντικρούει τίς ἀντιλήψεις μέ τίς ὁποῖες προσπάθησαν νά δείξουν τήν ἔλλειψη δεσμοῦ τοῦ σύγχρονου πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδας μέ τούς φορεῖς ἐκείνου τοῦ ὑψηλοῦ πολιτισμοῦ, μέ τόν ὁποῖον εἶναι γνωστή ἡ Ἑλλάδα.

Ὁ Α. Ν. Πουλιανός, ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, μπόρεσε νά ὑπερασπισθεῖ τήν τιμή τοῦ ἀγαπημένου του Λαοῦ, ἐπέτυχε νά δείξει τή ρίζα τῆς καταγωγῆς του. Αὐτή ἡ ἐργασία, χωρίς ἀμφιβολία, θά εἶναι μεγάλη καί ὠφέλιμη συμβολή στήν Ἀνθρωπολογική Ἐπιστήμη γιά τούς Λαούς τῆς Εὐρώπης...».

Δρ Β. Π. Γιακίμωφ

(Διευθυντής τοῦ Ἀνθρωπολογικοῦ Ἰνστιτούτου, καί τοῦ Ἀνθρωπολογικοῦ Μουσείου τῆς Μόσχας).

«...Σέ ἐργασία ἀφιερωμένη στήν Ἐθνογένεση ἑνός λαοῦ, ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ μέθοδος τῆς ἔρευνας... Ὁ συγγραφέας κατέχει πλήρως τή μεθοδικότητα τῶν ἀνθρωπολογικῶν ἐρευνῶν, ἐτήρησε αὐστηρά ὅλους τούς ἀναγκαίους ὅρους καί ἔδωσε τήν ἁρμόζουσα προσοχή στά ζητήματα μεθοδικότητος...».

Δρ Μ. Γ. Λέβιν

(Διευθυντής τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τμήματος τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐθνογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς ΕΣΣΔ καί καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μόσχας).

«Ἡ ἐργασία τοῦ Α. Ν. Πουλιανοῦ παρουσιάζει ἐξαιρετικό ἐνδιαφέρον γιά τήν Ἐθνογραφική Ἐπιστήμη. Τό συγκεντρωμένο καί ἐπεξεργασμένο, στατιστικῶς, τεράστιο ὑλικό ἀνθρωπολογικῶν ἐρευνῶν ἀνάμεσα στούς Ἕλληνες, πρώτη φορά εἰσάγει στήν Ἐπιστήμη νέο, βασικό εἶδος πηγῶν γιά τή μελέτη ἑνός προβλήματος ἐξαιρετικῆς σημασίας, ὅπως εἶναι τό πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ».

Δρ Σ. Α. Τόκαρεφ

(Διευθυντής τῆς ἕδρας τῆς Ἐθνογραφίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μόσχας καί Διευθυντής τοῦ τμήματος τῆς Ἐθνογραφίας τῶν Λαῶν τῆς Εὐρώπης στό Ἰνστιτοῦτο Ἐθνογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς ΕΣΣΔ).

«...Τέτοιο ὑλικό σάν αὐτό πού παρουσιάζει στήν ἐργασία του ὁ Α. Ν. Πουλιανός γιά τήν Ἀνθρωπολογία τῆς Ἑλλάδας δέν ὑπῆρχε στήν ἀνθρωπολογική βιβλιογραφία... Σοβαρή ἀρετή τοῦ συγγραφέα εἶναι ἡ πολύπλευρη ἐξέταση τοῦ ζητήματος... Ἐπί πλέον πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι σ' αὐτή τήν ἐργασία βρίσκει τή θέση της καί ἡ κριτική τῶν ρατσιστικῶν διασκευασμάτων σχετικῶς μέ τή γένεση τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδας».

Δρ Ι. Ρογκίνσκυ

(Ἀνθρωπολόγος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μόσχας).

Ὁ κ. Τζ. Λ. Ἄντζελ (Ἀμερικανός ἀνθρωπολόγος) *(Στό ἀμερικανικό περιοδικό «Φυσικῆς Ἀνθρωπολογίας», Νο 22, τ. 5, σ. 343, 1964)*

... (Ὁ συγγραφέας) ... σωστά ἀποφαίνεται ὅτι μερικοί περιφερειακοί «τύποι» βασικά προέρχονται ἀπό προ - ινδοευρωπαϊκούς καί προ - τουρκικούς πληθυσμούς, ὅτι ὑπάρχει πλήρης συνέχεια γενετική ἀπό τούς ἀρχαίους ὥς τούς σύγχρονους καιρούς...

Ἀπό τά πρακτικά τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπολογικῆς Ἑταιρίας. Συνεδρία 2 Ἀπριλίου 1962

Ὁ κ. Ἰωάννης Κούμαρης:

Πρόκειται περί ἐρεύνης γενομένης μετά πολλοῦ κόπου, πρός ἐξαγωγήν πορισμάτων κατά τό δυνατόν ἀσφαλῶν, πολυτίμων ὁπωσδήποτε διά τήν χειμαζομένην Ἀνθρωπολογικήν Ἔρευναν... Καί εἶναι αὕτη μείζονος μάλιστα διεθνοῦς ἀξίας διά τήν ἑλληνικήν αὐτήν συμβολήν, εἰς ἑλληνικόν θέμα, γενομένη ἀπό διεθνοῦς βήματος...

Ὁ κ. Ξέρξης Λίβας (Ἀντιστράτηγος ἐ. ἀ.):

...Ἐνδιαφέρει πολύ ἡ ἀκολουθηθεῖσα μέθοδος τῆς συστηματικῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, διότι ἐξ αὐτῆς προκύπτει ἡ ἀξία τῶν ἐξαχθέντων συμπερασμάτων...

Ὁ κ. Χρῆστος Μαλτέζος (Καθηγητής):

... Θεωρῶ τό ἔργον ἀξιόλογον ἀπό ἀπόψεως περιεχομένου, καθ' ὅσον στηρίζεται ἐπί ἱκανῆς σειρᾶς ἀνθρωπομετρήσεων...

Ὁ κ. Βασίλειος Βαλαώρας (Καθηγητής):

...Ἡ μελέτη τῆς Ἀνθρωπολογίας καί Ἐθνολογίας ἐν Ἑλλάδι πρέπει νά τύχῃ μεγαλυτέρας τῆς ἧς ἔλαβε μέχρι

τοῦδε. προσοχῆς ὑπό τῶν ἐπιστημόνων μας. Τό βιβλίον τοῦ κ. Πουλιανοῦ συμβάλλει εἰς τόν ἀνωτέρω σκοπόν...

Ὁμοίως ἐκφράστηκαν καί τά λοιπά μέλη τῆς Ἑταιρίας.

Κρίσεις ἔγιναν ἀπ' ὅλο τόν Ἑλληνικό Τύπο καί πολλούς πνευματικούς ἡγέτες:

Ὁ Μακαριώτατος Κύπρου Μακάριος:

Σέ γράμμα του (30/6/62) γιά τήν πρώτη ἔκδοση τοῦ ἔργου συγχαίρει «...ἐγκαρδίως ἐπί τῇ ἐκδόσει τοιούτου ἀξιολόγου ἔργου, πολλά ὁμολογουμένως προσφέροντος εἰς τήν ἀνθρωπολογικήν ἔρευναν...».

Ὁ Σπύρος Μελάς (Ἀκαδημαϊκός) *(«Ἀτλαντίς» Νέας Ὑόρκης, 30.3.1965):*

...Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Πουλιανοῦ... ἦρθε νά μᾶς θυμίσει ποιοί εἴμαστε, τί ἔχουμε προσφέρει, ἀπό τί πρέπει νά ἐμπνευσθοῦμε, πρός ποιούς στόχους νά ὑψωθοῦμε, σέ τί τομεῖς νά ἐργασθοῦμε καί πῶς ν' ἀτενίζουμε τό μέλλον.

Ὁ Γιῶργος Θεοτοκάς:

... Τό γεγονός ὅτι ἡ ἐργασία αὐτή, πού πραγματεύεται ἕνα θέμα τόσο ὀλισθηρό, ἐγκρίνεται ἐξ ἴσου ἀπό τή Σοβιετική Ἀκαδημία καί ἀπό τή δική μας ἐπιστήμη, τῆς δίνει ἐντελῶς ἰδιαίτερη σημασία...

Ὁ κ. Δημήτρης Θεοχάρης (Ἀρχαιολόγος) *(Σέ ἀνακοίνωσή του στήν «Ἑταιρία Φίλων τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν». «Καθημερινή», 20.3.66):*

...Μέ τάς ἀνθρωπολογικάς μελέτας τοῦ καθηγητοῦ Πουλιανοῦ καί μέ τά νεώτερα ἀρχαιολογικά εὑρήματα ἀπεδείχθη... ὅτι ἀπό τῶν παλαιολιθικῶν χρόνων παραμένει βασικῶς εἰς τήν πατρίδα μας τό ἴδιον πληθυσμιακόν στοιχεῖον καί ὁ ἴδιος λαός...

Ὁ κ. Νίκος Ψυρούκης (Ἱστορικός) *(«Ἐπιθ. Τέχνης», ἀρ. 89, Μάης 1962):*

...Ἡ μελέτη, μέ τήν αὐστηρή δομή καί ἔκτασή της, ἀποτελεῖ ἕνα πραγματικό ἐπίτευγμα... Ἡ ἱστορική ἑνότητα πού διέπει τήν ἀνάπτυξη τοῦ θέματος ζωντανεύει τή μελέτη, τῆς προσδίδει μιά ἐπικαιρότητα, τήν κάνει ἀξιοποιήσιμη γιά μιά σειρά κλάδους τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης...

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Γνῶθι σεαυτόν
('Επιγραφή στούς Δελφούς)

Ποιοί εἶναι οἱ Ἕλληνες; Ἤ, πιό σωστά, ποιοί λαοί ὀνομάζονταν Ἕλληνες; Τό ἐρώτημα αὐτό ἀντιμετωπιζόταν συνεχῶς ἀπό τούς ἐρευνητές χωρίς καί νἄχει βρεῖ, μέχρι σήμερα, μιά τελική ἀπάντηση. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες — Ἡσίοδος, Ἡρόδοτος, Θουκιδίδης καί ἄλλοι — εἶχαν ἐνδιαφερθεῖ γιά τήν καταγωγή τους. Ὅμως ἡ λύση τοῦ προβλήματος, πού βρίσκεται διατυπωμένο στή γνωστή ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ τοῦ 'Απόλλωνα στούς Δελφούς, ἀποδείχτηκε ὅτι δέν εἶναι τόσο εὔκολη.

Οἱ περισσότερες ἔρευνες γιά τήν προέλευση τῶν Ἑλλήνων ἔπασχαν ἀπό μιά βασική ἀδυναμία: Μελετοῦσαν τό πρόβλημα ἀπό τήν ἀρχαιολογική καί τή γλωσσολογική, κυρίως, πλευρά. Ἡ ἀνθρωπολογία σάν ἐπιστήμη δέν εἶχε ὥς τώρα κληθεῖ νά προσφέρει τή συμβολή της στή λύση τοῦ ζητήματος. Μοναδική ἐξαίρεση ἀποτελοῦν ὁρισμένες παλαιοανθρωπολογικές ἐργασίες, ὅπως τοῦ Κλῶνος Στεφάνου καί τοῦ 'Ιωάννου Κούμαρη.

Φυσικά δέ θά ἦταν σωστό νά στηριχτεῖ κανείς μόνο στό ἀνθρωπολογικό ὑλικό γιά νά λύσει ἐθνογενετικά προβλήματα. Ἀλλά θά ἦταν ἀκόμα πιό μεγάλο λάθος νά ἀγνοήσει αὐτό τό ὑλικό πού παρέχει τό σημερινό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρωπολογικῆς ἐπιστήμης. Ἡ διαπίστωση αὐτή ὑπῆρξε μιά ἀπό τίς αἰτίες πού ὁδήγησαν στήν ἐμφάνιση ἑνός νέου ἐπιστημονικοῦ κλάδου, στήν ΕΣΣΔ, τοῦ κλάδου τῆς Ἐθνογενετικῆς, πού συνδυάζει τά δεδομένα τῶν διαφόρων ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, τῆς γλωσσολογίας καί τῆς ἀνθρωπολογίας[1].

Ἡ ἐπιστημονική φυλετική ξεκινάει ἀπό τή θέση ὅτι «τό ἔθνος εἶναι κοινότητα ἀνθρώπων πού ὀφείλει τή δημιουργία της σέ ἱστορικά αἴτια. Δέν εἶναι λοιπόν κοινότητα φυλῆς καί γένους».

Τό ἀνθρωπολογικό ὑλικό δέν χρησιμεύει μόνο γιά νά προσδιοριστεῖ ὁ «φυσικός» (μορφολογικός) τύπος τοῦ λαοῦ πού μελετᾶται, ἀλλά καί σάν βασική ἱστορική πηγή[2]. Ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ ἀπαιτεῖ μιά κάποια θεωρητική ἐπεξεργασία τῶν ζητημάτων πού ἀναφέρονται στίς ἀμοιβαῖες σχέσεις τῶν ἀνθρωπολογικῶν τύπων μέ τίς γλωσσικές, πολιτιστικές καί ἐθνικές ὁμάδες.

Ἡ ἐθνογενετική εἶναι μιά πολυσύνθετη μελέτη πού ἔχει σά βάση της τέτοιες θεωρητικές ἐπεξεργασίες. Ὁ ἀν-

---

[1] Ochanin, L. V.: «Antropologhitcheskii sostav naselenia Srednei Azii i etnoghenez jeyo narodov» (Ὀσσάνιν, Λ.Β.: «Ἡ ἀνθρωπολογική σύνθεση Μέσης Ἀσίας καί ἡ ἐθνογένεση τῶν λαῶν της»). Μέρος 1, Ἐρεβάν, 1957, σελ. 12.

[2]. Debets, G. F., Levin, M. G., Trofimova, T.A.: «Antropologhitcheskii material kak istotchnik izytchenia vaprosov Etnogheneza» (Ντεμπέτς, Γ.Φ., Λέβιν, Μ.Γ., Τροφίμοβα, Τ.Α.: «Τό ἀνθρωπολογικό ὑλικό σάν πηγή μελέτης τῶν ζητημάτων τῆς ἐθνογενετικῆς») Σοβιετική Ἐθνογραφία, 1, 1952, σελ. 29-35.

θρωπολόγος, συγκρίνοντας τό ὑλικό του μέ τά δεδομένα πού προσφέρουν ἡ ἀρχαιολογία, ἡ γλωσσολογία, ἡ ἐθνογραφία καί ἡ ἱστορία, τό συμπληρώνει σέ ἀρκετό βαθμό, γιατί τά ἀνθρωπολογικά δεδομένα παίζουν βασικό ρόλο στόν προσδιορισμό τῶν ὑποστρωμάτων καί ὑπερστρωμάτων πού παίρνουν μέρος στή διαμόρφωση ἑνός λαοῦ.

Εἶναι, κατά συνέπεια, λυπηρό πού ἀκόμα καί «ἀναγνωρισμένοι μαρξιστές»[3], — ὅπως ὁ Ἕλληνας ἱστορικός Γιάννης Κορδάτος στό ἔργο του «Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας» — ὑποτιμοῦν τό ρόλο τῶν σωματολογικῶν ἐρευνῶν[4] στήν κατανόηση τῶν φυλογενετικῶν ἐξελίξεων. Ἴσως αὐτό νά ὀφείλεται σέ ἄγνοια τῶν ἐπιτυχιῶν τῆς συγχρόνου φυλετικῆς. Πρέπει ὅμως νά σημειωθεῖ ὅτι, ὅπως φαίνεται, ὁ Κορδάτος δέν εἶναι ἀπαλλαγμένος ἀπό τίς ἀντιλήψεις τοῦ «μεταναστευτισμοῦ»: Θαμπωμένος ἀπό τό ex oriente lux, μεταθέτει τήν ἀφετηρία τοῦ μεταναστευτικοῦ ρεύματος στήν Ἀνατολή[5], ἀνατρέποντας τή γνώμη τῶν Γερμανῶν ἐπιστημόνων πού ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ Ἕλληνες προῆλθαν ἀπό τούς βόρειους λαούς.

Ἄν ἡ ἐπιστήμη δέν μπόρεσε μέχρι τώρα νά διαλευκάνει τήν προέλευση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τό ἴδιο μεγάλες δυσκολίες ἀντιμετώπισε καί στό ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν Νεοελλήνων πού ἔχει προκαλέσει πάρα πολλές συζητήσεις. Προφανῶς τά προβλήματα τῆς προέλευσης τόσο τῶν ἀρχαίων ὅσο καί τῶν σύγχρονων Ἑλλήνων ἀποτελοῦν δυό πλευρές τοῦ ἴδιου ζητήματος πού πρέπει νά ἐξεταστεῖ σάν ἑνιαῖο σύνολο.

---

[3]. Elnitskii, L.A.: «Kritika i bibliografia» (Ἐλνίτσκη, Λ.Α.: «Κριτική καί βιβλιογραφία») Vest. Dr. Istorii, 1, 1959, str. 181.

[4]. Κορδάτος Γιάνης: «Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας», Ἀθήνα, 1955, σελ. 102.

[5]. Κορδάτος Γιάνης: Ἴδια ἐργασία, σελ. 151.

Οἱ ὑποστηρικτές τῆς ἄποψης ὅτι ὁ φυλετικός παράγοντας ἐπιδρᾶ στήν ἱστορία (ὅπως π.χ. ὁ Φύρστ[6] καί ἄλλοι) θεωροῦσαν ὅτι τόν πολιτισμό τόν ἔφεραν στήν ἀρχαία Ἑλλάδα ἐκπρόσωποι τῆς 6όρειας φυλῆς. Ἡ σοβιετική ἀνθρωπολογία ἀποκρούει αὐτές τίς ἀπόψεις σάν «τό λιγότερο ἐξεζητημένες καί κυρίως σάν ἀντεπιστημονικές»[7]. Τό ἴδιο ἀνακριβεῖς ἀποδείχτηκαν οἱ ἀντιλήψεις ἑνός ἄλλου Γερμανοῦ ἐπιστήμονα, τοῦ Φαλμεράϋερ[8], πού ἰσχυριζόταν ὅτι κατά τό Μεσαίωνα οἱ Ἕλληνες ἀφομοιώθηκαν ἀπό τούς Σλάβους. Ὁ Παπαρρηγόπουλος καί ἄλλοι ἱστορικοί ἀποκρούουν τήν ἀντίληψη αὐτή. Οἱ ἀνθρωπολόγοι, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἀπόδειξαν μέ τίς ἔρευνές τους ὅτι ὁ χαρακτήρας τῶν ἀλλαγῶν πού προξενήθηκαν στή φυλετική σύνθεση τῶν λαῶν τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης ἀπό τίς μετακινήσεις τῶν πληθυσμῶν στή διάρκεια τοῦ 4ου - 6ου αἰώνα μ.Χ. ἦταν ποσοτικός καί ὄχι ποιοτικός[9]. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, ὁ ὅρος Σλάβοι δέν ὑποδηλώνει κάτι ἑνιαῖο ἀπό ἀνθρωπολογική ἄποψη, γιατί οἱ διάφοροι σλαβικοί λαοί διαφέρουν μορφολογικῶς μεταξύ τους. Ὁ φυσικός τύπος τοῦ καθενός συγγενεύει πολύ μέ τόν τύπο τῶν

---

6. Fürst, C.M.: «Zur Anthropologie der prähistorischen Griechen in Argolis» (Φύρστ, K.M.: «Γιά τήν ἀνθρωπολογία τῶν προϊστορικῶν Ἑλλήνων στήν Ἀργολίδα») Lunds U. Ars. 2, Bd. 26, No 8, 1930.

7. Debets, G.F.: «Rassi, iaziki, kultura» v sbor. «Naouka o rassah i Rassisme» (Ντεμπέτς, Γ.Φ.: «Οἱ φυλές, οἱ γλῶσσες, ὁ πολιτισμός», στή συλλογή «Ἡ ἐπιστήμη γιά τίς φυλές καί τό ρατσισμό») vip. IV, M-L., 1938, str. 119.

8. Fallmerayer, J. Ph.: «Welchen Einfluss hatte die Besengung Griechenlands dureh die Slaven» (Stuttgart, 1835, σελ. 111.

9. Tcheboksarov, N.N.: «Antropologhicheskii sostav sovremennih nemtsev» (Τσεμποξάρωφ, N.N. «Ἡ ἀνθρωπολογική σύνθεση τῶν συγχρόνων Γερμανῶν») Uch. Zap. MGU, Vip. 63, M. 1941, str. 286

γειτονικῶν του μή σλαβικῶν λαῶν, ἐνῶ παράλληλα διαφέρει ἀρκετά ἀπό τόν τύπο ἄλλων σλαβικῶν λαῶν πού ζοῦνε σέ ἄλλα, πιό μακρινά, μέρη. Τά ἀνθρωπολογικά δεδομένα δέν ἐπιβεβαιώνουν τή γνώμη ὅτι ἡ διάδοση τῶν σλαβικῶν γλωσσῶν συνοδευόταν ἀπό μαζικές μετακινήσεις λαῶν[10].

Τά δεδομένα πού παρουσιάζουμε σ' αὐτή τήν ἐργασία ἐπιβεβαιώνουν τό πιό πάνω συμπέρασμα τόσο γιά τήν περίπτωση τῶν Σλαβομακεδόνων τῆς Ἑλλάδας ὅσο καί γιά τήν περίπτωση τῶν Βλάχων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Ὡστόσο ἡ θέση ὅτι *σέ κάθε λαό ὑπάρχει ἕνα ποσοστό πού μπορεῖ καί πρέπει κατά κάποιο βαθμό νά θεωρηθεῖ σάν ἀποτέλεσμα ἐπιμειξίας*[11], δέν ἀνατρέπεται ἀπ' αὐτό τό συμπέρασμα.

Σ' ὅλη τήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας οἱ φυλές διαρκῶς διασταυρώνονταν μεταξύ τους. Ἀλλά οἱ φυλετικοί τύποι ἤ τά ὑπολείμματα τῶν φυλετικῶν τύπων πού περιέχονται στίς ἐθνικές ἤ τίς ἐθνογραφικές ὁμάδες θά ὑπάρχουν ἀκόμα γιά πολύν καιρό, μιά καί *«τά φυλετικά χαρακτηριστικά εἶναι πολύ πιό συντηρητικά καί ἐξελίσσονται μέ πολύ πιό 6ραδύ ρυθμό ἀπό τά κοινωνικά»*[12].

---

10. Debets, G. F., Trofimova, T. A., Tcheboksarov, N.N.: «Problemi zaselenia Evropi po autropologhitcheskim danim» (Ντεμπέτς, Γ. Φ., Τροφίμοβα, T. A., Τσεμποξάρωφ, N.N.: «Τά προβλήματα τῆς ἐξάπλωσης τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Εὐρώπης σύμφωνα μέ τά ἀνθρωπολογικά δεδομένα») Institout Etnogr. t. XVI, M. 1951, str. 465.

11. Debets, G. F. «Metodi rasovovo analiza u rabotah L. V. Tchekanovskovo i evo chkoli» (Ντεμπέτς, Γ.Φ.: «Οἱ μέθοδες φυλετικῆς ἀνάλυσης στίς ἐργασίες τοῦ Τσεκανόβσκι καί τῆς σχολῆς του») S. Etn. 3, M. 1959, str. 138.

12. Yarkho, A.N.: «Protiv idealistitcheskih tetchenii v ra-

Γλωσσολόγοι ὅπως ὁ Ράϊς ἀναγνωρίζουν ὅτι «*τά κρανία εἶναι πιό σκληρά ἀπό τά σύμφωνα καί τά φωνήεντα*» κι ὅτι «*ὅταν ἕνας ἀνθρωπολογικός τύπος ἀλλάζει γλώσσα, τοῦτο δέ σημαίνει ὅτι ἀλλάζουν καί τά φυλετικά του γνωρίσματα*»[13].

Ἡ σύγχρονη ἀνθρωπολογία ἀρνεῖται ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐθνικῶν πολιτισμῶν καί γλωσσῶν ἐξαρτιέται αἰτιακά ἀπό τή ράτσα. Πολύ συχνά τά ἔθνη ἀποτελοῦνται ἀπό διάφορες φυλές, ὅπως καί μιά φυλή μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ συστατικό στοιχεῖο διαφόρων ἐθνῶν.

«Καθαρόαιμοι» λαοί δέν ὑπῆρχαν οὔτε καί στό μακρινό παρελθόν. Ἔτσι καί οἱ Ἕλληνες δέν ἦταν ἀπό φυλετική - ἀνθρωπολογική ἄποψη «ἕνας λαός». Κατά τούς προϊστορικούς χρόνους ὁ γεωγραφικός χῶρος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, τά νησιά καί ἡ δυτική Μικρά Ἀσία κατοικοῦνταν ἀπό φυλές πού δέ μιλοῦσαν ἑλληνικά. Ἡ ἑλληνική γλώσσα ἐμφανίστηκε στήν περιοχή αὐτή πολύ ἀργότερα. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ διαμόρφωση τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν, ἄν καί τοποθετεῖται πολύ πιό πρίν ἀπό τήν ἀρχή τῆς 2ης χιλιετηρίδας π. Χ., εἶναι πάντως φαινόμενο πολύ μεταγενέστερο, σέ σχέση μέ τή διαμόρφωση τῶν βασικῶν φυλετικῶν τύπων τῶν λαῶν πού μιλοῦν τίς γλῶσσες αὐτές[14]. Στήν Ἑλλάδα, οἱ φυλές πού μιλοῦσαν τήν ἴδια γλώσσα καί εἶχαν τόν ἴδιο πολι-

---

sovedenii SSSR» (Γιάρχο, A. N.: «Ἐναντίον τῶν ἰδεαλιστικῶν ρευμάτων στή φυλετική») Antr. J. 1, M. 1932, str. 14.

13. Ripley; W. Z.: «The Races of Europe», 1899, p. 27.

14. Dəbets, G.F.: «K probleme rasovovo tipa protofinov» (Ντεμπέτς, Γ.Φ.: «Πρός τό πρόβλημα τῶν φυλετικῶν τύπων τῶν πρωτοφίννων») Ouch. zap. M,G,Ou, vip. 63, M. 1941, str. 19.

τισμό, κατά τόν 6ο αἰώνα π. Χ., ἄρχισαν ν' ἀποκτοῦν συνείδηση ὅτι ἀποτελοῦν μιά κοινότητα.

Ὁ Παυσανίας γράφει ὅτι εἶδε σ' ἐπιγραφή πού χρονολογεῖται ἀπό τό 586 π.Χ. τή λέξη «Ἕλληνες» νά σημαίνει ὅλους τούς κατοίκους τῆς Ἑλλάδας[15].

Κατά τή βυζαντινή περίοδο οἱ Ἕλληνες, ὅπως καί κάθε ὀρθόδοξος χριστιανός πού μιλοῦσε ἑλληνικά, ἀποκαλοῦνταν «Ρωμαῖοι», ὀνομασία πού διατηρεῖται ὥς τίς μέρες μας μέ τίς ἐκφράσεις «ρωμιός», «ρωμέϊκα», «ρωμιοσύνη» κλπ.

Ποιοί ἦταν οἱ Ἕλληνες σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς ἱστορίας τους μέσα στούς αἰῶνες ὥς σήμερα; Τό ἐρώτημα τοῦτο προσδιόρισε καί τό θέμα τῆς ἔρευνάς μας.

Σύμφωνα μέ ὅσα ἀναφέρθηκαν πιό πάνω, σχετικά μέ τό ρόλο καί τή σημασία τῆς ἀνθρωπολογίας σάν πηγῆς τῶν ἐθνογενετικῶν δεδομένων, κρίναμε σκόπιμο νά ἐρευνήσουμε τό ζήτημα ἀπό τήν ἀνθρωπολογική πλευρά, ἀρχίζοντας τήν ἐξέταση ἀπό ἕναν τομέα πού εἶχε λιγότερο ἐρευνηθεῖ, δηλαδή ἀπό τήν ἀνθρωπολογική σύνθεση τοῦ σύγχρονου πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδας.

Ἡ διαδικασία τῶν φυλετικῶν διαμορφώσεων, ὁ χρόνος πού ἐμφανίζεται ὁ ἕνας ἤ ὁ ἄλλος τύπος στόν τόπο μας, καθώς καί ἄλλα προβλήματα, λύνονται μέ τή βοήθεια τῆς παλαιοανθρωπολογίας. Ἔτσι στό φῶς τοῦ παρελθόντος, τό σύγχρονο ὑλικό ζωντανεύει τά ἐλάχιστα ὑπολείμματα τῶν σκελετῶν πού ἔχουν ἀνευρεθεῖ καί προσδιορίζει τή φυλογενετική τους σημασία. Τό παρόν εἶναι ἀντανάκλαση ὅλου τοῦ παρελθόντος καί σ' αὐτό ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ ἱστορική του ἀξία. Τό παρελθόν μᾶς βοηθάει νά κατανοήσουμε τό παρόν, καί τό παρόν μᾶς βοηθάει νά διανοηθοῦμε τό παρελθόν.

---

15. Παυσανίας, Χ. 7, 4-5.

Δέν νομίζουμε ὅτι ἡ ἐργασία αὐτή λύνει ὅλα τά προβλήματα, πού ἔχουν σχέση μέ τό πολυσύνθετο ζήτημα τό ὁποῖο ἐξετάζουμε. Ὅμως τό ἀνθρωπολογικό ὑλικό πού συγκεντρώθηκε μαρτυράει ὅτι ὑπάρχει *ἀδιάκοπη φυλετική ἑνότητα* τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδας σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς ἱστορίας, τουλάχιστο ἀπό τούς νεολιθικούς χρόνους κ' ἔπειτα. Τοῦτο εἶναι ἕνα ἀπό τά βασικά συμπεράσματα τῆς ἔρευνας αὐτῆς.

Σύμφωνα μέ τά ἀνθρωπολογικά δεδομένα τό νεοελληνικό ἔθνος ἁπλώνει τίς ρίζες του ὥς τά βάθη τῆς ἀρχαιότητας κι ὄχι μόνο στό βυζαντινό Μεσαίωνα, ὅπως διατείνονται μερικοί συγγραφεῖς[16].

Ἡ λαθεμένη αὐτή ἄποψη πείθει, γιά μιάν ἀκόμα φορά, ὅτι προκειμένου νά φωτιστεῖ τό ζήτημα τῆς ἐθνογένεσης ἑνός λαοῦ εἶναι ἀπαραίτητο νά παίρνεται ὑπ' ὄψη τό ἀνθρωπολογικό ὑλικό. Γιατί *τά στοιχεῖα τοῦ κάθε ἔθνους — ἡ γλώσσα, ὁ γεωγραφικός χῶρος, ἡ κοινότητα πολιτισμοῦ κλπ. — δημιουργήθηκαν ἀπό πολύ παλιά, πολύ προτοῦ ἐμφανιστεῖ ὁ καπιταλισμός*.

Ἀδιάκοπη φυλετική συνέχεια τῶν Ἑλλήνων δέν σημαίνει ὅτι οἱ ἀρχικοί τύποι ἔμειναν ἀναλλοίωτοι, ὅτι δηλαδή δέν ἔχουν ὑποστεῖ διάφορες ξένες ἐπιδράσεις. Κι ἀκόμη, πρέπει νά ὑπολογίζεται ἡ ἐξελικτική ἀλλαγή τῶν ἴδιων τῶν τύπων, πράγμα πού διαπιστώνεται ἀπό τή μελέτη τοῦ κεφαλικοῦ δείκτη καί τῶν ἄλλων ἀνθρωπολογικῶν ἰδιοτήτων τοῦ συγκεντρωμένου ὑλικοῦ. Ὁ κεφαλικός δείκτης δέν παίζει κύριο ρόλο στήν κατανόηση τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τύπου τῶν

16. Ζαχαριάδης, Ν.: «Συλλογή ἔργων», ἔκδοση ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, 1953, σ. 15.

Ἑλλήνων. Γιατί, ὅπως θά δοῦμε πιό κάτω σ' αὐτή τή μελέτη, ὁ διαχωρισμός σέ δολιχοκέφαλους καί βραχυκέφαλους δέν εἶναι σωστός.

Ὁ Α. Π. Μπογκντάνωφ, πού πρῶτος διαπίστωσε τό φαινόμενο τῆς βραχυκεφαλοποίησης[17] παρατηρεῖ ὀρθότατα: «*Ἐκεῖνο πού κάνει ἕνα λαό νά ἐκτιμᾶται δέν εἶναι ἡ βραχυκεφαλία ἤ ἡ δολιχοκεφαλία του, οὔτε οἱ ἀρχαῖοι του πρόγονοι, ὅποια κι ἄν εἶναι ἡ προέλευσή τους*».

Ἄν δέν κατανοηθεῖ ὁ μηχανισμός τῆς βραχυκεφαλοποίησης, δέν εἶναι δυνατό νά ἐξηγηθεῖ ἡ ἐμφάνιση στά βορειοδυτικά τῆς Ἑλλάδας ἑνός τέτοιου τύπου μέ σχετικά ἀνοικτό χρωματισμό, ὅπως εἶναι ὁ «Ἠπειρώτικος» (ὁ γνωστός μέ τό ὄνομα «Διναρικός» στή βιβλιογραφία), ὁ ὁποῖος πιθανόν νά ἔχει μεσογειακή καταγωγή. Ἡ διαμόρφωση τοῦ Ἠπειρώτικου τύπου μᾶς βοηθάει, μέ τή σειρά του, νά κατανοήσουμε τό πρόβλημα τοῦ Διναρικοῦ τύπου γενικά καί ἴσως καί τοῦ Ἀρμενικοῦ.

Μέ βάση ὅσα ἀναφέρθηκαν πιό πάνω, μποροῦμε νά καθορίσουμε ὅτι τά προβλήματα μέ τά ὁποῖα θά ἀσχοληθεῖ ἡ ἔρευνα αὐτή εἶναι:

17. Trofimova, T. A.: «Tcherepa iz Nikolskovo Kladbischa» [K vaprosou ob izmentchivosti tipa vo vremeni] (Τροφίμοβα, Τ. Α.: «Τά κρανία ἀπό τό νεκροταφεῖο Νίκολσκη» [Τό ζήτημα τῆς μεταβλητικότητας τοῦ τύπου στό χρόνο]) Oug Zap. M G. u, v. 63, M. 1941, str. 198.

18. Bogdanov, A. Π.: «Materiali dlia antropologhii kurganovo perioda Moskovskoi gubernii» (Μπογντάνωφ, Α. Π.: Ὑλικό γιά ἀνθρωπολογία τῆς κουργκανικῆς περιόδου τοῦ κυβερνείου τῆς Μόσχας»). Izd. Ob-va, lioub. estest., t. III, v. 1, M. 1867.

1. Ποιοί ἀνθρωπολογικοί τύποι ἤ ποικιλίες τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου διακρίνονται στό σημερινό πληθυσμό τῆς Ἑλλάδας;

2. Ποιά ἡ ἐπίδραση τῶν ἀνατολικῶν καί βόρειων ἀνθρωπολογικῶν τύπων στή διαμόρφωση τῶν ἀνθρωπολογικῶν τύπων τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης;

3. Ποιός ὁ βαθμός ὁμοιότητας ἀνάμεσα στούς τύπους πού παίρνουν μέρος στήν ἀνθρωπολογική σύνθεση τῶν Ἑλλήνων καί στούς τύπους τῶν ἄλλων ὁμάδων πού δέν μιλοῦν μόνο ἑλληνικά (Σλαβομακεδόνων καί Βλάχων) καί ποιές οἱ ὁμοιότητες ἀνάμεσα στούς Ἕλληνες καί τούς γειτονικούς λαούς πού κατοικοῦν στά βόρεια, στά ἀνατολικά καί στά δυτικά τῆς Ἑλλάδας;

4. Μέ ποιούς ἀπό τούς ἤδη γνωστούς τύπους παραβάλλονται οἱ νέοι τύποι πού ξεχωρίσαμε, ἰδιαίτερα ἐκεῖνοι πού σχετίζονται μέ τή διαδικασία τῆς βραχυκεφαλοποίησης;

5. Ἡ διαδικασία διαμόρφωσης τῆς ἀνθρωπολογικῆς σύνθεσης τῶν Ἑλλήνων μέ βάση τά παλαιοανθρωπολογικά, σωματολογικά, ἀρχαιολογικά, ἐθνογραφικά καί γλωσσολογικά δεδομένα.

6. Αἴτια καί χρόνος σχηματισμοῦ τῶν ὁμοιοτήτων καί τῶν διαφορῶν ἀνάμεσα στούς ἀνθρωπολογικούς τύπους τῆς Ἑλλάδας.

7. Ποιά ἡ ἀλλοίωση πού παθαίνουν οἱ ἀνθρωπολογικοί τύποι μέ τίς μεταναστεύσεις καί τή βραχυκεφαλοποίηση;

8. Διαφορές ἡλικίας καί φύλου στίς διάφορες ὁμάδες τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδας.

ΥΛΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Ἡ ἀνθρωπολογική ἀνάλυση πού ἀκολουθεῖ, στηρίζεται στή μελέτη 3.262 ἀτόμων, κατανεμημένων σέ 42 ὁμάδες: 25 ὁμάδες ἀνδρῶν καί 17 γυναικῶν. Οἱ 22 ἀπό τίς 25 ὁμάδες ἀνδρῶν ἀντιπροσωπεύουν πληθυσμούς ἑλλαδικούς καί ἑλληνικούς τῆς Πρόσω Ἀσίας καί τῆς Κριμαίας (Ἀζοφικῆς). Στόν ἀριθμό αὐτόν περιλαμβάνονται καί τρεῖς ὁμάδες Βλάχων τῆς Ἑλλάδας (Ρωμανόφωνοι τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλίας καί Ἠπείρου) καθώς καί μιά ὁμάδα Σλαβομακεδόνων (Σλαβόφωνοι τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας). Οἱ ὑπόλοιπες τρεῖς ὁμάδες ἀνδρῶν ἀποτελοῦνται ἡ μιά ἀπό Ρώσους, ἡ ἄλλη ἀπό Οὐζμπέκους καί ἡ τρίτη ἀπό Γεωργιανούς. Ἀπό τίς 17 ὁμάδες γυναικῶν, οἱ 15 ἀπαρτίζονται ἀπό Ἑλληνίδες τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Πρόσω Ἀσίας. Στόν ἀριθμό αὐτόν περιλαμβάνονται καί τρεῖς ὁμάδες ἀπό Βλάχες καθώς καί μιά ὁμάδα ἀπό Σλαβομακεδόνισσες τῆς Ἑλλάδας. Ἀπό τίς ὑπόλοιπες δυό ὁμάδες γυναικῶν, ἡ μιά ἀποτελεῖται ἀπό Ρωσίδες καί ἡ ἄλλη ἀπό Οὐζμπέκες.

Συνολικά μελετήθηκαν 2.049 ἄνδρες καί 1.213 γυναῖκες. Ἀπό τό συνολικό ἀριθμό ἀτόμων πού μελετήθηκαν, οἱ

3.000 περίπου εἶναι Ἕλληνες τῆς Ἑλλάδας, τῆς Πρόσω Ἀσίας καί τῆς Κριμαίας. (Μέσα σ' αὐτούς ἔχουν συμπεριληφθεῖ καί σλαβόφωνες καί ρωμανόφωνες ὁμάδες τῆς Ἑλλάδας). Οἱ Ρῶσοι καί οἱ Οὐζμπέκοι μελετήθηκαν στήν πόλη Τασκένδη καί οἱ Γεωργιανοί στό χωριό Τζορτζιασβίλι τῆς περιοχῆς τοῦ Τετροτσκαρό τῆς Σ.Σ.Δ. τῆς Γεωργίας. Παράλληλα μέ τούς μεθοδολογικούς λόγους πού ἐπέβαλαν τή μελέτη τους, οἱ τελευταῖες ὁμάδες χρησιμεύουν καί γιά σύγκριση. Προκειμένου δηλαδή νά προσδιοριστοῦν οἱ ἐπιδράσεις ἀπό βορρᾶ στή Νοτιοανατολική Εὐρώπη, οἱ Ρῶσοι συγκρίνονται μέ τούς Σλαβομακεδόνες τῆς Ἑλλάδας καί οἱ Γεωργιανοί μέ τούς Ἕλληνες τῆς Πρόσω Ἀσίας. Ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι συμβαίνει μέ τούς Ἕλληνες, οἱ Ρῶσοι, Οὐζμπέκοι καί Γεωργιανοί ἔχουν ἀρκετά μελετηθεῖ ἀπό τούς σοβιετικούς ἀνθρωπολόγους.

Στό συνολικό ἀριθμό τῶν Ἑλλήνων πού μελετήθηκαν, συμπεριλαμβάνονται κάτοικοι καί τῶν 51 νομῶν τῆς Ἑλλάδας. Τά ἄτομα αὐτά ἐκπροσωποῦν πληθυσμό χιλίων καί πλέον κατοικημένων σημείων. Οἱ 51 νομοί ἀπαρτίζουν τίς 9 περιοχές τῆς Ἑλλάδας, πού τά βιβλία καί οἱ στατιστικές τίς θεωροῦν φυσικές οἰκονομικές περιοχές[1]: Πελοπόννησο, Στερεά Ἑλλάδα (Ρούμελη), Θεσσαλία, Ἤπειρο, Μακεδονία, Θράκη, Νησιά τοῦ Αἰγαίου καί Ἰονίου Πελάγους καί Κρήτη. Πήραμε τίς περιοχές σάν γεωγραφική βάση γιά τήν ταξινόμηση τοῦ ὅλου ὑλικοῦ ἐπειδή ἔχουν ἱστορικά μακραίωνη ξεχωριστή ὕπαρξη. Εἶναι φανερό πώς αὐτός ὁ τρόπος κατανομῆς τοῦ ὑλικοῦ ἀντιστοιχεῖ περισσότερο στά προβλήματα πού ἐνδιαφέρουν τήν ἀνθρωπολογική ἀνάλυση, καί στή συνηθισμένη πρακτική τῶν ἀνθρωπολογικῶν μελετῶν.

[1]. Shigher, A.G. «Grecia», Administrativno - territorialnoje delenije zarubeznih stran (Σίγγερ, Α. Γ. «Ἡ Ἑλλάδα», διοικητική - ἐδαφική διαίρεση τῶν χωρῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ), Moscow, 1957, p. 37.

Στό συγκεντρωμένο καί ἐπεξεργασμένο ὑλικό ἡ Βόρεια καί ἡ Κεντρική Ἑλλάδα ἀντιπροσωπεύονται περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη περιοχή. Οἱ ἀντίστοιχες ὁμάδες ἀνδρῶν καί γυναικῶν ἀριθμοῦν πάνω ἀπό 100 ἄτομα ἡ κάθε μιά. Ἡ Πελοπόννησος ἀντιπροσωπεύεται ἀπό 24 ἄτομα μόνο, τά νησιά τοῦ Αἰγαίου ἀπό 37 καί τά νησιά τοῦ Ἰόνιου ἀπό 8 ἄτομα. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Κρήτης εἶναι ἐλάχιστοι. Τά τέσσερα ἄτομα Κρητικῆς προέλευσης πού μελετήσαμε, τά προσθέσαμε στήν ὁμάδα τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου. Ὀλιγάριθμες εἶναι καί οἱ ὁμάδες Ἑλλήνων — ἀνδρῶν καί γυναικῶν — προερχομένων ἀπό τή δυτική Μικρά Ἀσία, εἴτε προσφύγων εἴτε γεννημένων στήν Ἑλλάδα. Ἀντίθετα, οἱ Ἕλληνες οἱ καταγόμενοι ἀπό τή βορειοανατολική Μικρά Ἀσία (Τραπεζούντα) καθώς καί οἱ Πόντιοι οἱ γεννημένοι στήν Ἑλλάδα, ἀντιπροσωπεύονται μέ ἀρκετά μεγάλο, ἀπό στατιστική ἄποψη, ἀριθμό.

Ἡ ὁμάδα τῶν Βλάχων ὑποδιαιρέθηκε σέ τρεῖς μικρότερες ὁμάδες ἀνάλογα μέ τόν τόπο κατοικίας μ' ὅλο πού καί οἱ τρεῖς ὁμάδες ἐκπροσωποῦν κατοίκους σχετικά γειτονικῶν περιοχῶν. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ μεγάλη μάζα τῶν Βλάχων κατοικεῖ στή δυτική Μακεδονία [Σαμαρίνα, Ἀβδέλλα κ.ἄ.], στή βόρεια Θεσσαλία, στήν ἀνατολική Ἤπειρο καί κεντρική Μακεδονία. Ἀπό γεωγραφική ἄποψη οἱ Βλάχοι τῆς βόρειας Θεσσαλίας εἶναι σχεδόν ἑνωμένοι μέ τούς Βλάχους τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, ἀπό τούς ὁποίους ἄλλωστε κατάγονται. Γι' αὐτό ἡ ὁμάδα τῶν Βλάχων συναντᾶται στούς πίνακες πού παρατίθενται σ' αὐτή τήν ἐργασία, σάν ὁμάδα «Β λ ά χ ω ν τ ῆ ς Θ ε σ σ α λ ί α ς».

Ὅταν στούς πίνακες γίνεται λόγος γιά Βλάχους τῆς Μακεδονίας, ἐννοοῦμε τούς Βλάχους τῆς Κεντρικῆς Μακε-

δονίας (Πάϊκο - Κιλκίς) πού κι αὐτοί μετανάστευσαν ἀπό τή Δυτική Μακεδονία πρίν ἀπό 150 περίπου χρόνια.

Στήν ὁμάδα «Βλάχοι τῆς 'Ηπείρου» ἔχουν περιληφθεῖ οἱ Βλάχοι ἀπό τά Ζαγόρια, τή Δωδώνη καί τήν 'Ανατολική Ἤπειρο, πού συνορεύει μέ τή Δυτική Μακεδονία.

Οἱ Βλάχοι τῆς 'Ηπείρου καί τῆς Μακεδονίας ἀσχολοῦνται κυρίως μέ τή γεωργία, σ' ἀντίθεση μέ τούς «Βλάχους τῆς Θεσσαλίας» πού ἀσχολοῦνται λιγότερο μέ τήν καλλιέργεια τῆς γῆς καί περισσότερο μέ τήν κτηνοτροφία. Γι' αὐτό καί διάγουν ζωή σχεδόν νομαδική.

Ὅσον ἀφορᾶ τή γεωγραφική κατανομή τῶν πληθυσμῶν, οἱ Σλαβομακεδόνες ζοῦν κοντά στούς Ἕλληνες κι ὥς ἕνα βαθμό στούς Βλάχους. Τούς Σλαβομακεδόνες τούς μελετήσαμε ξέχωρα, μέ βάση τή γλώσσα κι ὥς ἕνα βαθμό καί τήν ἐθνογραφία, γιά νά μπορέσουμε νά κάνουμε τή σύγκριση.

Καί οἱ Βλάχοι καί οἱ Σλαβομακεδόνες εἶναι δίγλωσσοι. Στή γλώσσα τῶν Βλάχων συναντάει κανείς ποικιλίες διαλέκτων πού διαμορφώθηκαν κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς ἀλβανικῆς καί τῆς σλαβομακεδονικῆς γλώσσας. 'Η ἐπίδραση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας τόσο πάνω στή βλάχικη ὅσο καί πάνω στή σλαβομακεδονική ὑπῆρξε πολύ μεγάλη. Γιά τοῦτο οἱ γλῶσσες αὐτές εἶναι, θά μπορούσαμε νά ποῦμε, μίγματα μέ τά ἑλληνικά.

Μελετήσαμε κι ἐλάχιστους Σαρακατσάνους καί Τουρκόφωνους τῆς Θράκης, ἀλλά δέν ἐπεξεργαστήκαμε στατιστικά τά δεδομένα αὐτῆς τῆς μελέτης. 'Ελπίζουμε ὅτι στό μέλλον θά μᾶς δοθεῖ ἡ δυνατότητα νά μελετήσουμε πλατύτερα τίς δυό παραπάνω κατηγορίες πληθυσμοῦ καθώς καί τούς κατοίκους τῆς Νότιας 'Ελλάδας καί τῶν νησιῶν. Πάντως ἡ Βόρεια καί ἡ Κεντρική 'Ελλάδα πού παρουσιάζουν τίς περισσότερες δυσκολίες στήν ἀνθρωπολογική ἀνάλυση, ἀντιπροσωπεύονται πλήρως ἀπό στατιστική ἄποψη.

Οἱ Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας (Πόντιοι) μετανάστευσαν στήν 'Ελλάδα στή διάρκεια τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου ἤ ἀμέσως μετά. Οἱ Ἕλληνες τῆς δυτικῆς Μικρᾶς 'Ασίας μετανάστευσαν τό 1922, τό χρόνο τῆς «Μικρασιατικῆς καταστροφῆς». 'Από τίς δυό αὐτές κατηγορίες μελετήθηκαν καί ἄτομα πού ἀνήκουν στήν πρώτη γενιά, αὐτή δηλαδή πού γεννήθηκε στήν 'Ελλάδα. 'Η πλειονότητα τῶν Ποντίων ἔχει ἐγκατασταθεῖ στή Μακεδονία.

'Η μελέτη τοῦ πληθυσμοῦ τῆς 'Ελλάδας ἔγινε τό φθινόπωρο τοῦ 1958 στήν Τασκένδη, πρωτεύουσα τῆς Σ.Σ.Δ. τοῦ Οὐζμπεκιστάν, ὅπου εἶναι ἐγκατεστημένοι πολιτικοί πρόσφυγες πού ἔφυγαν μαζικά ἀπό πολλά μέρη τῆς 'Ελλάδας.

Τά ἄτομα πού ἐξετάστηκαν εἶναι στή συντριπτική πλειονότητά τους ἀγρότες. Μόνο οἱ ὁμάδες τῶν νησιῶν ἀποτελοῦνται κατά πλειονότητα ἀπό ναυτικούς.

'Η ἡλικία τῶν ἀτόμων πού ἐξετάστηκαν κυμαίνεται ἀπό τά 20 ὥς τά 60 χρόνια.

'Η μέση ἡλικία γιά τούς ἄνδρες ἦταν 35 - 40 χρόνια καί γιά τίς γυναῖκες 30 - 32. Οἱ μεγάλες διαφορές στήν ἡλικία τῶν ἀτόμων πού ἐξετάστηκαν, μᾶς ὑποχρέωσαν νά ἐφαρμόσουμε μαθηματική ἀναγωγή γιά τήν ἐξάλειψη τῆς ἐπίδρασής τους πάνω στό ἀποτέλεσμα τῆς ἔρευνας. Φυσικά ἡ ἀναγωγή ἐφαρμόστηκε σ' ἐκεῖνα τά ἀνθρωπολογικά γνωρίσματα πού παρουσιάζουν καί τίς μεγαλύτερες ἀλλαγές μέ τήν πάροδο τῶν χρόνων καί σημειώνεται στούς πίνακες μ' ἕνα «x».

'Η μαθηματική ἀναγωγή ἐφαρμόστηκε μέ τόν ἑξῆς τρόπο: Βρίσκουμε τό μέσο ὅρο μεγέθους κάθε γνωρίσματος. 'Ο μέσος αὐτός ὅρος λέγεται ἐ μ π ε ι ρ ι κ ό μ έ γ ε θ ο ς καί σημειώνεται μέ τό σύμβολο M_{emp}. Κατόπιν ἀνάγουμε τό ἐμπειρικό μέγεθος (M_{emp}) σ' ἕνα σταθερό μέγεθος,

διατηρώντας τήν ἀναλογία I : II : III=0,25 : 0,40 : 0,35.

Τά τρία μέλη τῆς ἀναλογίας ἀντιπροσωπεύουν τρεῖς διαφορετικές ὁμάδες ἡλικιῶν. Ἡ πρώτη ὁμάδα περιλαβαίνει ἄτομα ἡλικίας 19 - 24 χρόνων. Ἡ δεύτερη, 25 - 39 χρόνων. Καί ἡ τρίτη τῶν 40 χρόνων καί πάνω. Ἄτομα πού ἡ ἡλικία τους ἔχει περάσει τά 60 χρόνια, δέν ἐξετάζονται. Πολλαπλασιάζουμε τό M_{emp} ἐπί τόν συντελεστή ἀναγωγῆς. Ὁ συντελεστής αὐτός ἰσοῦται μέ τόν λόγο δυό ἄλλων συντελεστῶν, τοῦ σταθεροῦ συντελεστῆ (K_{st}) πρός τόν ἐμπειρικό συντελεστή (K_{emp}). Ἔτσι ἡ ἐξίσωση ἀναγωγῆς στήν τελική της μορφή εἶναι:

$$M_{st} = M_{emp} \frac{K_{st}}{K_{emp}}$$

Οἱ συντελεστές K_{st} καί K_{emp} βγαίνουν ὡς ἑξῆς:

$$K_{st} = 0{,}25 + 0{,}40\left(\frac{A_2}{A_1}\right) + 0{,}35\left(\frac{A_3}{A_1}\right)^{1}$$

ὅπου A_1, A_2, καί A_3 εἶναι ὁ μέσος ὅρος (ἤ μέσο μέγεθος) τοῦ δοσμένου γνωρίσματος γιά τήν ἀντίστοιχη ὁμάδα ἡλικίας (I, II, III). Ὁ μέσος αὐτός ὅρος ἔχει βγεῖ μέ βάση ὅλες τίς μετρήσεις ὅλων τῶν ἀτόμων πού ἐξετάζονται ἀπό τήν κάθε ὁμάδα.

Τό K_{st} εἶναι σταθερό μέγεθος γιά ὅλες τίς ὁμάδες ἡλικίας ἀλλά, φυσικά, μόνο γιά τό δοσμένο γνώρισμα.

$$K_{emp} = B_1 + B_2\left(\frac{A_2}{A_1}\right) + B_3\left(\frac{A_3}{A_1}\right)^{2}$$

ὅπου B_1, B_2, B_3 εἶναι ὁ ἀριθμός τῶν ἀντίστοιχων ὁμάδων ἡλικίας καί ἐκφράζεται σέ ποσοστά.

Ἄς δοῦμε ἕνα παράδειγμα. Θέλουμε νά ὑπολογίσουμε τήν ἀναγωγή γιά τήν «ἀπόσταση μύτης - χείλους» στήν Ὁμάδα τῆς Ἠπείρου.

Ἡ ὁμάδα αὐτή ἀποτελεῖται ἀπό 107 ἄτομα κατανεμημένα ἀνάλογα μέ τήν ἡλικία τους ὡς ἑξῆς:

Πρώτη ἡλικία (I) ἄτομα 9 καί σέ ποσοστά 0,09.

Δεύτερη ἡλικία (II) ἄτομα 44 καί σέ ποσοστά 0,41.

Τρίτη ἡλικία (III) ἄτομα 54 καί σέ ποσοστά 0,50.

Ὁ μέσος ὅρος (M_{emp}) αὐτοῦ τοῦ γνωρίσματος στήν ὁμάδα Ἠπείρου εἶναι 2,46.

Οἱ μέσοι ὅροι «ἀπόστασης μύτης - χείλους» τῶν τριῶν ὁμάδων ἡλικίας γιά ὅλους τούς Ἕλληνες εἶναι: 1,88 — 2,12 — 2,24.

Δηλαδή ἡ ἀναλογία I : II : III = 1,88 : 2,12 : 2,24 = 1 : 1,128 : 1,192.

Ἑπομένως σύμφωνα μέ τήν ἐξίσωση (1) ἔχουμε:

K_{st} = (0,25 + 0,40) X 1,128 + 0,35 X 1,192 = 1,120

Καί σύμφωνα μέ τήν ἐξίσωση (2) ἔχουμε:

K_{emp} = (0,09 + 0,41) X 1,128 + 0,50 X 1,192 = 1,148

Ὁπότε:

$$M_{st} = 2{,}46 \times \frac{1{,}120}{1{,}148} = 2{,}40.$$

Δηλαδή ὁ μέσος ὅρος ἐλαττώθηκε κατά 0,06, γιατί τό ποσοστό τῆς τρίτης ἡλικίας ἦταν μεγαλύτερο. Ἐάν τύχαινε μεγαλύτερο τό ποσοστό τῆς πρώτης ἡλικίας, τότε ὁ μέσος ὅρος θ' αὐξανόταν.

Σ' ὁρισμένες περιπτώσεις ἡ ἀναγωγή δίνει ἀμελητέα διαφορά ἀνάμεσα στό M_{st} καί τό M_{emp}. Ὅμως ἡ ἐφαρμογή της στά περισσότερα γνωρίσματα εἶναι δικαιολογημένη, γιατί ἔτσι τό ὑλικό γίνεται πιό ὁμοιογενές καί συνεπῶς πιό κατάλληλο γιά σύγκριση.

Γιά νά βγεῖ ἀκριβέστερα ὁ μέσος ὅρος κάθε ἡλικίας καί γιά νά γίνουν καλύτερα οἱ ὑπολογισμοί, σύμφωνα μέ

τούς στατιστικούς κανόνες, εἶναι ἀπαραίτητο νά ἔχουμε ἀρκετά μεγάλο ἀριθμό ἀτόμων σέ κάθε ἡλικία.

Ἡ ἀνθρωπολογική ἐξέταση τῶν ἀτόμων ἔγινε στούς συνοικισμούς ὅπου ζοῦν οἱ πολιτικοί πρόσφυγες ἀπό τήν Ἑλλάδα καί διάρκεσε δυόμισυ μῆνες.

Ἡ μελέτη γινόταν σέ χωριστό γραφεῖο ἤ λέσχη ἤ καί στά ἴδια τά σπίτια καί κοινόβια τῶν ἐργαζομένων.

Τά ἄτομα ἐξετάζονταν μέ τή σειρά προσέλευσης χωρίς καμιά προκαταρκτική ἐπιλογή. Μετά τήν ἐξέταση ἀκολουθοῦσε ἡ ταξινόμηση τῆς κάρτας τοῦ ἀτόμου σύμφωνα μέ τόν τόπο γέννησής του. Αὐτός ὁ τρόπος ὀργάνωσης τῆς δουλειᾶς ὑποβίβασε στό ἐλάχιστο τόν παράγοντα «ἐπιλογή» κ' ἔτσι τό ὑλικό πού ἐξετάσαμε ἀπόκτησε μεγαλύτερη ἀξία.

Συνήθως ἐξετάζαμε ἀπό 30 ὥς 100 ἄτομα τήν ἡμέρα, ἀνάλογα μέ τό πλῆθος πού εἴχαμε στή διάθεσή μας. Χάρη στό γεγονός ὅτι ἡ μελέτη γινόταν χωρίς καμιά διακοπή, καθημερινά, καί τέλειωσε σέ σύντομο σχετικά χρονικό διάστημα, διατηρήθηκε αὐστηρά ἡ ἴδια μέθοδος καί τακτική στήν ἐκτίμηση τῶν γνωρισμάτων κ' ἔτσι ἀποφεύχθηκαν οἱ χρονικές παρεμβολές πού δυναμώνουν τήν ἐπίδραση τοῦ ὑποκειμενικοῦ παράγοντα κατά τήν ὥρα — καί πάνω στό ἀποτέλεσμα — τῆς ἐξέτασης.

Τό καλοκαίρι τοῦ 1959 μελετήθηκαν ἄλλα 500 ἄτομα. Δυό ὁμάδες ἀπό Ἕλληνες τῆς Γεωργίας, μιά ὁμάδα ἀπό Γεωργιανούς καί δυό ὁμάδες ἀπό Ἕλληνες τῆς Ἀζοφικῆς. Κάθε μιά ἀπό τίς ὁμάδες αὐτές ἀριθμοῦσε 100 ἄτομα ἡλικίας 19 - 60 χρόνων.

Οἱ δυνατότητες νά μελετήσουμε αὐτές τίς ὁμάδες ἦταν διαφορετικές. Γιά νά ἔχουμε λοιπόν καλύτερους ὅρους σύγκρισης καί γιά νά ἐξαλείψουμε τελείως τήν ἐπίδραση πού ἀσκεῖ ἡ διαφορά ἡλικίας, μελετήσαμε τά ἄτομα μέ τέτοιον

τρόπο, ὥστε ἡ πιό νεαρή ἡλικία (ὥς 24 χρόνων) στήν κάθε ὁμάδα ν' ἀποτελεῖ τό 25%, ἡ ἡλικία ἀπό 25 ὥς 40 χρόνων τό 40% καί ἡ ἡλικία ἀπό 40 ὥς 60 χρόνων τό 35%.

Ἐξετάστηκαν μόνο ἄνδρες.

Ἀπό τίς δυό ὁμάδες τῶν Ἑλλήνων τῆς Γεωργίας πού ἐξετάστηκαν, ἡ μιά μιλάει ἑλληνικά (στά χωριά Μεγάλη καί Μικρή Ἠραγκά τῆς περιοχῆς Τετροτσκαρό) κι ἡ ἄλλη μιλάει τούρκικα (στήν περιοχή Τσάλκας).

Τόσο οἱ Ἑλληνόφωνοι ὅσο καί οἱ Τουρκόφωνοι εἶναι μετανάστες στή Γεωργία. Οἱ Ἑλληνόφωνοι πῆγαν ἐκεῖ ἀπό τήν περιοχή τῆς Τραπεζούντας καί οἱ Τουρκόφωνοι ἀπό τό Ἐρζερούμ τῆς Ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Οἱ Ἑλληνόφωνοι ἀνήκουν στήν τρίτη κι ὥς ἕνα βαθμό στήν τέταρτη γενιά μεταναστῶν πού γεννήθηκαν στό γεωργιανό ἔδαφος.

Γενικά, στό σύνολο τῆς μελέτης μας, ἐξετάσαμε τρεῖς ὁμάδες Ἑλλήνων τῆς Τραπεζούντας. Ἡ πρώτη ὁμάδα ἀπαρτιζόταν ἀπό πρόσφυγες πού ἐγκαταστάθηκαν στήν Ἑλλάδα φεύγοντας ἀπό τόν Πόντο. Ἡ δεύτερη, ἀπό τήν πρώτη γενιά προσφύγων πού γεννήθηκαν στό ἑλλαδικό ἔδαφος. Ἡ τρίτη ὁμάδα εἶναι οἱ γεννημένοι στό γεωργιανό ἔδαφος, ἀπόγονοι παλαιῶν μεταναστῶν πού εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στή Γεωργία.

Ἡ σύγκριση τῶν τριῶν αὐτῶν ὁμάδων παρουσιάζει ἐξαιρετικό ἐνδιαφέρον γιατί δίνει τή δυνατότητα νά παρακολουθήσει κανείς τίς τυχόν μεταβολές πού παθαίνουν τά ἀνθρωπολογικά γνωρίσματα, σέ περίπτωση μετανάστευσης σέ ἄλλο γεωγραφικό περιβάλλον. Τό πρόβλημα τοῦτο ἐξετάζεται χωριστά, σέ ἰδιαίτερο κεφάλαιο τῆς παρούσας μελέτης.

Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀζοφικῆς (περιοχή Μαριούπολης) εἶναι ἀπόγονοι μεταναστῶν ἐγκατεστημένων στήν Κριμαία ἀπό πολύ παλιότερες ἐποχές. Ἕνα μέρος ἀπ' αὐτούς μι-

λάει τατάρικα (χωριό Μάνγκους), οἱ ὑπόλοιποι μιλᾶνε ἑλληνικά (χωριό Γιάλτα). Τά ἄτομα πού ἐξετάστηκαν εἶναι κατά πλειονότητα κολχόζνικοι.

Σ' ὅλες τίς περιπτώσεις ἐξετάσαμε ἄτομα πού καί οἱ δυό γονεῖς τους ἀνῆκαν στήν ἴδια ὁμάδα. Ἄτομα πού οἱ γονεῖς τους ἀνήκουν σέ διαφορετικές ὁμάδες (περιοχές) τῆς Ἑλλάδας, μελετήθηκαν ξεχωριστά καί στούς πίνακες ἀναφέρονται μέ τόν τίτλο «ἐπιμειξίες».

Παρά τό γεγονός ὅτι τούς Ἕλληνες τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης τούς μελετήσαμε ἕνα χρόνο ἀργότερα ἀπό τούς Ἕλληνες τῆς Ἑλλάδας, ἡ σύγκριση δέ δίνει διαφορές στήν ἐκτίμηση τῶν γνωρισμάτων. Αὐτό φαίνεται πιό καθαρά ὅταν συγκρίνουμε τίς δυό ὁμάδες Ἑλλήνων τῆς Τραπεζούντας πού ἐξετάστηκαν τό 1958 μέ τήν ὁμάδα τῶν Τραπεζούντιων τῆς Γεωργίας, πού ἐξετάστηκε τό 1959. Ἔτσι ὑπάρχει ἀλληλουχία καί σύνδεση ἀνάμεσα στό ὑλικό καί τῶν δυό χρόνων.

Ἡ συγκέντρωση τῶν στοιχείων καί ἡ μελέτη ἔγινε σύμφωνα μέ τό πρόγραμμα καί τή μέθοδο πού ἔχει καταρτίσει καί ἐγκρίνει τό Ἀνθρωπολογικό Τμῆμα τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐθνογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς ΕΣΣΔ. Στό πρόγραμμα περιλαμβάνονται 14 ἀνθρωπομετρικά γνωρίσματα καί 34 σωματοσκοπικά, περιγραφικά. Στά περιγραφικά προσθέσαμε ἀκόμα δύο: τό σχῆμα τοῦ ἰνίου καί τά μετωπικά φυμάτια. Ἰδιαίτερα τό σχῆμα τοῦ ἰνίου, ἀποδείχτηκε πιό χρήσιμο, σάν γνώρισμα, στίς συνθῆκες τῆς Ἑλλάδας.

Οἱ μετρήσεις ἔγιναν μέ ὀλισθαίνοντα καί παχυμετρικό διαβήτη, μέ ἀνθρωπόμετρο καί ἄλλα ὄργανα.

Τά σωματοσκοπικά γνωρίσματα ἐκτιμήθηκαν περιγραφικά μέ βαθμούς. Τό χρῶμα τῶν ματιῶν προσδιορίστηκε μέ τόν καινούργιο πίνακα-κλίμακα τοῦ Β. Β. Μπουνάκ, τό

χρῶμα τῶν τριχῶν μέ τήν κλίμακα τοῦ Φίσερ καί τό χρῶμα τοῦ δέρματος μέ τήν κλίμακα τοῦ Λουσάν.

Ἡ ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ ἔγινε μέ τίς καθιερωμένες στατιστικές μέθοδες. Σάν βάση γιά τήν ἀνθρωπολογική ἀνάλυση χρησιμοποιήθηκε ἡ γεωγραφική μέθοδος.

Γιά τό διαχωρισμό τῶν τύπων χρησιμοποιήθηκε πλατιά καί ἡ φωτογράφηση. Πάρθηκαν πάνω ἀπό 500 φωτογραφίες σέ τρεῖς στάσεις.

Παράλληλα σχεδιάστηκαν πάνω ἀπό 90 χάρτες, χρωματιστοί, πού ἀπεικονίζουν τή γεωγραφική διάταξη τοῦ κάθε γνωρίσματος κατά περιοχή. Στό τέλος τῆς ἐργασίας παραθέτουμε ὅλους τούς στατιστικούς πίνακες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Α. Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ (ΚΑΤΑΝΟΜΗ) ΤΩΝ ΧΩΡΙΣΤΩΝ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΩΝ

1. ΑΝΘΡΩΠΟΜΕΤΡΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

Μετρήσεις κεφαλῆς

Προσθιοπίσθιο μῆκος τῆς κεφαλῆς

Τό πιό μικρό μῆκος κεφαλῆς στήν Ἑλλάδα, μέ βάση τίς ὁμάδες ἀνδρῶν, τό συναντᾶμε στήν Ἤπειρο καί τό πιό μεγάλο στά νησιά τοῦ Ἰόνιου πελάγους. Ὅσο προχωροῦμε πρός τά νότια καί πρός τά ἀνατολικά τῆς Ἠπείρου, τό προσθιοπίσθιο μῆκος τῆς κεφαλῆς αὐξάνεται βαθμιαῖα.

Ὅταν περάσουμε τό Βόσπορο, βλέπουμε—ἀπό τίς μετρήσεις τῶν Ἑλλήνων τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας—ὅτι στό ἀσιατικό ἔδαφος τό γνώρισμα αὐτό ἀρχίζει πάλι νά μικραίνει. Καί μάλιστα στό βορειοανατολικό τμῆμα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶναι ἀκόμα πιό μικρό, ὅπως δείχνουν οἱ μετρήσεις σέ Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας.

Στά ἴδια ὅρια κυμαίνεται τό προσθιοπίσθιο μῆκος κεφαλῆς καί τῶν ἀλλόφωνων ὁμάδων τῆς Ἑλλάδας. Τό μῆκος

κεφαλῆς τῶν Σλαβομακεδόνων κατέχει ἐνδιάμεση θέση ἀνάμεσα στό μῆκος κεφαλῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἠπείρου καί ἀνάμεσα στό μῆκος κεφαλῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας. Τό μῆκος κεφαλῆς τῶν Βλάχων εἶναι λίγο πιό μεγάλο ἀπό τό μῆκος τῶν Ἑλληνόφωνων κατοίκων τῆς Ἠπείρου, Μακεδονίας καί Θεσσαλίας πού τούς περιβάλλουν.

Σέ ἑλλαδική κλίμακα καί προκειμένου γιά τίς περισσότερες περιπτώσεις, τό μῆκος κεφαλῆς ἀνήκει στήν κατηγορία τῶν μεσαίων μεγεθῶν.

Σέ σύγκριση μέ τούς ἄλλους λαούς πού μελετήσαμε, οἱ Ἕλληνες ἔχουν μεγαλύτερο προσθιοπίσθιο μῆκος κεφαλῆς ἀπό τούς Οὐζμπέκους, μικρότερο ἀπό τούς Ρώσους καί περίπου ἴσο μέ τούς Γεωργιανούς. Ἡ μελέτη τῆς γεωγραφικῆς διαφοροποίησης αὐτοῦ τοῦ γνωρίσματος στίς ὁμάδες γυναικῶν μᾶς δίνει σχεδόν τήν ἴδια εἰκόνα ὅπως καί ἡ μελέτη της στίς ὁμάδες ἀνδρῶν.

Τό πλάτος τῆς κεφαλῆς

Ὁ μέσος ὅρος πλάτους κεφαλῆς, ὅπως δείχνει ἡ ἐξέταση ὅλων τῶν ὁμάδων, κυμαίνεται μεταξύ 150,2 χλστ. (στή Θράκη) καί 160,1 χλστ. (στήν Ἤπειρο).

Ἡ γεωγραφική κατανομή αὐτοῦ τοῦ γνωρίσματος στήν Ἑλλάδα εἶναι ἀντίστροφη ἀπ' τήν κατανομή τοῦ μήκους κεφαλῆς. Οἱ κατά περιοχές διακυμάνσεις τοῦ μέσου ὅρου πλάτους κεφαλῆς ἐξαρτιοῦνται —τίς περισσότερες φορές— ἀπό τίς διακυμάνσεις τοῦ μέσου ὅρου μήκους κεφαλῆς.

Σέ μερικές περιπτώσεις ἡ ἐξάρτηση εἶναι ἀντίστροφη, δηλ. ἡ διάμετρος τοῦ μήκους ἐξαρτιέται ἀπό τή διάμετρο τοῦ πλάτους. Ἄλλοτε, πάλι, δέν ὑπάρχει καμιά ἐξάρτηση ἀνάμεσα στίς δυό αὐτές διαμέτρους. Τοῦτα γίνονται ἀκόμα πιό φανερά, ἄν οἱ ὁμάδες πού ἀναφέρονται στούς πίνακες καταταχτοῦν σέ τρεῖς τάξεις ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τοῦ κάθε γνωρίσματος (μικρά, μέτρια καί μεγάλα μεγέθη). Παρατηροῦμε τότε ὅτι οἱ ὁμάδες πού ἔχουν τά μεγαλύτερα μεγέθη μήκους κεφαλῆς καί τά μικρότερα μεγέθη πλάτους, ἀνήκουν σχεδόν στίς ἴδιες περιοχές τῆς Ἑλλάδας.

Ὅπως φαίνεται καί ἀπό τούς πίνακες, τό μέσο μῆκος κεφαλῆς πολλῶν ὁμάδων ἀντιστοιχεῖ στό μέσο ὅρο τῆς εὐρωπαϊκῆς κλίμακας. Ἀλλά τό μέσο πλάτος πολλῶν ὁμάδων εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό ἀντίστοιχο εὐρωπαϊκό.

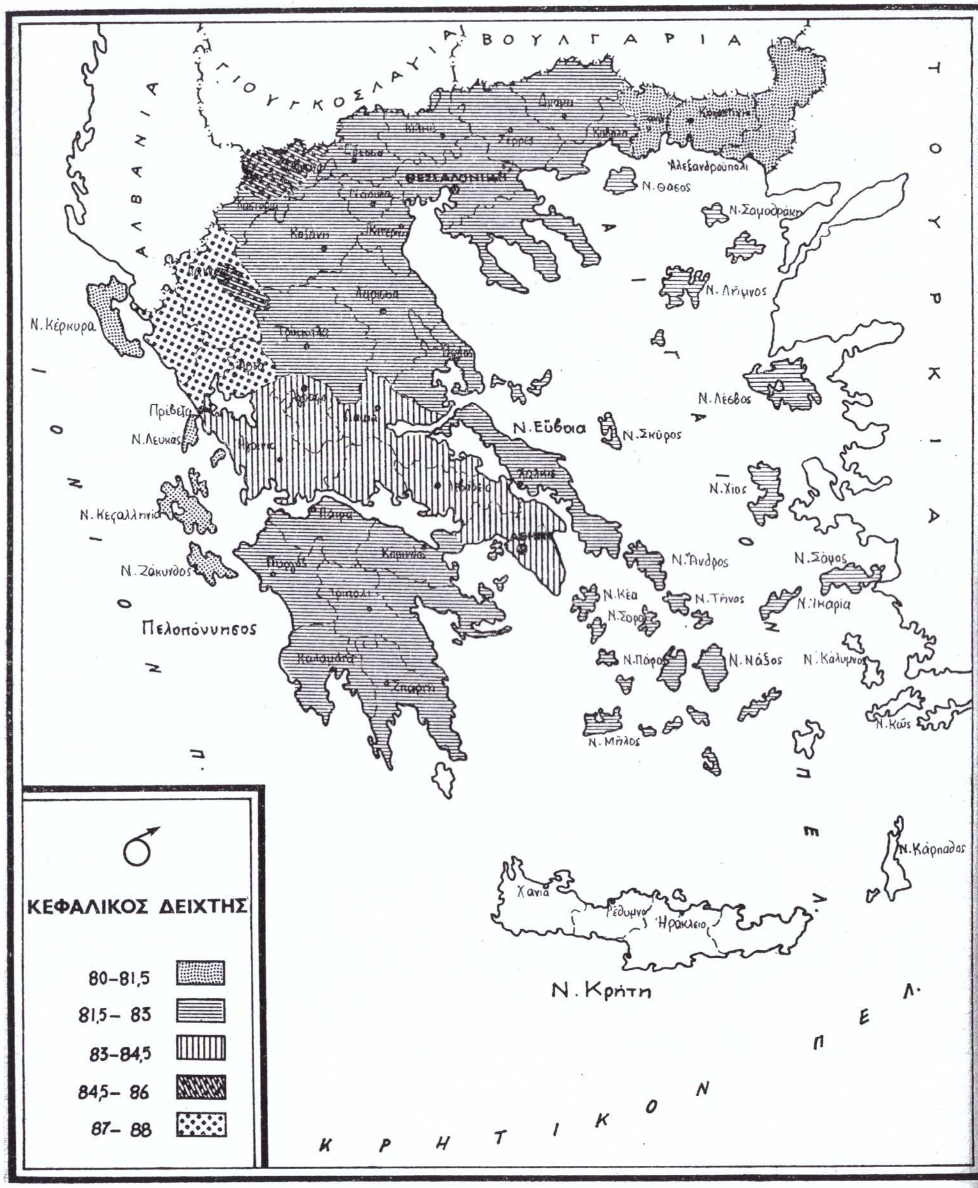
Ὁ κεφαλικός δείκτης

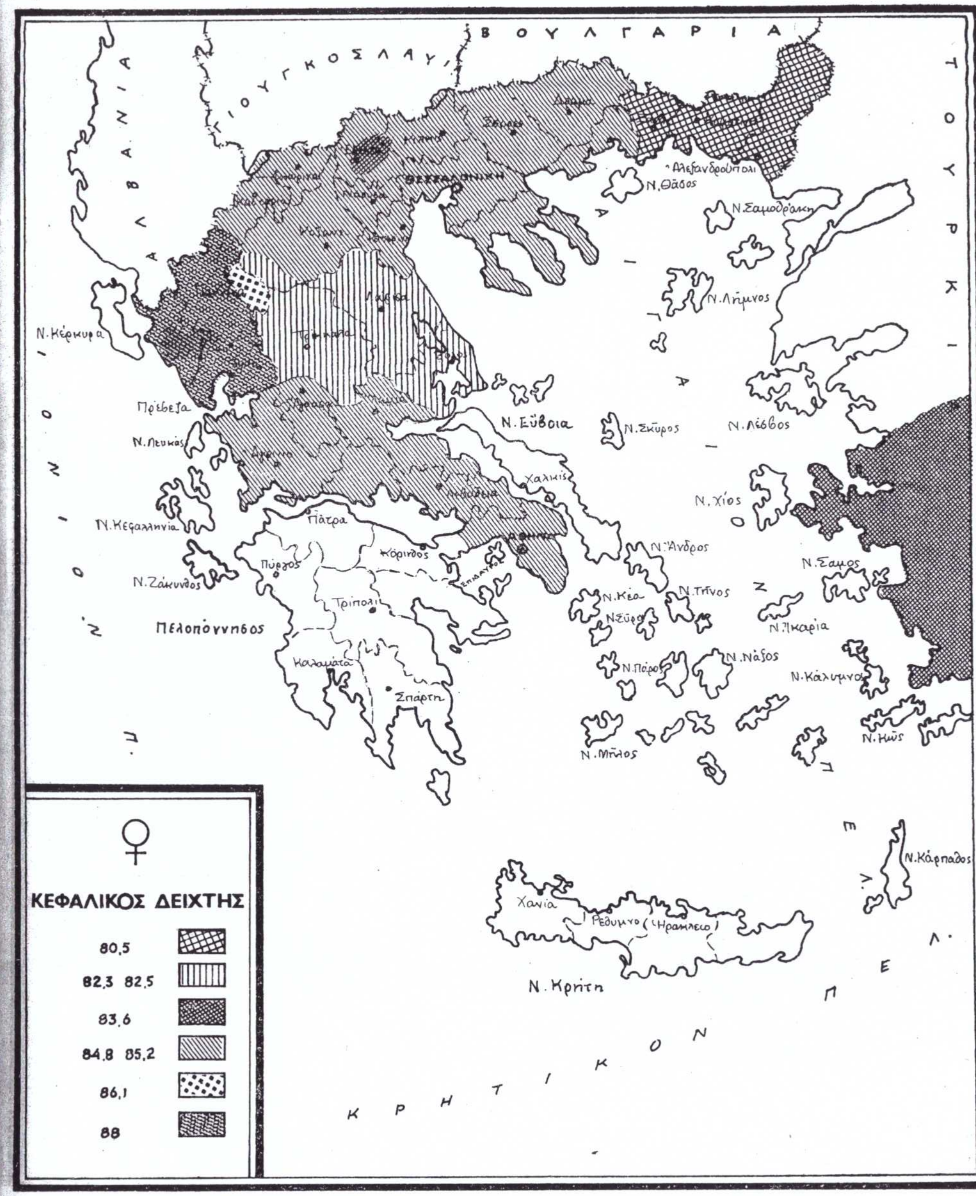
Ὁ δείκτης αὐτός, ὅπως εἶναι γνωστό, ἰσοῦται μέ τό λόγο τῶν δυό προηγουμένων διαμέτρων. Συνολικά, μέ βάση τά ἄτομα πού ἐξετάσαμε, ἐπικρατεῖ ἡ βραχυκεφαλία.

Ἀπό τή σειρά τῶν ἀνδρῶν, τόν πιό μικρό δείκτη τόν συναντᾶμε στή Θράκη καί τόν πιό μεγάλο στήν Ἤπειρο. Τό ἴδιο παρατηρεῖται καί στή σειρά τῶν γυναικῶν.

Ὁ δείκτης τῆς κεφαλῆς ἔχει κάποια σημασία, σάν γνώρισμα, στίς συνθῆκες τῆς Ἑλλάδας, γιατί παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία. Ἡ σημασία του γίνεται ἀκόμα μεγαλύτερη, ὅταν πάρει κανείς ὑπ' ὄψη του ὅτι παντοῦ σχεδόν στήν Ἑλλάδα, ὅπως καί στή Μικρά Ἀσία καί στά Βαλκάνια γενικά, χρησιμοποιοῦνται γιά τά μωρά κούνιες πού ἔχουν τό ἴδιο σχεδόν σχῆμα καί παντοῦ σχεδόν ἐφαρμόζεται τό φάσκιωμα.

Ἄν ταξινομήσουμε τίς διάφορες περιοχές τῆς Ἑλλάδας ἔτσι ὥστε νά αὐξάνεται διαδοχικά ὁ κεφαλικός δείκτης, βλέπουμε ὅτι ὑπάρχει στενή σχέση ἀνάμεσα στήν κατανομή τοῦ κεφαλικοῦ δείκτη καί τοῦ πλάτους κεφαλῆς στίς διάφορες περιοχές, ἐνῶ ἡ κατανομή τοῦ κεφαλικοῦ δείκτη παρουσιάζει μικρότερη σχέση μέ τήν κατανομή τοῦ μήκους κεφαλῆς.

ΑΛΒΑΝΙΑ
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΥΙΑ
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ
ΤΟΥΡΚΙΑ
ΑΙΓΑΙΟΝ
ΙΟΝΙΟΝ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Αλεξανδρούπολι
Ν. Θάσος
Ν. Σαμοθράκη
Ν. Λήμνος
Ν. Κέρκυρα
Ν. Λέσβος
Πρέβεζα
Ν. Λευκάς
Ν. Εύβοια
Ν. Σκύρος
Ν. Χίος
Ν. Κεφαλληνία
Ν. Άνδρος
Ν. Σάμος
Ν. Ζάκυνθος
Ν. Κέα
Ν. Τήνος
Ν. Ικαρία
Πελοπόννησος
Ν. Πάρος
Ν. Νάξος
Ν. Καλυμνος
Ν. Κώς
Ν. Μήλος
Ν. Κάρπαθος
Χανιά
Ρέθυμνο
Ηράκλειο
Ν. Κρήτη
ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΠΕΛ.
♂
ΚΕΦΑΛΙΚΟΣ ΔΕΙΧΤΗΣ
80–81,5
81,5– 83
83–84,5
84,5– 86
87– 88

ΑΛΒΑΝΙΑ
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΥΙΑ
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ
ΤΟΥΡΚΙΑ
ΑΙΓΑΙΟΝ
ΙΟΝΙΟΝ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Αλεξανδρούπολι
Ν. Θάσος
Ν. Σαμοθράκη
Ν. Λήμνος
Ν. Κέρκυρα
Πρέβεζα
Ν. Εύβοια
Ν. Σκύρος
Ν. Λέσβος
Ν. Λευκάς
Χαλκίς
Ν. Χίος
Ν. Κεφαλληνία
Πάτρα
Κόρινθος
Ν. Άνδρος
Πύργος
Ν. Σάμος
Ν. Ζάκυνθος
Ν. Κέα
Ν. Τήνος
Τρίπολι
Ν. Σύρα
Ν. Ικαρία
Πελοπόννησος
Καλαμάτα
Ν. Πάρος
Ν. Νάξος
Ν. Κάλυμνος
Σπάρτη
Ν. Κώς
Ν. Μήλος
Ν. Κάρπαθος
Χανιά
Ρέθυμνο
Ηράκλειο
Ν. Κρήτη
ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΠΕΛ.
♀
ΚΕΦΑΛΙΚΟΣ ΔΕΙΧΤΗΣ
80,5
82,3 82,5
83,6
84,8 85,2
86,1
88

Ὁ μεγαλύτερος κεφαλικός δείκτης συναντιέται στήν Ἤπειρο. Πρός τά ἀνατολικά καί τά νότια τῆς Ἠπείρου ὁ κεφαλικός δείκτης ἐλαττώνεται, ἰδιαίτερα στή Θράκη—ὁ πιό μικρός σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα— καί στά νησιά, ἐκτός ἀπό τήν Κρήτη καί τήν Κύπρο, γιά τίς ὁποῖες δέν διαθέτουμε καθόλου στοιχεῖα.

Ὁ κεφαλικός δείκτης τῶν γυναικῶν εἶναι συνήθως μεγαλύτερος ἀπό τό δείκτη τῶν ἀνδρῶν τῆς ἴδιας περιοχῆς. Αὐτό ἐκφράζει, ὥς ἕνα βαθμό, τίς διαφορές τοῦ φύλου. Τά ὀστᾶ τῶν ἀνδρῶν εἶναι πιό χοντρά, ἰδιαίτερα τό ἰνιακό καί τό μετωπικό στό τμῆμα τοῦ ὑπερόφρυου τόξου (13 χλστ. στούς ἄνδρες καί 8 στίς γυναῖκες, σύμφωνα μέ τά δεδομένα τοῦ Μανουβριέ)[1]. Ἡ διαφορά στά ἄλλα ὀστᾶ τῆς κεφαλῆς εἶναι ἀμελητέα.

Γι αὐτό οἱ ἄνδρες ἔχουν σχετικά μεγαλύτερη ἀπό τίς γυναῖκες διάμετρο μήκους κεφαλῆς παρά διάμετρο πλάτους.

Ὁ μεγαλύτερος κεφαλικός δείκτης τῶν γυναικῶν ἔχει ἐπίσης σχέση μέ τό μικρότερο ἀνάστημά τους[2].

Ὁ συντελεστής σχέσης μήκους καὶ πλάτους κεφαλῆς

Οἱ εἴκοσι ἀπό τίς τριανταεπτά ἑλλαδικές ὁμάδες πού ἐξετάσαμε παρουσιάζουν θετική μαθηματική σχέση ἀνάμεσα στό μῆκος καί τό πλάτος τῆς κεφαλῆς ἀπό 0,19 ὥς 0,39. Ἡ μαθηματική αὐτή σχέση δείχνει ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ μεγέθους τοῦ ἑνός γνωρίσματος ὁδηγεῖ στήν αὔξηση τοῦ μεγέθους καί τοῦ ἄλλου[3].

---

[1]. Roghinskii J. J., M. G. Levin: «Asnovi antropologhii», (Ρογγίνσκη Για. Για., Λέβιν, Μ. Γ.: «Βάσεις τῆς ἀνθρωπολογίας»), Izd. Mgu, 1955, str. 86.

[2]. Στό ἴδιο βιβλίο καί σελίδα.

[3]. Hill, Bredford A.: «Asnovi meditsinskoi statistiki» (Χίλλ,

Τά μέλη —ἄνδρες καί γυναῖκες— τῆς κατηγορίας τῶν «Μικτῶν» πού προέρχονται ἀπ' ὅλα τά μέρη τῆς Ἑλλάδας παρουσιάζουν ἀρνητική σχέση - 0,19. Ἀρνητική σχέση παρουσιάζουν ἀκόμα δυό ὁμάδες: ἡ ὁμάδα τῶν γυναικῶν τῆς Θράκης καί ἡ ὁμάδα τῶν ἀνδρῶν Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας πού γεννήθηκαν στήν Ἑλλάδα.

Ἡ ἀρνητική σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτά τά δυό γνωρίσματα δείχνει ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ μήκους συνοδεύεται ἀπό ἐλάττωση τοῦ πλάτους τῆς κεφαλῆς. Καί αὐτό συμβαίνει στίς τέσσερις ὁμάδες πού ἀναφέραμε. Ὁ Γιαρχώ γράφει ὅτι ἡ ἀρνητική σχέση δείχνει πώς μπορεῖ νά διασταυρώθηκαν δυό ἀνθρωπολογικοί τύποι μέ διαφορετικό κεφαλικό δείκτη[1]. Τό παράδειγμα τῶν δυό ὁμάδων «ἐπιμειξιῶν» ἐπιβεβαιώνει αὐτή τήν παρατήρηση.

Στίς ὑπόλοιπες ὁμάδες δέν ὑπάρχει σχέση ἀνάμεσα στό μῆκος καί στό πλάτος. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν οἱ ὁμάδες τῶν Ρώσων καί τῶν Οὐζμπέκων στούς ὁποίους τά δυό αὐτά γνωρίσματα βρίσκονται σέ στενή σχέση. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ παραμόρφωση τοῦ ἰνίου γίνεται αἰτία νά μεγαλώνει ὁ κεφαλικός δείκτης καί διασπᾶ τήν κανονική λειτουργική σχέση μήκους καί πλάτους κεφαλῆς[2]. Ἡ σχέση αὐτή τότε, εἴτε γίνεται ἀρνητική, εἴτε δέν ὑπάρχει καθόλου. Τό ὑλικό πού παραθέτουμε ἐπιβεβαιώνει τήν παρατήρηση.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὑπάρχει ἡ ὁμάδα τῶν Ἑλλήνων

Μπρέντφορντ Α.: «Βάσεις τῆς ἰατρικῆς στατιστικῆς»). Μετάφρ. ἀπό τά ἀγγλικά. Medgiz, M. 1958. str. 279.

[1]. Yarkho, A. N.: «Kratkii abzor antropologhitcheskovo izoutchenia Tureskih narodnostei SSSR za 10 let» (Γιάρχο, Α. Ν.: «Σύντομη ἐπισκόπηση ἀνθρωπολογικῆς μελέτης τῶν τουρκικῶν λαοτήτων τῆς ΕΣΣΔ»). Antr. J. 1. 1936.

[2]. Debets, G. F.: «Paleoantropologhia SSSR» (Ντεμπέτς, Γ. Φ.: «Παλαιοανθρωπολογία τῆς ΕΣΣΔ»). M.-Λ. 1948, str. 266.

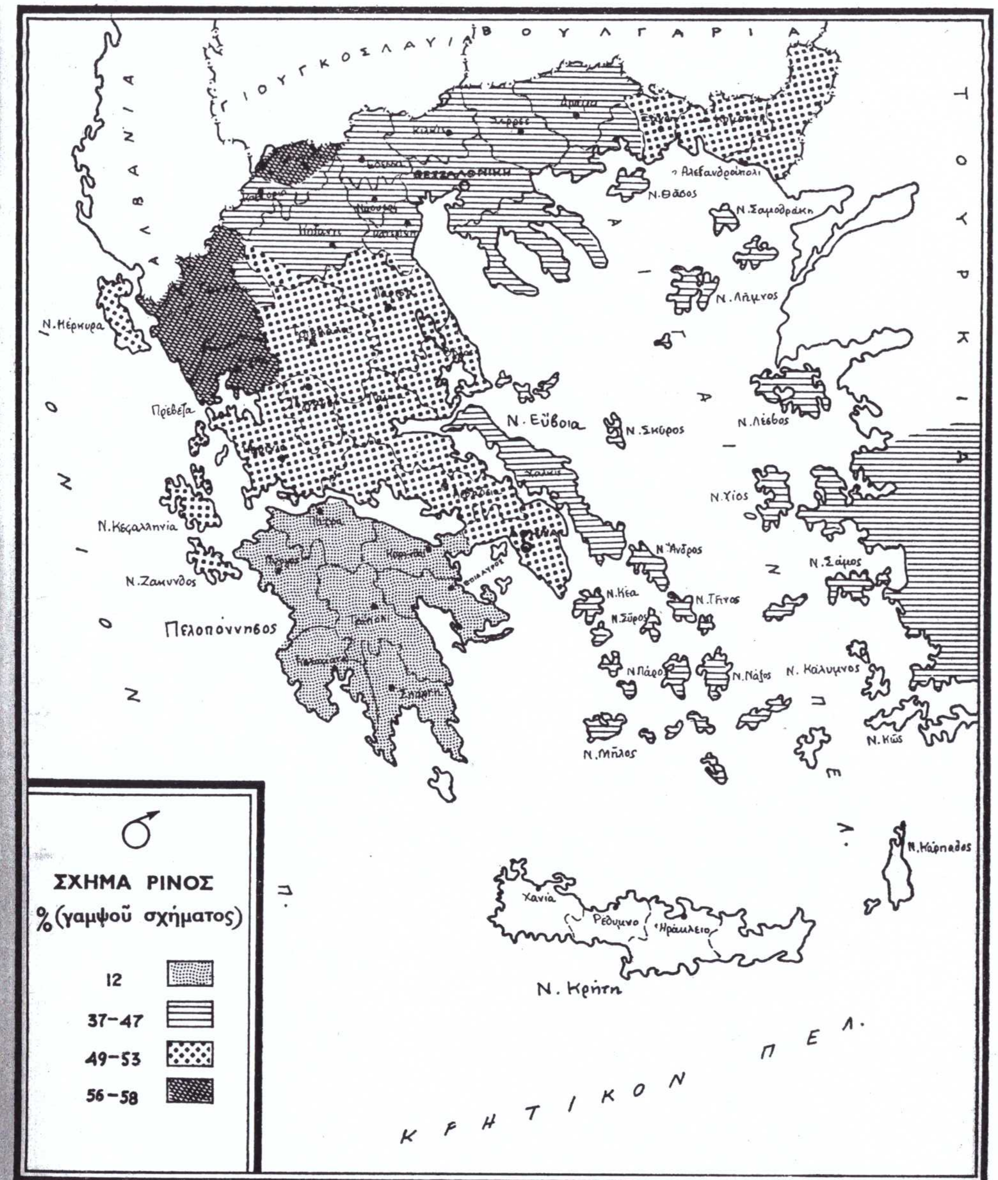
τῆς Τραπεζούντας πού μετανάστευσαν στήν Ἑλλάδα. Ἐδῶ, ὁ συντελεστής σχέσης μήκους καί πλάτους κεφαλῆς εἶναι +0,38, ἐνῶ ἡ παραμόρφωση τοῦ ἰνίου σχεδόν ἡ ἴδια ὅπως καί στίς ἄλλες ὁμάδες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀπό ἄποψη ἡλικίας ἡ ὁμάδα τούτη ξεπερνάει ὅλες τίς ἄλλες πού ἐξετάσαμε καί, ὅπως φαίνεται, ὁ συντελεστής γίνεται θετικός ἐπειδή μέ τήν πάροδο τῶν χρόνων ἡ παραμόρφωση ἐλαττώνεται ὥς ἕνα βαθμό.

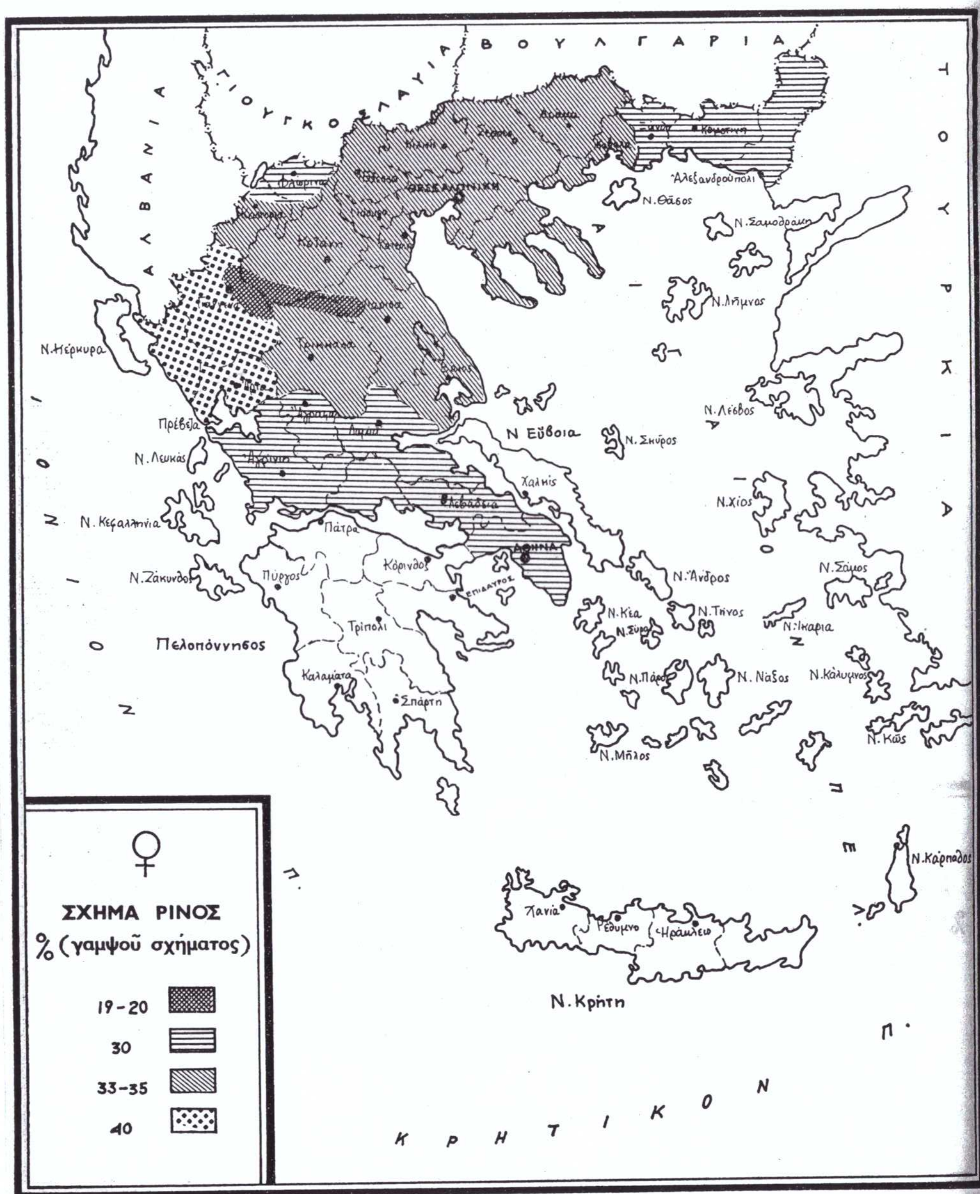
Ἡ γυναικεία ὁμάδα τῶν Ἑλλήνων τῆς Τραπεζούντας ἐμφανίζει τά δυό αὐτά γνωρίσματα χωρίς καμιά σχέση μεταξύ τους. Τό γεγονός αὐτό δείχνει πόσο δύσκολο καί πολύπλευρο εἶναι τό ζήτημα πού ἀφορᾶ τό φαινόμενο πού λέγεται βραχυκεφαλοποίηση. Τό ὑλικό πού παραθέτουμε δείχνει ὅτι συχνά τό μῆκος καί τό πλάτος κεφαλῆς διακυμαίνονται ἀνεξάρτητα τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο, ἄν καί συχνά συνδέονται μεταξύ τους μέ συνηθισμένη ἐσωομαδική θετική καί ὄχι διομαδική σχέση. Γι' αὐτό βλέπουμε ἀτομικές περιπτώσεις μέσα στά πλαίσια μιᾶς ὁμάδας, ὅπως καί διαφόρων ὁμάδων, ὅπου τό μεγάλο μῆκος συνδυάζεται μέ μικρό πλάτος καί ἀντίστροφα.

Μετρήσεις καί δείκτης τῆς μύτης

Τό ὕψος τῆς μύτης

Τό ὕψος τῆς μύτης πού τό μετρήσαμε ἀπό τό κάτω ἄκρο τῶν φρυδιῶν δίνει τήν ἀκόλουθη εἰκόνα: Στίς βόρειες ἐπαρχίες τῆς Ἑλλάδας, μ' ἐξαίρεση τήν Ἤπειρο, τό ὕψος τῆς μύτης εἶναι μικρότερο ἀπ' ὅσο στίς νότιες καί στά νησιά. Τήν ἴδια κατανομή ἔχουμε κι ὅταν μετρήσουμε τό ὕψος ἀπό τό σημεῖο τοῦ σελίου (σημεῖο ἐπαφῆς μύτης - μετώπου). Μόνο στίς δυό ὁμάδες, ἀνδρῶν καί γυναικῶν, τῶν Ἑλλήνων τῆς

Τραπεζούντας τό σημεῖο τοῦ σελίου συμπίπτει μέ τό κάτω ἄκρο τῶν φρυδιῶν. Τό ἴδιο παρατηρήθηκε καί στή μικρή ὁμάδα ἀπό τά Ἰόνια νησιά. Τό ὕψος τῆς μύτης δίνει σαφέστερη ἀντίληψη γιά τή γεωγραφική κατανομή ἀπ' ὅσο οἱ ἄλλες μετρήσεις τῆς μύτης.

Τό πλάτος τῆς μύτης

Τό μεγαλύτερο πλάτος μύτης παρουσιάζουν, σ' ἑλλαδική κλίμακα, οἱ Βλάχοι τῆς Ἠπείρου καί σέ συνέχεια οἱ Ἕλληνες τῆς Ἠπείρου καί τῶν Ἰόνιων νησιῶν. Τό μικρότερο πλάτος παρουσίασε ἡ ὁμάδα Πελοποννήσου. Ὅμως στήν κατανομή αὐτοῦ τοῦ γνωρίσματος δέν παρατηροῦμε καμιά γεωγραφική νομοτέλεια. Οἱ διακυμάνσεις τοῦ μέσου ὅρου κατά ὁμάδες, ἰδιαίτερα στή σειρά τῶν γυναικῶν, δέν περνᾶνε τό 1 χλστ.

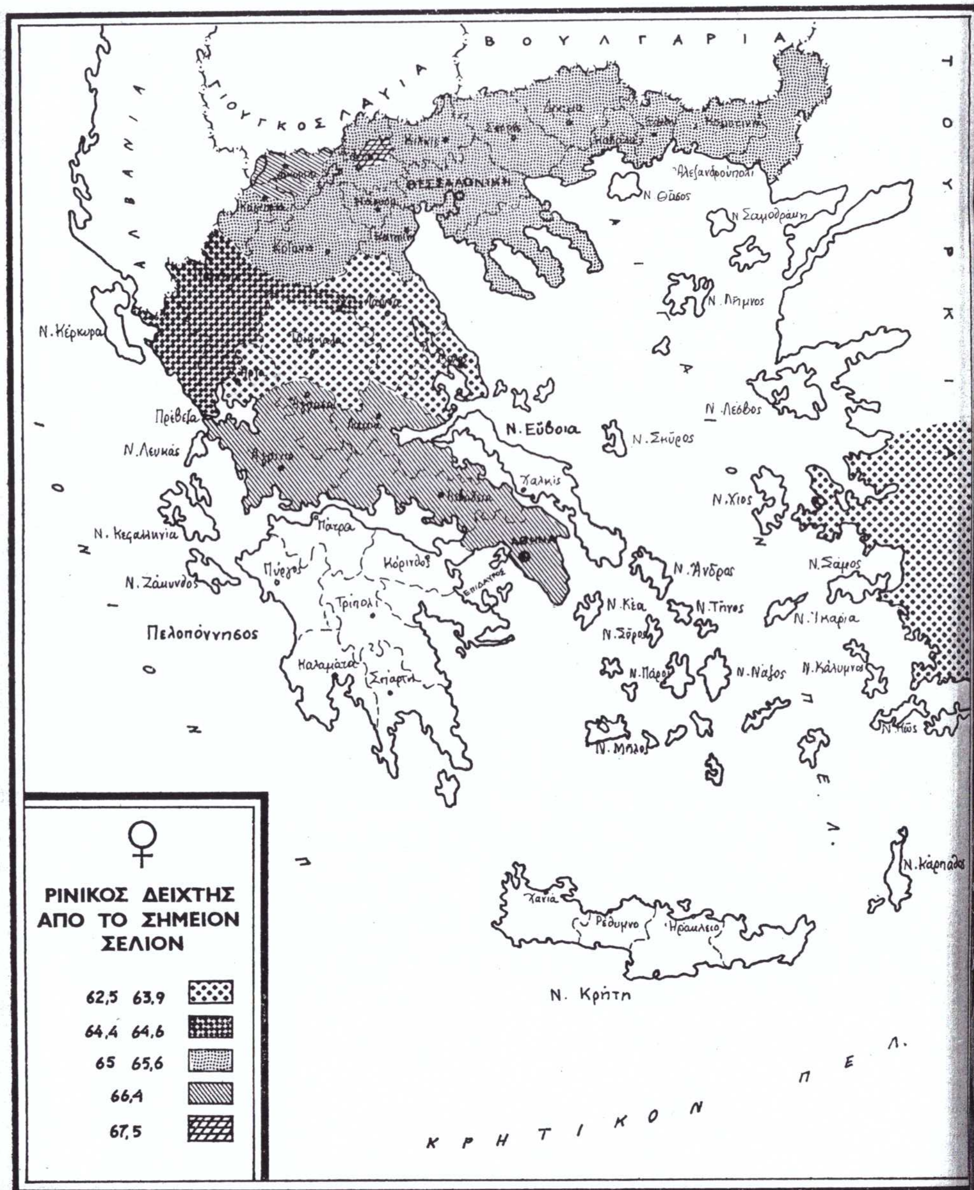
Ρινικός δείκτης

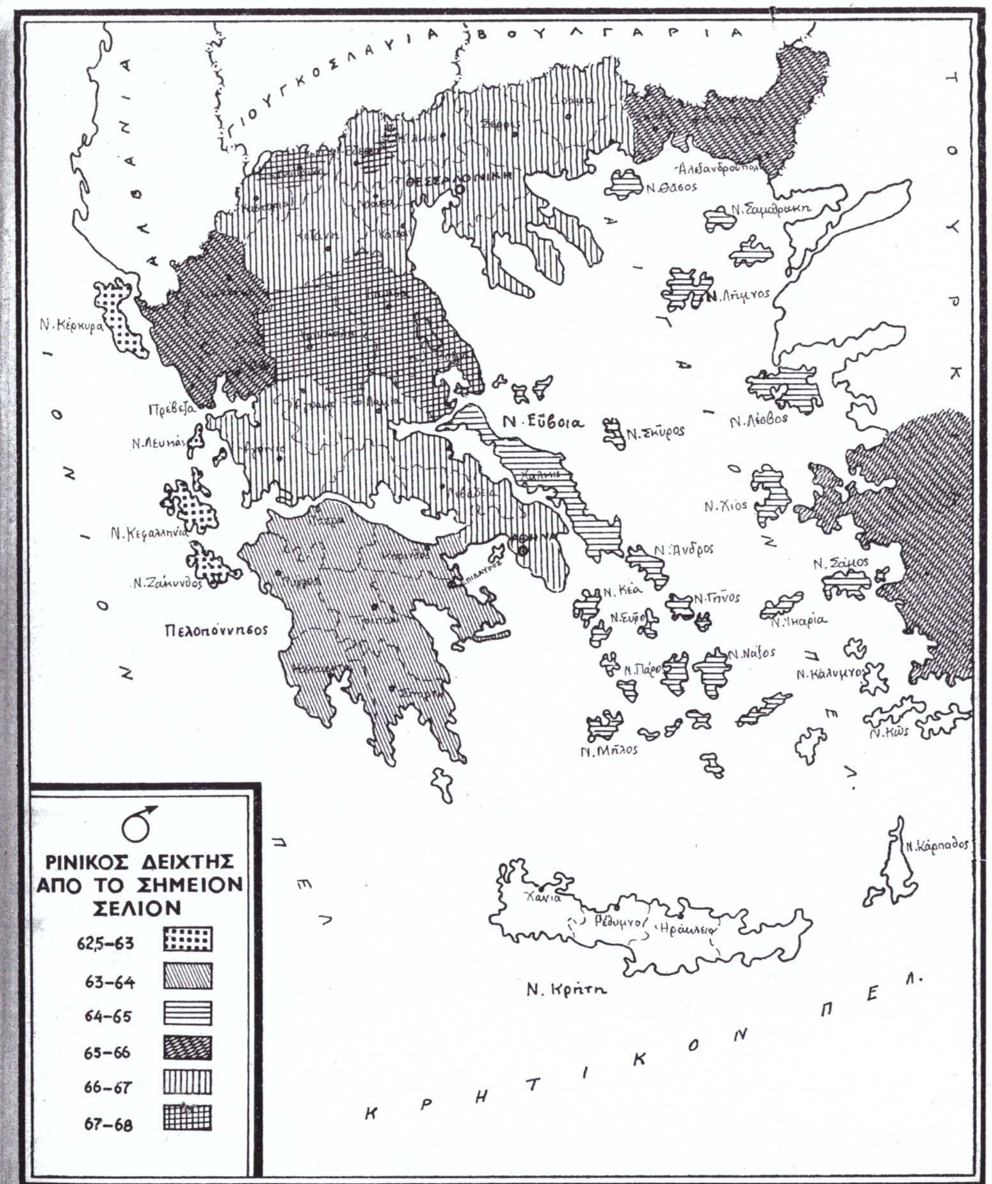
Ὁ ρινικός δείκτης (ὅταν μετρηθεῖ ἀπό τό κάτω μέρος τοῦ φρυδιοῦ) κυμαίνεται ἀπό 62,23 (Πελοπόννησος) ὥς 65,62 (Βλάχοι Θεσσαλίας). Δηλαδή ὅλες τίς ὁμάδες τίς χαρακτηρίζει λεπτορρινία[1]. Τά ἴδια σχεδόν μεγέθη ἔχουμε κι ὅταν ὁ δείκτης μετρηθεῖ ἀπό τό σέλιον.

Ὅταν, γιά εὐκολία στήν ταξινόμηση, διαιρέσουμε τίς ὁμάδες ἀνά δύο βαθμούς δείκτη, αὐτές χωρίζονται σέ τρία μέρη. Παρατηροῦμε τότε ὅτι ὁ μικρότερος ρινικός δείκτης, συναντιέται στίς νότιες ἐπαρχίες καί στά νησιά, ἐνῶ ὁ μεγαλύτερος στίς βόρειες καί κεντρικές ἐπαρχίες.

---

[1]. Bounak, V. V.: «Antropometria» (Μπουνάκ, Β. Β.: «Ἀνθρωπομετρία»). Ourpedguiz, M. 1941, str. 353.

ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΥΙΑ
ΑΛΒΑΝΙΑ
ΤΟΥΡΚΙΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Αλεξανδρούπολι
Ν. Θάσος
Ν. Σαμοθράκη
Ν. Λήμνος
Ν. Κέρκυρα
Πρέβεζα
Ν. Λευκάς
Ν. Κεφαλληνία
Ν. Ζάκυνθος
Πελοπόννησος
Πάτρα
Πύργος
Κόρινθος
Τρίπολι
Καλαμάτα
Σπάρτη
Ν. Εύβοια
Χαλκίς
ΑΘΗΝΑ
Ν. Σκύρος
Ν. Λέσβος
Ν. Χίος
Ν. Άνδρος
Ν. Κέα
Ν. Τήνος
Ν. Σύρος
Ν. Σάμος
Ν. Ικαρία
Ν. Πάρος
Ν. Νάξος
Ν. Κάλυμνος
Ν. Κως
Ν. Μήλος
Ν. Κάρπαθος
Χανιά
Ρέθυμνο
Ηράκλειο
Ν. Κρήτη
ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΠΕΛ.
♀
ΡΙΝΙΚΟΣ ΔΕΙΧΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΣΗΜΕΙΟΝ ΣΕΛΙΟΝ
62,5 63,9
64,4 64,6
65 65,6
66,4
67,5

ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΥΙΑ
ΑΛΒΑΝΙΑ
ΤΟΥΡΚΙΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Αλεξανδρούπολι
Ν. Θάσος
Ν. Σαμοθράκη
Ν. Λήμνος
Ν. Κέρκυρα
Πρέβεζα
Ν. Λευκάς
Ν. Κεφαλληνία
Ν. Ζάκυνθος
Πελοπόννησος
Ν. Εύβοια
Ν. Σκύρος
Ν. Λέσβος
Ν. Χίος
Ν. Άνδρος
Ν. Κέα
Ν. Τήνος
Ν. Σύρος
Ν. Σάμος
Ν. Ικαρία
Ν. Πάρος
Ν. Νάξος
Ν. Κάλυμνος
Ν. Κως
Ν. Μήλος
Ν. Κάρπαθος
Χανιά
Ρέθυμνο
Ηράκλειο
Ν. Κρήτη
ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΠΕΛ.
♂
ΡΙΝΙΚΟΣ ΔΕΙΧΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΣΗΜΕΙΟΝ ΣΕΛΙΟΝ
62,5–63
63–64
64–65
65–66
66–67
67–68

Οἱ γυναῖκες ἔχουν, κατά μέσο ὅρο, πλατύτερη σχετικά μύτη —παρ' ὅλο πού ἡ μέτρηση δίνει μικρότερους ἀπόλυτους ἀριθμούς— γι' αὐτό καί ὁ ρινικός δείκτης τους εἶναι μεγαλύτερος ἀπό τῶν ἀνδρῶν.

Μετρήσεις τοῦ προσώπου

Τό μορφολογικό ὕψος τοῦ προσώπου

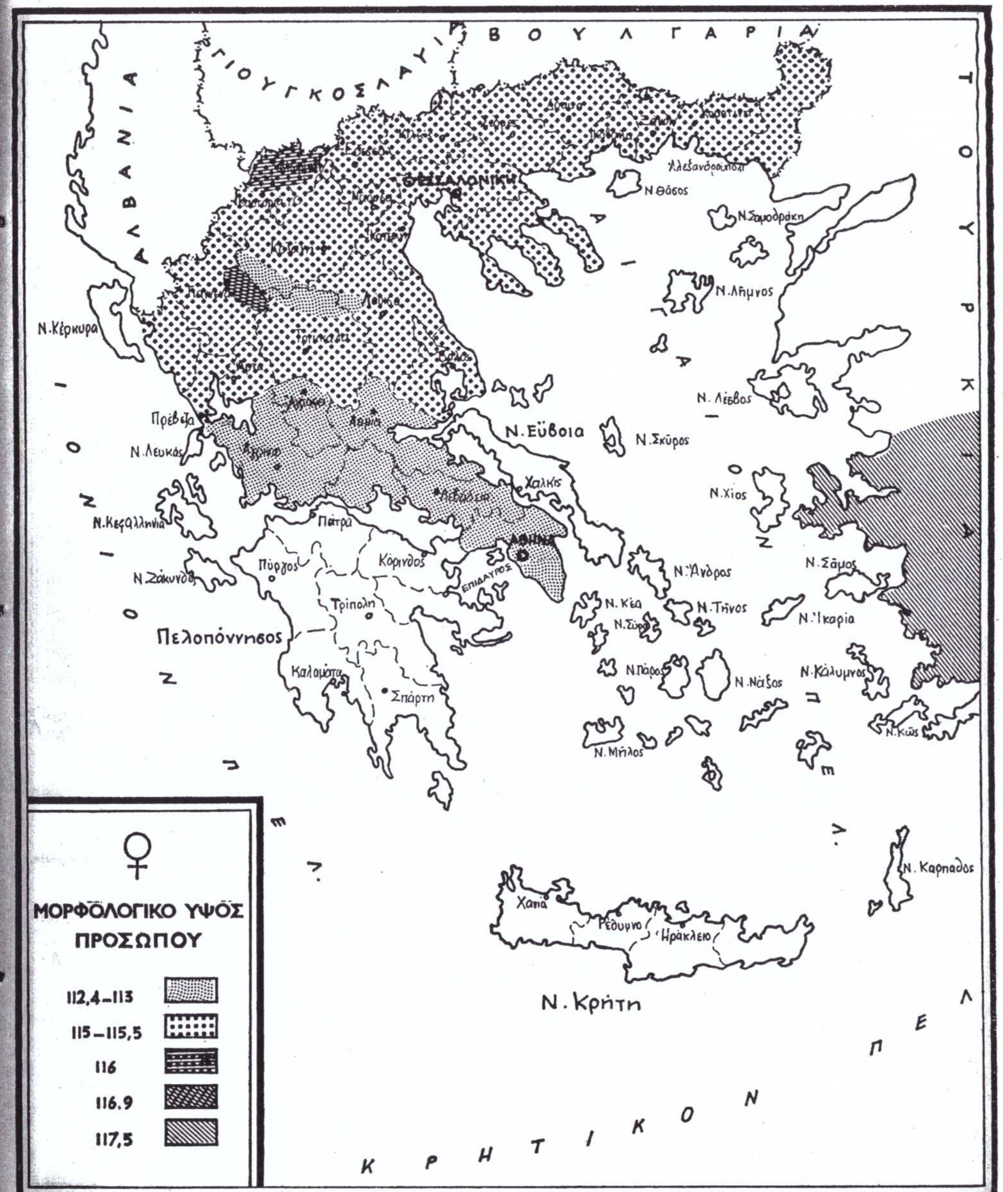
Τό γνώρισμα αὐτό τό μετρήσαμε ἀπό τό σημεῖο τομῆς τῆς ἐφαπτομένης πού ἑνώνει τά δύο κάτω καί ἔσω ἄκρα τῶν φρυδιῶν μέ τήν κάθετο πού χωρίζει σέ δυό ἴσα μέρη τό πρόσωπο. Τό μέγεθος τοῦτο κυμαίνεται κατά μέσο ὅρο (γιά ὅλες τίς ὁμάδες) ἀπό 122,6 ὥς 130,0 χλστ. Στίς περισσότερες ὁμάδες ἐπικρατεῖ ἡ μέση κατηγορία ὕψους. Τό μεγαλύτερο ὕψος παρουσιάζουν οἱ ὁμάδες τῶν νησιῶν Αἰγαίου καί Ἰονίου. Τό μικρότερο ὕψος παρατηρήθηκε στή δυτική Μακεδονία, βόρεια Θεσσαλία καί ἀνατολική Ἤπειρο. Τήν ἴδια κατανομή παρουσιάζει αὐτό τό γνώρισμα καί στίς γυναῖκες.

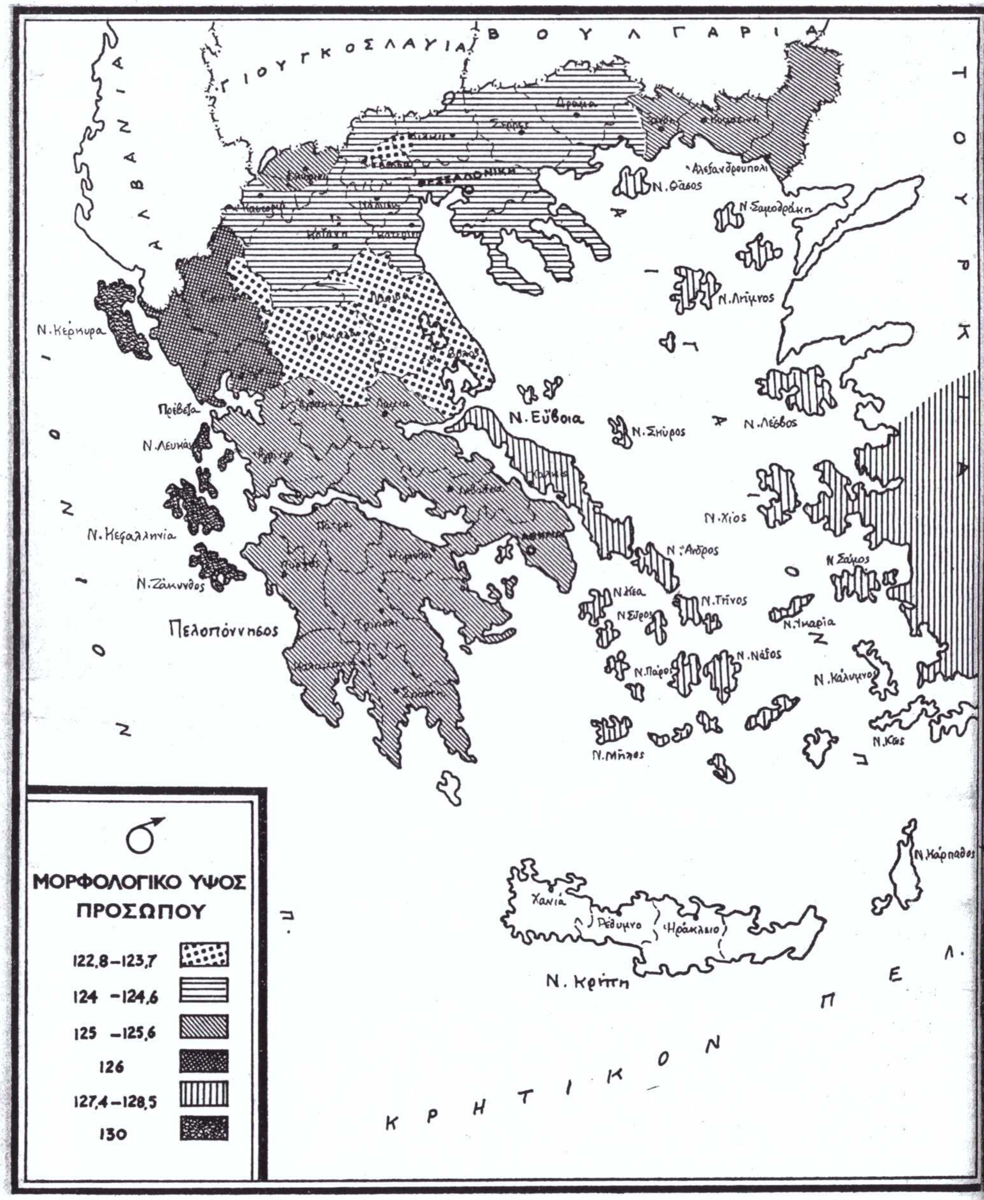
Φυσιογνωμικό ὕψος τοῦ προσώπου

Τό γνώρισμα τοῦτο ὑπακούει σέ μεγάλο βαθμό στήν ἴδια γεωγραφική νομοτέλεια μέ τό μορφολογικό ὕψος προσώπου, τόσο γιά τούς ἄνδρες ὅσο καί γιά τίς γυναῖκες. Γενικά τούς Ἕλληνες τούς χαρακτηρίζουν τά μεσαῖα μεγέθη καθέτων μετρήσεων τοῦ προσώπου.

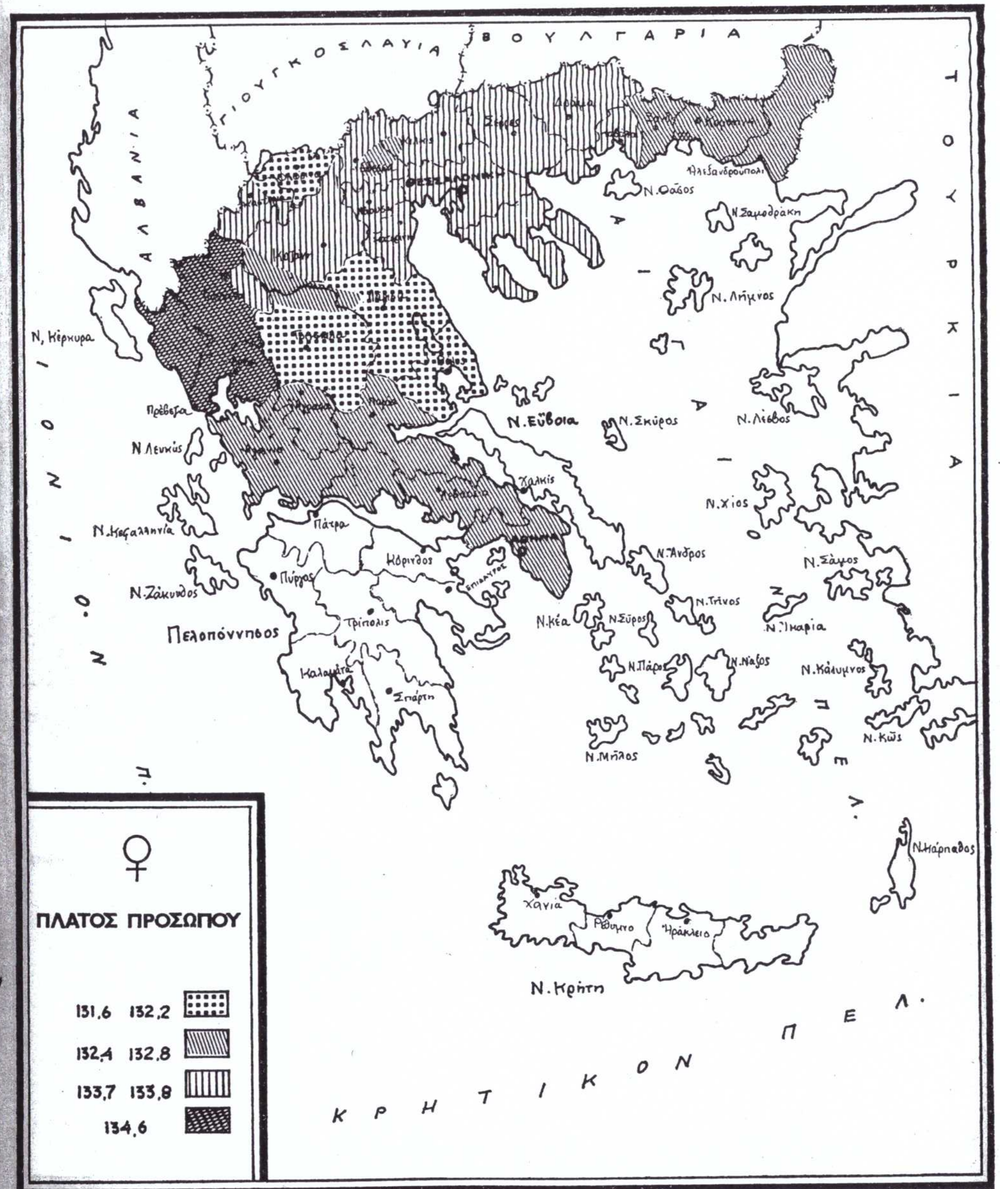
Πλάτος προσώπου (διάμετρος ζυγωματικῶν)

Ἡ γεωγραφική κατανομή αὐτοῦ τοῦ γνωρίσματος εἶναι σέ μεγάλο βαθμό νομοτελειακή. Τό μεγαλύτερο πλάτος προ-

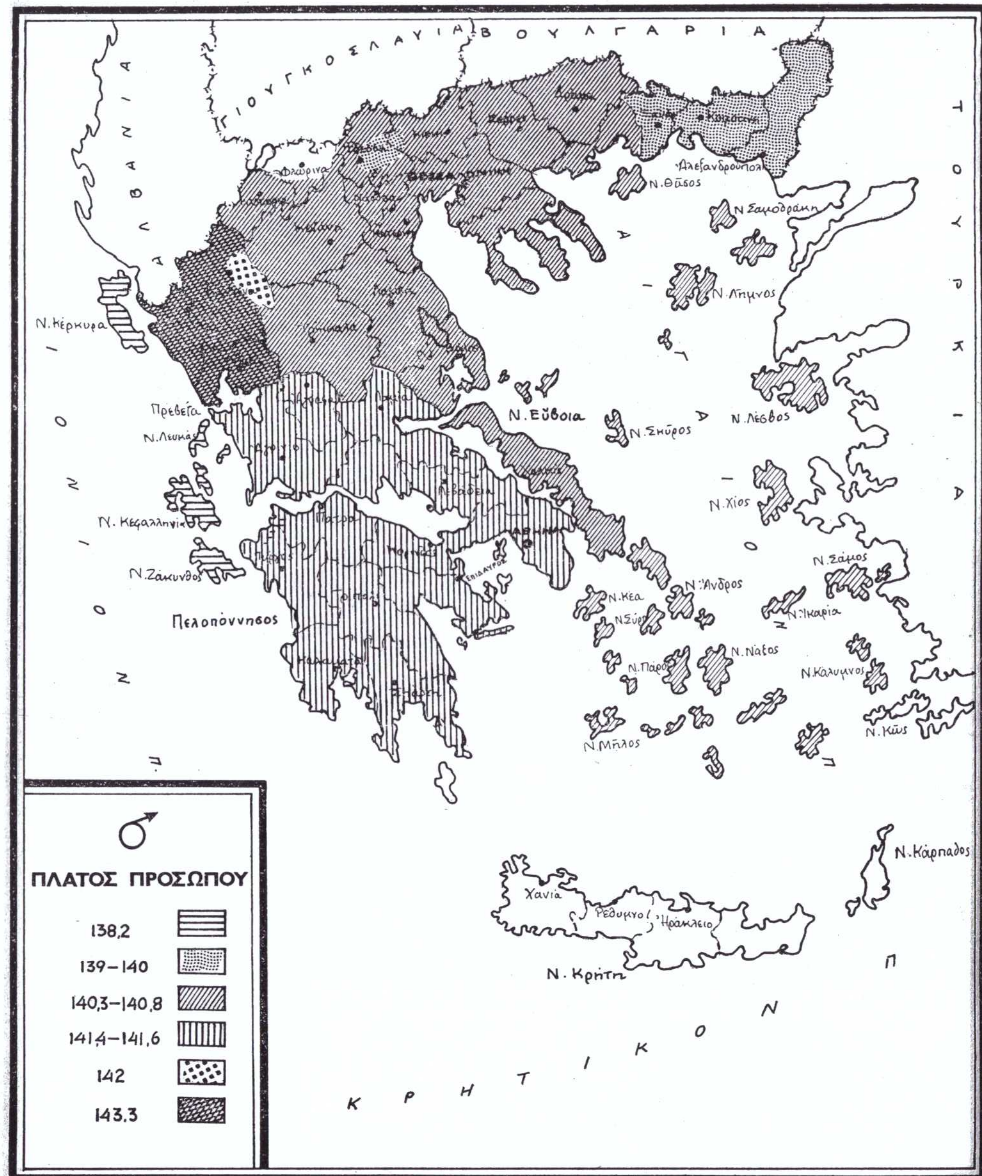

ΑΛΒΑΝΙΑ
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΥΙΑ
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ
ΤΟΥΡΚΙΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Αλεξανδρούπολη
Ν. Θάσος
Ν. Σαμοθράκη
Ν. Λήμνος
Ν. Κέρκυρα
Πρέβεζα
Ν. Λευκάς
Ν. Κεφαλληνία
Ν. Ζάκυνθος
Ν. Εύβοια
Ν. Σκύρος
Ν. Λέσβος
Ν. Χίος
Ν. Άνδρος
Ν. Σάμος
Ν. Κέα
Ν. Σύρος
Ν. Τήνος
Ν. Ικαρία
Ν. Πάρος
Ν. Νάξος
Ν. Κάλυμνος
Ν. Μήλος
Ν. Κως
Ν. Κάρπαθος
Πελοπόννησος
ΑΘΗΝΑ
Χανιά
Ρέθυμνο
Ηράκλειο
Ν. Κρήτη
ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΠΕΛ.
♂
ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΟ ΥΨΟΣ ΠΡΟΣΩΠΟΥ
122,8–123,7
124 –124,6
125 –125,6
126
127,4–128,5
130

ΑΛΒΑΝΙΑ
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΥΙΑ
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ
ΤΟΥΡΚΙΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Αλεξανδρούπολη
Ν. Θάσος
Ν. Σαμοθράκη
Ν. Λήμνος
Ν. Κέρκυρα
Πρέβεζα
Ν. Λευκάς
Ν. Κεφαλληνία
Ν. Ζάκυνθος
Ν. Εύβοια
Ν. Σκύρος
Ν. Λέσβος
Χαλκίς
Ν. Χίος
Πάτρα
Κόρινθος
Πύργος
Τρίπολις
Καλαμάτα
Σπάρτη
Πελοπόννησος
Ν. Άνδρος
Ν. Σάμος
Ν. Κέα
Ν. Σύρος
Ν. Τήνος
Ν. Ικαρία
Ν. Πάρος
Ν. Νάξος
Ν. Κάλυμνος
Ν. Μήλος
Ν. Κως
Ν. Κάρπαθος
Χανιά
Ρέθυμνο
Ηράκλειο
Ν. Κρήτη
ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΠΕΛ.
♀
ΠΛΑΤΟΣ ΠΡΟΣΩΠΟΥ
131,6 132,2
132,4 132,8
133,7 133,8
134,6

σώπου συναντιέται στούς Τραπεζούντιους καί στούς Ἕλληνες τοῦ Καυκάσου καί τῆς Μαριούπολης. Τό πλάτος προσώπου ἐλαττώνεται ὅσο προχωροῦμε ἀπό τόν Καύκασο πρός τά δυτικά. Στό Ἰόνιο πέλαγος συναντοῦμε τό πιό μικρό πλάτος ἀπ' ὅλες τίς ὁμάδες. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ βορειοδυτική Ἑλλάδα, ἡ Ἤπειρος, ὅπου ἡ διάμετρος ζυγωματικῶν εἶναι ἡ πιό μεγάλη σ' ὅλο τόν ἑλλαδικό χῶρο.

Προσωπικοί δεῖκτες

Ὁ προσωπικός δείκτης τῶν ἀνδρῶν εἶναι κάπως μεγαλύτερος ἀπό τῶν γυναικῶν τῆς ἴδιας περιοχῆς. Αὐτό σημαίνει ὅτι οἱ γυναῖκες ἔχουν σχετικά πιό πλατύ πρόσωπο ἀπό τούς ἄνδρες. Ἐξαίρεση οἱ Θεσσαλιώτισσες καί οἱ Βλάχες τῆς Ἠπείρου. Ἡ γεωγραφική κατανομή τοῦ φυσιογνωμικοῦ δείκτη προσώπου ἀντιστοιχεῖ, στίς γενικές γραμμές της, στήν κατανομή τοῦ μορφολογικοῦ δείκτη.

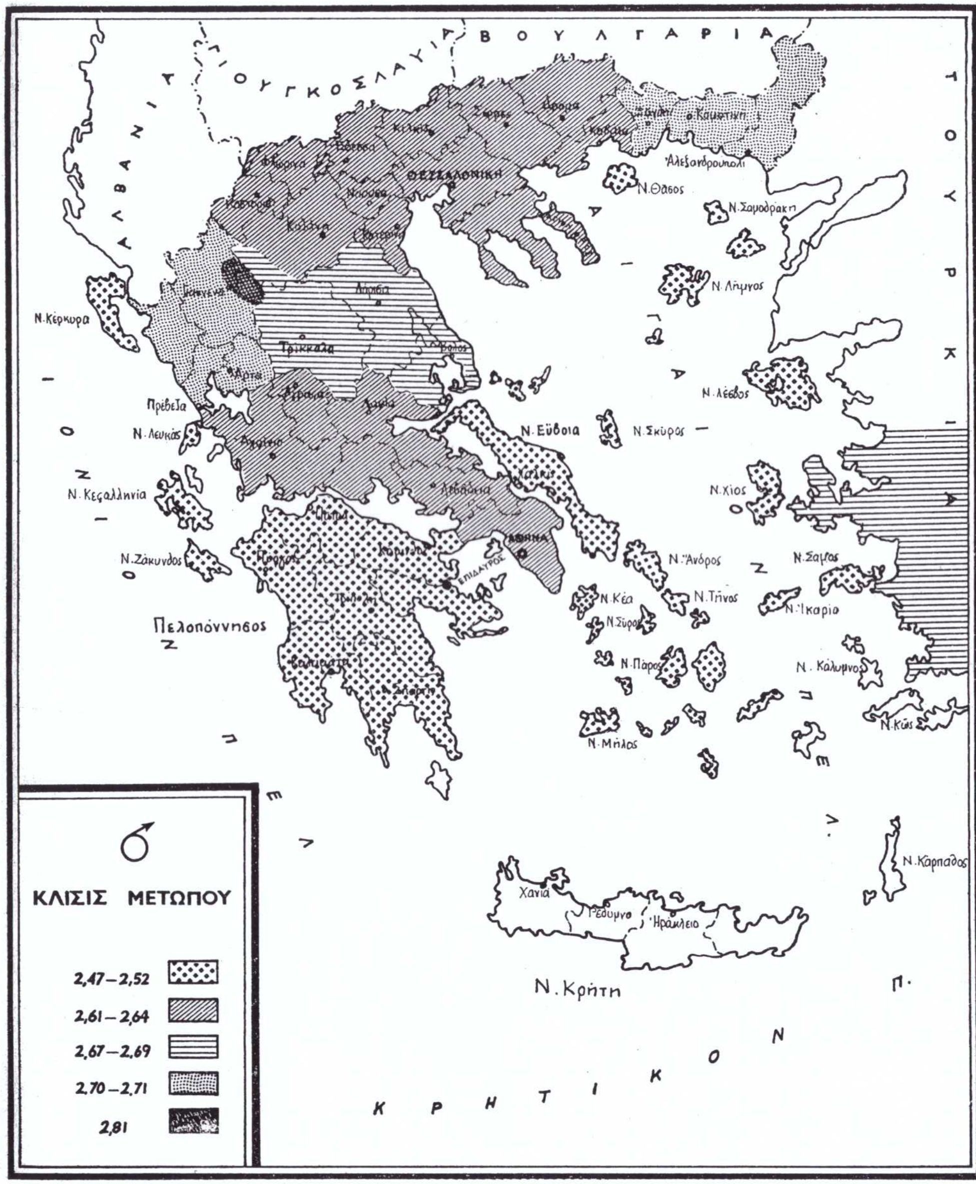
Τό ὕψος καί τό πλάτος τοῦ προσώπου παθαίνουν μεταβολές ἀνάλογα μέ τήν ἡλικία. Ὅσο μεγαλώνει στήν ἡλικία ὁ ἄνθρωπος, τόσο τό πρόσωπο τείνει νά γίνει μακρύτερο παρά πλατύτερο[1]. Οἱ δικές μας ἀνθρωπομετρήσεις δείχνουν ὅτι σέ πολύ μεγάλη ἡλικία τό πρόσωπο τῶν ἀνδρῶν μᾶλλον πλαταίνει κάπως παρά μακραίνει. Στίς γυναῖκες τό πρόσωπο ἀναπτύσσεται τό ἴδιο καί στό πλάτος καί στό ὕψος, ἐκτός ἀπό τή μέση ἡλικία, ὁπότε τό πρόσωπο μεγαλώνει λίγο περισσότερο κατά τό ὕψος.

Τό μικρότερο πλάτος μετώπου

Τό μικρότερο πλάτος μετώπου ἀκολουθεῖ τήν ἴδια σχε-

---

[1]. Roghinskii. J. J., Levin, M. G.: «Asnovi antropologhii», (Ρογγίνσκη, Για. Για., Λέβιν, Μ. Γ.: «Βάσεις τῆς ἀνθρωπολογίας»). M. 1955, str. 98.

δόν γεωγραφική κατανομή τοῦ προσθιοπίσθιου μήκους κεφαλῆς, γιά τήν ὁποία μιλήσαμε πιό πάνω.

Τό πλάτος τῆς κάτω σιαγόνας

Τή μεγαλύτερη διάμετρο (πλάτος), πού ἑνώνει τίς γωνίες τῆς κάτω σιαγόνας, ἔχουν οἱ Ἑλληνόφωνοι τῆς Γεωργίας. Τή μικρότερη — οἱ ὁμάδες τῶν νησιῶν Αἰγαίου, Ἰονίου καί τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδας. Σ' αὐτές τίς ὁμάδες τό μέσο πλάτος μετώπου δέν εἶναι μεγάλο κι ἔτσι τό πρόσωπο παίρνει σχῆμα ὠοειδές.

Τό πλάτος κάτω σιαγόνας στίς γυναῖκες εἶναι κατά κανόνα μικρότερο ἀπ' ὅσο στούς ἄνδρες ὄχι μόνο σέ ἀπόλυτους ἀριθμούς, ἀλλά καί σέ σχέση μέ τό πλάτος μετώπου.

Ὁ δείκτης μετώπου - σιαγόνας

Ὁ μικρότερος δείκτης συναντιέται στή Θράκη κι ὁ μεγαλύτερος στά νησιά τοῦ Αἰγαίου. Στίς γυναῖκες ὁ δείκτης αὐτός εἶναι μεγαλύτερος ἀπ' ὅ,τι στούς ἄνδρες.

Τό πλάτος τοῦ στόματος

Ἡ γεωγραφική κατανομή αὐτοῦ τοῦ γνωρίσματος ἀκολουθεῖ ὥς ἕνα βαθμό μιάν ὁρισμένη νομοτέλεια. Τό πλάτος στόματος εἶναι μεγαλύτερο στίς νότιες ἐπαρχίες τῆς Ἑλλάδας καί στά νησιά. Τό μικρότερο στόμα συναντιέται στήν περιοχή τοῦ τριγώνου πού ὁρίζεται ἀπό τή βόρεια Θεσσαλία, τή δυτική Μακεδονία καί τήν ἀνατολική Ἤπειρο. Στήν ἴδια τήν Ἤπειρο τό πλάτος εἶναι μεγαλύτερο. Οἱ Γεωργιανοί ἔχουν μικρότερο στόμα ἀπό τούς Ἕλληνες, ἀλλά μεγαλύτερο ἀπό τούς Ρώσους. Τό μικρότερο πλάτος στόματος ἀπ'

ὅλες τίς ὁμάδες πού ἐξετάσαμε τό παρουσίασε ἡ ὁμάδα τῶν Οὐζμπέκων.

Ἀπόσταση μύτης - χείλους (ὥς τή βλεννογόνο μεμβράνη)

Ἡ μικρότερη ἀπόσταση παρατηρεῖται στούς Σλαβομακεδόνες καί στούς Τραπεζούντιους πού γεννήθηκαν στήν Ἑλλάδα. Ἡ μεγαλύτερη, στήν Πελοπόννησο.

Στίς γυναῖκες, ἡ μικρότερη ἀπόσταση συναντιέται στή Θράκη καί ἡ μεγαλύτερη στίς Βλάχες τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας.

Ὡς πρός αὐτό τό γνώρισμα οἱ Ἕλληνες κατέχουν μιάν ἐνδιάμεση θέση στήν εὐρωπαϊκή κλίμακα.

Ἡ γεωγραφική κατανομή αὐτοῦ τοῦ γνωρίσματος δέ φαίνεται ν' ἀκολουθεῖ καμιά νομοτέλεια. Μπορεῖ νά σημειωθεῖ μόνο μιά ἐλάχιστη αὔξηση τοῦ γνωρίσματος στή Νότια Ἑλλάδα καί στήν Ἤπειρο.

Τό «πάχος» καί τῶν δυό χειλιῶν, καθορισμένο ἀνθρωπομετρικά, δείχνει ὅτι τό μεγαλύτερο μέγεθος παρατηρεῖται στούς κατοίκους τῶν νησιῶν Αἰγαίου καί Ἰονίου, τῆς Πελοποννήσου καί τῆς Ἠπείρου (αὐτό ἰσχύει τόσο γιά τούς Ἕλληνες, ὅσο καί γιά τούς Βλαχόφωνους τῆς τελευταίας περιοχῆς). Γενικά, τό πάχος χειλιῶν στήν Ἑλλάδα εἶναι μέτριο.

Στίς γυναῖκες τό πάχος τῆς βλεννογόνου μεμβράνης καί τῶν δυό χειλιῶν ἀντιστοιχεῖ, συνήθως, στό πάχος τῶν ἀνδρῶν.

Ἄν κατατάξουμε τούς λαούς πού ἐξετάσαμε σύμφωνα μέ τό πάχος τῆς μεμβράνης τῶν χειλιῶν ἔχουμε τήν ἑξῆς σειρά: Οὐζμπέκοι (τά πιό παχιά χείλη), Ἕλληνες, Γεωργιανοί, Ρῶσοι.

Τό ἀπόλυτο ὕψος χειλιῶν παρουσιάζει, μέ τήν πάροδο τῆς ἡλικίας, τόν παρακάτω ρυθμό ἐλάττωσης γιά ὅλες τίς ὁμάδες τῶν Ἑλλήνων παρμένες στό σύνολό τους.

Ὅπως δείχνει ὁ πίνακας, μετά τά 25 χρόνια τό πάχος χειλιῶν λιγοστεύει κι ἀκόμα περισσότερο μετά τά 40. Μέ τή μαθηματική ἀναγωγή πού ἐφαρμόσαμε, ἐξαλείψαμε αὐτή

	Ἡλικία		
Ὁμάδα	9 - 24 ἐτῶν	25 - 39 ἐτῶν	Ἄνω τῶν 40 ἐτῶν
Ἕλληνες	17,33 (σέ χλσ.)	15,31	13,66
Ἑλληνίδες	15,33	15,20	17,21

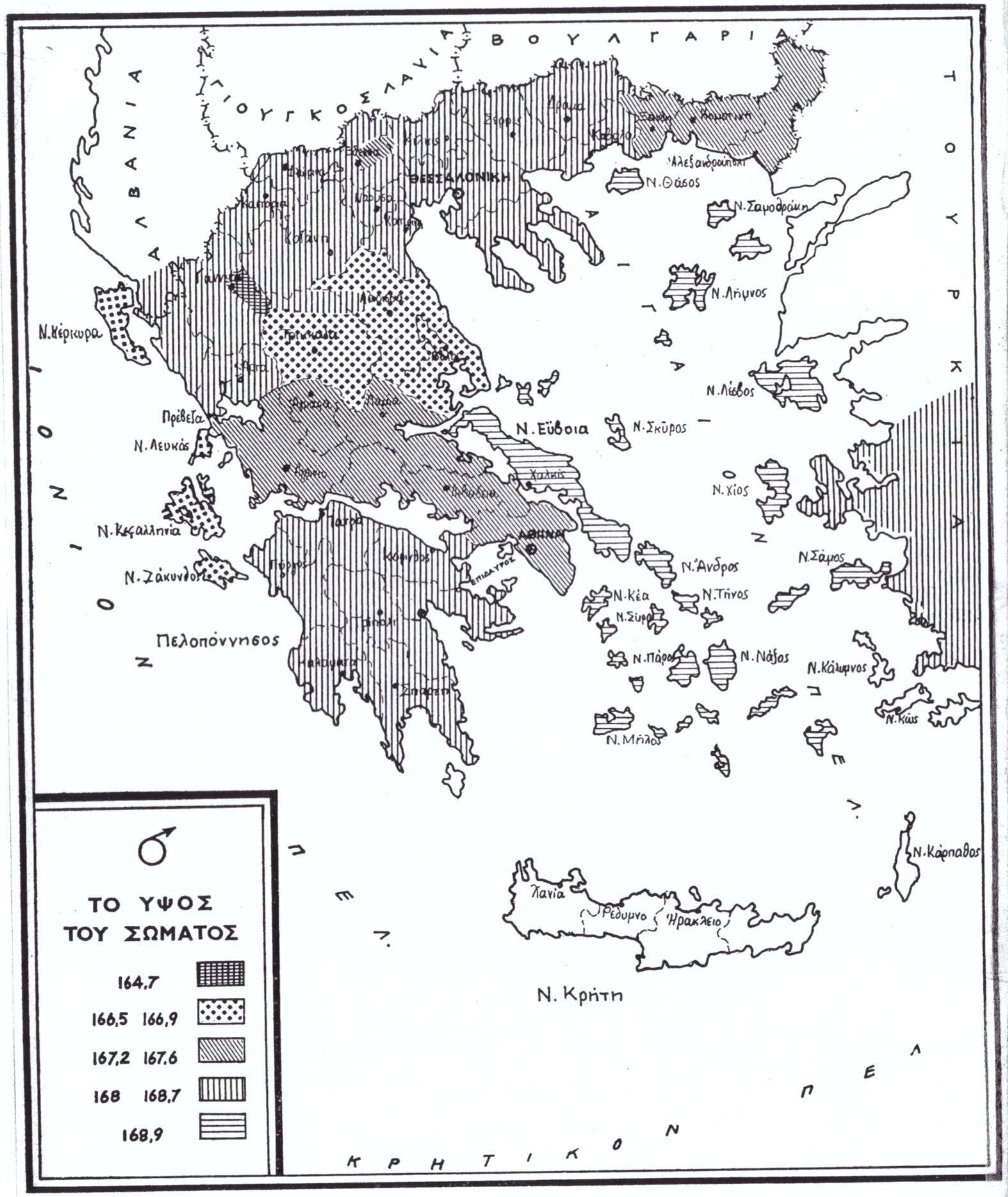
τή διαφορά πού ὀφείλεται στήν ἡλικία καί ὅλο τό ὑλικό ἔγινε ὁμοιογενές.

Ἀνάστημα

Τό μέσο ἀνάστημα γιά τόν ἀνδρικό πληθυσμό τῆς Ἑλλάδας, ὅλων τῶν ἡλικιῶν, εἶναι 167,7 ἑκ. καί γιά τό γυναικεῖο 155,0 ἑκ. Δηλαδή ἡ διαφορά φύλου περνάει τά 12 ἑκ.

Σύμφωνα μέ τήν εὐρωπαϊκή κλίμακα τοῦ Μαρτίνου οἱ 16 ὁμάδες ἀνδρῶν ἀπό τίς 22 ἔχουν ἀνάστημα πάνω ἀπό τό μέτριο. Ἀπό τίς 15 ὁμάδες γυναικῶν, μόνο οἱ 3 ἔχουν ἀνάστημα πάνω ἀπό τό μέτριο.

Σύμφωνα μέ τόν πίνακα, οἱ πιό ὑψηλόσωμοι ἄνδρες τῆς Ἑλλάδας εἶναι οἱ κάτοικοι τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου. Ἀκολουθοῦν πολύ κοντά οἱ Ἕλληνες καί οἱ Σλαβόφωνοι τῆς Μακεδονίας, κατόπιν οἱ Ἠπειρῶτες, οἱ Πελοποννήσιοι κλπ. Ἀν-

τίθετα, οἱ Ἠπειρώτισσες ἀνήκουν στίς πιό μικρόσωμες ὁμάδες.

Οἱ διακυμάνσεις τοῦ ἀναστήματος δέν παρουσιάζουν καθορισμένη κατανομή κατά περιοχή, γι' αὐτό, σύμφωνα μέ τά παραπάνω, δέ μπορεῖ νά γίνεται λόγος γιά γεωγραφική κατανομή τοῦ ἀναστήματος στό χῶρο τῆς Ἑλλάδας.

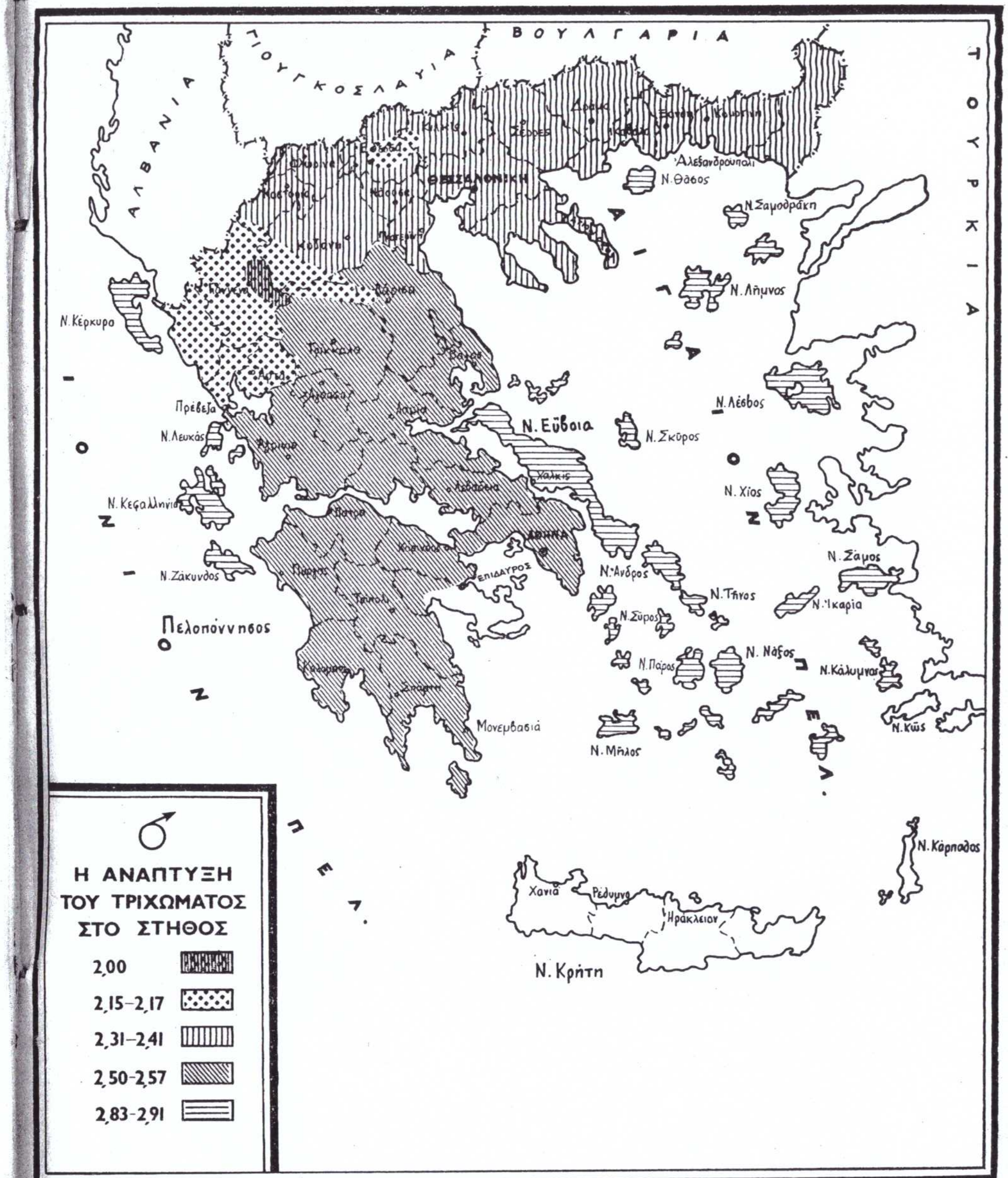
2. ΣΩΜΑΤΟΣΚΟΠΙΚΑ (ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ) ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

Τό τελικό τρίχωμα

Σ' αὐτό ὑπάγονται ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος στό στῆθος, ἡ γενειάδα καί τά φρύδια.

Στή στατιστική ἐπεξεργασία ὑπολογίστηκαν μόνο τά ἄτομα πού εἶχαν συμπληρώσει τά 25 τους χρόνια, ὁπότε τό τρίχωμα ἀρχίζει νά παίρνει τήν τελική του μορφή (ἐξαίρεση ἀποτελοῦν μόνο τά φρύδια).

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος στό στῆθος προσδιορίστηκε μέ τήν πεντάβαθμο βαθμολογία. Ἡ ἔλλειψη τριχώματος ἤ τό πρῶτο του στάδιο ποικίλλει ἀρκετά στίς διάφορες ὁμάδες, πάντως στίς περισσότερες περιπτώσεις τό εἰδικό του βάρος δέν ξεπερνᾶ τό 40%. Ἡ γεωγραφική κατανομή αὐτοῦ τοῦ γνωρίσματος εἶναι σ' ἀρκετά μεγάλο βαθμό νομοτελειακή. Τή μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τριχώματος στό στῆθος τήν ἔχουν οἱ Τραπεζούντιοι πού μετανάστευσαν στήν Ἑλλάδα καί οἱ ἀπόγονοί τους πού γεννήθηκαν ἐδῶ. Στίς βόρειες ἐπαρχίες, Ἤπειρο, Μακεδονία (τόσο γιά τούς Ἕλληνες, ὅσο καί γιά τούς Σλαβόφωνους καί Βλαχόφωνους) καί Θράκη, ἡ ἀνάπτυ-

ξη τοῦ τριχώματος εἶναι πολύ μικρότερη παρά στίς νότιες ἐπαρχίες — Ρούμελη καί Πελοπόννησο. Τά νησιά τοῦ Αἰγαίου κατέχουν ἐνδιάμεση θέση ἀνάμεσα στήν ἀνατολική Ἑλλάδα καί τήν Πρόσω Ἀσία, ὅπου τό τρίχωμα εἶναι περισσότερο ἀναπτυγμένο. Τό γνώρισμα τοῦτο, ὅσο προχωροῦμε πρός τόν Καύκασο, βαθμιαῖα αὐξάνεται. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ πολύ μικρή στόν ἀριθμό (ἑπομένως καί λιγότερο ἀκριβής ἀπό στατιστικῆς πλευρᾶς) ὁμάδα τῶν Ἰόνιων νησιῶν. Οἱ Ρῶσοι καί ἰδιαίτερα οἱ Οὐζμπέκοι ἔχουν λιγότερο ἀναπτυγμένο τρίχωμα στήθους, ἐνῶ οἱ Γεωργιανοί ἔχουν, ὅπως φαίνεται, τό πιό ἀναπτυγμένο τρίχωμα ἀπ' ὅλους τούς τύπους τῆς εὐρωπαϊκῆς φυλῆς.

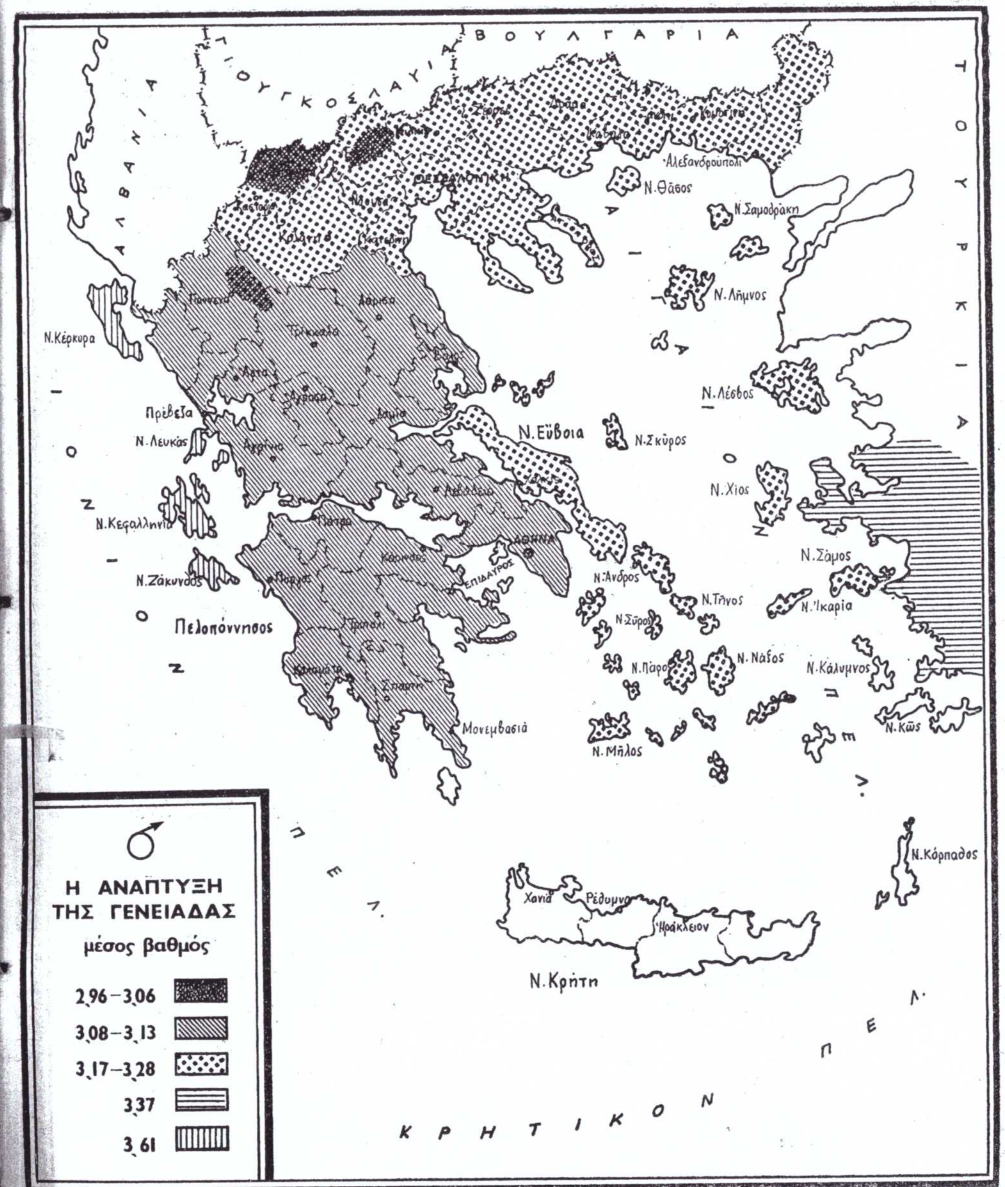
Ἡ ἀνάπτυξη τῆς γενειάδας

Συνήθως ἡ γενειάδα εἶναι ἀρκετά ἀναπτυγμένη, πάνω ἀπό τό μέτριο βαθμό. Οἱ βόρειες ἐπαρχίες ἔχουν συγκριτικά λιγότερο ἀναπτυγμένη γενειάδα ἀπ' ὅσο τά νησιά καί ἡ Πρόσω Ἀσία. Ὅμως ἡ νομοτέλεια κατανομῆς τῆς γενειάδας δέν ἀντιστοιχεῖ ἀπόλυτα στή νομοτέλεια κατανομῆς τοῦ τριχώματος στήθους.

Οἱ Ρῶσοι καί οἱ Οὐζμπέκοι ἔχουν γενικά λιγότερο ἀναπτυγμένη γενειάδα ἀπό τούς Ἕλληνες. Ἡ πιό πυκνή καί ἀναπτυγμένη γενειάδα παρατηρεῖται καί πάλι στούς Γεωργιανούς.

Ἡ ἀνάπτυξη τῶν φρυδιῶν

Συνήθως συναντιέται ὁ μέτριος βαθμός ἀνάπτυξης τῶν φρυδιῶν. Ἀδύνατα φρύδια δέν συναντιοῦνται. Αὐστηρή κατανομή κατά περιοχές δέν παρατηρεῖται γι' αὐτό τό γνώρισμα. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν οἱ Ἕλληνες καί οἱ Ἑλληνίδες τῆς Τραπεζούντας πού ἔχουν τά πιό πυκνά φρύδια.

Τό τρίχωμα γενικά

Παίρνοντας ὑπ' ὄψη τήν ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος στό σύνολό του καί κατά πρῶτο λόγο τήν ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος στό στῆθος, παρατηροῦμε ὅτι ἡ γεωγραφική κατανομή ἀνάπτυξής του ἀκολουθεῖ μιάν ὁρισμένη νομοτέλεια. Διαπιστώνουμε ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Πρόσω Ἀσίας μποροῦν νά διαχωριστοῦν ἀπό τούς Ἕλληνες τῆς κυρίως Ἑλλάδας σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τό σύνολο τῶν γνωρισμάτων πού συγκροτοῦν τό τελικό τρίχωμα. Ἡ ἀντίθεση εἶναι ἀκόμα πιό χτυπητή ἄν συγκρίνουμε τούς Ἕλληνες τοῦ Καυκάσου (δέ μιλᾶμε πιά γιά τούς Γεωργιανούς) μέ τούς Ἕλληνες τῶν βόρειων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδας, καί κατά πρῶτο λόγο τῆς Ἠπείρου καί τῆς Θράκης πού συνδέει τά Βαλκάνια μέ τή Μικρά Ἀσία.

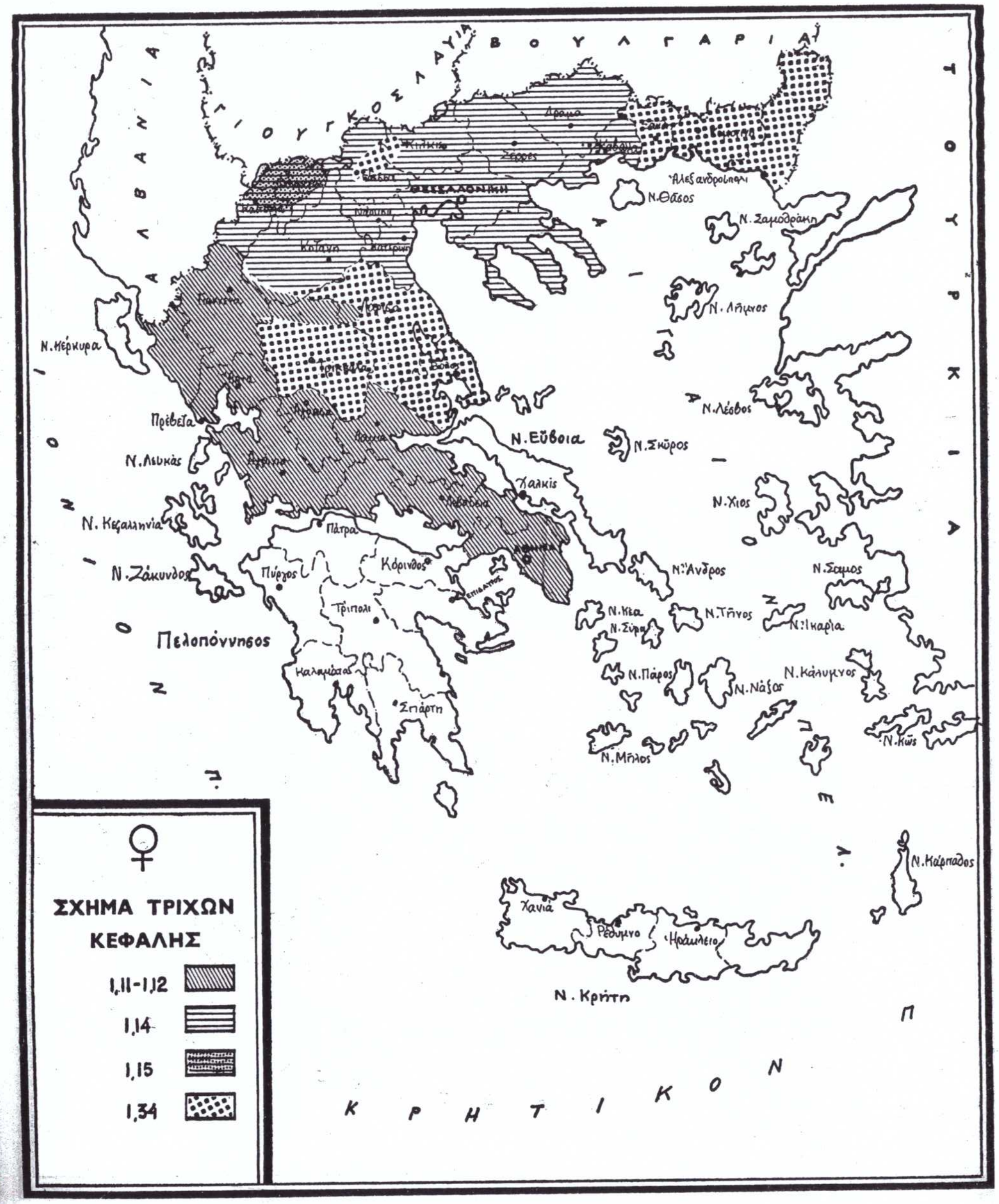
Τά νησιά τοῦ Αἰγαίου κι ἕνα τμῆμα τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδας κατέχουν ἐνδιάμεση θέση. Γενικά, μέ βάση τήν εὐρωπαϊκή κλίμακα, μποροῦμε νά χαρακτηρίσουμε τήν ἀνάπτυξη τοῦ τελικοῦ τριχώματος στήν Ἑλλάδα σάν μέτρια.

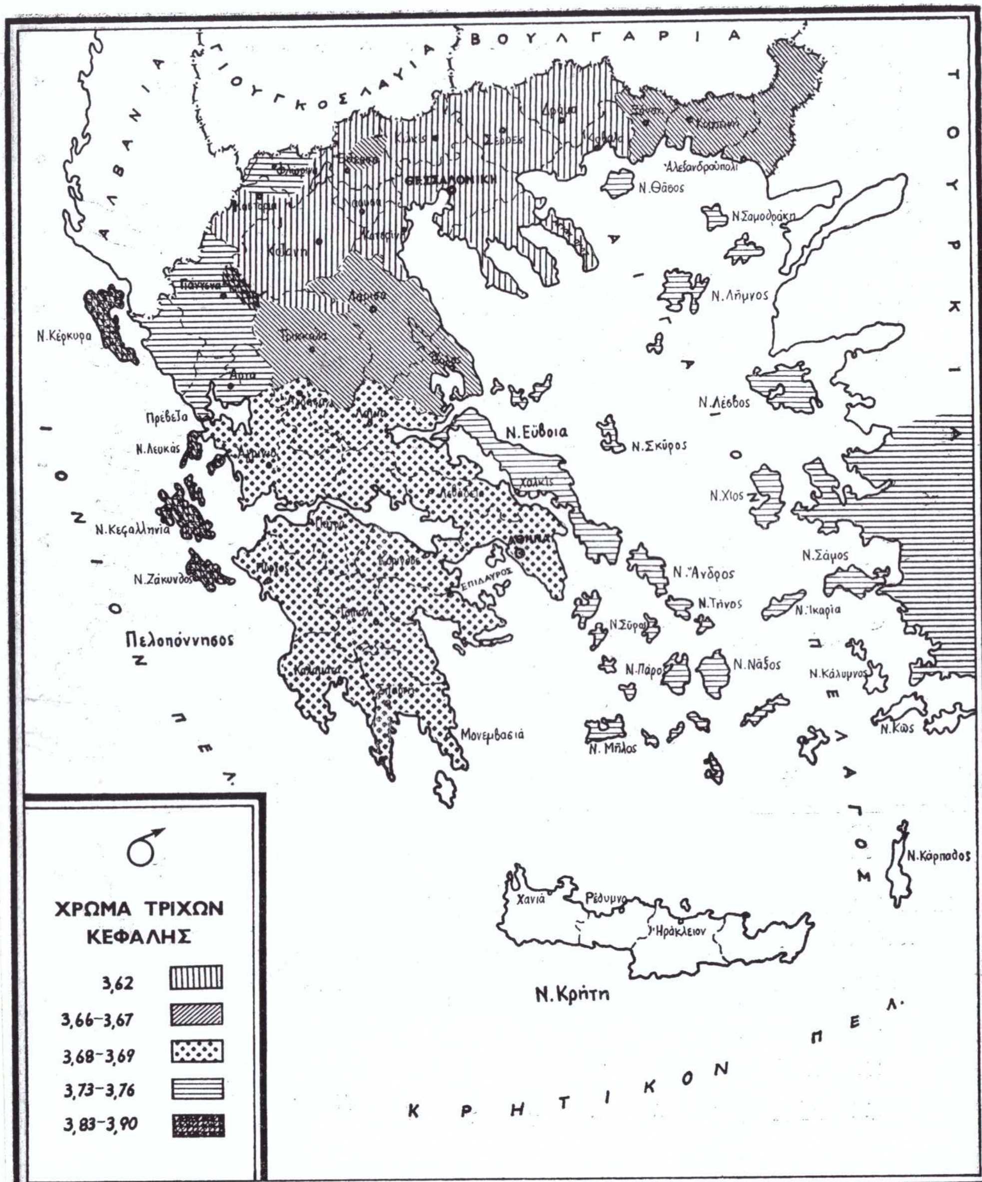
Ἡ μορφή τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς

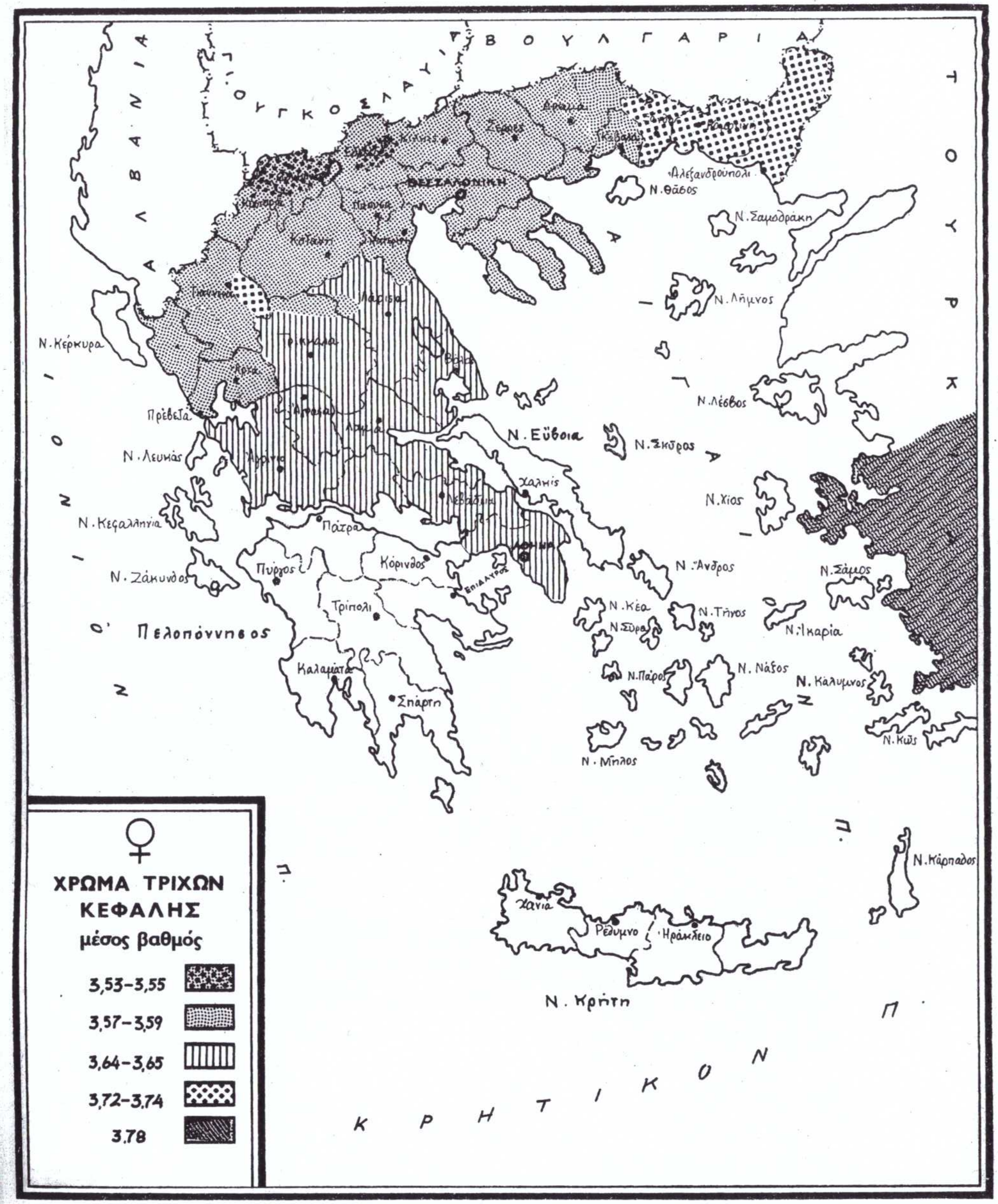
Ἐπικρατοῦν περισσότερο τά λεῖα μαλλιά. Τό γνώρισμα αὐτό παρουσιάζει νομοτέλεια στή γεωγραφική κατανομή του κατά περιοχές. Ἡ συχνότητα κυματοτριχίας εἶναι πολύ μεγαλύτερη στίς περιοχές πού ἀναφέραμε ὅτι ἔχουν τό πιό ἀναπτυγμένο τελικό τρίχωμα.

Τό χρῶμα τῶν τριχῶν

Καθορίστηκε μέ τή χρωμομετρική κλίμακα τοῦ Φίσερ. Σ' ὅλες τίς ὁμάδες ἐπικρατοῦν κατά ἀπόλυτη πλειονότητα τά μαῦρα ἤ πολύ σκοῦρα καστανά μαλλιά. Τά πάρα πολύ κατάμαυρα μαλλιά ἀντιπροσωπεύουν μόλις τό 1—3% στίς διάφορες ἐπαρχίες. Τό ποσοστό τῶν ξανθῶν μαλλιῶν δέν ξεπερ-

♂
ΧΡΩΜΑ ΤΡΙΧΩΝ
ΚΕΦΑΛΗΣ
3,62
3,66–3,67
3,68–3,69
3,73–3,76
3,83–3,90
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΥΙΑ
ΑΛΒΑΝΙΑ
ΤΟΥΡΚΙΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Ν. Κέρκυρα
Πρέβεζα
Ν. Λευκάς
Ν. Κεφαλληνία
Ν. Ζάκυνθος
Πελοπόννησος
Ν. Εύβοια
Ν. Σκύρος
Ν. Θάσος
Ν. Σαμοθράκη
Ν. Λήμνος
Ν. Λέσβος
Ν. Χίος
Ν. Σάμος
Ν. Ικαρία
Ν. Άνδρος
Ν. Τήνος
Ν. Σύρος
Ν. Πάρος
Ν. Νάξος
Ν. Μήλος
Ν. Κάλυμνος
Ν. Κως
Ν. Κάρπαθος
Μονεμβασιά
Χανιά
Ρέθυμνο
Ηράκλειον
Ν. Κρήτη
Αλεξανδρούπολη
ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΠΕΛ.

♀
ΧΡΩΜΑ ΤΡΙΧΩΝ
ΚΕΦΑΛΗΣ
μέσος βαθμός
3,53–3,55
3,57–3,59
3,64–3,65
3,72–3,74
3,78
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΥΙΑ
ΑΛΒΑΝΙΑ
ΤΟΥΡΚΙΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Ν. Κέρκυρα
Πρέβεζα
Ν. Λευκάς
Ν. Κεφαλληνία
Ν. Ζάκυνθος
Πελοπόννησος
Πάτρα
Πύργος
Κόρινθος
Τρίπολι
Καλαμάτα
Σπάρτη
Χαλκίς
Ν. Εύβοια
Ν. Σκύρος
Ν. Θάσος
Ν. Σαμοθράκη
Ν. Λήμνος
Ν. Λέσβος
Ν. Χίος
Ν. Σάμος
Ν. Ικαρία
Ν. Άνδρος
Ν. Τήνος
Ν. Κέα
Ν. Σύρα
Ν. Πάρος
Ν. Νάξος
Ν. Μήλος
Ν. Κάλυμνος
Ν. Κως
Ν. Κάρπαθος
Χανιά
Ρέθυμνο
Ηράκλειο
Ν. Κρήτη
Αλεξανδρούπολη
ΚΡΗΤΙΚΟΝ Π.

νάει τό 4%. Ἀνοιχτό καστανό χρῶμα συναντοῦμε πιό συχνά στίς γυναῖκες παρά στούς ἄνδρες. Ἡ ὁμάδα μέ τόν πιό ἀνοιχτό χρωματισμό τριχῶν στήν Ἑλλάδα εἶναι τῶν Ἑλλήνων τῆς δυτικῆς Μακεδονίας (περιοχή Βοΐου - Γρεβενῶν). Ἀκολουθοῦν οἱ Βλάχοι τῆς βόρειας Θεσσαλίας καί γενικά οἱ ὁμάδες τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν τῆς Πίνδου, πού περικλείνουν διάφορες ἐθνογραφικές γκροῦπες. Τά πιό μαῦρα μαλλιά σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα τά ἔχουν οἱ ὁμάδες τῶν Ἑλλήνων καί Βλάχων τῆς Ἠπείρου καί τῶν νησιῶν Αἰγαίου καί Ἰονίου.

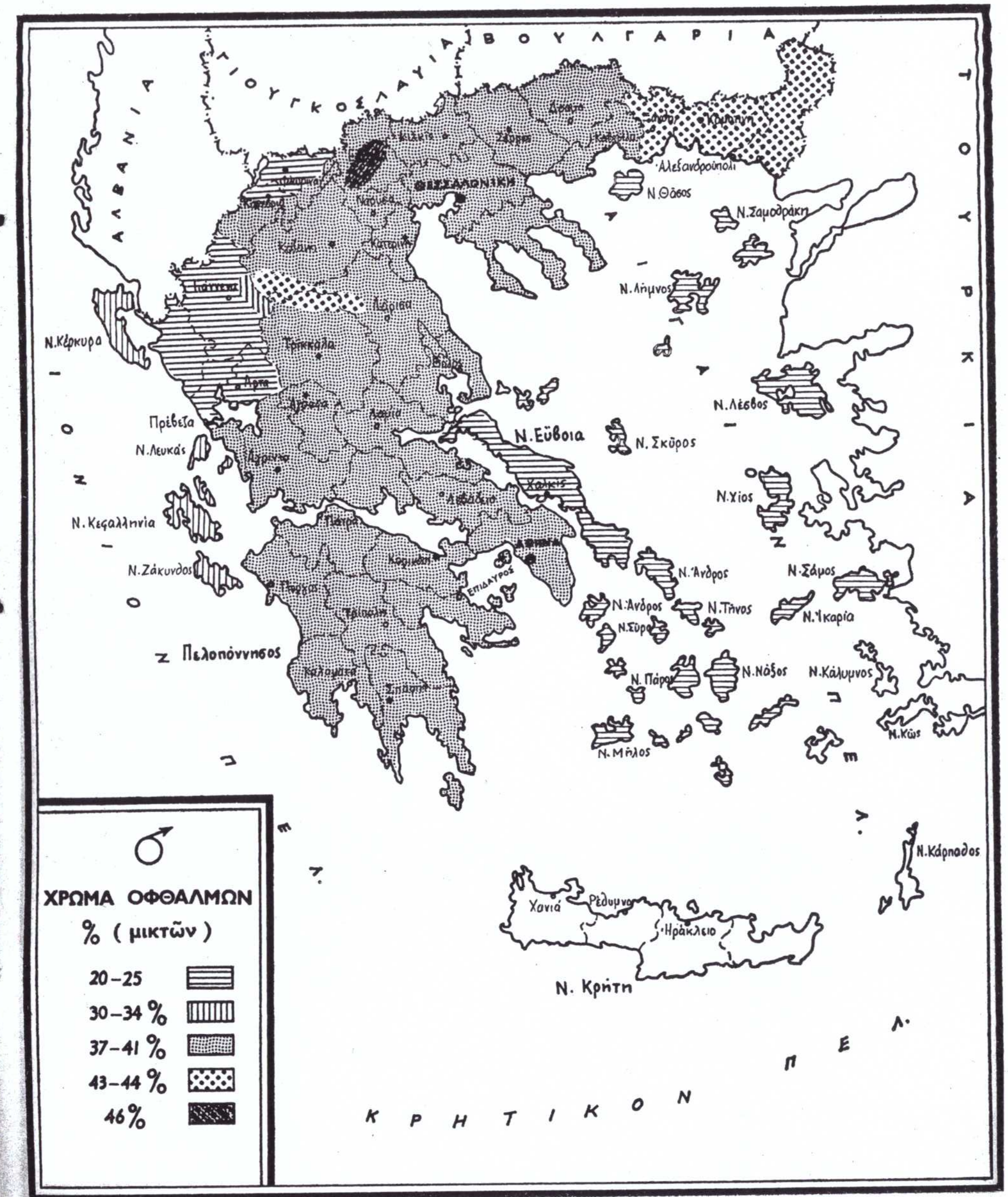
Τό χρῶμα τοῦ δέρματος

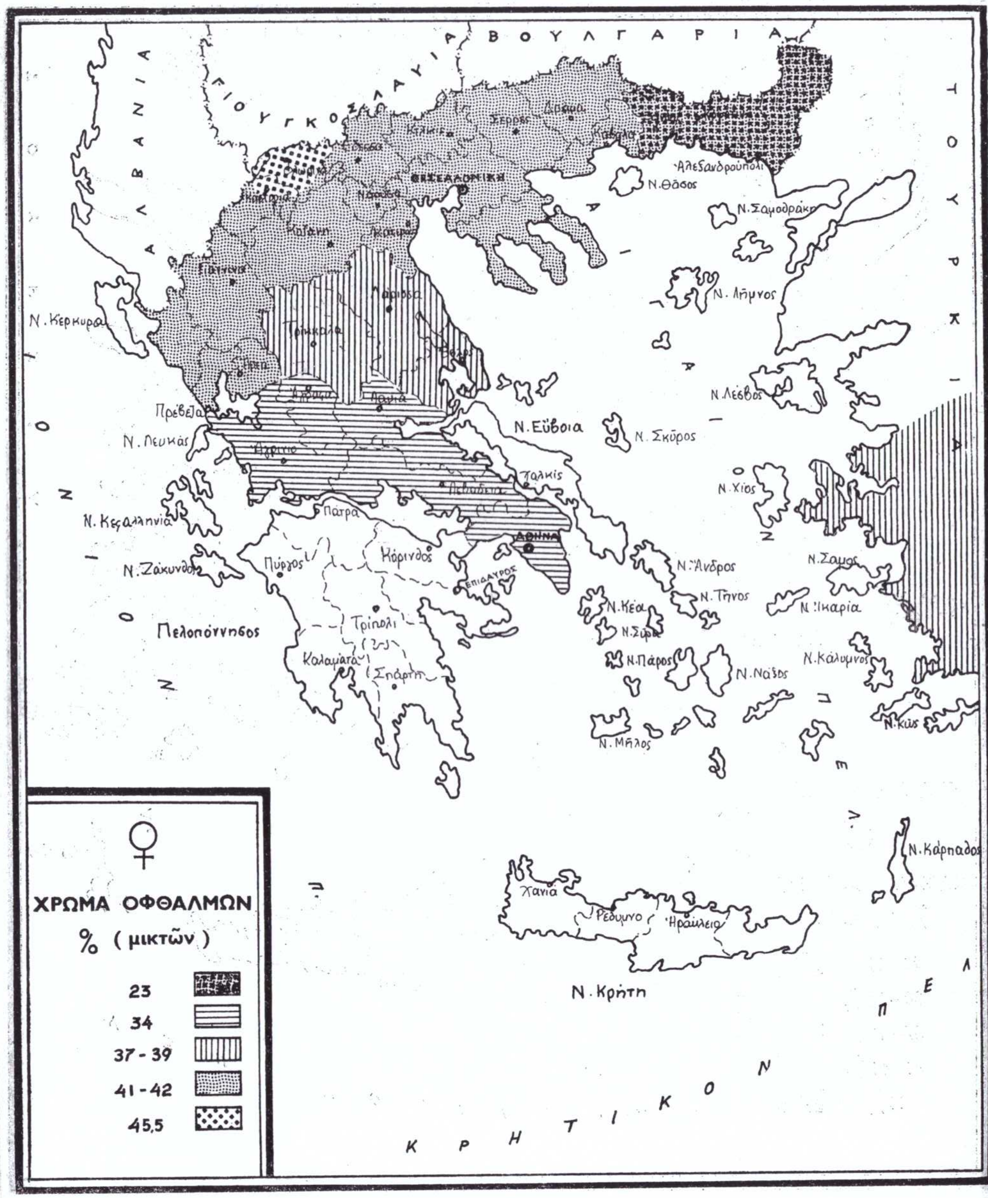
Καθορίζεται μέ τή βοήθεια τῆς κλίμακας τοῦ Λουσάν στό ἐσωτερικό μέρος τοῦ βραχίονα. Τά 90% τῶν ἀτόμων πού ἐξετάσαμε ἔχουν «ἄσπρη» ἐπιδερμίδα. Σπάνια συναντάει κανείς ἐπιδερμίδα σκοτεινοῦ χρώματος κι ἀκόμα πιό σπάνια ἐπιδερμίδα πολύ σκοτεινοῦ χρώματος. Οἱ χρωματισμοί αὐτοί ἀποτελοῦν ἐξαιρέσεις μέσα στίς ὁμάδες χωρίς καθορισμένο γεωγραφικό χῶρο.

Πολύ ἀνοιχτή ἀπόχρωση ἐπιδερμίδας ἀπαντιέται πιό συχνά σέ σχέση μέ τή σκοτεινή ἀπόχρωση. Αὐτή ἡ κατηγορία ἀποχρώσεων τοῦ δέρματος κατέχει τή δεύτερη θέση στό σύνολο τῶν περιπτώσεων πού ἐξετάσαμε. Σ' ὁρισμένες μάλιστα ὁμάδες, ἰδιαίτερα γυναικῶν, τό ποσοστό της ἀνέβαινε στό 25%. Ἄν καί ἡ διαφορά στό χρῶμα τοῦ δέρματος δέν παρουσιάζει μεγάλες διακυμάνσεις ἀπό ὁμάδα σέ ὁμάδα, ὡστόσο καί αὐτή ἐπιβεβαιώνει τή γεωγραφική διαφοροποίηση πού ἀναφέραμε ὅτι ἰσχύει γιά τό χρῶμα τῶν τριχῶν.

Τό χρῶμα τῆς ἴριδας

Καθορίστηκε μέ τή νέα κλίμακα τοῦ Β. Β. Μπουνάκ, πού εἶναι πολύ πιό τέλεια ἀπό τήν κλίμακα τοῦ Μαρτίνου.

Σ' ὅλες τίς ὁμάδες, ἀνδρικές καί γυναικεῖες, ἐπικρατέστερες εἶναι οἱ σκοτεινές ἀποχρώσεις στίς ἴριδες τῶν ματιῶν. Σέ δεύτερη θέση ἔρχονται τά «ἀναμεμιγμένα» χρώματα κι ἀπ' αὐτά ἐκεῖνο πού συναντιέται πιό συχνά εἶναι τό καστανοπράσινο. Ἡ γκρίζα ἴριδα μέ κίτρινο στεφάνι γύρω ἀπό τήν κόρη τοῦ ματιοῦ συναντιέται σχετικά σπάνια. Ἀκόμα πιό πολύ σπανίζει ἡ γκριζοκίτρινη ἴριδα. Ἡ γεωγραφική κατανομή τῶν σκοτεινῶν καί τῶν «ἀναμεμιγμένων» ἀποχρώσεων εἶναι σέ μεγάλο βαθμό νομοτελειακή. Ἡ νομοτέλεια αὐτή δέ φαίνεται νά ἰσχύει ὅσον ἀφορᾶ τήν κατανομή τῶν ἀνοιχτῶν ἀποχρώσεων. Γαλανά μάτια δηλ. συναντοῦμε τόσο στίς βόρειες ὅσο καί στίς νότιες ἐπαρχίες καί μάλιστα στό ἴδιο περίπου ποσοστό. Ὅπου παρατηρεῖται ἐλάττωση τοῦ μαύρου χρώματος, στίς βόρειες ἐπαρχίες, ἐκεῖ παρατηρεῖται παράλληλη αὔξηση τῶν ἀνάμικτων ἀποχρώσεων.

Τά πιό μαῦρα μάτια ἀπ' ὅλες τίς ὁμάδες τά ἔχουν οἱ Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας. Ἀκολουθοῦν οἱ Βλάχοι τῆς Ἠπείρου καί οἱ κάτοικοι τῶν νησιῶν τοῦ Ἰονίου. Ἀπό τίς 15 ὁμάδες γυναικῶν οἱ 6 ἔχουν κάπως πιό ἀνοιχτό χρῶμα ἴριδας ἀπό τίς ἀντίστοιχες ἀνδρικές. Οἱ ὑπόλοιπες ἐννιά γυναικεῖες ὁμάδες ἔχουν πιό σκοῦρες ἀποχρώσεις ἴριδας ἀπό τίς ἀντίστοιχες ἀνδρικές.

Ὁ χρωματισμός στό σύνολό του

Ὑπάρχει ἀρκετά μεγάλη παραλληλία ἀνάμεσα στίς ἀποχρώσεις ἴριδας, τριχῶν καί δέρματος. Ἡ παραλληλία εἶναι ἀκόμα μεγαλύτερη ἀνάμεσα στίς ἀποχρώσεις ἴριδας καί τριχῶν στή σειρά τῶν γυναικείων ὁμάδων. Ὅμως τόσο στή σειρά τῶν ἀνδρικῶν, ὅσο καί στή σειρά τῶν γυναικείων ὁμάδων οἱ ἀνοιχτές ἀποχρώσεις ἴριδας συναντιοῦνται πιό συχνά ἀπ' ὅσο οἱ ἀνοιχτές ἀποχρώσεις τριχῶν.

Τά πιό ἀνοιχτά χρώματα παρουσιάζουν οἱ ὁμάδες Ἑλλήνων τῆς δυτικῆς Μακεδονίας κι ὥς ἕνα βαθμό τῆς βόρειας Θεσσαλίας καί οἱ Βλαχόφωνοι καί Σλαβόφωνοι τῆς Μακεδονίας. Γενικά, ὁ χρωματισμός ἐπιβεβαιώνει τήν ὕπαρξη ἐπιμιξίας στίς ὁμάδες αὐτές.

Ἄν ἐξαιρέσουμε τίς πιό πάνω περιοχές, οἱ Ἕλληνες γενικά ἔχουν πιό σκοῦρο χρωματισμό ἀπό τούς Γεωργιανούς καί, φυσικά, πολύ πιό σκοῦρο ἀπό τούς Ρώσους πού εἶναι οἱ πιό ἀνοιχτόχρωμοι ἀπ' ὅσες ὁμάδες ἐξετάσαμε. Τόν πιό σκοτεινό χρωματισμό ἀπ' ὅλες τίς ὁμάδες τόν ἔχουν οἱ Οὐζμπέκοι.

Ἀπό τίς ἑλληνικές ὁμάδες τόν πιό σκοτεινό χρωματισμό τόν ἔχουν οἱ Ἕλληνες τῆς Πρόσω Ἀσίας (ἐκτός ἀπό τούς προερχόμενους ἀπό τή δυτική Μικρά Ἀσία), δηλαδή οἱ Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας, Κερασούντας καί Ἐρζερούμ.

Ἡ προεξοχή τῆς μύτης

Καθορίζεται ἀπό τό ὕψος τῆς ρίζας τῆς μύτης καί ἀπό τήν κλίση πού σχηματίζει ἡ πλάγια γωνία τῶν ὀστῶν της.

Τό ὕψος τῆς ρίζας τῆς μύτης

Ἡ ὑψηλή ρίζα τῆς μύτης εἶναι κοινό χαρακτηριστικό γνώρισμα ὅλων τῶν ὁμάδων τῆς Ἑλλάδας καί ἰδιαίτερα τῶν Ἑλλήνων τῆς Πρόσω Ἀσίας ὅπως καί ὅλων τῶν Καυκάσιων γενικά. Οἱ Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας ἔχουν τή ρίζα τῆς μύτης πολύ ὑψηλή. Σέ πολλές μάλιστα περιπτώσεις ἡ ρίζα σχηματίζει εὐθεία γραμμή μέ τό μέτωπο.

Στίς ὁμάδες τῆς Ἑλλάδας ἡ εὐθεία γραμμή μετώπου - μύτης εἶναι σπάνια. Γι' αὐτό πολύ σωστά ὁ καθηγητής Ι. Γ.

Κούμαρης παρατηρεῖ ὅτι «ἡ ἑλληνική ρίς δεικνύει ἀκριβῶς τά σπάνιον, τό ἰδεῶδες»[1].

Ἡ γωνία τῶν πλαγίων ὀστῶν τῆς μύτης μᾶς δίνει τήν ἴδια εἰκόνα μέ τό ὕψος τῆς ρίζας τῆς μύτης. Σέ καμιά ὁμάδα τῆς Ἑλλάδας, ἀπ' ὅσες ἐξετάσαμε, τό ὀστέινο τμῆμα τῆς μύτης δέν εἶναι ἐπίπεδο.

Τό ποσοστό μέσου ὕψους ρίζας τῆς μύτης καί μέσης γωνίας τῶν ὀστῶν της εἶναι πολύ μικρό. Μικρότερη προεξοχή μύτης ἀπό τό ὑπόλοιπο πρόσωπο συναντοῦμε μόνο στήν ὁμάδα τῶν Οὐζμπέκων.

Τό γενικό σχῆμα τῆς μύτης καθορίζεται ἀπό τό σχῆμα τῆς πλάγιας ὄψης πού παρουσιάζουν τό ὀστέϊνο καί τό χόνδρινο τμῆμα της. Οἱ εὐθεῖες μύτες εἶναι οἱ ἐπικρατέστερες. Οἱ γαμψές μύτες κατέχουν γενικά τή δεύτερη θέση.

Στίς ὁμάδες τῶν Ἑλλήνων τῆς Τραπεζούντας καί τῶν Γεωργιανῶν ἡ γαμψή μύτη κατέχει τήν πρώτη θέση, πράγμα, πού ἀποτελεῖ ἄλλο ἕνα στοιχεῖο διαφορᾶς ἀνάμεσα στήν Ἑλλάδα καί τήν Πρόσω Ἀσία.

Ἀπό τίς ὁμάδες τῆς Ἑλλάδας ἐξαίρεση ἀποτελεῖ μόνο ἡ Ἤπειρος, ὅπου τό ποσοστό γαμψῆς μύτης φτάνει τό 58%.

Κυματιστό σχῆμα μύτης σχεδόν δέν συναντιέται, ἰδιαίτερα στίς ὁμάδες τῆς Πρόσω Ἀσίας. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἕνα μικρό ποσοστό στίς βόρειες καί κεντρικές ἐπαρχίες τῆς Ἑλλάδας. Μονάχα στούς Ρώσους παρατηρεῖται μεγάλο ποσοστό κυματιστῆς μύτης, ἐνῶ στούς Οὐζμπέκους δέν συναντιέται καθόλου. Τόσο στίς ἀνδρικές ὅσο καί στίς γυναικεῖες ὁμάδες Βλάχων καί Σλαβομακεδόνων τό ποσοστό κυματιστῆς μύτης εἶναι πιό μικρό ἀπ' ὅσο στίς ὁμάδες Θράκης καί Θεσσαλίας.

Γενικά μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι τό ποσοστό τῆς κυματι-

---

[1]. Κούμαρης, Ι. Γ.: «Ὁ ἄνθρωπος καί ἡ ἱστορία του», Ἀθῆναι, 1954, σ. 60.

στῆς καί σιμῆς μύτης εἶναι μεγαλύτερο στίς ὁμάδες γυναικῶν ἀπ' ὅσο στίς ὁμάδες ἀνδρῶν τῆς ἴδιας περιοχῆς, ἐνῶ τό ποσοστό τῆς γαμψῆς μύτης εἶναι μικρότερο στίς γυναῖκες.

Τό σχῆμα τοῦ ὀστέινου τμήματος τῆς μύτης

Ἡ κατανομή τοῦ γνωρίσματος αὐτοῦ ἀποτελεῖ σχεδόν ἐπανάληψη τῆς κατανομῆς πού ἀναφέραμε ὅταν κάναμε λόγο γιά τό γενικό σχῆμα τῆς μύτης. Μέ τή διαφορά πώς στό ὀστέϊνο τμῆμα τό ποσοστό εὐθείας γραμμῆς εἶναι μεγαλύτερο καί συνεπῶς τό ποσοστό γαμψῆς μύτης ἐλαττώνεται.

Τό σχῆμα τοῦ χόνδρινου τμήματος τῆς μύτης

Κι αὐτό τό γνώρισμα μᾶς δίνει ὥς ἕνα βαθμό τήν ἴδια εἰκόνα μέ τό γενικό σχῆμα. Σέ μερικές ὁμάδες γυναικῶν πού ὁ γενικός χρωματισμός τους (ἴριδας, τριχῶν, δέρματος) εἶναι σέ ἑλλαδική κλίμακα πιό σκοτεινός — ὅπως π.χ. στή Ρούμελη, στή Θράκη, στή Θεσσαλία — τό ποσοστό σιμοῦ σχήματος στό χόνδρινο τμῆμα τῆς μύτης εἶναι μεγαλύτερο, ἀπ' ὅσο στίς ὁμάδες γυναικῶν μέ πιό ἀνοιχτό χρωματισμό, ὅπως π.χ. στή Μακεδονία. Κι αὐτό ἰσχύει τόσο γιά τίς Ἑλληνίδες, ὅσο καί γιά τίς Σλαβόφωνες καί τίς Βλαχόφωνες.

Ἡ διαπίστωση τούτη ἔχει τό ἑξῆς ἐνδιαφέρον: Ἐνῶ συνήθως συνδέουν τό σιμό σχῆμα (ἀνασηκωμένη μύτη) μόνο μέ τόν ξανθό χρωματισμό, οἱ παρατηρήσεις στόν πληθυσμό τῆς Ἑλλάδας δέν φαίνονται νά ἐπιβεβαιώνουν τήν ἀντίληψη αὐτή. Μόνο στίς Ἑλληνίδες τῆς Τραπεζούντας τό ποσοστό τῆς γαμψῆς ποικιλίας τοῦ χόνδρινου τμήματος εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό ποσοστό σιμῆς ποικιλίας. Στίς ἀνδρικές ὁμάδες τῆς Τραπεζούντας καί γενικά τῆς Πρόσω Ἀσίας δέν συναντιοῦνται σιμές μύτες.

Ἡ βάση τοῦ διαφράγματος τῆς μύτης

Στίς περισσότερες περιπτώσεις τό γνώρισμα τοῦτο ἔχει ὁριζόντια κατεύθυνση. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν οἱ ὁμάδες τῶν γυναικῶν στίς ὁποῖες γενικά ἐπικρατεῖ ἡ λοξή πρός τά πάνω βάση τοῦ διαφράγματος.

Ἡ κατεύθυνση τῆς βάσης τῶν πτερυγίων

Κι αὐτό τό γνώρισμα ἔχει κατά τό μεγαλύτερο ποσοστό ὁριζόντια κατεύθυνση. Ἡ λοξή πρός τά κάτω κατεύθυνση συναντιέται σέ μεγαλύτερο ποσοστό παρά ἡ λοξή πρός τά ἄνω (ὄχι σιμή). Τοῦτο γίνεται ἀκόμα πιό φανερό ὅταν παρατηροῦμε τούς Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας.

Ἡ κλίση τοῦ ἄξονα τῶν ρουθουνιῶν

Τό γνώρισμα αὐτό ἔχει, στήν πλειονότητα τῶν περιπτώσεων, σχῆμα κεφαλαίου γράμματος «Λ».

Τό σχῆμα τῶν ρουθουνιῶν

Εἶναι κατά τό μεγαλύτερο ποσοστό ὠοειδές.

Χαρακτηρισμός τῶν πτερυγίων τῆς μύτης

Τό ὕψος τῶν πτερυγίων, τό βάθος τῆς αὔλακας τῶν πτερυγίων (ἄν σχηματίζεται αὔλακα), ὁ βαθμός προεξοχῆς ἤ ἐξόγκωσης τῶν πτερυγίων καί ὁ βαθμός ἕνωσης τῆς αὔλακας τῶν πτερυγίων μέ τήν αὔλακα μύτης - στόματος (ἄν σχηματίζεται τέτοια αὔλακα) παρουσιάζουν μέτριο βαθμό ἀνάπτυξης ἤ ἔντασης σχηματισμοῦ. Ὑπάρχουν, φυσικά, οἱ ἀνάλογες ἐξαιρέσεις.

Ἡ κλίση τοῦ μετώπου

Τίς πιό πολλές φορές εἶναι εὐθεία. Ἐλαφρή κλίση τοῦ μετώπου πρός τά πίσω (ὀπισθομετωπία) συναντιέται συνήθως στίς νότιες ἐπαρχίες καί στά νησιά.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ὑπερόφρυου τόξου

Εἶναι μέτρια στούς ἄνδρες. Οἱ διαφορές κατά περιοχή δέν ὑπακούουν σέ νομοτέλεια. Μπορεῖ μονάχα νά σημειωθεῖ ὅτι στή Θράκη αὐξάνει ἡ ποικιλία μέ ἀδύνατο τό ὀφρυακό τόξο, ἐνῶ στό Αἰγαῖο ἐπικρατεῖ ἡ ποικιλία μέ τή μέτρια ἀνάπτυξη.

Στούς ἄνδρες ὑπάρχει ἡ τάση νά ἐλαττώνεται τό ὑπερόφρυο τόξο μέ τήν πάροδο τῆς ἡλικίας, ἐνῶ, ἀντίθετα, στίς γυναῖκες ὑπάρχει ἡ τάση νά μεγαλώνει ἐλαφρά.

Στούς Ρώσους τό ὑπερόφρυο τόξο εἶναι πιό ἀναπτυγμένο ἀπ' ὅσο στούς Ἕλληνες, Γεωργιανούς καί Οὐζμπέκους.

Τὰ μετωπικὰ φυμάτια

Διακρίνονται στούς ἄνδρες, ἀλλά σπανίως εἶναι ἀρκετά ἀναπτυγμένα. Στίς γυναῖκες τά φυμάτια διακρίνονται λιγότερο. Πρέπει νά λεχθεῖ ἀκόμα ὅτι δέν ὑπάρχει συσχετισμός ἀνάμεσα στό βαθμό ἀνάπτυξης τοῦ ὑπερόφρυου τόξου καί τῶν μετωπικῶν φυματίων.

Ἡ ὁριζόντια κατατομή τοῦ προσώπου μᾶς δίνει τό βαθμό «ἐπιπεδότητας» τοῦ ἐσωτερικοῦ τμήματος τῶν ζυγωματικῶν ὀστῶν κάτω ἀπ' τά μάτια. Γενικά ἡ κατατομή, τόσο στίς ἀνδρικές ὅσο καί στίς γυναικεῖες ὁμάδες, εἶναι ἀρκετά ἰσχυρή, δηλαδή τό τμῆμα αὐτό τῶν ζυγωματικῶν δέν παρουσιάζεται ἐπίπεδο. Ἀσθενής κατανομή συναντιέται, ἀλλά σπάνια καί μόνο στίς βόρειες ἐπαρχίες, ἀνεξάρτητα ἀπό ἐθνογραφική ὁμάδα.

Ἡ προεξοχή τῶν ζυγωματικῶν ὀστῶν

Ὅταν τό ἄτομο πού ἐξετάζουμε τοποθετηθεῖ σέ στάση τέτοια ὥστε τό πρόσωπό του νά εἶναι στραμμένο κατά τά τρία τέταρτα, διαπιστώνουμε — σέ συνδυασμό μέ τό προηγούμενο γνώρισμα — ὅτι ἡ πλειονότητα παρουσιάζει ἀσθενή προεξοχή (ἐξόγκωση) τῶν ζυγωματικῶν τόσο στίς ἀνδρικές ὅσο καί στίς γυναικεῖες ὁμάδες. Ἡ προεξοχή εἶναι κάπως πιό αἰσθητή στίς γυναῖκες.

Ἡ κατατομή τοῦ προσώπου γενικά

Ὅλες οἱ ὁμάδες χαρακτηρίζονται ἀπό ἰσχυρή κατατομή καί ἀδύνατη προεξοχή τῶν ζυγωματικῶν. Ἕνα μικρό ποσοστό μέσης κατατομῆς καί ἐξόγκωσης τῶν ζυγωματικῶν παρατηρεῖται σποραδικά ἀπό τή Θράκη ὥς τήν Ἤπειρο καί Θεσσαλία. Τό ἴδιο μποροῦμε νά ποῦμε καί γιά τή Δυτική Μικρά Ἀσία. Στίς νότιες περιοχές τῆς χώρας καί στά νησιά δέ συναντιέται καμιά παρίπτωση ἔστω καί μέτριας κατατομῆς ἤ ἐλαφρῆς ἐξόγκωσης τῶν ζυγωματικῶν.

Τά χείλη

Ἀπόσταση μύτης - ἄνω χείλους (ὥς τή βλεννογόνο μεμβράνη).

Στίς περισσότερες περιπτώσεις ἡ ἀπόσταση αὐτή εἶναι μέτρια, ἰδιαίτερα στίς γυναῖκες. Στίς βόρειες περιοχές (ἐκτός ἀπό τήν Ἤπειρο) ἡ ἀπόσταση αὐτή εἶναι μικρή. Ἀκό-

μα πιό μικρή εἶναι στίς κεντρικές ἐπαρχίες. Οἱ ἄνδρες ἔχουν πιό μεγάλη ἀπόσταση. Ἄν κατατάξουμε τίς περιοχές σύμφωνα μέ τήν ἀπόσταση μύτης - ἄνω χείλους, τήν πρώτη θέση κατέχει ἡ Ἤπειρος (μέ τήν πιό μεγάλη ἀπόσταση). Ἀκολουθεῖ ἡ Πελοπόννησος, ἡ Θεσσαλία, τά νησιά τοῦ Αἰγαίου καί οἱ ὁμάδες τῶν Ἑλλήνων τῆς Μαριούπολης. Οἱ ὁμάδες τῆς Πρόσω Ἀσίας εἶναι στήν ἴδια σειρά μέ τίς ὁμάδες τῶν βόρειων περιοχῶν. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν οἱ δυό ὁμάδες μεταναστῶν στήν Ἑλλάδα.

Σ' αὐτό τό γνώρισμα ἡ ἡλικία παίζει ἰδιαίτερο ρόλο. Πιό μεγάλη εἶναι ἡ διαφορά ἀνάμεσα στίς τρεῖς ὑποδιαιρέσεις κατά ἡλικία τῆς ἴδιας ὁμάδας παρά ἀνάμεσα σέ ὁμάδες διαφορετικῶν περιοχῶν ἀλλά τῆς ἴδιας ἡλικίας.

Ὡς πρός αὐτό τό γνώρισμα, οἱ Ἕλληνες τῆς Πρόσω Ἀσίας πλησιάζουν περισσότερο στούς Γεωργιανούς καί τούς ἄλλους Καυκάσιους πού ἔχουν μικρότερη ἀπόσταση μύτης - ἄνω χείλους ἀπό τούς Βορειοευρωπαίους[1] καί ἀπό τούς ἄλλους Ἕλληνες.

Γενικά, στούς Ἕλληνες ἡ ἀπόσταση μύτης - ἄνω χείλους εἶναι μεγαλύτερη ἀπ' ὅσο στούς Ρώσους καί μικρότερη ἀπ' ὅσο στούς Οὐζμπέκους.

Ἡ πλάγια ὄψη τῆς ἀπόστασης μύτης - ἄνω χείλους

Σ' ὅλες τίς ὁμάδες ἐπικρατεῖ ὀρθοχειλία ἤ ὀπισθοχειλία. Ἡ προχειλία εἶναι σπάνια ἀλλά πάντως πιό συχνή στούς Ἕλληνες ἀπ' ὅσο στούς Ρώσους. Σέ σύγκριση μέ τούς ἄνδρες, οἱ γυναῖκες εἶναι περισσότερο προχειλιακές.

---

1. Debets, G. F.: «Antropologhitcheskie isledovania v Daghestane» (Ντεμπέτς, Γ. Φ.: «Ἀνθρωπολογικές ἔρευνες στό Νταγκεστάν»). Tr. In. Etn., t. XXXIII, M. 1956, tabl, 20, str. 211, 233.

Τό πάχος τοῦ ἄνω χείλους (μόνο ἡ βλεννογόνος μεμβράνη)

Στίς περισσότερες περιπτώσεις εἶναι μέσου βαθμοῦ, ἰδιαίτερα στή σειρά τῶν γυναικῶν. Λεπτά καί παχιά χείλη συναντιοῦνται πιό πολύ ἀνάμεσα στούς ἄνδρες παρά ἀνάμεσα στίς γυναῖκες. Τό πάχος τοῦ ἄνω χείλους εἶναι κατά μέσον ὅρο μεγαλύτερο στίς γυναῖκες παρά στούς ἄνδρες.

Ἡ γεωγραφική κατανομή τοῦ πάχους τοῦ ἄνω χείλους εἶναι διαφορετική στούς ἄνδρες καί στίς γυναῖκες. Στίς ὁμάδες τῶν νότιων περιοχῶν, τῆς Ἠπείρου, τῶν Σλαβομακεδόνων καί τῶν Ἑλλήνων τῆς Πρόσω Ἀσίας παρατηρεῖται τάση γιά αὔξηση τοῦ πάχους τοῦ ἄνω χείλους. Ὡς πρός αὐτό τό γνώρισμα οἱ Ἕλληνες δέν διαφέρουν σχεδόν καθόλου ἀπό τούς Γεωργιανούς, ἐνῶ ἡ διαφορά τους μέ τούς Ρώσους εἶναι κάπως πιό χτυπητή. Τό μεγαλύτερο πάχος ἄνω χείλους τό συναντήσαμε στούς Οὐζμπέκους.

Τό πάχος τοῦ κάτω χείλους (μόνο ἡ βλεννογόνος μεμβράνη)

Σ' ὅλες τίς ὁμάδες ἐπικρατεῖ τό μέσο πάχος. Τά λεπτά κάτω χείλη εἶναι πιό σπάνια ἀπό τά λεπτά ἄνω. Τά πάρα πολύ μεγάλα κάτω χείλη εἶναι πολύ σπάνια. Ὅμως ἀκόμα πιό σπάνια εἶναι τά πάρα πολύ μεγάλα ἄνω χείλη.

Ἄν ταξινομήσουμε ὅλες τίς ὁμάδες σέ τρεῖς κατηγορίες κατ' ἀντίστροφο τάξη πρός τό πάχος τῶν χειλιῶν, τότε οἱ ὁμάδες τῶν νότιων περιοχῶν (Πελοποννήσου, νησιῶν Αἰγαίου καί Ἰονίου) καθώς καί τῶν Ἑλλήνων τῆς Γεωργίας καί τῶν Σλαβομακεδόνων θ' ἀποτελέσουν τήν τρίτη κατηγορία, δηλ. τήν κατηγορία μέ τά πιό παχιά χείλη. Τήν πρώτη κατηγορία θ' ἀποτελέσουν οἱ ὁμάδες Θεσσαλίας, Ρούμελης, Μακεδονίας καί Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ μέση κατηγορία ἀπαρ-

τίζεται ἀπό τίς περισσότερες ὁμάδες σέ ἑλλαδική κλίμακα.

Ἡ σειρά τῶν γυναικῶν δίνει κάπως διαφορετική εἰκόνα, σέ γενικές ὅμως γραμμές ἡ γεωγραφική κατανομή αὐτοῦ τοῦ γνωρίσματος στίς γυναῖκες εἶναι ἡ ἴδια ὅπως καί στούς ἄνδρες.

Μπορεῖ κανείς νά συμπεράνει ὅτι γιά τό «πάχος» τῶν χειλιῶν ὑπάρχει σαφής γεωγραφική νομοτέλεια πού εἶναι πιό αἰσθητή ἀπό τή νομοτέλεια κατανομῆς τοῦ «πάχους» ἄνω χείλους.

Ὁ περιγραφικός (σωματοσκοπικός) χαρακτηρισμός τοῦ πάχους τοῦ κάτω χείλους ἀντιστοιχεῖ στήν κατανομή πού μᾶς ἔδωσε ἡ ἀνθρωπομέτρηση τοῦ ἀπόλυτου «πάχους» καί τῶν δυό χειλιῶν. Ὁ χαρακτήρας τῶν διαφορῶν πού παρουσιάζουν οἱ διάφορες ἐθνικές καί ἐθνογραφικές ὁμάδες μεταξύ τους εἶναι καί γι' αὐτό τό γνώρισμα ὁ ἴδιος ὅπως καί γιά τό πάχος ἄνω χείλους.

Μέ τό πέρασμα τῆς ἡλικίας τό «πάχος» κάτω χείλους ἐλαττώνεται ἀρκετά καί στά δυό φύλα μέ τήν ἴδια σχεδόν ἀναλογία.

Τό πηγούνι

Στίς περισσότερες περιπτώσεις εἶναι ἐλαφρά προτεταμένο, ἰδιαίτερα στίς γυναῖκες. Τό γνώρισμα τοῦτο δέν ἐξαρτιέται ἀπό τίς ἰδιότητες ἄλλων γνωρισμάτων οὔτε καί παρουσιάζει συγκεκριμένη γεωγραφική κατανομή.

Οἱ διαφορές ἀνάμεσα στίς ὑποδιαιρέσεις κατά ἡλικία δέν εἶναι σημαντικές. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ προχωρημένη ἡλικία, ὁπότε τό πηγούνι εἶναι περισσότερο προτεταμένο.

Τό λοβίο τοῦ αὐτιοῦ

Στήν πλειονότητα τῶν περιπτώσεων εἶναι στρογγυλό ἤ κρεμαστό καί στούς ἄνδρες καί στίς γυναῖκες. Τό τριγωνικό

σχῆμα συναντιέται σπανιότερα. Ἡ γεωγραφική διαφορά ἀνάμεσα στίς ὁμάδες εἶναι πολύ μικρή. Παρατηρεῖται μόνο, ὅτι τό ποσοστό τοῦ «κρεμαστοῦ» σχήματος λοβίου αὐξάνει σ' ὅλες τίς ὁμάδες τῆς Πρόσω Ἀσίας, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν Γεωργιανῶν καί τῶν Ἑλλήνων τῆς Τραπεζούντας πού γεννήθηκαν στήν Ἑλλάδα.

Τό λοβίο εἶναι πιό «κρεμαστό» στούς ἄνδρες παρά στίς γυναῖκες. Μέ τήν πάροδο τῆς ἡλικίας γίνεται ἀκόμα πιό κρεμαστό.

Τό πλάτος τῆς σχισμῆς τοῦ ματιοῦ

Ἐπικρατεῖ ἡ ποικιλία τοῦ μέτριου μεγέθους. Σχισμή μικροῦ μεγέθους δέν συναντήσαμε παρά μόνο σέ ὁρισμένες περιπτώσεις στίς ὁμάδες τῶν Ρώσων καί τῶν Οὐζμπέκων.

Τό πιό μεγάλο πλάτος σχισμῆς (ἀμυγδαλωτά μάτια) τό ἔχουν οἱ ὁμάδες τῶν νότιων περιοχῶν (Πελοπόννησος, νησιά Αἰγαίου) καί ὅλες οἱ ὁμάδες τῆς Πρόσω Ἀσίας (ἰδιαίτερα οἱ Τουρκόφωνοι Ἕλληνες), συμπεριλαμβανομένων καί τῶν Γεωργιανῶν.

Ἡ κατανομή αὐτή τοῦ πλάτους σχισμῆς μᾶς ἐπιτρέπει νά μιλᾶμε γιά γεωγραφική νομοτέλεια τοῦ γνωρίσματος.

Τό πλάτος σχισμῆς τοῦ ματιοῦ εἶναι γενικά μικρότερο στούς Ρώσους καί τούς Οὐζμπέκους ἀπ' ὅσο εἶναι στούς Ἕλληνες. Μέ τήν πάροδο τῆς ἡλικίας τό πλάτος σχισμῆς γίνεται ὅλο καί πιό μικρό.

Ἡ κλίση τοῦ ἄξονα τῆς σχισμῆς τοῦ ματιοῦ

Ὁ ἄξονας εἶναι σχεδόν πάντοτε ὁριζόντιος. Μονάχα στούς Οὐζμπέκους ἡ ἐξωτερική γωνία τοῦ ματιοῦ βρίσκεται συχνά σέ ψηλότερο ἐπίπεδο ἀπό τήν ἐσωτερική γωνία.

Ἡ μογγολική πτυχή τοῦ ματιοῦ (ἐπίκανθος)

Τέτοια πτυχή δέν ὑπάρχει στίς ὁμάδες Ἑλλάδας καί Πρόσω Ἀσίας. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν ὅλο - ὅλο τέσσερις περιπτώσεις, δυό στήν Μακεδονία καί δυό στήν Θράκη. Ἀλλά καί σ' αὐτές τίς περιπτώσεις τό μέγεθος τῆς πτυχῆς ἦταν μέτρια ἀναπτυγμένο.

Πάντως καί τό τόσο ἐλάχιστο ποσοστό μογγολικῆς πτυχῆς στή Βόρεια Ἑλλάδα, σέ συνδυασμό μέ τίς ἐλάχιστες περιπτώσεις μέσης «ἐπιπεδότητας» τῆς ὁριζόντιας κατατομῆς τοῦ προσώπου καί τῆς ἐλαφρῆς ἐξόγκωσης τῶν ζυγωματικῶν ὀστῶν, ἀποτελοῦν ὑπολείμματα ἑνός πολύ ἐλαφροῦ «περάσματος» μογγολοειδοῦς στοιχείου πού ἦρθε ἀπό βορρᾶ.

Τά ἐλάχιστα αὐτά ὑπολείμματα ἀνευρίσκονται σ' ὅλες τίς ὁμάδες τῆς Μακεδονίας, τόσο στούς Ἕλληνες, ὅσο καί στούς Σλαβομακεδόνες καί Βλάχους, καθώς καί στή Θράκη.

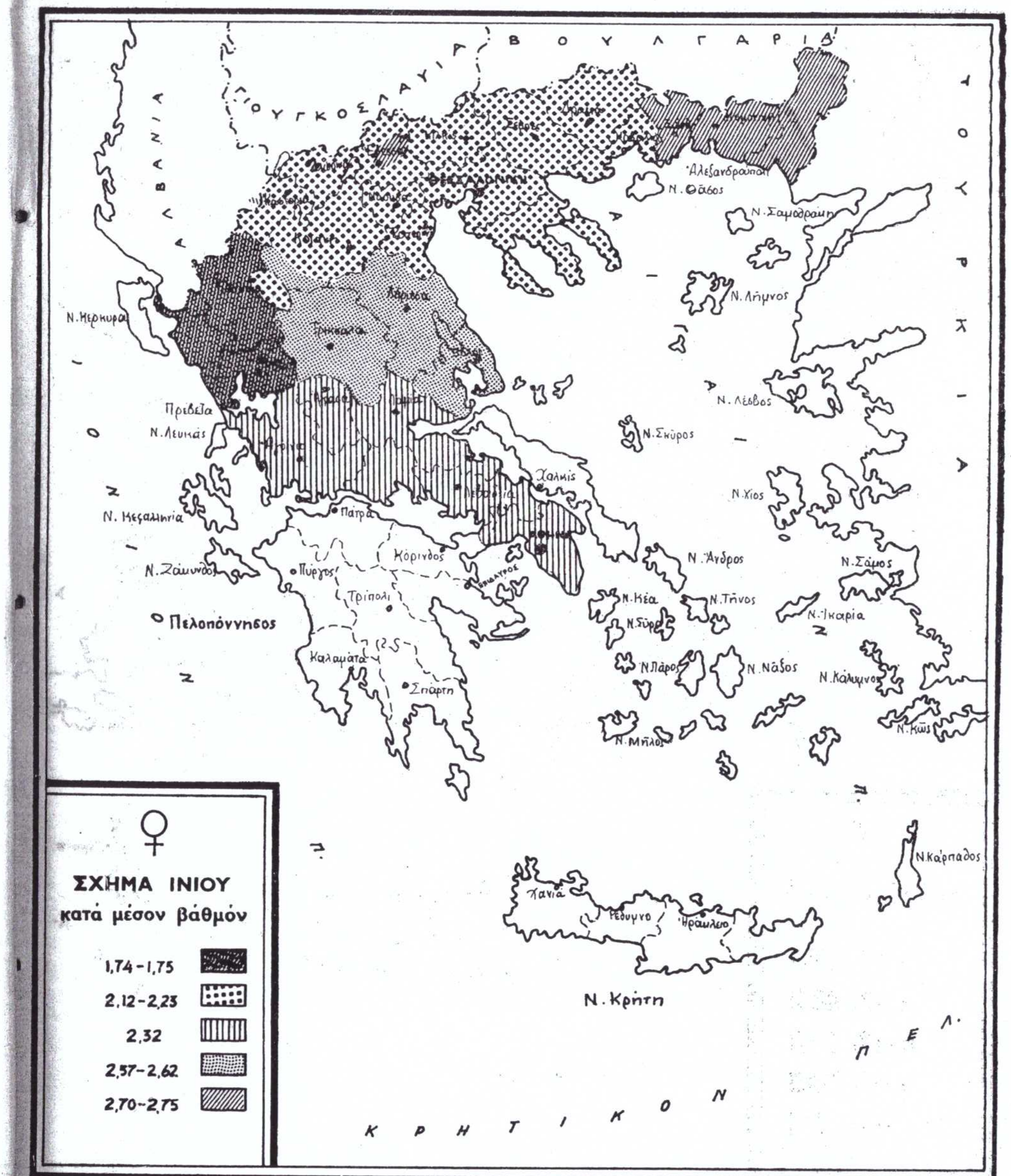
Ἡ πτυχή τοῦ ἄνω βλεφάρου

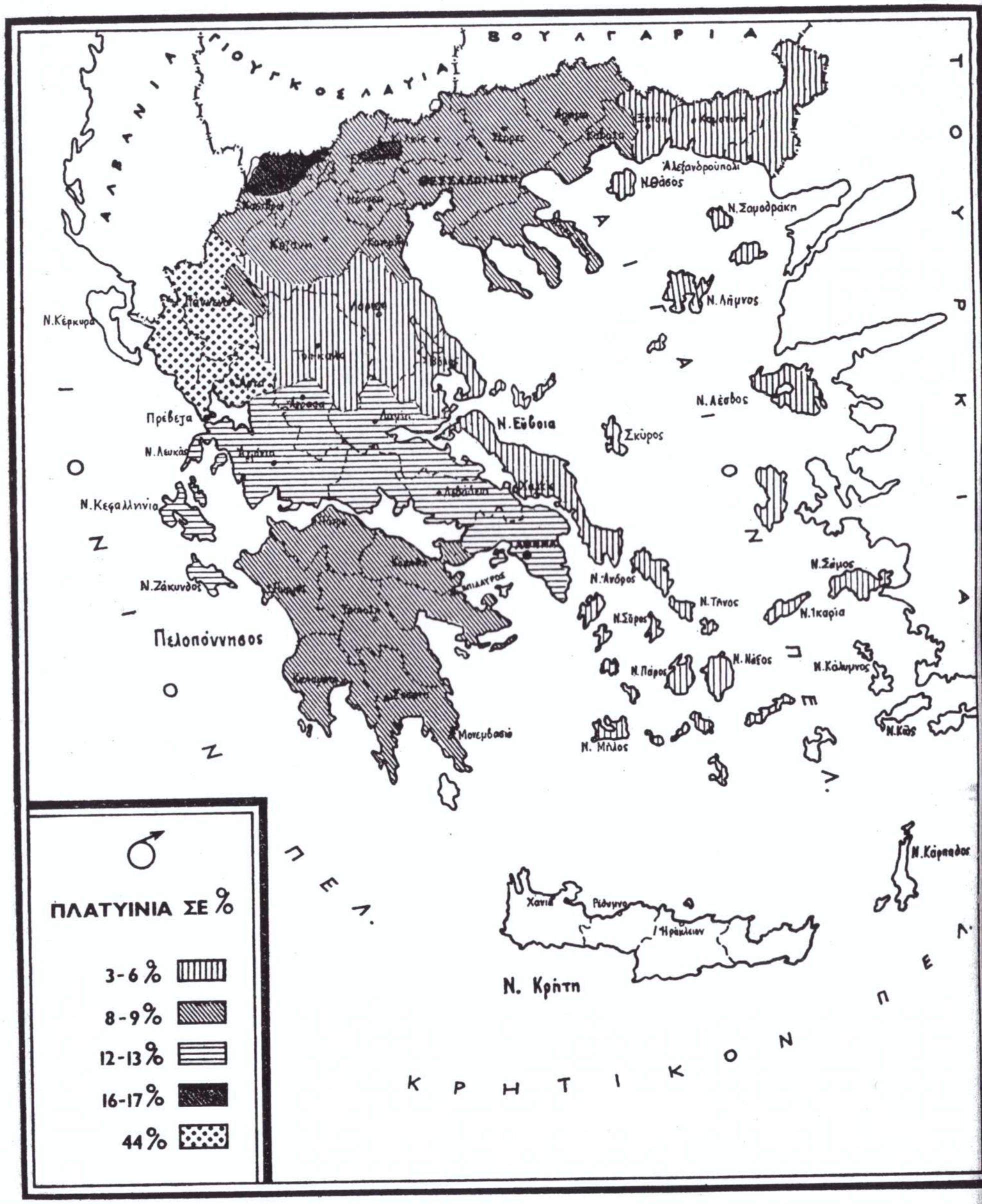
Ἐλέγξαμε μόνο τό μῆκος της. Τό γνώρισμα αὐτό συναντιέται πολύ συχνά στούς ἄνδρες κι ἀκόμα πιό συχνά στίς γυναῖκες.

Πολλές φορές ἡ πτυχή ἀναπτύσσεται κατά μῆκος ὅλου τοῦ βλεφάρου. Ἄλλοτε πιάνει μόνο τό ἕνα ἄκρο του, τήν ἀρχή του, κι ἄλλοτε φτάνει ὥς τή μέση. Πάντως ἡ κατανομή της δέν παρουσιάζει καμιά γεωγραφική νομοτέλεια. Οὔτε ὑπάρχει καμιά διαφορά ἀνάμεσα στίς ἐθνογραφικές ὁμάδες, μ' ἐξαίρεση τούς Οὐζμπέκους ὅπου ἡ πτυχή συναντιέται ἀκόμα πιό συχνά.

Τό σχῆμα τοῦ ἰνίου

Ἐξετάσαμε μέ τήν ἀφή καί προσδιορίσαμε τό βαθμό προϊνίας καί πλατυϊνίας. Παρά τό γεγονός ὅτι σ' ὅλη τήν

Ἑλλάδα χρησιμοποιεῖται κούνια γιά τά βρέφη, ἡ πλατυϊνία (ἄσχετο ἄν ὀφείλεται σέ παραμόρφωση ἤ ὄχι) ἐκδηλώνεται κατά διαφορετικό ποσοστό στίς διάφορες ὁμάδες. Τό πιό ἐπίπεδο ἰνίο παρατηρεῖται στήν ὁμάδα τῆς Ἠπείρου (44%). Μετά τήν Ἤπειρο ἀκολουθοῦν οἱ Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας.

Οἱ ὁμάδες τῆς Πελοποννήσου, τῆς Θεσσαλίας (ἰδιαίτερα οἱ Βλάχοι), τῆς Θράκης καί τῶν νησιῶν ἔχουν τό πιό «στρογγυλό» ἰνίο. Τήν ἴδια γεωγραφική κατανομή μᾶς δίνει καί ἡ σειρά τῶν γυναικείων ὁμάδων.

Β' ΓΕΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΟΜΑΔΩΝ

Σύμφωνα μέ τά παραπάνω δεδομένα μποροῦμε νά δόσουμε τόν ἀκόλουθο χαρακτηρισμό γιά τόν πληθυσμό τῆς Ἑλλάδας σάν σύνολο:

Οἱ Ἕλληνες ἔχουν ἀνάστημα μέσο ἤ ἄνω τοῦ μέσου.

Τά μάτια τους εἶναι μαῦρα ἤ καστανά. Μερικές φορές παρουσιάζουν μικρή καστανοπρασινωπή ἀπόχρωση.

Τό χρῶμα τῶν τριχῶν τους εἶναι μαῦρο καί κατά ἕνα μέρος καστανό.

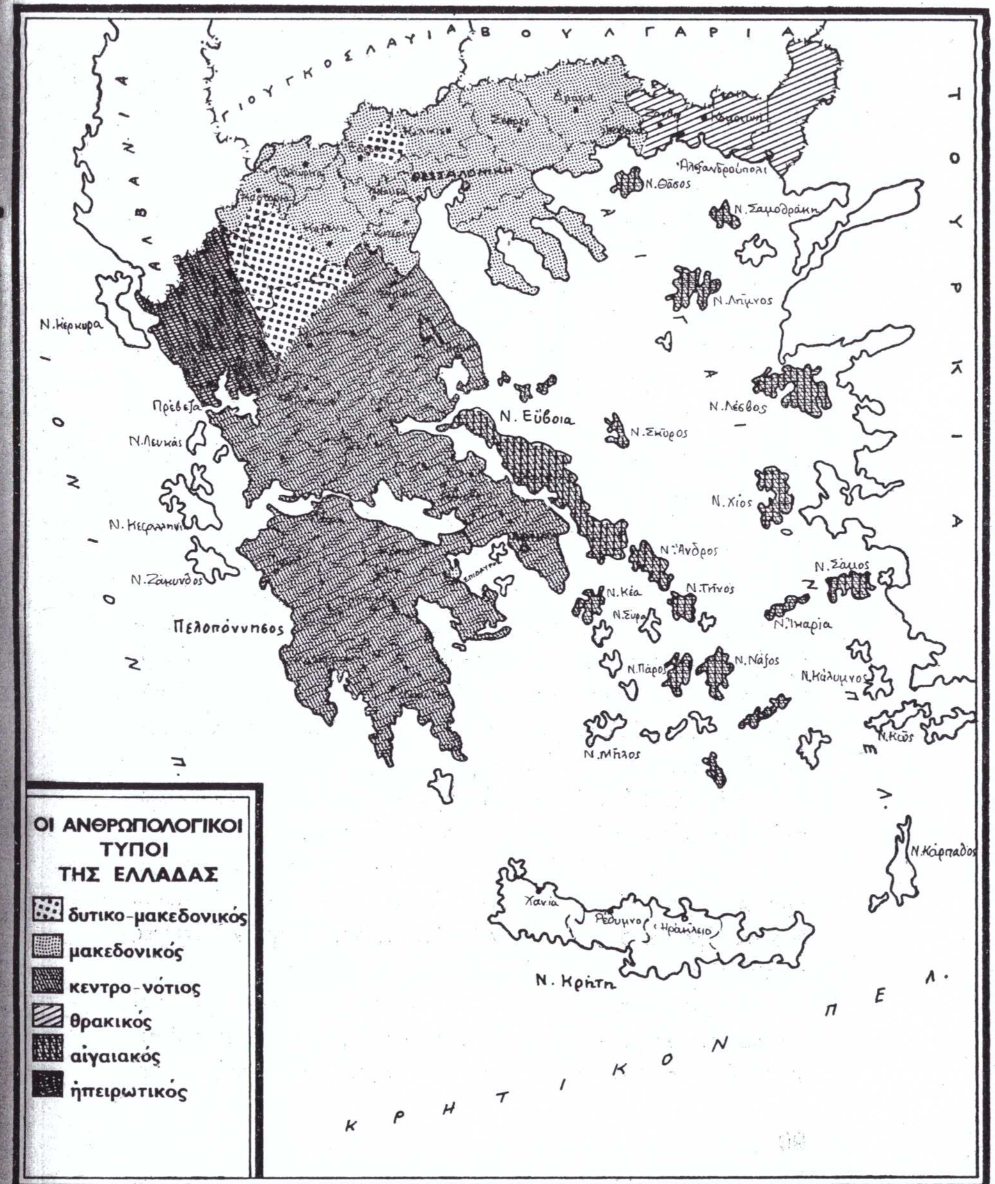
Τό δέρμα τους στίς περισσότερες περιπτώσεις εἶναι ἀνοιχτόχρωμο.

Τό σχῆμα τῶν τριχῶν τους εἶναι λεῖο ἤ ἐλαφρά κυματιστό. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τελικοῦ τριχώματος στό στῆθος κυμαίνεται κάτω ἀπ' τό μέτριο, ἐνῶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς γενειάδας κυμαίνεται ἀπό ἄνω τοῦ μετρίου ὥς καί ἰσχυρή.

Τά φρύδια ἔχουν μέτρια ἀνάπτυξη.

Ἡ μύτη εἶναι εὐθεία ἤ γαμψή σέ ἀρκετό ποσοστό.

Ἡ αἰχμή τῆς μύτης στούς ἄνδρες εἶναι κατά κανόνα οριζόντια, σ' ἕνα μικρό ποσοστό εἶναι λοξή πρός τά πάνω καί σ' ἕνα ἀκόμα μικρότερο ποσοστό λοξή πρός τά κάτω. Στίς γυναῖκες ἡ αἰχμή εἶναι λοξή πρός τά πάνω ἤ οριζόντια.

Τήν ἴδια σχεδόν θέση κατέχει καί ἡ βάση τῶν ρουθουνιῶν.

Τά πτερύγια τῆς μύτης ἔχουν γενικά μεσαῖο μέγεθος.

Ὁ ρινικός δείκτης χαρακτηρίζει ὅλες τίς ὁμάδες λεπτορρίνιες.

Ἡ ρίζα τῆς μύτης εἶναι ἀρκετά ὑψηλή.

Ἡ κατατομή τοῦ προσώπου δέν παρουσιάζει «ἐπιπεδότητα» καί τά ζυγωματικά δέν προεξέχουν.

Οἱ ἀνθρωπομετρήσεις τοῦ προσώπου δίνουν μεσαῖα μεγέθη. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν οἱ ὁμάδες Ἠπείρου καί Θράκης.

Ἡ ἀπόσταση μύτης - βλεννογόνου μεμβράνης τοῦ ἄνω χείλους ξεπερνάει τό μέτριο.

Ἡ πλάγια ὄψη τῆς ἀπόστασης μύτης - βλεννογόννου μεμβράνης τοῦ ἄνω χείλους (γναθική χώρα) εἶναι ὀρθοχειλική ἤ ὀπισθοχειλική.

Τό «πάχος» τῶν χειλιῶν εἶναι μέτριο.

Τό πλάτος σχισμῆς τοῦ ματιοῦ εἶναι ἐπίσης μέτριο.

Οἱ ἀνθρωπομετρήσεις καί τό σχῆμα τῆς κεφαλῆς παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία. Γενικά ὅμως ἐπικρατεῖ ὁ βραχυκεφαλικός τύπος μέ κεφαλικό δείκτη 81 - 84. Ὑπερβραχυκεφαλία παρατηρεῖται μόνο στήν Ἤπειρο (κεφαλικός δείκτης 88). Πιό συχνά συναντιέται ἡ μεσοκεφαλία καθώς καί ἡ ὑποβραχυκεφαλία.

Τά παραπάνω δεδομένα χαρακτηρίζουν τό μέσο ἀνθρωπολογικό τύπο τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδας σά σύνολο.

Καθένα ὅμως ἀπό τά παραπάνω ἀνθρωπολογικά γνωρίσματα παρουσιάζει σημαντικές διακυμάνσεις τόσο ἀτομικοῦ ὅσο καί ὁμαδικοῦ χαρακτήρα, οἱ ὁποῖες δημιουργοῦν διάφορες ποικιλίες τύπων.

Ἡ ποικιλία τοῦ τύπου στίς ἀνατολικές, κεντρικές καί νότιες περιοχές δέν εἶναι πολύ μεγάλη. Ἀκόμα καί ὅταν ἀντιπαραθέτουμε ὁμάδες πού διαφέρουν ἀρκετά μεταξύ τους,

ὅπως οἱ νότιες, κεντρικές καί ἀνατολικές, πού διαφέρουν ἀπό τή βορειοδυτική, παρατηροῦμε ὅτι ἕνα μέρος ἀπό τό σύνολο τῶν γνωρισμάτων πού ἀπαριθμήσαμε παραμένει κοινό γιά ὅλες τίς ὁμάδες. Εἴτε ὑπάρχουν ἔντονες ὁμοιότητες εἴτε ἔντονες διαφορές, πάντως παρατηροῦμε μερικούς συνδυασμούς γνωρισμάτων πού εἶναι χαρακτηριστικοί καί ἐπιτρέπουν νά διαχωρίσουμε μερικούς τύπους ἤ ποικιλίες τύπων κατά περιοχές.

Μιά σειρά γνωρίσματα ἀπέχουν σημαντικά μεταξύ τους καί μάλιστα οἱ διαφορές τους εἶναι ἀρκετά ἔντονες, πράγμα, πού φαίνεται πιό καθαρά ὅταν συγκρίνουμε τίς ὁμάδες τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Πρόσω Ἀσίας (ἐκτός τῆς ὁμάδας τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας). Τέτοιες διαφορές παρατηροῦνται στήν ἀνάπτυξη τῆς γενειάδας, στήν ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος στό στῆθος, στό χρῶμα καί τό σχῆμα τῶν τριχῶν, στόν κεφαλικό δείκτη καί στήν ἐξωτερική κατασκευή τῆς μύτης.

Ἡ παρατηρούμενη τάση συγκέντρωσης ὁρισμένων γνωρισμάτων πού εἶναι διαφορετικά γιά τήν Πρόσω Ἀσία καί διαφορετικά γιά τήν Ἑλλάδα καί προφανῶς γιά ὅλα τά Βαλκάνια, μᾶς δίνει τό δικαίωμα νά θεωροῦμε σωστή τή διαίρεση τῆς «Βαλκανοκαυκασιακῆς φυλῆς» σέ δυό διαφορετικούς ἀνθρωπολογικούς τύπους, σ' ἀντίθεση μέ τήν ὥς τά σήμερα ἐπικρατοῦσα γνώμη ἀνάμεσα σέ σοβιετικούς καί ἄλλους ἀνθρωπολόγους.

Ὑποθέτουμε ὅτι οἱ δυό αὐτοί τύποι διαφοροποιήθηκαν νωρίτερα ἤ τουλάχιστον σύγχρονα μέ τή διαμόρφωση τῆς ὁμάδας τύπων τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης. Ὁ Ι. Ντενίκερ[1] ὀνομάζει τούς δυό αὐτούς τύπους «διναρική» καί «ἀσσυριακή» φυλή. Πιστεύουμε ὅτι οἱ ὅροι «διναρική» καί «ἀσσυριακή»

---

[1]. Deniker, J.: «Les peuples et les races de l' Europe» (Ντενικέρ, Ζ.: «Οἱ λαοί καί οἱ φυλές τῆς Εὐρώπης») Paris, 1900.

σημαίνουν μόνο μιάν ορισμένη ποικιλία τύπων τῆς Βαλκανικῆς καί Προσωασιατικῆς «φυλῆς» μέ τή στενή σημασία τῆς λέξης «φυλή». Γι' αὐτό στήν ἐργασία τούτη δέν πρόκειται νά διατηρήσουμε τήν ὁρολογία τοῦ Ντενίκερ.

Πάντως ἡ πρόταση νά διαιρεθεῖ ἡ «Βαλκανοκαυκασιακή φυλή» δέ σημαίνει ὅτι ἀρνούμαστε τήν κοινή καταγωγή τῆς «Νοτιοευρωπαϊκῆς φυλῆς»[1]. Μέ βάση τό ὑλικό πού συγκεντρώσαμε θά ἀναζητήσουμε, μέσα στά ὅρια αὐτῆς τῆς φυλῆς, τούς ἀνθρωπολογικούς τύπους καί τίς ποικιλίες τους πού ἀντιστοιχοῦν στό κατά γεωγραφική περιοχή σύνολο τῶν γνωρισμάτων τά ὁποῖα παραθέσαμε πιό πάνω.

---

[1]. Tcheboksarov, N. N.: «Osnovnie printsipi antropologhitcheskih klasifikatsii» (Τσεμποξάροφ, N. N.: «Βασικές ἀρχές τῶν ἀνθρωπολογικῶν ταξινομήσεων»). Tr. In. Etn. SSSR. t. 16, M. 1951, str. 312.

ΑΝΘΡΩΠΟΜΕΤΡΙΚΑ ΚΑΙ ΣΩΜΑΤΟΣΚΟΠΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΑΝΘΡΩΠΟΜΕΤΡΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ	ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ	ΡΩΣΣΟΙ Τασκένδης		ΟΥΖΜΠΕΚΟΙ Τασκένδης		ΕΛΛΗΝΕΣ ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΘΡΑΚΗ		ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΡΟΥΜΕΛΗ		ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	ΝΗΣΙΑ ΙΟΝΙΟΥ	ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ
	ΦΥΛΟ	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂
	Νο	100		100		107	115	167	107	106	101	122	100	102	100	24	8	37
Ἡ σύνθεση τῆς ἡλικίας κάθε ὁμάδος σέ %																		
I (19 ὡς 24 χρόνων)		27,72	37,37	39	37	9,35	13,92	8,38	11,32	—	8,91	—	—	—	—	—	—	—
II (25 ὡς 39 χρόνων)		43,56	35,35	39	35	41,12	67,86	55,69	68,87	70,76	66,33	57,46	96	68,63	97	67	30	56,7
III (40 χρόνων καί ἄνω)		28,71	27,27	22	28	49,53	18,27	35,93	19,81	29,25	24,75	42,64	4	31,37	3	33	70	43,3
Μέση ἡλικία		34	32	31	33	39	32	37	33	36	35	38	30	37	31	38	40	39
	M																	
ΠΡΟΣΘΙΟΠΙΣΘΙΟΝ ΜΗΚΟΣ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΗΣ	M	189,51	180,74	185,52	176,53	182,21	172,52	185,83	175,66	187,08	178,99	186,35	177,17	185,15	175,17	189,00	190,37	188,62
	m(M) ±	±0,66	0,66	0,67	0,59	0,51	0,52	0,52	0,60	0,66	0,62	0,64	0,65	0,55	0,60	1,47	2,63	1,22
	G	6,66	6,58	6,66	5,88	5,32	5,54	6,75	6,19	6,80	6,26	7,02	6,50	5,52	5,92	7,37	6,96	7,39
	m(G) ±	±0,47	0,47	0,47	0,42	0,36	0,37	0,37	0,43	0,47	0,44	0,45	0,46	0,39	0,42	1,04	1,74	0,86
ΤΟ ΠΛΑΤΟΣ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΗΣ	M	153,99	147,86	157,61	152,26	160,07	151,77	154,39	148,90	150,26	144,16	152,93	145,76	155,90	148,48	154,24	152,88	154,76
	m(M) ±	±0,56	0,52	0,63	0,56	0,51	0,53	0,48	0,50	0,56	0,49	0,51	0,51	0,51	0,57	1,10	2,34	0,88
	G	5,6	5,18	6,32	5,56	5,28	5,65	6,18	5,18	5,73	4,95	5,69	5,12	5,17	5,67	5,49	6,09	5,36
	m(G) ±	±0,40	0,37	0,45	0,39	0,36	0,37	0,34	0,35	0,39	0,35	0,36	0,36	0,36	0,41	0,78	1,52	0,62
Ο ΚΕΦΑΛΙΚΟΣ ΔΕΙΚΤΗΣ		81,26	81,80	84,96	86,25	87,95	87,97	83,08	84,77	80,32	80,54	82,07	82,27	84,20	84,76	81,61	80,33	82,05
Ο ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΜΗΚΟΥΣ ΚΑΙ ΠΛΑΤΟΥΣ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΗΣ		0,39	0,50	0,19	0,23	-0,034	0,27	-0,055	0,10	0,11	-0,13	0,17	0,21	0,062	0,21	0,25	-0,0781	0,32
ΤΟ ΥΨΟΣ ΤΗΣ ΜΥΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΚΑΤΩ ΑΚΡΟ ΤΩΝ ΦΡΥΔΙΩΝ	M	55,99	52,20	57,15	53,89	56,64	52,37	53,47	49,26	55,42	52,16	54,63	52,19	55,59	51,38	56,44	58,25	57,22
	m(M) ±	±0,39	0,40	0,42	0,47	0,41	0,34	0,28	0,29	0,37	0,30	0,32	0,29	0,38	0,35	0,86	1,61	0,69
	G	3,93	3,97	4,17	4,66	4,21	3,69	3,67	3,03	3,77	3,56	3,58	2,92	3,87	3,48	4,30	4,32	4,20
	m(G) ±	±0,28	0,28	0,29	0,33	0,29	0,24	0,20	0,21	0,26	0,25	0,23	0,21	0,27	0,25	0,61	1,08	0,49

Σημείωση

♂ Διεθνές σῆμα γιά τούς ἄνδρες
♀ Διεθνές σῆμα γιά τίς γυναῖκες·

Νο 'Αριθμός ἀτόμων πού ἐξετάστηκ
X = Μαθηματική ἀναγωγή

ΑΝΘΡΩΠΟΜΕΤΡΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΕΛΛΗΝΕΣ

ΜΑΡΙΟΥΠΟΛΙΣ		ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ				ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑΣ (ΠΟΝΤΟΣ)				ΓΕΩΡΓΙΑΣ	
Ελληνόφωνοι	Ταταρόφωνοι	Μετανάστες στην Ελλάδα		Γεννημένοι στην Ελλάδα		Μετανάστες στην Ελλάδα		Γεννημένοι στην Ελλάδα		Ελληνόφωνοι Τραπεζούντ.	Τουρκόφωνοι Ερζερούμ
♂	♂	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂
100	100	33	18	31	22	100	80	96	114	100	100
25	25			16,15	22,75	1	12,50	7,28	20,18	25	25
40	40	18,18	44,48	77,52	77,35	14	32,50	90,48	79,82	40	40
35	35	81,82	55,52	6,46		85	55	2,08		35	35
35,90	36,59	46	43	31	28	46	40	31	28	35,36	34,85
187,00	188,56	186,73	177,11	186,84	177,32	184,18	176,04	184,21	174,75	184,72	186,97
0,62	0,61	1,20	1,80	1,28	1,20	0,62	0,58	0,65	0,48	0,61	1,09
6,16	6,11	6,91	7,64	7,14	5,62	6,17	5,20	6,36	5,08	6,13	5,64
0,44	0,43	0,85	1,27	0,91	0,85	0,44	0,41	0,46	0,34	0,43	0,77
156,53	157,16	159,79	148,06	155,68	147,73	159,42	151,96	158,58	151,43	160,55	160,34
0,49	0,50	1,06	1,29	1,00	1,20	0,60	0,62	0,63	0,45	0,57	0,44
4,89	5,00	6,07	5,47	6,58	5,61	6,04	5,52	6,16	4,78	5,72	4,38
0,35	0,35	0,75	0,91	0,71	0,85	0,43	0,44	0,44	0,32	0,40	0,31
83,65	83,90	85,57	83,60	83,32	83,31	86,56	86,32	86,05	86,66	86,85	85,80
0,266	0,229	-0,05	0,19	-0,12	0,31	0,38	0,070	0,010	-0,011	0,235	0,181
57,11	56,39	56,82	55,06	56,16	51,68	57,41	54,20	56,20	52,52	58,52	56,57
0,33	0,39	0,61	0,74	0,65	0,53	0,38	0,39	0,38	0,32	0,43	0,39
3,30	3,99	3,49	3,15	3,61	2,50	3,85	3,47	3,76	3,39	4,32	3,96
0,23	0,28	0,43	0,52	0,46	0,38	0,27	0,37	0,37	0,22	0,30	0,27

ΓΕΩΡΓΙΑΝΟΙ ΓΕΩΡΓΙΑΣ	ΣΛΑΒΟΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΕΛΛΑΔΑΣ		ΒΛΑΧΟΙ ΕΛΛΑΔΑΣ								ΜΙΚΤΟΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	
			ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΣΥΝΟΛΙΚΑ			
♂	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀
100	135	121	65	31	24	36	24	31	109	102	59	37
25	7,41	12,40	3,28	5,72	29,19	16,68	8,34	12,92	10	12	—	—
40	61,48	74,38	42,64	85,80	33,35	55,62	45,87	58,14	41	68	65,91	100
35	31,11	13,22	54,12	8,58	37,53	27,80	45,87	29,07	49	20	34,09	—
36,71	35	32	38	32	33	34	37	34	36	33	36	31
187,90	184,75	175,71	188,54	178,51	187,54	174,64	187,96	178,29	187,94	177,08	184,36	177,06
0,76	0,58	0,51	0,71	1,03	1,28	1,00	1,06	1,36	0,56	0,67	0,90	1,01
7,56	6,79	5,62	5,57	6,07	6,25	6,01	5,21	7,60	5,80	6,80	6,94	6,05
0,53	0,41	0,32	0,50	0,73	0,90	0,71	0,75	0,97	0,39	0,48	0,64	0,71
156,29	156,52	149,70	154,70	147,34	158,96	150,39	155,08	149,06	156,28	149,92	154,49	147,78
0,51	0,56	0,52	0,65	0,89	1,03	0,84	0,98	1,20	0,51	0,69	0,73	1,06
5,08	6,49	5,71	5,07	5,24	5,04	5,02	4,81	6,70	5,28	6,96	5,61	6,33
0,36	0,40	0,37	0,46	0,63	0,73	0,59	0,69	0,85	0,36	0,49	0,52	0,75
83,20	84,72	85,20	81,93	82,54	84,76	86,11	82,51	83,61	83,15	94,66	83,80	83,46
0,0225	0,01	0,330	0,044	0,23	0,16	0,22	0,32	0,39	0,10	0,35	-0,19	-0,19
57,56	55,10	51,36	55,38	51,97	55,17	52,39	54,62	51,74	55,39	52,05	55,49	51,31
0,59	0,40	0,36	0,42	0,43	0,80	0,58	0,80	0,60	0,32	0,31	0,49	0,55
5,97	4,61	3,92	3,25	2,53	3,90	3,49	3,92	3,33	3,31	3,15	3,80	3,29
0,42	0,28	0,25	0,29	0,30	0,56	0,41	0,57	0,42	0,22	0,22	0,35	0,39

ΑΝΘΡΩΠΟΜΕΤΡΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ	ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ	ΡΩΣΣΟΙ Τασκένδης		ΟΥΖΜΠΕΚΟΙ Τασκένδης		ΕΛΛΗΝΕΣ													
						ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΘΡΑΚΗ		ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΡΟΥΜΕΛΗ		ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	ΝΗΣΙΑ ΙΟΝΙΟΥ	ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ
	ΦΥΛΟ	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂
	Nº	100		100		107	115	167	107	106	101	122	100	102	100	24	8	37
ΤΟ ΥΨΟΣ ΤΗΣ ΜΥΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΣΗΜΕΙΟ ΤΟΥ ΣΕΛΙΟΥ	M	50,46	46,38	51,41	46,78	55,50	50,12	53,47	49,26	54,02	49,69	53,28	50,32	54,33	49,40	55,16	58,25	55,27
	m(M) ±	±0,36	0,39	0,42	0,41	0,39	0,31	0,28	0,29	0,37	0,35	0,32	0,37	0,35	0,36	0,88	1,61	0,67
	G	3,63	3,85	4,20	4,10	4,05	3,36	3,67	3,03	3,76	3,54	3,49	3,73	3,57	3,52	4,39	4,32	4,10
	m(G) ±	±0,26	0,27	0,30	0,29	0,27	0,22	0,20	0,21	0,26	0,25	0,22	0,26	0,25	0,25	0,62	1,08	0,48
ΤΟ ΠΛΑΤΟΣ ΤΗΣ ΜΥΤΗΣ	M	35,31x	32,60x	36,02x	32,04x	36,28x	32,50x	35,45x	32,09x	35,44x	32,47x	35,54x	32,35x	35,85x	32,62x	35,20x	36,20x	35,60x
	m(M) ±	±0,28	0,28	0,30	0,30	0,27	0,21	0,29	0,22	0,25	0,22	0,25	0,22	0,26	0,25	0,52	1,30	0,42
	G	2,77	2,79	3,04	3,05	2,83	2,29	3,74	2,25	2,53	2,23	2,73	2,21	2,65	2,45	2,61	3,47	2,56
	m(G) ±	±0,19	0,20	0,21	0,22	0,19	0,15	0,20	0,15	0,17	0,16	0,17	0,16	0,19	0,18	0,37	0,86	0,30
ΡΙΝΙΚΟΣ ΔΕΙΧΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΚΑΤΩ ΑΚΡΟ ΤΩΝ ΦΡΥΔΙΩΝ		63,06	62,28	62,97	62,42	64,32	61,85	64,88	61,90	63,97	62,15	65,29	61,60	64,62	63,08	62,23	62,45	62,30
ΡΙΝΙΚΟΣ ΔΕΙΧΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΣΗΜΕΙΟ ΤΟΥ ΣΕΛΙΟΥ		69,98	70,09	64,96	71,48	65,64	64,62	66,28	64,96	65,62	65,24	66,95	63,89	66,11	65,61	63,67	62,45	64,50
ΤΟ ΠΛΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ (ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ ΖΥΓΩΜΑΤΙΚΩΝ)	M	140,21x	133,03x	142,94x	135,70x	143,27x	134,59x	140,81x	133,74x	139,20x	132,69x	140,31x	131,59x	141,40x	132,82x	141,64x	138,20x	140,84x
	m(M) ±	±0,52	0,55	0,54	0,69	0,49	0,49	0,42	0,58	0,47	0,56	0,54	0,51	0,55	0,47	1,14	1,23	0,87
	G	5,19	5,49	5,38	6,86	5,06	5,20	5,38	6,02	4,84	5,60	5,93	5,11	5,52	4,69	5,68	3,28	5,29
	m(G) ±	±0,37	0,39	0,38	0,49	0,35	0,34	0,29	0,41	0,33	0,39	0,38	0,36	0,39	0,34	0,80	0,82	0,62
ΤΟ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΚΟ ΥΨΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ	M	181,47	171,08	185,19	174,90	182,07	168,87	177,90	167,68	179,45	168,24	177,93	168,45	178,21	167,35	181,64	181,75	180,70
	m(M) ±	±0,82	0,80	0,95	0,80	0,86	0,75	0,65	0,71	0,77	0,81	0,68	0,70	0,70	0,78	1,91	3,42	1,16
	G	6,54	5,44	7,42	5,98	8,20	6,74	8,36	7,31	7,98	8,01	7,54	7,04	7,06	7,70	9,53	9,13	7,05
	m(G) ±	±0,46	0,39	0,52	0,42	0,56	0,44	0,46	0,50	0,55	0,56	0,48	0,50	0,49	0,55	1,35	2,27	0,82
ΤΟ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΟΝ ΥΨΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ	M	126,95x	117,57x	129,38x	117,30x	126,15x	115,02	124,16x	115,03x	125,43x	115,47x	123,72x	115,00x	125,08x	113,00x	125,49x	130,09x	128,52x
	m(M) ±	±0,65	0,55	0,74	0,60	0,79	0,63	0,51	0,50	0,55	0,63	0,57	0,58	0,65	0,56	1,43	3,37	1,10
	G	6,54	5,44	7,42	5,98	8,20	6,74	6,54	5,16	5,66	6,31	6,35	5,81	6,54	5,58	7,15	8,99	6,71
	m(G) ±	±0,46	0,39	0,52	0,42	0,56	0,44	0,36	0,35	0,39	0,44	0,41	0,41	0,46	0,40	1,01	2,24	0,78
ΤΟ ΜΙΚΡΟΤΕΡΟ ΠΛΑΤΟΣ ΤΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ	M	105,14	103,62	105,90	103,55	107,01	103,76	104,95	102,28	103,92	102,59	104,25	101,93	105,58	102,55	106,48	105,87	104,73
	m(M) ±	±0,46	0,43	0,49	0,57	0,41	0,42	0,46	0,43	0,45	0,37	0,43	0,47	0,43	0,45	0,85	1,14	0,74
	G	4,58	4,24	4,93	5,68	4,28	4,52	4,62	4,44	4,60	3,76	4,75	4,67	4,34	4,47	4,25	3,06	4,47
	m(G) ±	±0,32	0,30	0,35	0,40	0,29	0,30	0,25	0,30	0,32	0,26	0,30	0,33	0,30	0,32	0,60	0,76	0,52

ΑΝΘΡΩΠΟΜΕΤΡΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΕΛΛΗΝΕΣ												ΓΕΩΡΓΙΑΝΟΙ ΓΕΩΡΓΙΑΣ	ΣΛΑΒΟΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΕΛΛΑΔΑΣ		ΒΛΑΧΟΙ ΕΛΛΑΔΑΣ								ΜΙΚΤΟΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	
ΜΑΡΙΟΥΠΟΛΙΣ		ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ				ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑΣ (ΠΟΝΤΟΣ)				ΓΕΩΡΓΙΑΣ					ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΣΥΝΟΛΙΚΑ			
Ἑλληνόφωνοι	Ταταρόφωνοι	Μετανάστες στὴν Ἑλλάδα		Γεννημένοι στὴν Ἑλλάδα		Μετανάστες στὴν Ἑλλάδα		Γεννημένοι στὴν Ἑλλάδα		Ἑλληνόφωνοι Τραπεζοῦντ.	Τουρκόφωνοι Ἐρζερούμ													
♂	♂	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀
100	100	33	18	31	22	100	80	96	114	100	100	100	135	121	65	31	24	36	24	31	109	102	59	37
56,78	55,70	55,42	52,22	55,16	50,14	56,41	52,11	55,52	51,28	58,37	56,06	57,26	53,59	48,73	53,85	49,77	54,88	50,36	52,83	49,39	53,85	49,86	54,12	48,83
0,21	0,37	0,56	0,93	0,73	0,63	0,38	0,35	0,38	0,32	0,38	0,34	0,41	0,27	0,32	0,43	0,57	0,77	0,54	0,73	0,55	0,34	0,32	0,51	0,54
2,15	3,72	3,21	3,94	4,06	2,95	3,77	3,13	3,76	3,39	3,76	3,40	4,08	3,15	3,54	3,38	3,35	3,79	3,26	3,60	3,07	3,59	3,25	3,93	3,22
0,15	0,26	0,40	0,66	0,52	0,44	0,27	0,25	0,27	0,22	0,27	0,24	0,29	0,19	0,23	0,31	0,40	0,55	0,38	0,52	0,39	0,24	0,23	0,36	0,38
36,40	36,14	35,75x	32,37x	35,70x	32,80x	36,22x	32,18x	35,21x	32,07x	36,10	36,26	36,38	35,40x	32,53x	36,12x	32,35x	35,60x	32,46x	35,60x	33,32x	35,75x	32,49x	35,86x	31,85x
0,31	0,24	0,52	0,85	0,39	0,46	0,27	0,26	0,29	0,18	0,41	0,52	0,40	0,21	0,22	0,32	0,36	0,59	0,40	0,64	0,44	0,22	0,24	0,32	0,36
3,18	2,40	2,97	3,61	2,20	2,17	2,69	2,28	2,81	1,91	4,12	5,28	4,06	2,39	2,37	2,52	2,13	2,91	2,42	3,13	2,47	2,27	2,40	2,48	2,14
0,22	0,10	0,37	0,60	0,28	0,33	0,19	0,18	0,20	0,13	0,14	0,11	0,14	0,15	0,15	0,23	0,25	0,42	0,28	0,45	0,31	0,15	0,17	0,23	0,25
63,73	64,10	63,67	59,23	63,53	62,98	63,73	59,74	62,62	60,53	61,70	64,10	63,15	64,34	64,34	65,62	58,52	64,65	61,88	65,53	64,46	65,26	62,67	64,57	61,61
64,10	64,88	65,28	62,45	64,68	64,92	64,86	62,14	63,38	61,99	62,00	64,65	63,40	66,15	66,43	67,48	64,64	65,00	64,38	67,75	67,52	66,98	65,42	66,20	64,73
144,02	144,41	139,80x	134,37x	140,79x	134,19x	143,28x	134,54x	142,64x	135,56x	144,77x	145,16x	145,01	141,60x	132,20x	140,71x	132,68x	142,00x	133,77x	139,92x	132,39x	140,91x	132,62x	140,72x	133,40x
0,53	0,43	1,05	1,08	0,89	1,09	0,48	0,53	0,49	0,41	0,51	0,49	0,54	0,47	0,45	0,56	0,98	0,92	0,78	1,10	0,81	0,45	0,56	0,67	0,84
5,31	4,32	6,03	4,58	4,94	5,13	4,77	4,76	4,82	4,36	5,13	4,92	5,46	5,50	4,91	4,33	5,78	4,50	4,67	5,41	4,52	4,66	5,56	5,11	5,01
0,37	0,30	0,74	0,76	0,63	0,77	0,34	0,38	0,35	0,29	0,36	0,20	0,30	0,33	0,32	0,40	0,69	0,65	0,55	0,78	0,57	0,32	0,39	0,47	0,59
182,45	183,53	180,06	170,83	179,37	165,95	181,87	169,56	179,35	168,47	182,42	182,78	182,03	180,33	170,21	180,00	166,60	181,96	170,72	175,62	168,03	179,39	168,49	179,24	167,75
0,68	0,75	1,39	1,87	1,41	1,27	0,65	0,86	0,80	0,69	0,24	0,71	0,80	0,72	0,73	1,04	1,34	1,41	1,17	1,54	1,24	0,77	0,75	1,07	1,31
6,84	7,59	8,00	7,93	7,87	5,95	6,52	7,71	7,92	7,39	7,23	7,14	7,97	8,40	8,01	8,15	7,96	6,89	7,01	7,53	6,91	8,09	7,52	8,19	7,85
0,48	0,53	0,99	1,13	1,00	0,90	0,46	0,61	0,57	0,49	0,14	0,51	0,56	0,51	0,51	0,74	0,95	0,99	0,83	1,09	0,88	0,55	0,53	0,75	0,92
129,20	128,78	127,39x	117,45x	125,80x	115,00x	127,13x	116,92x	126,52x	116,25x	128,63x	128,96x	127,28	125,62x	116,00x	124,60x	112,40x	123,60x	116,86x	122,83x	115,48x	123,71x	115,33x	123,51x	114,51x
0,60	0,45	1,25	1,25	1,11	1,26	0,58	0,69	0,53	0,49	0,67	0,62	0,68	0,51	0,56	0,75	0,96	1,37	0,91	1,03	1,03	0,31	0,57	0,73	0,84
6,03	4,50	7,18	5,28	6,21	5,91	5,84	6,13	5,21	5,24	6,66	6,16	6,76	5,89	6,18	5,85	5,69	6,70	5,44	5,03	5,75	3,25	5,79	5,58	5,04
0,43	0,32	0,88	0,88	0,79	0,89	0,41	0,48	0,38	0,35	0,47	0,44	0,48	0,36	0,40	0,53	0,68	0,97	0,64	0,73	0,73	0,22	0,41	0,51	0,59
107,78	108,32	104,94	102,28	106,29	102,37	106,79	102,75	105,46	103,18	109,16	109,49	108,56	105,50	102,97	105,48	102,94	107,12	104,17	103,88	102,77	104,94	103,32	105,27	102,22
0,36	0,46	1,06	0,86	0,80	1,10	0,54	0,54	0,39	0,42	0,42	0,56	0,47	0,41	0,39	0,52	0,86	0,82	0,66	0,87	0,76	0,41	0,45	0,62	0,64
3,66	4,68	6,06	3,66	4,45	5,18	5,37	4,79	3,84	4,52	4,23	5,64	4,75	4,82	4,33	4,04	5,09	4,03	3,95	4,26	4,24	4,25	4,40	4,76	3,83
0,26	0,33	0,75	0,61	0,57	0,78	0,38	0,38	0,28	0,30	0,30	0,40	0,34	0,29	0,28	0,37	0,61	0,58	0,47	0,61	0,54	0,29	0,32	0,44	0,45

ΑΝΘΡΩΠΟΜΕΤΡΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΕΛΛΗΝΕΣ

ΜΑΡΙΟΥΠΟΛΙΣ		ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ				ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑΣ (ΠΟΝΤΟΣ)				ΓΕΩΡΓΙΑΣ	
Ἑλληνόφωνοι.	Ταταρόφωνοι.	Μετανάστες στὴν Ἑλλάδα		Γεννημένοι στὴν Ἑλλάδα		Μετανάστες στὴν Ἑλλάδα		Γεννημένοι στὴν Ἑλλάδα		Ἑλληνόφων. Τραπεζούντ	Τουρκόφων. Ἐρζερούμ
♂	♂	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂
100	100	33	18	31	22	100	80	96	114	100	100
78,09	78,06	78,11	78,77	78,03	80,61	79,31	79,47	79,26	80,27	78,30	78,40
89,70	89,17	91,25	87,28	89,36	86,10	88,35	86,84	88,67	86,18	88,85	88,70
109,55	110,36	108,85	103,39	109,35	101,86	109,79	101,32	109,12	101,42	110,9	109,4
0,54	0,62	1,35	1,36	1,07	1,10	0,51	0,57	0,55	0,43	0,59	0,20
5,40	6,21	7,75	5,73	5,98	5,18	5,08	5,14	5,35	4,54	5,87	6,09
0,59	0,44	0,95	0,96	0,76	0,78	0,36	0,41	0,39	0,30	0,42	0,14
53,99	53,30	53,70	51,08	53,65	50,00	53,21	49,86	53,00	49,81	54,84	52,76
0,51	0,31	0,61	0,50	0,67	0,72	0,32	0,39	0,36	0,33	0,37	0,39
5,11	3,15	3,49	2,14	3,72	3,40	3,23	3,45	3,57	3,52	3,75	3,88
0,36	0,22	0,43	0,36	0,47	0,51	0,23	0,27	0,26	0,23	0,27	0,27
98,38	98,15	96,41	96,41	97,20	100,50	97,27	101,41	96,65	101,74	98,43	100,08
15,74	16,88	17,10	13,41	15,83	12,99	16,10	13,44	15,41	13,52	16,28	16,28
0,25	0,14	0,46	0,58	0,45	0,30	0,26	0,20	0,22	0,22	0,28	0,30
2,58	1,44	2,62	2,45	2,49	1,39	2,57	1,83	2,13	2,31	2,80	3,02
0,18	0,10	0,32	0,40	0,32	0,21	0,18	0,14	0,15	0,15	0,20	0,21
15,50	17,30	15,10	14,10	15,80	13,82	15,30	14,30	15,73	14,25	16,14	16,46
0,32	0,31	0,64	0,58	0,47	0,42	0,32	0,32	0,34	0,24	0,40	0,51
3,28	3,10	3,66	2,48	2,63	1,99	3,18	2,86	3,34	2,53	4,06	5,18
0,23	0,22	0,45	0,41	0,33	0,30	0,23	0,23	0,24	0,17	0,28	0,36
167,51	167,32	168,12	156,33	168,65	154,18	165,31	152,88	167,10	154,81	168,29	166,92
0,51	0,60	0,99	1,21	0,82	0,43	0,50	0,56	0,55	0,49	0,64	0,56
5,16	6,03	5,68	5,10	4,58	2,04	5,04	5,05	5,40	5,28	6,41	5,60
0,64	0,43	0,70	0,85	0,58	0,31	0,36	0,40	0,39	0,35	0,45	0,40

ΓΕΩΡΓΙΑΝΟΙ ΓΕΩΡΓΙΑΣ	ΣΛΑΒΟΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΕΛΛΑΔΑΣ		ΒΛΑΧΟΙ ΕΛΛΑΔΑΣ								ΜΙΚΤΟΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	
			ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΣΥΝΟΛΙΚΑ			
♂	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀
100	135	121	65	31	24	36	24	31	109	102	59	37
79,65	78,50	78,13	78,50	79,42	78,04	78,30	79,81	78,73	78,71	78,80	78,56	79,24
87,85	88,59	87,46	88,16	85,84	87,18	87,42	87,63	87,29	87,65	86,82	87,58	86,60
110,78	108,97	101,30	107,52	98,79	108,58	99,89	107,87	99,94	107,83	99,54	107,95	101,72
0,53	0,52	0,49	0,62	0,87	1,14	0,75	1,00	1,00	0,48	0,69	0,80	0,94
5,30	6,04	5,40	4,77	5,15	5,59	4,51	4,89	5,57	5,01	6,97	6,18	5,62
0,38	0,37	0,35	0,43	0,62	0,81	0,54	0,71	0,71	0,34	0,49	0,57	0,66
52,19	52,57	50,20	52,86	48,50	53,57	50,60	52,41	50,03	52,90	49,58	53,10	42,44
0,36	0,36	0,31	0,44	0,49	0,78	0,46	1,04	0,54	0,38	0,30	0,41	0,64
3,63	4,23	3,44	3,44	2,91	3,83	2,77	5,09	3,02	3,36	3,05	3,15	3,83
0,26	0,26	0,22	0,31	0,35	0,55	0,33	0,73	0,38	0,27	0,21	0,29	0,45
97,99	96,82	101,65	98,10	95,31	98,66	104,28	96,30	102,83	97,31	100,00	97,52	100,49
16,34	15,41	13,43	15,83	13,42	16,14	13,29	16,20	14,72	15,96	13,61	15,52	13,09
0,23	0,24	0,18	0,32	0,30	0,55	0,36	0,51	0,43	0,24	0,22	0,41	0,35
2,27	2,82	1,98	2,47	1,77	2,71	2,13	2,48	2,42	2,54	2,22	3,15	2,11
0,16	0,17	0,13	0,22	0,21	0,39	0,25	0,48	0,31	0,17	0,16	0,29	0,25
14,90	15,90	14,50	15,77	14,10	16,67	14,92	15,45	14,62	15,53	15,10	15,30	14,90
0,67	0,28	0,20	0,41	0,42	0,57	0,44	0,82	0,59	0,33	0,20	0,42	0,43
6,70	3,23	2,22	3,20	2,49	2,79	2,62	4,02	3,28	3,43	2,08	3,23	2,57
0,47	0,20	0,14	0,29	0,30	0,40	0,31	0,58	0,42	0,23	0,15	0,30	0,30
166,91	168,71	155,22	168,25	155,69	164,75	154,28	167,58	156,52	167,33	155,44	166,12	155,42
0,60	0,46	0,48	0,68	1,04	1,20	0,92	0,97	1,14	0,55	0,59	0,76	0,89
6,03	5,34	5,52	5,28	5,82	5,89	5,51	5,80	6,36	5,71	5,98	5,81	5,34
0,43	0,33	0,34	0,48	0,74	0,85	0,65	0,68	0,82	0,39	0,48	0,53	0,63

ΑΝΘΡΩΠΟΜΕΤΡΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ	ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ	ΡΩΣΣΟΙ Τασκέντης		ΟΥΖΜΠΕΚΟΙ Τασκέντης		ΕΛΛΗΝΕΣ ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΘΡΑΚΗ		ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΡΟΥΜΕΛΗ		ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	ΝΗΣΙΑ ΙΟΝΙΟΥ	ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ
	ΦΥΛΟ	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂
	№	100		100		107	115	167	107	106	101	122	100	102	100	24	8	37
ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΚΟΣ ΔΕΙΧΤΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ		77,20	77,72	77,03	77,62	78,87	79,56	79,20	79,63	77,50	78,77	78,99	77,86	79,36	79,13	78,09	76,41	77,64
ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΟΣ ΔΕΙΧΤΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ		90,58	88,31	90,68	89,00	87,88	85,81	88,04	86,38	90,10	87,37	87,88	88,12	87,58	85,73	88,38	93,85	91,02
ΤΟ ΠΛΑΤΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΩ ΣΙΑΓΩΝΟΣ	M	107,92	100,19	109,91	102,17	109,07	101,23	104,95	102,28	103,92	102,59	104,25	101,93	105,58	102,55	106,48	105,87	104,73
	m(M) ±	±0,58	0,59	0,60	0,53	0,53	0,52	0,46	0,43	0,45	0,37	0,43	0,47	0,43	0,45	0,85	1,14	0,74
	G	5,81	5,89	6,02	5,28	5,48	5,53	4,62	4,44	4,60	3,76	4,75	4,67	4,34	4,47	4,25	3,06	4,47
	m(G) ±	±0,41	0,42	0,43	0,37	0,37	0,36	0,25	0,30	0,32	0,26	0,30	0,33	0,30	0,32	0,60	0,76	0,52
ΤΟ ΠΛΑΤΟΣ ΤΟΥ ΣΤΟΜΑΤΟΣ	M	51,41	49,30	49,72	45,41	53,78	50,57	52,60	49,93	53,54	50,80	52,86	49,80	53,00	50,80	53,60	52,86	53,04
	m(M) ±	±0,36	0,38	0,38	0,39	0,32	0,30	0,31	0,33	0,35	0,33	0,32	0,30	0,37	0,32	0,70	1,03	0,61
	G	3,66	3,77	3,75	3,86	3,30	3,23	3,44	3,88	3,57	3,29	3,58	2,99	3,71	3,19	3,51	2,75	3,69
	m(G) ±	±0,26	0,27	0,27	0,27	0,23	0,21	0,22	0,23	0,25	0,23	0,23	0,21	0,26	0,23	0,50	0,68	0,43
ΔΕΙΧΤΗΣ ΤΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ ΣΙΑΓΩΝΟΣ		97,42	103,42	97,15	101,35	98,11	101,97	96,78	100,78	95,96	101,21	96,37	102,49	98,62	102,35	98,05	98,61	98,93
ΑΠΟΣΤΑΣΙΣ ΜΥΤΗΣ ΩΣ ΤΗΝ ΒΛΕΝΝΟΓΟΝΟ ΜΕΜΒΡΑΝΗ	M	16,54	14,15	16,22	13,34	16,43	12,92	15,82	12,87	15,70	12,62	15,96	13,30	15,60	12,98	16,64	18,46	15,70
	m(M) ±	±0,28	0,24	0,26	0,21	0,26	0,18	0,21	0,23	0,29	0,19	0,28	0,24	0,26	0,22	0,54	0,47	0,43
	G	2,84	2,40	2,55	2,06	2,67	1,98	2,77	2,35	3,02	1,92	3,06	2,36	2,63	2,18	2,72	1,27	2,64
	m(G) ±	±0,20	0,17	0,18	0,15	0,18	0,13	0,15	0,16	0,21	0,14	0,20	0,17	0,18	0,16	0,38	0,31	0,31
ΤΟ ΠΑΧΟΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΧΕΙΛΙΩΝ	M	13,90	14,51	16,40	15,30	15,67	14,40	15,03	13,90	15,24	14,51	14,44	14,73	14,91	14,40	15,76	15,87	15,90
	m(M) ±	±0,35	0,24	0,34	0,32	0,32	0,21	0,25	0,28	0,30	0,31	0,30	0,27	0,32	0,24	0,79	1,51	0,57
	G	3,52	2,42	3,42	3,21	3,29	2,27	3,21	2,90	3,11	3,12	3,34	2,74	3,26	2,41	3,94	4,04	3,45
	m(G) ±	±0,25	0,17	0,24	0,23	0,22	0,15	0,18	0,20	0,21	0,22	0,21	0,19	0,23	0,17	0,56	1,01	0,40
ΑΝΑΣΤΗΜΑ	M	167,94	157,10	167,05	154,26	168,62	153,88	168,04	156,18	167,59	155,66	166,91	155,04	167,25	153,41	168,40	166,50	168,92
	m(M) ±	±0,53	0,56	0,57	0,53	0,62	0,55	0,41	0,50	0,51	0,57	0,53	0,51	0,58	0,54	1,20	0,56	1,22
	G	5,30	5,53	5,71	5,26	6,36	5,90	5,32	5,16	5,24	5,68	5,83	5,09	5,88	5,31	6,00	1,50	7,43
	m(G) ±	±0,37	0,39	0,40	0,37	0,43	0,39	0,29	0,35	0,36	0,40	0,37	0,36	0,41	0,38	0,85	0,37	0,86

ΣΩΜΑΤΟΣΚΟΠΙΚΑ (ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ) ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ	ΠΟΙΚΙΛΙΑ ΚΑΘΕ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗ ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ	ΡΩΣΣΟΙ Τασκέντης		ΟΥΖΜΠΕΚΟΙ Τασκέντης		ΕΛΛΗΝΕΣ												
						ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΘΡΑΚΗ		ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΡΟΥΜΕΛΗ		ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ	ΝΗΣΙΑ ΙΟΝΙΟΥ
	Φύλο	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂
	Nº	100	100	100	100	107	115	167	107	106	101	122	100	102	100	24	37	8
ΤΕΛΙΚΟ ΤΡΙΧΩΜΑ ΥΠΟΛΟΓΙΣΜΕΝΟ ΓΙΑ ΤΑ ΑΤΟΜΑ ΑΝΩ ΤΩΝ 25 ΕΤΩΝ — ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΓΕΝΕΙΑΔΑΣ	Πολύ αδύνατη	1,4	—	1,7	—	—	—	—	—	—	—	0,8	—	—	—	4,0	—	—
	Αδύνατη	35,6	—	37,7	—	7,2	—	5,0	—	11,0	—	6,5	—	7,0	—	—	5,0	—
	Μέτρια	63,0	—	52,4	—	79,2	—	79,0	—	70,0	—	75,0	—	75,0	—	75,0	65,0	50,0
	Ανεπτυγμένη		—	5,0	—	11,5	—	9,5	—	15,0	—	14,5	—	16,0	—	21,0	27,0	37,5
	Πολύ ανεπτυγμένη		—	3,2	—	2,1	—	6,5	—	4,0	—	3,2	—	2,0	—	—	3,0	12,5
	Μέση βαθμολογία.	2,62	—	2,70	—	3,08	—	3,17 x	—	3,18 x	—	3,13 x	—	3,13	—	3,13	3,28	3,61
		N-73		N-61		N-97		N-153		N-100								
ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΤΡΙΧΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟ ΣΤΗΘΟΣ	Πολύ αδύνατη	53,5	—	52,4	—	35,0	—	29,0	—	37,0	—	25,0		25,0	—	27,0	16,0	25,0
	Αδύνατη	16,5	—	18,0	—	28,9	—	17,0	—	10,0	—	10,5	—	13,0	—	16,0	16,0	12,5
	Μέτρια	15,0	—	14,6	—	26,9	—	44,0	—	30,0	—	45,0	—	43,0	—	33,0	33,0	25,0
	Ανεπτυγμένη	12,3	—	11,5	—	5,1	—	6,0	—	11,0	—	13,8	—	15,0	—	16,0	22,0	25,0
	Πολύ ανεπτυγμένη	2,7	—	1,7	—	4,1	—	4,0	—	12,0	—	5,7	—	4,0	—	8,0	13,0	12,5
	Μέση βαθμολογία.	1,88 x	—	1,85 x	—	2,15 x	—	2,31 x	—	2,41 x	—	2,57 x	—	2,50 x	—	2,54 x	2,91 x	2,83 x
		N-73		N-61		N-97		N-153		N-100								
ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΦΡΥΔΙΩΝ	Αδύνατη	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Μέτρια	78,0	97,0	67	93,0	81,4	95,1	68,0	93,5	75,5	95,0	56,0	89,0	79,0	96,0	58,0	75,0	50,0
	Δυνατή	22,0	3,0	32	7,0	18,6	4,3	32,0	6,5	24,5	5,0	44,0	11,0	21,0	4,0	42,0	25,0	50,0
	Μέση βαθμολογία	2,22	2,03	2,31	2,07	2,18	2,04	2,32	2,06	2,25	2,05	2,44	2,11	2,21	2,04	2,42	2,25	2,50
ΜΟΡΦΗ ΤΡΙΧΩΝ ΚΕΦΑΛΗΣ	Λείο	83,0	89,0	88,0	92,0	61,7	90,5	58,5	88,0	59,6	89,0	53,5	86,0	51,0	92,0	54,0	51,0	62,5
	Κυματιστό	12,0	7,0	10,0	8,0	30,9	9,5	39,0	12,0	37,7	7,0	39,2	12,0	43,0	8,0	46,0	41,0	37,5
	Κατσαρό	5,0	3,0	2,0	—	7,4	—	2,5	—	1,8	1,0	7,3	2,0	6,0	—	—	8,0	—
	Πολύ κατσαρό		1,0							0,9	3,0							
	Μέση βαθμολογία	1,20 x	1,14 x	1,11	1,05 x	1,51	1,11 x	1,46	1,14 x	1,44 x	1,20 x	1,58 x	1,20 x	1,57 x	1,12 x	1,49 x	1,62 x	1,46 x

ΣΩΜΑΤΟΣΚΟΠΙΚΑ (ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ) ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΝΤΟΥ				ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ				ΣΛΑΥΟΜΑΚΕΔΟΝΕΣ		ΒΛΑΧΟΙ								ΜΙΚΤΟΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ		ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΑΡΙΟΥΠΟΛΗΣ		ΕΛΛΗΝΕΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ		ΓΕΩΡΓΙΑΝΟΙ ΓΕΩΡΓΙΑΣ
Μετανάστες στην Ελλάδα		Γεννημένοι στην Ελλάδα		Μετανάστες στην Ελλάδα		Γεννημένοι στην Ελλάδα				ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		Βλάχοι συνολικά				ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΟΙ	ΤΑΤΑΡΟΦΩΝΟΙ	ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΟΙ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑΣ	ΤΟΥΡΚΟΦΩΝΟΙ ΕΡΖΕΡΟΥΝ	
♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂	♂	♂
100	80	96	114	33	18	31	22	135	121	65	31	24	36	24	31	109	102	59	37	100	100	100	100	100
—	—		—	—	—	—	—	—	—	—										4,0				
1,0	—	4,0	—	6,0	—	4,0	—	11,3	—	11,0		6,0		4,5		9,4		17,0		3,0	4,0	3,0	4,0	
65,0	—	65,0	—	63,0	—	80,0	—	76,0	—	67,0		82,0		90,0		74,4		69,5		22,0	37,0	22,0	12,0	12,0
21,0	—	20,0	—	19,0	—	8,0	—	11,3	—	18,0		12,0				13,2		13,5		59,0	52,0	63,0	64,0	63,0
13,0	—	11,0	—	12,0	—	8,0	—	1,4	—	4,0				4,5		3,0				12,0	7,0	12,0	20,0	25,0
3,46	—	3,38	—	3,37	—	3,20	—	2,96	—	3,15		3,06		3,02		3,10		2,97		3,72	3,62	3,84	3,80	4,13
		N-89	—			N-26		N-125		N-59		N-17		N-22		N-98				N-75	N-75	N-75	N-75	N-75
15,0	—	22,0	—	21,0	—	15,0	—	28,0	—	38,0		41,0		41,0		37,5		42,0		31,0	41,0	19,0	19,0	12,0
11,0	—	11,0	—	19,0	—	12,0	—	17,6	—	20,0		35,0		9,0		20,5		12,0		24,0	14,0	20,0	20,0	16,0
34,0	—	30,0	—	55,0	—	46,0	—	38,4	—	30,0		6,0		41,0		29,5		36,0		19,0	14,0	17,0	24,0	24,0
28,0	—	19,0	—	25,0	—	12,0	—	13,6	—	7,0		18,0		4,5		8,3		5,0		10,0	21,0	24,0	14,0	20,0
12,0	—	18,0	—		—	15,0	—	2,4	—	5,0				4,5		4,2		5,0		16,0.	10,0	20,0	23,0	28,0
3,09×	—	2,85×	—	2,22×	—	2,85×	—	2,36×	—	2,15×		2,00×		2,17×		2,12×		2,11×		2,56	2,45	3,06	3,02	3,36
		N-89	—			N-26		N-125		N-59		N-17		N-22		N-98				N-75	N-75	N-75	N-75	N-75
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—													
67,0	90,0	48,0	79,0	63,0	94,0	58,0	95,0	67,0	91,8	77,0	89,0	67,0	94,0	75,0	84,0	74,3	89,3	66,0	89,0	86,0	80,0	51,0	59,0	56,0
33,0	10,0	52,0	21,0	37,0	6,0	42,0	5,0	33,0	8,2	23,0	11,0	33,0	6,0	25,0	16,0	25,7	10,7	34,0	11,0	14,0	20,0	49,0	41,0	44,0
2,33	2,10	2,52	2,21	2,37	2,06	2,42	2,05	2,33	2,08	2,23	2,11	2,33	2,06	2,25										
54,0	76,0	33,0	77,0	72,0	77,0	50,0	77,0	58,0	89,3	53,0	66,0	50,0	89,0	80,0	84,0	59,6	80,3	58,0	81,0	67,0	50,0	55,0	49,0	62,0
38,0	21,0	59,0	21,0	25,0	17,0	43,0	23,0	37,6	10,7	43,0	34,0	46,0	11,0	20,0	13,0	37,6	18,8	37,0	16,3	29,0	47,0	36,0	46,0	27,0
8,0	3,0	8,0	2,0	3,0	6,0	7,0	—	4,4	—	4,0	—	4,0			3,0	2,8	0,9	5,0	2,7	1,0	3,0	9,0	5,0	9,0
																				3,0				2
1,68×	1,29×	1,70×	1,29×	1,41×	1,34×	1,52×	1,27×	1,58×	1,15×	1,54×	1,11×	1,54×	1,12×	1,23×	1,21×	1,47×	1,20×	1,50×	1,26×	1,40	1,53×	1,54	1,56	1,51

ΣΩΜΑΤΟΣΚΟΠΙΚΑ (ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ) ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ	ΠΟΙΚΙΛΙΑ ΚΑΘΕ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗ ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ	ΡΩΣΣΟΙ Τασκέντης		ΟΥΖΜΠΕΚΟΙ Τασκέντης		ΕΛΛΗΝΕΣ												
						ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΘΡΑΚΗ		ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΡΟΥΜΕΛΗ		ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ	ΝΗΣΙΑ ΙΟΝΙΟΥ
	ΦΥΛΟ	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂
	Nº	100	100	100	100	107	115	167	107	106	101	122	100	102	100	24	37	8
ΧΡΩΜΑ ΤΡΙΧΩΝ	27,4 - 5 (4)	26,0	12,0	96,0	92,0	77,6	59,6	68,8	56,3	70,0	71,0	72,7	68,0	73,5	62,0	88,0	84,0	100,0
	6-8 (3)	43,0	42,0	3,0	6,0	21,6	38,9	30,6	42,8	30,0	29,0	27,3	27,0	26,5	36,0	12,0	13,0	
	26, 9-12 (2)	19,0	35,0			0,9			0,9				4,0		2,0		3,0	
	25, 13-15 (1)	8-0	6,0					0,6										
	16-25 (0)	3-0	2,0															
	Μέση βαθμολογία χωρίς τους κοκκινομάλλους	2,39×	2,51×	3,96×	3,83×	37,5×	3,58×	3,62×	3,57×	3,67×	3,72×	3,66×	3,65×	3,68×	3,64×	3,69×	3,75×	3,90×
	% των κοκκινων κλίμα-φίσερ-κα	1,0	3,0	1,0	2,0	0,9	1,6						1,0					
ΧΡΩΜΑ ΔΕΡΜΑΤΟΣ	(7)	28,0	29,0			0,9		2,3	2,8	1,0		0,8	1,0			4,0		
	(9)	34,0	50,0	4,0	8,0	2,8	15,7	10,3	19,5	6,5	14,0	8,0	15,0	8,0	23,0	8,0	8,0	
	Κλίμακα (10)	24,0	17,0	4,0	4,0	30,8	22,6	21,0	24,6	27,0	25,0	18,0	22,0	30,0	22,0	29,0	19,0	
	φόν (11)	14,0	4,0	41,0	40,0	57,9	55,6	64,0	50,3	61,0	53,0	66,0	54,0	54,0	49,0	55,0	62,0	62,5
	Λουσάν (12)			23,0	29,0	7,5	5,2	1,8	2,8	4,5	8,0	7,2	8,0	8	6,0	4,0	8,0	37,5
	(13)			10,0	4,0		0,9	0,6									3,0	
	(14)			10,0	7,0													
	(15)			7,0	6,0													
	(16)			(18) 1,0	(17) 2,0													
	Μέση βαθμολογία	8,96	9,25	11,43	12,25	10,67	10,53	10,52	10,28	10,64	10,49	10,67	10,52	10,61	10,38	10,46	10,78	11,37
ΧΡΩΜΑ ΤΗΣ ΙΡΙΔΑΣ	Μαύρο (1-4)	21,0	16,0	90,0	90,0	65,0	57,3	56,2	54,2	54,0	72,0	58,0	60,0	54,0	66,0	63,0	59,0	75,0
	Αναμεμειγμένο (5-8)	48,0	56,0	10,0	10,0	33,0	41,1	40,2	41,9	43,0	23,0	38,0	37,0	41,0	34,0	37,0	30,0	25,0
	Ανοιχτόχρωμο (8-11)	31,0	28,0			2,0	0,16	3,6	3,7	3,0	5,0	4,0	3,0	5,0			10,8	
	Μέση Βαθμολογία	0,90	0,87×	1,90	1,86×	1,63	1,57	1,53	1,49×	1,51	1,67×	1,54	1,56×	1,49	1,64×	1,63	1,48	1,75
	(Κλίμακα Β.Β. Μπουνάκ)																	
ΠΡΟΕΞΟΧΗ ΤΗΣ ΜΥΤΗΣ — ΥΨΟΣ ΤΗΣ ΡΙΖΑΣ ΤΗΣ ΜΥΤΗΣ	Χαμηλό (1)		1,0	1,0	6,0													
	Μέτριο (2)	5,0	36,0	17,0	35,0		3,5	1,2	3,8	3,8	5,0	1,5	1,0		1,0			
	Υψηλό (3)	95,0	63,0	82,0	59,0	100,0	96,5	98,8	96,2	96,2	95,0	98,5	99,0	100,0	99,0	100,0	100,0	100,0
	Μέση Βαθμολογία	2,95	2,62	2,81	2,53	30,0	2,97	2,99	2,96	2,96	2,95	2,99	2,99	3,00	2,99	3,00	3,00	3,00

ΣΩΜΑΤΟΣΚΟΠΙΚΑ (ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ) ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΝΤΟΥ				ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ				ΣΛΑΥΟΜΑΚΕΔΟΝΕΣ		ΒΛΑΧΟΙ								ΜΙΚΤΟΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ		ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΑΡΙΟΥΠΟΛΗΣ		ΕΛΛΗΝΕΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ		ΓΕΩΡΓΙΑΝΟΙ
Μετανάστες στην Ελλάδα		Γεννημένοι στην Ελλάδα		Μετανάστες στην Ελλάδα		Γεννημένοι στην Ελλάδα				ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΒΛΑΧΟΙ ΣΥΝΟΛΙΚΑ				ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΟΙ	ΤΟΥΡΚΟΦΩΝΟΙ	ΕΛΛΗΝ/ΝΟΙ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑΣ	ΤΟΥΡΚ/ΝΟΙ ΕΡΖΕΡΟΥΜ	ΓΕΩΡΓΙΑΣ
♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂	♂	♂
100	80	96	114	33	18	31	22	135	121	65	31	24	36	24	31	109	102	59	37	100	100	100	100	100
97,0	85,0	82,0	87,0	88,0	82,0	71,0	72,0	71,5	54,5	75,0	62,0	76,0	73,0	71,0	71,0	75,0	67,7	66,1	64,9	78,0	74,0	85,0	90,0	86,0
3,0	13,0	17,0	13,0	12,0	18,0	29,0	28,0	27,1	43,0	21,0	35,0	24,0	27,0	29,0	23,0	23,0	29,5	32,1	35,1	18,0	21,0	13,0	8,0	8,0
								1,4	2,5	4,0						1,0	0,9	1,8		4,0	3,0	2,0	1,0	5,0
											3,0					1,0	0,9							
3,87×	3,76×	3,79×	3,80×	3,76×	3,78×	3,72×	3,65×	3,73×	3,55×	3,62×	3,59×	3,83×	3,74	3,66×	3,53×	3,66×	3,60×	3,60×	3,69×	3,74×	3,65×	3,83×	3,86×	3,70×
	2,0	1,0													6,0		1,0				2,0		1,0	1,0
				3,0			5,0	0,7	1,6					13,0	3,0	3,0	0,9			20,0	16,0	13,0	11,0	35,0
1,0	9,0	6,0	7,0	3,0	17,0	10,0	18,0	19,4	26,3	9,0	26,0	4,0	19,0	8,0	19,0	8,5	21,5	13,5	16,2	25,0	23,0	26,0	40,0	26,0
12,0	20,0	13,0	9,0	21,0	17,0	24,0	23,0	18,8	29,0	27,0	40,0	12,0	28,0	17,0	38,0	22,0	35,5	28,8	27,0	10,0	10,0	29,0	21,0	11,0
78,0	60,0	71,0	61,0	70,0	44,0	60,0	40,0	51,0	40,6	62,0	25,0	80,0	50,0	54,0	30,0	63,5	35,3	54,3	48,6	39,0	41,0	25,0	23,0	24,0
8,0	11,0	8,0	23,0	3,0	22,0	3,0	14,0	8,0	2,5	2,0	9,0	4,0	3,0	4,0	10,0	1,2	6,8	3,4	8,2	6,0	10,0	6,0	3,0	3,0
		2,0				3,0		0,7						4,0		0,8							1,0	
1,0								0,7																
								0,7														1,0	1,0	1,0(18)
10,97	10,73	10,86	11,00	10,60	10,72	10,64	10,36	10,55	10,15	10,54	10,45	10,83	10,36	10,30	10,19	10,55	10,25	10,47	10,75	9,66	9,80	9,77	9,64	9,07
68,0	70,0	67,0	79,0	60,0	55,0	60,0	62,0	60,1	49,6	50,0	57,0	80,0	58,0	54,0	59,0	57,0	58,9	69,6	54,1	42,0	54,0	52,0	51,0	44,0
31,0	28,0	30,0	20,0	37,0	39,0	33,0	28,0	34,0	45,5	44,0	37,0	20,0	42,0	46,0	41,0	39,0	3,93	18,5	45,9	52,0	42,0	43,0	49,0	54,0
1,0	2,0	3,0	1,0	3,0	6,0	7,0	10,0	5,9	4,9	6,0	6,0					4,0	1,8	11,9		6,0	4,0	5,0		2,0
1,67	1,63×	1,64	1,83×	1,57	1,51×	1,53	1,56×	1,54	1,43×	1,44	1,49×	1,80	1,58×	1,54	1,59×	1,53	1,58×	1,58	1,59×	1,36	1,50	1,47	1,51	1,42
3,0					6,00		10,0	1,4	2,5	4,0	6,0			4,0		2,8	2,0	3,5	5,5	1,0	1,0			
97,0	100,0	100,0	100,0	100,0	94,0	100,0	90,0	98,6	97,5	96,0	94,0	100,0	100,0	96,0	100,0	97,2	98,0	96,5	94,5	99,0	99,0	100,0	100,0	100,0
2,97	3,00	3,00	3,00	3,00	2,94	3,00	2,90	2,99	2,98	2,96	2,94	3,00	3,00	2,96	3,00	2,97	2,98	2,97	2,95	2,99	2,99	3,00	3,00	3,00

ΣΩΜΑΤΟΣΚΟΠΙΚΑ (ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ) ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ		ΠΟΙΚΙΛΙΑ ΚΑΘΕ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗ ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ	ΡΩΣΣΟΙ Τασκέντης		ΟΥΖΜΠΕΚΟΙ Τασκέντης		ΕΛΛΗΝΕΣ: ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΘΡΑΚΗ		ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΡΟΥΜΕΛΗ		ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ	ΝΗΣΙΑ ΙΟΝΙΟΥ
		ΦΥΛΟ	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂
		Νº	100	100	100	100	107	115	167	107	106	101	122	100	102	100	24	37	8
ΠΡΟΕΞΟΧΗ ΤΗΣ ΜΥΤΗΣ	Η ΓΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΛΑΓΙΩΝ ΟΣΤΩΝ ΤΗΣ ΜΥΤΗΣ	Σχεδόν επίπεδη (1)			1,0	3,0													
		Ἐνδιάμεση (2)	2,0	21,0	7,0	23,0			0,6	1,8	1,8	3,0	1,5	2,0		1,0			
		Ὀξεῖα (3)	98,0	79,0	92,0	74,0	100,0	100,0	99,4	98,2	98,2	97,0	98,5	98,0	100,0	99,0	100,0	100,0	100,0
		Μέση Βαθμολογία	2,98	2,79	2,91	2,71	3,00	3,00	2,99	2,98	2,98	2,97	2,99	2,98	3,00	2,99	3,00	3,00	3,00
ΤΟ ΠΛΑΓΙΟ ΣΧΗΜΑ ΤΗΣ ΜΥΤΗΣ	ΣΧΗΜΑ ΤΟΥ ΟΣΤΕΪΝΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΜΥΤΗΣ	Σιμό (1)		4,0									0,8	1,0					
		Εὐθύ (2)	75,0	70,0	65,0	75,0	46,3	60,9	58,0	69,0	52,0	72,0	53,0	66,0	57,0	70,0	54,0	60,0	50,0
		Γαμψό (3)	25,0	26,0	35,0	25,0	53,7	39,1	42,0	31,0	48,0	28,0	46,2	33,0	43,0	30,0	46,0	40,0	50,0
		Μέση Βαθμολογία	2,25	2,22	2,35	2,25	2,54	2,39	2,42	2,31	2,48	2,28	2,45	2,32	2,43	2,30	2,46	2,40	2,50
	ΣΧΗΜΑ ΤΟΥ ΧΟΝΔΡΙΝΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΜΥΤΗΣ	Σιμό (1)	14,0	39,0	1,0	9,0	10,5	16,0	1,8	15,0	7,5	28,0	7,0	14,0	3,0	21,0	4,0	3,0	12,5
		Εὐθύ (2)	80,0	51,0	86,0	89,0	77,5	81,0	91,0	83,2	83,0	69,0	82,0	85,0	83,0	75,0	75,0	92,0	25,0
		Γαμψό (3)	6,0	10,0	13,0	2,0	12,0	3,0	7,2	1,8	9,5	3,0	11,0	1,0	14,0	4,0	21,0	5,0	62,5
		Μέση Βαθμολογία	1,92×	1,71	2,12×	1,93	2,00×	1,87	2,04×	1,87	2,02×	1,75	2,03×	1,87	2,10×	1,83	2,16×	2,01×	2,46×
	ΓΕΝΙΚΟ ΣΧΗΜΑ ΤΗΣ ΜΥΤΗΣ	Σιμό (ανασηκωμένο) (1)	12,0	36,0	1,0	9,0	9,5	14,8	1,2	15,0	5,6	25,5	5,0	12,0	3,0	20,0	37,5	3,0	12,5
		Εὐθύ (2)	60,0	33,0	60,0	66,0	31,5	45,2	52,0	52,3	42,5	42,5	40,5	53,0	48,0	49,0	50,0	54,0	37,5
		Γαμψό (3)	25,0	17,0	39,0	25,0	58,1	40,0	46,0	32,7	50,0	30,0	53,0	33,0	49,0	30,0	12,5	43,0	50,0
		Κυματιστό (4)	3,0	14,0			0,9		0,6		1,9	2,0	1,5	2,0		1,0			
ΑΙΧΜΗ ΚΑΙ ΒΑΣΗ ΤΗΣ ΜΥΤΗΣ	ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΦΡΑΓΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΜΥΤΗΣ (ΑΙΧΜΗ)	Ἀνασηκωμένη (1)	20,0	17,0	10,0	13,0	30,0	53,0	30,0	39,0	24,5	57,5	29,5	43,0	29,0	51,0	46,0	30,0	50,0
		Ὁριζόντια (2)	67,0	75,0	69,0	67,0	33,0	35,7	37,0	48,0	50,0	28,5	42,7	47,0	46,0	33,0	29,0	48,0	37,5
		Πεσμένη (3)	13,0	8,0	21,0	20,0	38,0	11,3	33,0	13,0	25,5	14,0	27,8	10,0	25,0	16,0	25,0	22,0	12,5
		Μέση Βαθμολογία	1,94×	1,93×	2,14×	2,00×	2,06×	1,63×	2,01×	1,77×	2,00×	1,60×	1,95×	1,77×	1,93×	1,75×	1,76×	1,88×	1,58×
	ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΤΗΣ ΒΑΣΗΣ ΤΩΝ ΠΤΕΡΥΓΙΩΝ	Ἀνασηκωμένη (1)	17,0	10,0	1,0	6,0	25,3	35,6	12,5	22,5	11,0	43,0	13,8	31,0	13,0	33,0	17,0	16,0	37,5
		Ὁριζόντια (2)	65,0	80,0	66,0	72,0	36,6	40,8	39,5	55,0	60,0	38,0	48,4	54,0	55,0	37,0	50,0	57,0	37,5
		Πεσμένη (3)	18,0	10,0	33,0	22,0	38,1	23,6	48,0	22,5	29,0	20,0	37,8	15,0	32,0	30,0	33,0	27,0	25,0
		Μέση Βαθμολογία	2,02×	2,02×	2,33×	2,06×	2,10×	1,91×	2,34×	2,02×	2,17×	1,78×	2,21×	1,89×	2,17×	2,03	2,13×	2,08×	1,82×

ΣΩΜΑΤΟΣΚΟΠΙΚΑ (ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ) ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΝΤΟΥ				ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ				ΣΛΑΥΟΜΑΚΕΔΟΝΕΣ		ΒΛΑΧΟΙ								ΜΙΚΤΟΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ		ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΑΡΙΟΥΠΟΛΗΣ		ΕΛΛΗΝΕΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ		ΓΕΩΡΓΙΑΝΟΙ ΓΕΩΡΓΙΑΣ
Μετανάστες στὴν Ἑλλάδα		Γεννημενοι στὴν Ἑλλάδα		Μετανάστες στὴν Ἑλλάδα		Γεννημενοι στὴν Ἑλλάδα				ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΒΛΑΧΟΙ ΣΥΝΟΛΙΚΑ				ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΟΙ	ΤΟΥΡΚΟΦΩΝΟΙ	ΕΛΛΗΝ/ΝΟΙ ΤΡΑΠΕΖ/ΤΗΣ	ΤΟΥΡ/ΝΟΙ ΕΡΕΒΟΥΝΙ	
♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂	♂	♂
100	80	96	114	33	18	31	22	135	121	65	31	24	36	24	31	109	102	59	37	100	100	100	100	100
1.00								0,7	1,6	4,0	3,0			4,0		2,8	0,9	1,6		1,0				
99.0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	99,3	98,4	96,0	97,0	100,0	100,0	96,0	100,0	97.2	99,1	98,4	100,0	99,0	100	100,0	100,0	100,0
2.99	3.00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	2,99	2,98	2,96	2,97	3.00	3.00	2,96	3.00	2,97	2,99	2,98	3,00	2,99	3.00	3.00	3.00	3.00
																		3,5						
38,0	72,0	51,0	59,0	60,0	60,0	52,0	77,0	54,0	70,0	49,0	80,0	55,0	81,5	75,0	75,5	57,0	78,5	47,5	56,7	56.0	62.0	29.0	49,0	36.0
62,0	28,0	49,0	41,0	40,0	40,0	48,0	23,0	46,0	30,0	51,0	20,0	45,0	19,0	25,0	25,0	43,0	22,6	49,0	43,3	44,0	38,0	71,0	51,0	64,0
2,62	2,28	2,49	2,41	2,40	2,40	2,48	2,23	2,46	2,30	2,51	2,20	2,45	2.19	2,25	2,25	2,43	2,22	2,49	2,43	2,44	2,38	2,71	2,51	2,64
	5,0	1,0	5,0		11,0		10,0	3,7	16,0		17,0	12,0	22,0		6,0	2,8	15,6	1,6	13,5	4,0	9,0	2,0	2,0	1,0
79,0	86,0	86,0	87,0	94,0	89,0	93,0	90,0	85,3	84,0	85,0	80,0	76,0	78,0	88,5	84,0	83,5	80,6	81,4	78,5	84,0	84,5	85,0	82,0	76,0
21,0	9,0	13,0	8,0	6,0		7,0		11,0		15,0	3,0	12,0		12,5	10,0	13,7	3,9	17,0	8,0	12,0	7,0	13,0	16,0	23,0
2,27x	2,04	2,12x	2,03	2,02x	1,89	2,06x	1,90	2,07x	1,84	2,13x	1,86	2,00x	1,78	2.11x	2,04	2,09x	1,88	2,13x	1,95	2,08	1,98	2,11	2,14	2,22
	5,0	2,0	5,0		10,0		10,0	3,0	16,0		20,0	12,0	22,0		6,0	2,8	15,6	1,6	13,5	4,0	9,0	2,0	2,0	1,0
33,0	60,0	44,0	49,0	54,0	45,0	45,0	67,0	39,0	54,5	45,0	60,0	41,0	59,0	63,0	39,0	48,8	58,8	38,5	37,8	46,0	49,0	27,0	39,0	25,0
67,0	35,0	53,0	46,0	46,0	45,0	55,0	23,0	56,0	30,0	53,0	20,0	47	19,0	37,0	35,0	47,5	24,5	58,5	46,0	50,0	41,0	70,0	59,5	74,0
		1,0						1,4		2,0						0,9			2,7		1,0	2,0		
15,0	23,0	20,0	36,0	39,0	61,0	22,0	36,0	23,5	30,5	23,0	62,0	57,0	55,0	16,0	62,0	27,5	56,0	26,0	27,0	34,0	38,0	35,0	28,0	39,0
34,0	41,0	46,0	38,0	46,0	33,0	52,0	54,0	49,0	53,0	44,0	29,0	16,0	37,0	63,0	32,0	42,5	33,3	42,0	62,2	47,0	43,0	30,0	44,5	30,0
51,0	36,0	34,0	26,0	15,0	6,0	26,0	10,0	27,5	16,5	33,0	9,0	33,0	8,0	21,0	16,0	30,0	10,7	32,0	10,8	19,0	19,0	35,0	28,0	31,0
2,28x	2,06x	2,14x	1,84x	1,70x	1,40x	2,05x	1,63x	2,00x	1,94x	2,06x	1,61x	1,82x	1,72x	2,02x	1,56x	2,00x	1,62x	20,3x	1,96x	1,85	1,81	2,00	2,00	1,32
10,0	20,0	8,0	24,0	23,0	28,0	10,0	23,0	7,5	20,5	10,0	26,0	33,3	44,0	12,0	35,0	16,0	35,2	15,0	10,8	14,0	18,0	10,5	15,0	6,0
31,0	44,0	44,0	56,0	46,0	50,0	65,0	70,0	58,5	63,0	46,0	65,0	33,3	48,0	63,0	43,0	46,5	52,1	44,0	70,2	54,0	52,0	25,0	37,0	35,0
59,0	36,0	48,0	20,0	31,0	22,0	25,0	17,0	34,5	16,5	44,0	9,0	33,3	8,0	25,0	22,0	37,5	12,7	41,0	19,0	32,0	30,0	65,0	48,0	59,0
2,41x	2,11x	2,42x	1,86x	2,02x	1,89x	2,17x	1,85x	2,26x	2,00x	2,29x	1,88x	2,00x	1,65x	2,11x	1,88x	2,19x	1,75x	2,24x	2,15x	2,18	2,12	2,55	2,33	2,53

ΣΩΜΑΤΟΣΚΟΠΙΚΑ (ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ) ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ		ΠΟΙΚΙΛΙΑ ΚΑΘΕ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗ ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ	ΡΩΣΣΟΙ Τασκέντης		ΟΥΖΜΠΕΚΟΙ Τασκέντης		Ε Λ Λ Η Ν Ε Σ												
							ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΘΡΑΚΗ		ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΡΟΥΜΕΛΗ		ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ	ΝΗΣΙΑ ΙΟΝΙΟΥ
		ΦΥΛΟ	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂
		Nº	100	100	100	100	107	115	167	107	106	101	122	100	102	100	24	37	8
ΡΩΘΩΝΕΣ	ΚΛΙΣΗ ΤΟΥ ΑΞΟΝΑ ΤΩΝ ΡΟΥΘΟΥΝΙΩΝ	Ὁριζόντια (1)	4,0	4,0	12,0	4,0	3,8	0,9	1,8	5,6	1,8	1,0	4,0	2,0	3,0	1,0	4,0		12,5
		Ἐνδιάμεση (2)	75,0	89,0	76,0	81,0	86,8	52,2	84,5	57,0	84,2	65,5	91,0	64,0	82,0	65,0	75,0	78,0	75,0
		Κάθετη (3)	21,0	7,0	12,0	15,0	9,4	46,9	13,7	37,4	14,0	33,5	5,0	34,5	15,0	34,5	21,0	22,5	12,5
		Μέση Βαθμολογία Μ	2,17	2,03	2,00	2,11	2,05	2,46	2,12	2,31	2,12	2,33	2,01	2,32	2,12	2,33	2,17	2,22	2,00
	ΣΧΗΜΑ ΤΩΝ ΡΟΥΘΟΥΝΙΩΝ	Στρογγυλό (1)	1,0		3,0	2,0	0,9		0,6	0,9	0,9						4,0		12,5
		Τριγωνικό (2)	1,0	2,0	3,0	4,0	0,9		0,6			1,0	0,8	1,0		2,0			
		Ὠοειδές (3)	98,0	98,0	94,0	94,0	98,2	100,0	98,8	99,1	99,1	99,0	99,2	99,0	100,0	98,0	96,0	100,0	87,5
		Μέση Βαθμολογία Μ	2,97	2,98	2,91	2,92	2,97	3,00	2,98	2,98	2,98	2,99	2,99	2,99	3,00	2,98	2,92	3,00	2,75
ΠΤΕΡΥΓΙΑ ΤΗΣ ΜΥΤΗΣ	ΥΨΟΣ ΤΩΝ ΠΤΕΡΥΓΙΩΝ	Μικρό (1)	12,0	10,0	4,0	7,0	6,4	6,0	11,0	11,0	9,4	3,0	5,0	9,0	5,0	3,0	12,5	8,0	
		Μέτριο (2)	88,0	88,0	91,0	91,0	91,7	92,3	83,0	89,0	87,8	96,1	89,0	91,0	90,0	96,0	83,5	92,0	87,5
		Μεγάλο (3)		2,0	5,0	2,0	1,9	1,7	6,0		2,8	0,9	6,0		5,0	1,0	4,0		12,5
		Μέση Βαθμολογία Μ	1,88	1,92	2,01	1,95	1,96	1,96	1,95	1,89	1,94	1,98	2,01	1,91	2,00	1,98	1,92	1,92	2,12
	ΒΑΘΟΣ ΤΗΣ ΑΥΛΑΚΑΣ ΤΩΝ ΠΤΕΡΥΓΙΩΝ	Μικρό (1)	68,0	93,0	71,0	60,0	22,5	24,4	45,0	37,3	34,0	14,0	38,0	18,0	32,0	9,0	33,5	2,7	37,5
		Μέτριο (2)	32,0	7,0	29,0	38,0	75,6	73,9	52,0	59,0	66,0	84,0	57,0	81,0	65,0	90,0	62,5	70,0	60,0
		Μεγάλο (3)				2,0	1,9	1,7	3,0	37		3,0	5,0	1,0	3,0	1,0	4,0	3,0	12,5
		Μέση Βαθμολογία Μ	1,33x	7,09x	1,32x	1,36x	1,75x	1,78x	1,55x	1,67x	1,64x	1,89x	1,62x	1,83x	1,67x	1,92x	1,65x	1,71x	1,75x
	Ο ΒΑΘΜΟΣ ΠΡΟΕΞΟΧΗΣ ΤΩΝ ΠΤΕΡΥΓΙΩΝ	Μικρός (1)	18,0	45,0	8,0	26,0	13,1	51,3	16,0	53,1	9,4	45,0	8,0	51,0	12,0	51,0	17,0	19,0	12,5
		Μέτριος (2)	74,0	54,0	82,0	71,0	63,5	47,0	74,0	46,0	81,6	56,0	76,5	47,0	73,0	47,0	79,0	67,0	37,5
		Μεγάλος (3)	8,0	1,0	10,0	3,0	23,4	1,7	9,6	0,9	9,4		15,5	2,0	15,0	2,0	4,0	14,0	50,0
			1,91x	1,57x	2,05x	1,69x	2,07x	1,56x	1,93x	1,53x	2,06x	1,59x	2,04x	1,61x	2,02x	1,61x	1,85x	1,92x	2,30x
		Μέση Βαθμολογία Μ																	
	Ο ΒΑΘΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΤΗΣ ΑΥΛΑΚΑΣ ΤΩΝ ΠΤΕΡΥΓΙΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΑΥΛΑΚΑ ΜΥΤΗΣ	Δέν ἑνώνονται (1)	48,0	51,0	25,0	11,0	11,6	17,4	16,8	10,3	17,0	9,0	13,0	7,0	22,0	4,0	12,5	16,0	12,5
		Μόλις ἑνώνονται (2)	40,0	41,0	54,0	59,0	80,9	76,6	62,9	71,0	69,0	79,2	60,5	81,0	66,0	91,0	79,5	68,0	62,5
		Σχηματίζουν μία γραμμή (3)	12,0	8,0	21,0	30,0	7,5	6,0	20,3	18,7	14,0	11,8	26,5	12,0	12,0	5,0	8,0	16,0	25,0
		Μέση Βαθμολογία Μ	1,66x	1,61x	2,03x	2,08x	1,89x	1,90x	1,98x	2,18x	1,94x	2,01x	2,04x	2,06x	1,84x	2,02x	1,79x	1,92x	1,98x

ΣΩΜΑΤΟΣΚΟΠΙΚΑ (ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ) ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΝΤΟΥ				ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ				ΣΛΑΥΟΜΑΚΕΔΟΝΕΣ		ΒΛΑΧΟΙ								ΜΙΚΤΟΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ		ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΑΡΙΟΥΠΟΛΗΣ		ΕΛΛΗΝΕΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ		ΓΕΩΡΓΙΑΝΟΙ ΓΕΩΡΓΙΑΣ
Μετανάστες στην Ελλάδα		Γεννημένοι στην Ελλάδα		Μετανάστες στην Ελλάδα		Γεννημένοι στην Ελλάδα				ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΒΛΑΧΟΙ ΣΥΝΟΛΙΚΑ				ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΟΙ	ΤΟΥΡΚΟΦΩΝΟΙ	ΕΛΛΗΝ/ΝΟΙ ΤΡΑΠΕΖ/ΤΑΣ	ΤΟΥΡ/ΝΟΙ ΕΡΖΕΡΟΥΜ	
♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂	♂	♂
100	80	96	114	33	18	31	22	135	121	65	31	24	36	24	31	109	102	59	37	100	100	100	100	100
2,0		2,0		3,0				0,7	1,6			12,0		4,0		3,5		1,7		2,0				1,0
94,0	67,0	88,0	57,0	78,0	66,0	90,0	64,0	87,5	69,4	96,0	6,4	80,0	83,0	80,0	84,0	88,0	69,7	90,0	89,0	81,0	94,0	7,6	91,0	90,0
4,0	33,0	10,0	43,0	19,0	34,0	10,0	36,0	11,8	29,0	4,0	36,0	8,0	37,0	16,0	16,0	7,5	30,3	8,3	11,0	17,0	6,0	24,0	9,0	9,0
2,02	2,33	2,08	2,43	2,16	2,34	2,10	2,36	2,11	2,27	2,04	2,36	1,96	2,37	2,12	2,16	2,04	2,30	2,07	2,11	2,15	2,06	2,24	2,09	2,08
		1,0																	2,7		1,0			
4,0	1,5	1,0	1,0					1,4										1,7		1,0				
96,0	98,5	98,0	99,0	100,0	100,0	100,0	100,0	98,6	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	98,3	97,3	99,0	99,0	100,0	100,0	100,0
2,96	2,98	2,97	2,99	3,00	3,00	3,00	3,00	2,99	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	2,98	2,95	2,98	2,99	3,00	3,00	3,00
9,0	8,0	9,0	4,0	3,0	6,0	3,0	17,0	9,5	15,0	5,0	11,0	16,0		8,0	10,0	8,5	7,0	5,0	10,8	3,0	4,0	2,0	7,0	4,0
82,0	88,0	89,0	94,0	78,0	94,0	94,0	78,0	86,0	80,0	90,0	89,0	59,0	100,0	88,0	84,0	82,5	91,0	91,6	89,2	94,0	92,0	65,0	87,0	93,0
9,0	4,0	2,0	2,0	19,0		3,0	5,0	4,5	5,0	5,0		25,0		4,0	6,0	9,0	2,0	3,4		3,0	4,0	15,0	6,0	3,0
2,00	1,96	1,93	1,98	2,16	1,94	2,00	1,88	1,95	1,90	2,00	1,89	2,09	2,00	1,96	1,96	2,00	1,95	1,98	1,89	2,00	2,00	1,95	1,99	1,93
23,0	16,0	48,0	27,0	43,0		45,0	27,0	53,3	34,8	26,0	17,0	37,0	11,0	17,0	16,0	26,5	13,7	34,0	48,7	37,0	24,0	75,0	42,0	15,0
14,0	81,0	51,0	72,0	54,0	94,0	55,0	73,0	43,0	63,6	69,0	77,0	65,0	89,0	83,0	78,0	70,8	82,4	61,0	48,7	58,0	73,0	25,0	56,0	85,0
3,0	3,0	1,0	1,0	3,0	6,0			3,7	1,6	5,0	6,0				6,0	2,7	3,9	5,0	2,6	5,0	3,0		2,0	
1,70x	1,83x	1,52x	1,66x	1,52x	1,99x	1,56x	1,65x	1,42x	1,68x	1,71x	1,89x	1,65x	1,89x	1,79x	1,89x	1,72x	1,88x	1,67x	1,54x	1,68	1,79	1,25	1,60	1,85
8,0	42,0	17,0	60,0	6,0	45,0	13,0	55,0	11,0	41,0	10,0	38,0	12,0	55,0	17,0	32,0	11,5	43,0	10,0	51,4	21,0	8,0	22,0	8,0	9,0
72,0	58,0	74,0	40,0	78,0	45,0	80,0	45,0	82,0	54,0	75,0	62,0	68,0	45,0	75,0	68,0	73,8	57,0	83,0	48,0	63,0	81,0	69,0	79,0	70,0
20,0		9,0		16,0	10,0	7,0		7,0	5,0	15,0		20,0		8,0		14,7		7,0		16,0	11,0	9,0	13,0	11,0
2,04x	1,52x	1,97x	1,32x	2,02x	1,62x	1,95x	1,38	1,96x	1,71x	2,01x	1,72x	2,08x	1,47x	1,89x	1,71x	2,06x	1,54x	1,95x	1,60x	1,95	2,03	1,87	2,05	1,82
11,0	5,0	27,0	13,0	13,0		18,0	27,0	22,0	10,6	5,0		33,0	14,0	4,0	6,0	11,0	6,8	15,0	16,2	31,0	17,0	45,0	31,0	15,0
69,0	85,0	67,0	83,0	63,0	72,0	75,0	68,0	62,0	69,4	74,0	85,0	63,0	81,0	89,0	81,0	74,6	82,5	61,0	73,0	60,0	76,0	52,0	57,0	79,0
20,0	10,0	6,0	4,0	24,0	28,0	7,0	5,0	16,0	20,0	21,0	15,0	4,0	5,0	8,0	13,0	14,4	10,7	24,0	10,8	9,0	7,0	3,0	12,0	6,0
1,91x	1,96x	1,81x	1,75x	1,92x	2,17x	1,92x	1,63x	1,90x	2,11x	2,05x	2,14x	1,71x	1,90x	1,98x	2,05x	1,96x	2,00x	2,02x	1,97x	1,78	1,90	1,58	1,81	1,91

ΣΩΜΑΤΟΣΚΟΠΙΚΑ (ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ) ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ		ΠΟΙΚΙΛΙΑ ΚΑΘΕ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗ ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ	ΡΩΣΣΟΙ Τασκένδης		ΟΥΖΜΠΕΚΟΙ Τασκένδης		ΕΛΛΗΝΕΣ: ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΘΡΑΚΗ		ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΡΟΥΜΕΛΗ		ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ	ΝΗΣΙΑ ΙΟΝΙΟΥ
		ΦΥΛΟ	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂
		Nº	100	100	100	100	107	115	167	107	106	101	122	100	102	100	24	37	8
ΜΕΤΩΠΟ ΚΑΙ ΥΠΕΡΟΦΡΥΟ ΤΟΞΟ	ΚΛΙΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ	Ὀπισθομετωπία (1)	2,0		7,0	4,0	0,9		1,4		1,0		1,6		2,0		8,0	3,0	
		Μέτρια (2)	60,0	19,0	34,0	15,0	36,6	3,5	37,8	3,8	28,0	8,0	35,4	5,0	38,0	6,0	42,0	54,0	62,5
		Ὀρθομετωπία (3)	38,0	81,0	59,0	81,0	62,5	96,5	60,8	96,2	71,0	92,0	63,5	95,0	60,0	94,0	50,0	43,0	37,5
		Μέση Βαθμολογία M	2,33x	2,81	2,46x	2,77	2,70x	2,96	2,62x	2,96	2,71x	2,92	2,69x	2,95	2,61x	2,94	2,47x	2,47x	2,59x
	ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΥΠΕΡΟΦΡΥΟΥ ΤΟΞΟΥ	Ἀδύνατη (1)	19,0	60,0	30,0	71,0	32,2	96,5	41,3	95,4	60,3	89,0	44,5	94,0	34,0	90,0	42,0	27,0	37,5
		Μέτρια (2)	88,0	40,0	62,0	21,0	56,2	3,5	54,5	4,6	37,8	11,0	53,0	6,0	63,0	9,0	58,0	68,0	62,5
		Δυνατή (3)	13,0		8,0		4,6		4,2		1,9		2,5		3,0	1,0		5,0	
		Πολὺ δυνατή (4)																	
		Μέση Βαθμολογία M	2,94	1,40	1,78	1,29	1,65	1,03	1,63	1,05	1,42	1,11	1,58	1,06	1,69	1,11	1,58	1,78	1,62
	ΜΕΤΩΠΙΚΑ ΦΥΜΑΤΙΑ	Ἀδύνατα (1)	65,0	69,0	51,0	69,0	79,5	80,0	82,0	85,1	80,1	86,0	77,2	87,0	77,0	84,0	79,0	73,0	87,5
		Μέτρια (2)	35,0	29,0	48,0	29,0	19,6	19,1	17,4	14,0	19,0	14,0	22,0	13,0	22,0	14,0	21,0	27,0	12,5
		Ἔντονα (3)		2,0	1,0	2,0	0,9	0,9	0,6	0,9	0,9		0,8		1,0	2,0			
		Μέση Βαθμολογία M	1,35	1,33	1,50	1,33	1,21	1,21	1,19	1,16	1,21	1,14	1,24	1,13	1,24	1,18	1,21	1,27	1,12
Η ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ		Ἀδύνατη (1)	2,0		2,0	7,0	0,9					0,9		1,0					
		Μέτρια (2)	10,0	14,0	13,0	38,0	4,8	8,7	6,0	12,0	2,8	9,9	7,0	9,0	1,0	4,0	4,0		
		Δυνατή (3)	88,0	86,0	85,0	55,0	94,3	91,3	94,0	88,0	97,2	89,2	93,0	90,0	99,0	96,0	96,0	100,0	100,0
		Μέση Βαθμολογία	2,86	2,86	2,83	2,48	2,93	2,91	2,94	2,88	2,97	2,88	2,93	2,89	2,99	2,96	2,96	3,00	3,00
Η ΠΡΟΕΞΟΧΗ ΤΩΝ ΖΥΓΩΜΑΤΙΚΩΝ ΟΣΤΩΝ		Ἀδύνατη (1)	90,0	98,0	91,0	79,0	97,2	94,8	97,6	92,5	95,3	92,2	97,0	97,0	95,0	90,0	100,0	97,0	100,0
		Μέτρια (2)	8,0	2,0	7,0	27,0	2,8	5,2	1,8	7,5	4,7	6,9	3,0	3,0	5,0	9,0		3,0	
		Δυνατή (3)	2,0		2,0	4,0			0,6			0,9				1,0			
		Μέση βαθμολογία	1,12	1,02	1,11	1,25	1,03	1,05	1,03	1,07	1,05	1,09	1,03	1,03	1,05	1,11	1,00	1,03	1,00
ΤΟ ΠΗΓΟΥΝΙ		Εὐθύς (1)	30,0	45,0	32,0	42,0	6,5	8,7	16,0	16,0	11,0	22,0	16,0	23,0	10,0	27,0	8,0	25,0	12,5
		Ἐλαφρ. προτεταμένος (2)	58,0	54,0	57,0	53,0	73,8	86,1	37,0	38,3	45,7	40,0	32,8	48,0	47,0	50,0	42,0	25,0	37,5
		προτεταμένος (3)	12,0	1,0	11,0	5,0	19,7	5,2	47,0	45,7	43,3	39,0	51,2	29,0	43,0	23,0	50,0	50,0	50,0
		Μέση βαθμολογία	1,82	1,56	1,79	1,53	2,13	1,95	2,31	2,30	2,32	2,17	2,35	2,06	2,33	1,96	2,44	2,25	2,38

ΣΩΜΑΤΟΣΚΟΠΙΚΑ (ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ) ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΝΤΟΥ				ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ				ΣΛΑΥΟΜΑΚΕΔΟΝΕΣ		ΒΛΑΧΟΙ								ΜΙΚΤΟΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ		ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΑΡΙΟΥΠΟΛΗΣ		ΕΛΛΗΝΕΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ		ΓΕΩΡΓΙΑΝΟΙ ΓΕΩΡΓΙΑΣ
Μετανάστες στην Ελλάδα		Γεννημένοι στην Ελλάδα		Μετανάστες στην Ελλάδα		Γεννημένοι στην Ελλάδα				ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΒΛΑΧΟΙ ΣΥΝΟΛΙΚΑ				Ελληνόφωνοι	Τουρκόφωνοι	Ελλην/νοι Τραπεζούντιοι	Τουρ/νοι Ερζερούμ	
♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂	♂	♂
100	80	96	114	33	18	31	22	135	121	65	31	24	36	24	31	109	102	59	37	100	100	100	100	100
3,0		1,0	1,5	2,0				2,2	0,8	5,0						2,7				1,0		1,0	5,0	4,0
22,0	8,0	31,0	4,0	49,0	11,0	30,0	10,0	33,3	4,2	33,0	9,0	20,0	3,0	45,0	10,0	32,0	6,8	42,0	5,5	3,60	30,0	17,0	47,0	24,0
75,0	92,0	68,0	95,0	49,0	89,0	70,0	90,0	64,5	95,0	62,5	91,5	80,0	97,0	55,0	90,0	65,3	93,2	58,0	94,5	63,0	70,0	82,0	48,0	72,0
2,95x	2,92	2,60x	29,4	2,67x	2,89	2,59x	2,90	2,64x	2,94	2,67x	2,91	2,81x	2,97	2,62x	2,90	2,71x	2,93	2,62x	2,94	2,62	2,70	2,81	2,43	2,68
36,0	97,0	34,0	89,0	51,0	83,0	45,0	100,0	33,0	97,5	51,0	97,0	67,0	97,0	37,0	90,0	51,7	95,2	38,5	92,0	48,5	49,0	41,0	38,0	48,5
63,0	3,0	60,0	11,0	46,0	17,0	48,0		61,0	2,5	45,0		29,0	3,0	42,0	10,0	41,0	3,9	58,0	8,0	51,0	47,0	57,0	59,0	51,0
		6,0		3,0		7,0		6,0		4,0	3,0	4,0		21,0		7,3	0,9	3,5		1,0	4,0	2,0	3,0	1,0
1,0																								
1,66	1,03	1,72	1,11	1,52	1,17	1,62	1,00	1,73	1,02	1,53	1,06	1,37	1,03	1,84	1,10	1,56	1,06	1,71	1,12	1,53	1,55	1,61	1,65	1,53
73,0	90,0	77,0	87,0	79,0	94,0	70,0	86,0	68,8	70,0	85,0	80,0	62,0	86,0	75,0	87,0	77,9	84,2	76,3	84,0					
26,0	10,0	22,0	12,0	21,0	6,0	30,0	14,0	29,9	28,4	15,0	20,0	34,0	11,0	25,0	13,0	21,2	14,9	22,0	16,0					
1,0		1,0	1,0					1,4	1,6			4,0	3,0			0,9	0,9	1,7						
1,28	1,10	1,24	1,14	1,21	1,06	1,30	1,14	1,33	1,32	1,15	1,20	1,42	1,17	1,25	1,13	1,23	1,17	1,26	1,16					
						10,0		7,0																
6,0	4,0	2,0	10,0		17,0	10,0		2,3	16,0	11,0	20,0	8,0	8,0		3,0	8,3	10,9	7,0	8,0	3,0	4,0	1,0	6,0	1,0
94,0	96,0	98,0	90,0	100,0	83,0	80,0	100,0	97,0	84,0	89,0	80,0	92,0	92,5	100,0	97,0	91,7	89,1	93,0	92,0	97,0	96,0	99,0	94,0	99,0
2,94	2,96	2,98	2,90	3,00	2,83	2,70	3,00	2,96	2,84	2,89	2,80	2,92	2,92	3,00	2,97	2,92	2,89	2,93	2,92	2,97	2,96	2,99	2,94	2,99
98,0	97,0	95,0	94,0	100,0	100,0	100,0	90,0	96,0	88,0	96,0	94,0	96,0	92,0	100,0	94,0	97,2	93,3	96,3	97,3	98,0	96,0	99,0	96,0	99,0
1,0	3,0	5,0	6,0				10,0	4,0	12,0	4,0	6,0	4,0	5,0		6,0	2,8	5,8	3,5	2,7	2,0	3,0		4,0	1,0
1,0													3,0				0,9				1,0	1,0		
1,03	1,03	1,05	1,06	1,00	1,00	1,00	1,10	1,04	1,22	1,04	1,06	1,04	1,11	1,00	1,06	1,03	1,08	1,03	1,03	1,02	1,05	1,02	1,04	1,01
13,0	10,0	4,0	13,0	16,0		17,0	10,0	15,0	34,0	7,0	11,0	8,0	33,0	16,0	6,0	8,5	16,0	22,0	13,5	16,0	17,0	26,0	16,0	10,0
67,0	87,0	60,0	81,0	66,0	89,0	50,0	80,0	56,0	59,4	60,0	75,0	30,0	22,0	76,0	13,0	31,5	21,0	15,0	42,0	63,0	62,0	50,0	53,0	41,5
20,0	3,0	36,0	6,0	18,0	11,0	33,0	10,0	29,0	6,6	33,0	14,0	62,0	45,0	8,0	81,0	60,0	63,0	63,0	48,5	21,0	21,0	24,0	31,5	49,0
2,07	1,93	2,32	1,93	2,02	2,11	2,16	2,00	2,14	1,73	2,26	2,03	2,54	2,12	1,92	2,75	2,52	2,47	2,41	2,35	2,05	2,04	1,98	2,15	2,39

ΣΩΜΑΤΟΣΚΟΠΙΚΑ (ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ) ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ		ΠΟΙΚΙΛΙΑ ΚΑΘΕ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗ ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ	ΡΩΣΣΟΙ Τασκέντης		ΟΥΖΜΠΕΚΟΙ Τασκέντης		ΕΛΛΗΝΕΣ: ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΘΡΑΚΗ		ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΡΟΥΜΕΛΗ		ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ	ΝΗΣΙΑ ΙΟΝΙΟΥ
		ΦΥΛΟ	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂
		Ν°	100	100	100	100	107	115	167	107	106	101	122	100	102	100	24	37	8
ΤΑ ΧΕΙΛΗ	Η ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΜΥΤΗΣ - ΑΝΩ ΧΕΙΛΟΥΣ ΕΩΣ ΤΗ ΒΛΕΝΝΟΓΟΝΟ ΜΕΜΒΡΑΝΗ	Μικρή (1)	2,0	8,0	1,0	2,0		6,0	0,6	10,3	4,7	3,0	0,8	7,0	1,0	5,0			
		Μετρία (2)	83,0	92,0	93,0	97,0	54,1	94,0	89,4	89,7	83,3	97,0	79,0	93,0	87,0	95,0	75,0	84,0	75,0
		Μεγάλη (3)	15,0		6,0	1,0	45,9		10,0		12,0		20,2		12,0		25,0	16,0	25,5
		Μέση βαθμολογία	2,16x	1,93x	2,98x	1,91x	2,40x	1,94x	2,05x	1,90x	1,94x	1,97x	2,11x	1,95x	2,06x	1,95x	2,19x	2,09x	2,15x
	Η ΠΛΑΓΙΑ ΟΨΙΣ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΑΣΗΣ ΜΥΤΗΣ - ΑΝΩ ΧΕΙΛΟΥΣ	Προχειλία (1)	12,0	8,0	14,0	27,0	8,2	17,0	5,5	7,5	3,7	2,25	6,0	16,0	9,0	17,0	8,0	19,0	12,5
		Ορθοχειλία (2)	75,0	88,0	81,0	71,0	45,9	61,2	64,0	73,0	65,3	56,5	55,0	65,0	45,0	51,0	42,0	51,0	50,0
		Οπισθοχειλία (3)	13,0	4,0	5,0	2,0	45,9	21,8	30,0	19,5	31,0	21,0	39,0	19,0	46,0	32,0	50,0	30,0	37,5
		Μέση βαθμολογία	2,02x	1,95x	1,93x	1,70x	2,35x	2,04x	2,22x	2,11x	2,23x	2,97x	2,28x	2,01x	2,32x	2,13x	2,35x	2,06x	2,20x
ΤΟ "ΠΑΧΟΣ" ΤΩΝ ΧΕΙΛΕΩΝ	ΤΟ ΠΑΧΟΣ ΤΟΥ ΑΝΩ ΧΕΙΛΟΥΣ (ΜΟΝΟ Η ΒΛΕΝΝΟΓΟΝΟΣ ΜΕΜΒΡΑΝΗ	Λεπτό (1)	22,0	14,0	7,0	11,0	10,5	2,6	16,0	14,0	12,0	10,0	27,2	3,0	16,0	1,0	8,5	11,0	37,5
		Μέτριο (2)	70,0	85,0	72,0	77,0	82,0	93,0	78,5	84,2	83,3	86,0	65,5	89,0	79,0	91,0	79,0	78,0	50,0
		Χοντρό (3)	7,0	1,0	20,0	12,0	7,5	4,4	5,5	1,8	4,7	4,0	7,3	7,0	5,0	8,0	12,5	8,0	12,5
		Πολύ χοντρό (4)	1,0		1,0									1,0				3,0	
		Μέση βαθμολογία	1,87x	1,86x	2,09x	1,97x	2,03x	1,97x	1,91x	1,84x	1,94x	1,81x	1,85x	1,97x	1,91x	1,97x	2,00x	2,09x	185x
	ΠΑΧΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΩ ΧΕΙΛΟΥΣ ΜΟΝΟ Η ΒΛΕΝΝΟΓΟΝΟΣ ΜΕΜΒΡΑΝΗ	Λεπτό (1)	16,0	10,0	6,0	7,0	7,5	1,7	11,0	14,0	7,5	7,0	23,0		15,0		4,0	5,0	12,5
		Μέτριο (2)	72,0	86,0	65,0	74,0	79,0	89,6	76,0	80,4	80,6	82,0	64,0	82,0	73,0	87,0	71,0	78,0	37,5
		Χοντρό (3)	10,0	4,0	28,0	17,0	13,1	8,7	13,0	5,6	11,0	9,0	13,0	17,0	10,0	13,0	25,0	14,0	50,0
		Πολύ χοντρό (4)	1,1		1,0						0,9	2,0		1,0	2,0			3,0	
		Μέση βαθμολογία	1,92x	1,91x	2,17x	2,07x	2,12x	2,04x	2,06x	1,90x	2,09x	2,05x	1,98x	2,13x	2,05x	2,07x	2,30x	2,24x	2,53x
ΤΟ ΛΟΒΙΟ ΤΟΥ ΑΥΤΙΟΥ		Τριγωνικό (1)	26,0	36,0	22,0	18,0	18,7	25,0	16,0	16,0	11,0	22,0	16,0	23,0	10,0	27,0	8,0	25,0	12,5
		Στρογγυλό (2)	32,0	44,0	36,0	50,0	39,4	50,5	37,0	38,3	45,7	40,0	32,8	48,0	47,0	50,0	42,0	25,0	37,5
		"κρεμαστό" (3)	42,0	20,0	42,0	32,0	42,9	24,5	47,0	45,7	43,3	39,0	51,2	29,0	43,0	23,0	50,0	50,0	50,0
		Μέση βαθμολογία	2,16	1,84	2,20	2,14	2,24	2,00	2,31	2,30	2,32	2,17	2,35	2,06	2,33	1,96	2,44	2,25	2,38
ΤΟ ΣΧΗΜΑ ΤΟΥ ΙΝΙΟΥ		Πλατύ (1)			19,0	19,0	44,0	43,5	9,0	25,0	5,6	4,0	2,5	6,0	13,0	20,0	8,0	3,0	12,5
		Μέτριο (2)	3,0	9,0	3,2	39,0	40,0	38,3	15,5	29,0	11,0	22,0	22,5	26,0	23,0	28,0	17,0	22,0	
		Στρογγυλό (3)	97,0	91,0	49,0	42,0	16,0	18,2	75,5	46,0	83,4	74,0	75,0	68,0	64,0	52,0	75,0	75,0	87,5
		Μέση βαθμολογία	2,97	2,91	2,30	2,23	1,72	1,74	2,66	2,21	2,77	2,70	2,72	2,62	2,51	2,32	2,67	2,72	2,75

ΣΩΜΑΤΟΣΚΟΠΙΚΑ (ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ) ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΝΤΟΥ				ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ				ΣΛΑΥΟΜΑΚΕΔΟΝΕΣ		Β	
Μετανάστες στην Ελλάδα		Γεννημένοι στην Ελλάδα		Μετανάστες στην Ελλάδα		Γεννημένοι στην Ελλάδα				ΘΕΣΣΑΛΙΑ	
♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀
100	80	96	114	33	18	31	22	135	121	65	31
1,0	3,0		5,0		6,0	7,0	5,0	3,7	5,0	2,0	
74,0	94,0	95,0	95,0	73,0	94,0	90,0	95,0	86,0	95,0	80,0	97,0
25,0	3,0	5,0		27,0		3,0		10,3		18,0	3,0
2,11x	1,99x	2.04x	1,92x	2,15x	1,94x	1,97x	1,94x	2,02x	1,96x	2,09x	2,04x
10,0	16,0	10,0	18,0	3,0	6,0	7,0	10,0	8,0	6,6	10,0	17,0
64,0	63,0	61,0	61,0	54,0	60,0	65,0	76,0	68,0	82,0	57,0	54,0
26,0	21,0	29,0	21,0	43,0	34,0	28,5	14,0	24,0	11,4	33,0	29,0
2,11x	2,06x	2,16x	2,05x	2,35x	2,28x	2,17x	2.06x	2,12x	2,05x	2,19x	2,10x
28,0	13,0	10,0	4,0	27,0	10,0	3,0		10,0	4,0	13,0	
65,0	73,0	80,0	90,0	64,0	90,0	87,0	95,0	77,5	90,3	80,0	97,0
7,0	4,0	10,0	6,0	9,0		10,0	5,0	11,8	5,7	7,0	3,0
								0,7			
1,92x	1,94x	1,96x	2,11x	1,95x	1,95x	2,02x	2,13x	2,05x	1,98x	2,01x	1,99x
15,0	9,0	7,0	3,0	21,0	6,0	10,0		6,0	5,0	10,0	3,0
72,0	80,0	68,0	88,0	70,0	88,0	74,0	95,0	75,5	87,8	75,0	81,0
13,0	11,0	24,0	9,0	9,0	6,0	16,0	5,0	17,8	8,2	15,0	6,0
		1,0						0,7			
2,14x	2,08x	2,18x	2,19x	2,02x	2,07x	2,03x	2,17x	2,22x	2,99x	2,15x	1,98x
6,0	6,0	9,0	17,0	9,0	11,0	22,0	14,0	23,0	20,0	14,0	11,0
27,0	36,0	32,0	48,0	30,0	39,0	39,0	69,0	35,0	46,0	43,0	53,0
67,0	58,0	59,0	35,0	61,0	50,0	39,0	27,0	42,0	34,0	43,0	36,0
2,61	2,52	2,50	2,18	2,52	2,39	2,17	2,13	2,19	2,14	2,29	2,25
26,0	20,0	23,0	26,0	16,0	6,0	16,0	5,0	17,0	20,5	5,0	6,0
38,0	36,0	32,0	35,0	21,0	34,0	26,0	40,0	34,0	35,0	14,0	31,0
36,0	44,0	45,0	39,0	63,0	60,0	58,0	55,0	49,0	44,0	81,0	63,0
2,10	2,24	2,22	2,13	2,47	2,54	2,42	2,50	2,32	2,23	2,76	2,57

Λ Α Χ Ο Ι						ΜΙΚΤΟΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ		ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΑΡΙΟΥΠΟΛΗΣ		ΕΛΛΗΝΕΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ		ΓΕΩΡΓΙΑΝΟΙ ΓΕΩΡΓΙΑΣ
ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΒΛΑΧΟΙ ΣΥΝΟΛΙΚΑ				ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΟΙ	ΤΟΥΡΚΟΦΩΝΟΙ	ΕΛΛΗΝΙΝΟΙ ΤΡΑΠΕΖΙΤΑΣ	ΤΟΥΡΙΝΟΙ ΕΡΖΕΡΟΥΜ	
♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂	♂	♂
24	36	24	31	109	102	69	37	100	100	100	100	100
				0,9		1,7	8,0	1,0	·	4,0	2,0	1,0
88,0	97,0	92,0	94,0	84,5	96,1	90,0	92,0	81,0	81,0	84,0	86,0	93,0
12,0	3,0	8,0	6,0	14,5	3,9	8,3		18,0	19,0	12,0	12,0	6,0
2,13x	2,05x	2,03x	2,08x	2,09x	2,03x	2,01x	1,93x	2,17	2,19	2,08	2,10	2,05
20,0	14,0	8,0		11,8	10,7	15,0	5,4	2,0	2,0	8,0	5,0	5,0
43,0	48,0	46,0	75,0	51,6	57,0	59,0	75,6	44,0	51,0	65,0	52,0	45,0
37,0	38,0	46,0	25,0	36,6	32,3	26,0	19,0	54,0	47,0	27,0	43,0	50,0
2,18x	2,24x	2,32x	2,25x	2,22x	2,22x	2,06x	2,12x	2,52x	2,45x	2,19x	2,38x	2,45x
8,0	14,0	29,0	7,0	16,0	6,8	13,5	2,7	5,0	5,0	4,0	3,0	8,0
88,0	86,0	63,0	90,0	77,7	91,3	79,7	89,3	84,0	73,0	86,0	76,8	84,0
4,0		8,0	3,0	6,3	1,9	6,8	8,0	9,0	21,0	9,0	20,0	8,0
								2,0	1,0	1,0	1,0	
1,96x	1,84x	1,83x	1,94x	1,95x	1,97x	1,79x	1,95x	2,08	2,18	2,07	2,19	2,00
8,0	3,0	12,0	6,0	10,0	3,9	12,0		3,0	5,0	4,0	3,0	9,0
80,0	89,0	82,0	78,0	75,2	86,4	81,0	89,0	76,0	65,0	82,0	66,0	70,0
8,0	8,0	16,0	13,0	13,9	8,8	7,0	11,0	18,0	28,0	12,0	29,0	20,0
4,0			3,0	0,9	0,9			3,0	2,0	2,0	2,0	1,0
2,07x	2,04x	2,11x	2,12x	2,13x	2,10x	2,02x	2,05x	2,18	2,27	2,12	2,30	2,13
33,0	27,0	9,0	26,0	17,4	21,5	41,0	27,0	12,0	5,0	8,0	12,0	11,0
25,0	56,0	50,0	45,0	40,4	51,1	33,0	51,4	36,0	49,0	38,0	34,0	25,0
42,0	17,0	41,0	29,0	42,2	27,4	26,0	21,6	52,0	46,0	54,0	54,0	54,0
2,09	1,90	2,32	2,03	2,25	2,06	1,85	1,95	2,40	2,41	2,46	2,42	2,53
8,0	33,0	16,0	6,0	8,5	16,0	22,0	13,5	16,0	17,0	26,0	16,0	10,0
30,0	22,0	76,0	13,0	31,5	21,0	15,0	42,0	63,0	62,0	50,0	53,0	41,0
62,0	45,0	8,0	81,0	60,0	63,0	63,0	48,5	21,0	21,0	24,0	31,0	49,0
2,54	2,12	1,92	2,75	2,52	2,47	2,41	2,35	2,05	2,04	1,98	2,15	2,39

ΣΩΜΑΤΟΣΚΟΠΙΚΑ (ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ) ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ	ΠΟΙΚΙΛΙΑ ΚΑΘΕ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗ ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ	ΡΩΣΣΟΙ Τασκένδης		ΟΥΖΜΠΕΚΟΙ Τασκένδης		ΕΛΛΗΝΕΣ: ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΘΡΑΚΗ		ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΡΟΥΜΕΛΗ		ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ	ΝΗΣΙΑ ΙΟΝΙΟΥ
	ΦΥΛΟ	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂
	Νº	100	100	100	100	107	115	167	107	106	101	122	100	102	100	24	37	8
Η ΣΧΙΣΜΗ ΤΟΥ ΜΑΤΙΟΥ: ΤΟ ΠΛΑΤΟΣ ΤΗΣ ΣΧΙΣΜΗΣ ΤΟΥ ΜΑΤΙΟΥ	Μικρή (1)	1,0	1,0	2,0														
	Μετρία (2)	94,0	95,0	81,0	87,0	74,8	66,1	78,5	84,0	81,0	84,0	70,5	70,0	76,0	69,0	67,0	62,0	87,5
	Μεγάλη (3)	5,0	4,0	17,0	13,0	25,2	33,9	21,5	16,0	19,0	16,0	29,5	30,0	24,0	31,0	33,0	38,0	12,5
	Μέση βαθμολογία	2,03×	1,97×	2,12×	2,09×	2,29×	2,31×	2,25×	2,14×	2,21×	2,15×	2,35×	2,26×	2,25×	2,27×	2,36×	2,43×	2,20×
Η ΚΛΙΣΗ ΤΟΥ ΑΞΟΝΑ ΤΗΣ ΣΧΙΣΜΗΣ ΤΟΥ ΜΑΤΙΟΥ	Εσωτερική γωνία ανασηκωμένη (1)	1,0			1,0			0,8										
	Οριζόντια (2)	97,0	99,0	96,0	92,0	100,0	99,1	98,4	100,0	100,0	100,0	99,2	100,0	100,0	100,0	96,0	100,0	100,0
	Εξωτερική γωνία ανασηκωμένη (3)	2,0	1,0	4,0	7,0		0,9	0,8				0,8				4,0		
	Μέση Βαθμολογία	2,01	2,01	2,04	2,06	2,00	2,01	2,00	2,00	2,00	2,00	2,01	2,00	2,00	2,00	2,04	2,00	2,00
ΜΟΓΓΟΛΙΚΗ ΠΤΥΧΗ ΤΟΥ ΜΑΤΙΟΥ (ΕΠΙΚΑΝΘΟΣ)	Δέν υπάρχει (0)	99,0	99,0	86,0	85,0	100,0	99,1	100,0	100,0	98,2	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Η πτυχή φθάνει τήν εσ. γωνία οφθαλμ. (1)		1,0	12,0	13,0		0,9			0,9								
	Η πτυχή μόλις κλείνει τήν εσωτ. γωνία οφθαλ. (2)	1,0		2,0	2,0					0,9								
	Η πτυχή τελείως κλείνει τήν εσωτ. γωνία οφθαλ. (3)																	
Η ΠΤΥΧΗ ΤΟΥ ΑΝΩ ΒΛΕΦΑΡΟΥ	Δέν υπάρχει (0)	25,0×	27,0×	7,0×	10,0×	41,0×	25,0×	32,0×	24,1×	26,1×	17,0×	28,0×	21,0×	30,0×	22,0×	29,0×	40,0×	12,5×
	Υπάρχει κατά μήκος βλεφάρου	75,0	70,0	93,0	90,0	59,0	75,0	68,0	75,0	73,0	82,0	72,0	79,0	70,0	78,0	71,0	60,0	81,5
	Υπάρχει στήν εσωτ. άκρα βλεφάρου																	
	Υπάρχει στήν εξωτ. άκρα βλεφάρου																	
	Υπάρχει στό μέσον βλεφάρου																	
	Υπάρχει στήν εσωτ. και μέσον βλεφάρου		1,0							0,9								
	Υπάρχει στό μέσον και εξ. άκρα βλεφάρου		2,0						0,9		1,0							

ΣΩΜΑΤΟΣΚΟΠΙΚΑ (ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ) ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΝΤΟΥ				ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ				ΣΛΑΥΟΜΑΚΕΔΟΝΕΣ		ΒΛΑΧΟΙ								ΜΙΚΤΟΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ		ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΑΡΙΟΥΠΟΛΗΣ		ΕΛΛΗΝΕΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ		ΓΕΩΡΓΙΑΝΟΙ
Μετανάστες στὴν Ἑλλάδα		Γεννημένοι στὴν Ἑλλάδα		Μετανάστες στὴν Ἑλλάδα		Γεννημένοι στὴν Ἑλλάδα				ΘΕΣΣΑΛΙΑ		ΗΠΕΙΡΟΣ		ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		ΒΛΑΧΟΙ ΣΥΝΟΛΙΚΑ				ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΟΙ	ΤΟΥΡΚΟΦΩΝΟΙ	ΕΛΛΗΝΙΝΟΙ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑΣ	ΤΟΥΡΙΝΟΙ ΕΡΖΕΡΟΥΜ	ΓΕΩΡΓΙΑΣ
♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♂	♂	♂
100	80	96	114	33	18	31	22	135	121	65	31	24	36	24	31	109	102	59	37	100	100	100	100	100
1,0																								
79,0	71,0	63,0	51,0	81,0	72,0	60,0	77,0	77,0	63,0	82,0	69,0	75,0	73,0	92,0	78,0	82,5	73,5	83,0	81,0	68,0	66,0	62,0	57,0	62,0
20,0	29,0	37,0	49,0	19,0	28,0	40,0	23,0	23,0	37,0	18,0	31,0	25,0	27,0	8,0	22,0	17,5	26,5	17,0	19,0	32,0	34,0	38,0	43,0	38,0
2,28×	2,44×	2,37×	2,59×	2,26×	2,33×	2,39×	2,31×	2,26×	2,34×	2,23×	2,27×	2,25×	2,25×	2,12×	2,28×	2,21×	2,28×	2,21×	2,15×	2,32×	2,34	2,38	2,43	2,38
								0,7	0,8															
99,0	98,5	99,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	88,6	98,4	98,0	100,0	100,0	97,0	100,0	100,0	99,1	99,1	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1,0	1,5	1,0						0,7	0,8	2,0			3,0			0,9	0,9							
2,01	2,01	2,01	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00	2,01	2,00	2,00	2,03	2,00	2,00	2,01	2,01	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00
100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	98,6	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	96,0	100,0	99,1	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
								1,4																
														4,0		0,9								
30,0×	24,0×	33,0×	16,0×	38,0×	34,0×	13,0×	8,0×	35,0×	29,0×	36,0×	24,0×	50,0×	15,0×	8,0×	22,0×	33,0×	18,1×	42,0×	18,0×	22,0×	19,0×	31,0×	21,0×	25,0×
68,0	76,0	64,0	83,0	62,0	66,0	27,0	92,0	65,0	71,0	64,0	73,0	50,0×	85,0×	92,0	78,0	67,0	81,0	58,0	79,0	78,0	81,0	69,0	79,0	75,0
1,0																								
		1,0																						
1,0		1,0	1,0								3,0						0,9		3,0					
		1,0																						

Γ' ΜΕΘΟΔΟΙ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΤΥΠΩΝ

Ὁ διαχωρισμός τῶν τύπων εἶναι ἕνα ἀπό τά βασικά στάδια τῆς ἀνάλυσης τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ὑλικοῦ μιά καί πρέπει νά ἀντανακλᾶ τή μορφολογική ὁμοιότητα, ἡ ὁποία προϋποθέτει γενετική συγγένεια καί κοινή ἐθνική ἱστορία ὅλων τῶν ὁμάδων πού ἀνήκουν στόν ἴδιο ἀνθρωπολογικό τύπο.

Γιά νά διαχωρίσουμε διαφορετικά σύνολα μορφολογικῶν γνωρισμάτων χρησιμοποιοῦμε τή γεωγραφική μέθοδο, πού εἶναι ἡ πιό τέλεια ἀπ' ὅσες ἔχουν προταθεῖ ὥς σήμερα.

Ὅλα τά γνωρίσματα, ἀνθρωπομετρικά καί περιγραφικά τά σχεδιάσαμε ἕνα - ἕνα, σχεδόν, μέ διαφορετικά χρώματα σέ ξεχωριστό γεωγραφικό χάρτη. Σάν βάση πήραμε τό πλάτος διακύμανσης τοῦ κάθε γνωρίσματος καί σέ κάθε χάρτη σχεδιάστηκαν τά σύνορα τῶν περιοχῶν πού παρουσιάζουν τό πιό μεγάλο, τά ἐνδιάμεσα καί τό πιό μικρό πλάτος δυακύμανσης. Ἔτσι γιά τό κάθε γνώρισμα σχηματίστηκε ἕνας γεωγραφικός χάρτης μέ ἕξη, πέντε ἤ καί τέσσερις ὑποδιαιρέσεις, ὅπου ἡ κάθε διαφορετικά χρωματισμένη περιοχή ἀντιστοιχεῖ σέ ὁρισμένο πλάτος διακύμανσης τοῦ δοσμένου γνωρίσματος.

Γιά τίς περιοχές ὅπου ἐπικρατοῦν τά πιό μικρά μεγέθη τοῦ κάθε γνωρίσματος χρησιμοποιήσαμε τά πιό ἀνοιχτά

χρώματα. Όσο πιό σκοτεινό γίνεται τό χρῶμα τόσο τό μέγεθος τοῦ δοσμένου γνωρίσματος μεγαλώνει.

Μέ τόν τρόπο αὐτό, ἀντιπαραβάλλοντας τόν κάθε γεωγραφικό χάρτη κατανομῆς τῶν γνωρισμάτων μέ τούς ἄλλους, διαχωρίσαμε σχετικά εὔκολα τούς ἀνθρωπολογικούς τύπους πού συνδέονται μέ τή δοσμένη γεωγραφική περιοχή.

Ἐκτός ἀπό τή χαρτογράφηση ὅλων τῶν γνωρισμάτων, χρησιμοποιήσαμε πίνακες ὅπου ταξινομήσαμε ὅλες τίς ὁμάδες σέ τρεῖς ἤ τέσσερις κατηγορίες ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τοῦ γνωρίσματος.

Στήν πρώτη κατηγορία τοποθετήσαμε τά πιό μικρά μεγέθη τοῦ δοσμένου γνωρίσματος, στή δεύτερη τά μέτρια καί στήν τρίτη τά μεγάλα. Ὅταν τό μέγεθος ἑνός γνωρίσματος παρουσίαζε ἐκτεταμένες διαφορές, κάναμε καί τέταρτη κατηγορία κι ἔτσι ἡ θέση τῆς δοσμένης ὁμάδας καθοριζόταν μέ ἀκόμα μεγαλύτερη ἀκρίβεια στήν ταξινόμηση.

Φυσικά, εὔκολο εἶναι νά καταλάβει κανείς ὅτι μιά ὁμάδα πού βρίσκεται τελευταία στή σειρά τῆς πρώτης κατηγορίας (γιά τό δοσμένο γνώρισμα) προσεγγίζει περισσότερο στήν ὁμάδα πού εἶναι πρώτη στή σειρά τῆς δεύτερης κατηγορίας παρά στήν ὁμάδα πού εἶναι πρώτη στή σειρά τῆς πρώτης κατηγορίας.

Τό ἴδιο μποροῦμε νά ποῦμε καί γιά τή χαρτογράφηση. Τά σύνορα ἀνάμεσα στίς διάφορες περιοχές κατανομῆς τῶν γνωρισμάτων εἶναι ὥς ἕνα βαθμό συμβατικά. Στό χάρτη, τό πέρασμα ἀπό τό ἕνα χρῶμα στό ἄλλο γίνεται ἀπότομα. Στήν πραγματικότητα ὅμως τό γνώρισμα (πού ἀντιπροσωπεύεται ἀπό τό χρῶμα τῆς κάθε περιοχῆς) εἶναι πολύ πιό ὁμαλά διαβαθμισμένο καί τό πέρασμα ἀπό τή μιά κατηγορία στήν ἄλλη γίνεται χωρίς ἀπότομες ἀλλαγές ὅπως φαίνονται νά δείχνουν τά χρώματα. Πάντως τό συμβατικό αὐτό ἐλάττωμα δέν μειώνει τή σημασία τοῦ χάρτη καί τῶν πινάκων.

Γιά τόν ἀκριβέστερο καί πιό παραστατικό διαχωρισμό τῶν τύπων ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ καί «κυκλικά διαγράμματα».

Σχεδιάζουμε δηλαδή ἕνα πολύγωνο μέσα στό ὁποῖο τοποθετοῦμε κυκλικά τίς ὁμάδες πού πρόκειται νά συγκρίνουμε. Τό διάγραμμα τῆς κάθε ὁμάδας σχεδιάζεται μέ διαφορετικό χρῶμα καί παράλληλα ἀριθμεῖται, γιά πιό μεγάλη εὐκολία, μέ τόν αὔξοντα ἀριθμό τῆς ὁμάδας. Ἀριθμοῦνται ἐπίσης οἱ κορυφές τοῦ πολυγώνου.

Ἀπό τό κέντρο τοῦ πολυγώνου φέρουμε τήν ἀκτίνα πρός τήν κάθε κορυφή του. Κάθε ἀκτίνα ἀντιστοιχεῖ σ' ἕνα γνώρισμα καί ἐκφράζει ὅλη τήν ἔκταση διακυμάνσεων τοῦ γνωρίσματος αὐτοῦ. Τό κέντρο τοῦ σχήματος παρασταίνει τό πιό μικρό μέγεθος καί οἱ κορυφές τοῦ πολυγώνου τό πιό μεγάλο μέγεθος τοῦ κάθε γνωρίσματος. Ἄν τό γνώρισμα ἔχει ἐκφραστεῖ σέ ποσοστά, τότε ὅλο τό μῆκος τῆς ἀκτίνας ἀντιπροσωπεύει τό 100%.

Σχεδιάσαμε δυό κυκλικά διαγράμματα. Ἕνα γιά τή σειρά τῶν ἀνδρικῶν ὁμάδων κι ἕνα γιά τή σειρά τῶν γυναικείων.

Τό διάγραμμα προσφέρει τή δυνατότητα ὄχι μόνο νά συγκρίνει κανείς παραστατικά τή μιά ὁμάδα μέ τήν ἄλλη παρά καί νά ἀντιληφθεῖ, ταυτόχρονα, μέ μαθηματική ἀκρίβεια τή διαφορά τοῦ γνωρίσματος πού παρουσιάζει ἡ σύγκριση.

Ἡ ἐξέταση τῶν χαρτῶν, τῶν πινάκων καί τῶν διαγραμμάτων ἀποδείχνει ὅτι μέ βάση τό σύνολο τῶν γνωρισμάτων ὁ πληθυσμός τῆς Ἑλλάδας διαφέρει ἀνθρωπολογικῶς ἀπό τόν πληθυσμό πού κατοικεῖ στά ἐνδότερα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἡ ἠπειρώτικη ὁμάδα κι ἕνα μέρος ἀπ' τήν ὁμάδα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας διαφέρουν ἀπό τίς ὑπόλοιπες ὁμάδες τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας.

Δ' ΕΚΛΟΓΗ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ

Σέ κάθε ταξινόμηση, τό βασικό ζήτημα εἶναι ἡ ἐκλογή τῶν γνωρισμάτων πού θά χρησιμέψουν σάν βάση της. Σέ κάθε ἀνθρωπολογική ἀνάλυση, δηλαδή, εἶναι ἀναγκαῖο νά ὑπολογίζεται ἡ «ταξινομική ἀξία» κάθε γνωρίσματος.

Ὁ Α. Η. Γιαρχώ[1], πού διατύπωσε τή θεωρία γιά τή σημασία τοῦ γνωρίσματος, ἔγραφε ὅτι ὅσο πιό μεγάλη εἶναι ἡ φυλογενετική ἡλικία ἑνός γνωρίσματος, τόσο πιό μεγάλη εἶναι ἡ ταξινομική του ἀξία. Δηλαδή ὅσο πιό «παλιό» εἶναι ἕνα γνώρισμα τόσο πιό μεγάλη ἀξία ἔχει.

Τήν ἀρχαιότητα ἑνός ἀνθρωπομετρικοῦ γνωρίσματος μποροῦμε νά τή διαπιστώσουμε ὅταν ὑπάρχει διαθέσιμο παλαιοανθρωπολογικό ὑλικό. Γιά τά σωματοσκοπικά ὅμως γνωρίσματα — πού φυσικά δέν διασώζονται στό παλαιοανθρωπολογικό ὑλικό — τό ἔργο τῆς φυλετικῆς διάγνωσης εἶναι ἀκόμα πιό δύσκολο.

---

[1]. Yarkho, A. J.: «O nekatorih voprosah passovovo analiza» (Γιάρχο, Α. Ι.: «Μερικά ζητήματα φυλετικῆς ἀνάλυσης»). Antr. J. 3, M. 1934.

Ἡ δυσκολία συνίσταται στήν ἐπεξεργασία θεωρητικῶν βάσεων πάνω στίς ὁποῖες θά στηρίζεται ἡ κατάταξη τῶν γνωρισμάτων σέ κατηγορίες ἀνάλογα μέ τήν ἡλικία τους. Ὁ Γ. Φ. Ντεμπέτς, πού ἀσχολήθηκε μέ τό ζήτημα αὐτό, λέει ὅτι τήν ἔνδειξη γιά τήν ἀρχαιότητα ἑνός γνωρίσματος μᾶς τήν δίνει ἡ γεωγραφική του κατανομή: Ὅσο πιό πυκνά εἶναι διαδεδομένο ἕνα γνώρισμα σέ μιά περιοχή κι ὅσο πιό ἐκτεταμένος εἶναι ὁ χῶρος ἐξάπλωσής του, τόσο πιό ἀρχαῖο πρέπει νά θεωρεῖται αὐτό τό γνώρισμα.

Γνωρίσματα ὅπως λ.χ. τά σγουρά μαλλιά πού χαρακτηρίζουν τόν πληθυσμό ὁλόκληρων περιοχῶν τῆς Ἀφρικῆς, τό πολύ ἐπίπεδο πρόσωπο πού διακρίνει τούς λαούς τῆς Ἀνατολικῆς Ἀσίας, κ.ἄ. πρέπει νά ἔχουν σχετικά πολύ μεγάλη ἡλικία καί γι' αὐτό ἀποτελοῦν γνωρίσματα διαχωρισμοῦ μεγάλων ἀνθρωπολογικῶν ὑποδιαιρέσεων τῆς ἀνθρωπότητας.

«Εἶναι εὔκολο νά διαπιστώσει κανείς — γράφει ὁ Γ. Φ. Ντεμπέτς[1] — ὅτι τά γνωρίσματα μέ συμπαγή κατανομή συνυπάρχουν μέ ὁρισμένα ἄλλα ἤ μέ συνδυασμούς γνωρισμάτων κι ὅτι αὐτοί οἱ συνδυασμοί γίνονται καταφανεῖς μ ό ν ο ὅ τ α ν σ υ γ κ ρ ί ν ο υ μ ε ὁ μ ά δ ε ς μ ε τ α ξ ύ τ ο υ ς κ ι ὄ χ ι ἄ τ ο μ α... Στό χῶρο τῆς ΕΣΣΔ λ.χ. παρατηροῦμε τό συνδυασμό τελικοῦ τριχώματος, συχνότητας πτυχῆς ἄνω βλεφάρου, πλάγιας ὄψης ἄνω χείλους (ἀπόσταση μύτης—βλεννογόνου μεμβράνης) καί ἄλλων γνωρισμάτων πού δέν συνδέονται λειτουργικά μεταξύ τους.

»Τό σχῆμα τῆς κεφαλῆς, ἀντίθετα, δέ συνδέεται μέ κανένα ἄλλο γνώρισμα καί τό συναντοῦμε μέ ὁποιοδήποτε συνδυασμό. Ὑπάρχει κάθε λόγος νά πιστεύει κανείς ὅτι τοῦτο

---

[1]. Debets, G. F.: «Antropologhitcheskie isledovania v Kamtchatkoi oblasti» (Ντεμπέτς, Γ. Φ.: «Ἀνθρωπολογικές ἔρευνες στήν περιοχή τῆς Καμτσάτκα») M. 1952.

ἐξηγεῖται μέ τό μικρότερο χρόνο ὕπαρξης τοῦ γνωρίσματος... Ἁπλῶς δέν πρόφτασαν νά σχηματιστοῦν σταθεροί συνδυασμοί γνωρισμάτων».

Ἐκτός, δηλαδή ἀπό τήν πυκνότητα καί τό χῶρο ἐξάπλωσης, τό δοσμένο γνώρισμα πρέπει νά συνδυάζεται καί μέ ἄλλα πού νά διαφέρουν μεταξύ τους[1].

Κριτήρια, λοιπόν, γιά τόν καθορισμό τῆς ταξινομικῆς ἀξίας ἑνός γνωρίσματος εἶναι:

α) Ὁ χρόνος πού σχηματίστηκε καί πού τόν προσδιορίζουμε ἔμμεσα.

β) Ἡ μορφή καί ὁ χαρακτήρας ἐξάπλωσής του.

γ) Ὁ συνδυασμός του μέ ἄλλα γνωρίσματα.

Γιά νά ἐκτιμήσουμε τήν ἀξία τῶν διαφόρων γνωρισμάτων στίς ὁμάδες πού ἐξετάσαμε ἀπό τόν Καύκασο ὥς τό Ἰόνιο πέλαγος, ξεκινήσαμε ἀπό τίς ἴδιες ἀρχές πού ἔχουν διατυπωθεῖ γιά τόν προσδιορισμό τῆς ταξινομικῆς τους ἀξίας σέ πανανθρώπινη κλίμακα. Μέ βάση, λοιπόν, τίς πιό πάνω ἀρχές, γιά τή διάκριση τῶν ἀνθρωπολογικῶν τύπων τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης χρησιμοποιήσαμε κυρίως τά ἑπόμενα δέκα γνωρίσματα πού δίνουν καθαρή γεωγραφική εἰκόνα συνδυασμοῦ.

Στήν πλειονότητά τους, τά γνωρίσματα τοῦ συνδυασμοῦ δέν ἐξαρτιοῦνται τό ἕνα ἀπό τήν λειτουργία τοῦ ἄλλου, καί παρουσιάζουν πολύ μεγάλες διαφορές μεταξύ τους. Ἔτσι ἡ φυλετο - διαγνωστική μας ἀνάλυση γίνεται πιό ἀκριβής:

1) Ὁ χρωματισμός τῶν ματιῶν, τῶν τριχῶν καί τοῦ δέρματος. Παίρναμε πάντοτε ὑπ' ὄψη τούς δεῖκτες χρωματισμοῦ σάν σύνολο, δίνοντας παράλληλα προτεραιότητα στό χρῶμα τῶν ματιῶν μιά καί ἡ ἀπόχρωση τῆς ἴριδας ἀποδείχνεται γενετικῶς πώς εἶναι ἕνα ἀπό τά πιό ἀσφαλῆ γνωρίσματα γιά τήν ἐσωομαδική ταξινόμηση τῆς Εὐρωπαϊκῆς φυλῆς.

[1]. Levin, M. G.: «Etnitcheskaia antropologhia i problemi etnogeneza narodov Dalnevo Vostoka» (Λέβιν, Μ. Γ.: «Ἡ ἐθνική ἀνθρωπολογία καί τά προβλήματα τῆς ἐθνογένεσης τῶν λαῶν τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς»). Μ. 1958.

2) Ἡ μορφή τῶν τριχῶν, καθορισμένη μέ τή μέση βαθμολογία.

3) Ὁ βαθμός ἀνάπτυξης τοῦ τριχώματος στό στῆθος.

4) Ὁ βαθμός ἀνάπτυξης τῆς γενειάδας.

5) Τό σχῆμα τῆς μύτης, καθορισμένο ἀπό τό ποσοστό τοῦ γαμψοῦ σχήματος.

6) Τό ὕψος τῆς μύτης ἀπό τό σέλιον (σημεῖο ἐπαφῆς μύτης - μετώπου).

7) Ὁ κεφαλικός δείκτης

8) Τό πλάτος τοῦ προσώπου.

9) Τό πλάτος τῆς μύτης, προσδιοριζόμενο ἀπό τό βαθμό προεξοχῆς τῶν πτερυγίων.

10) Τό ἀνθρωπομετρικό «πάχος» τῶν χειλιῶν, σέ συνδυασμό μέ τή σωματοσκοπική περιγραφή τοῦ κάτω χείλους.

Ἀποδείχτηκε, λοιπόν, ὅτι τά πρῶτα ἕξη γνωρίσματα εἶναι «μεγαλύτερης ἀξίας» ὅταν συγκρίνουμε τίς ὁμάδες τῆς Βαλκανικῆς μέ τίς ὁμάδες τῆς Πρόσω Ἀσίας. Τά δυό τελευταῖα γνωρίσματα περιορίζουν αὐτή τή διαφορά στό ἐλάχιστο. Πρέπει, ὅμως νά παίρνονται ὑπ' ὄψη ὅταν κάνουμε ἐσωομαδικές συγκρίσεις, τόσο στίς ὁμάδες τῆς Βαλκανικῆς ὅσο καί τῆς Πρόσω Ἀσίας, στήν περίπτωση πού τίς μελετοῦμε χωριστά.

Ε. ΤΥΠΟΙ ΠΟΥ ΔΙΑΧΩΡΙΣΤΗΚΑΝ

Μέ βάση τόν πιό πάνω συνδυασμό γνωρισμάτων διαχωρίσαμε τούς ἑξῆς ἀνθρωπολογικούς τύπους στήν Ἑλλάδα κι ὥς ἕνα βαθμό στή Μικρά Ἀσία. Δώσαμε σέ καθέναν ἀπό τούς ἀνθρωπολογικούς αὐτούς τύπους τό ὄνομα τῆς γεωγραφικῆς περιοχῆς ὅπου εἶναι ἐγκατεστημένος. Οἱ τύποι αὐτοί ἔχουν τά πιό κάτω μορφολογικά γνωρίσματα.

Ὁ κεντροελλαδικός ἀνθρωπολογικός τύπος

Ὁ χρωματισμός του εἶναι ἀρκετά σκοῦρος (τό εἰδικό βάρος τῶν ἀνάμικτων ἀποχρώσεων τῆς ἴριδας δέν ξεπερνᾶ τό 40%, οἱ σκουροκαστανές τρίχες δέν ξεπερνᾶν τό 30%, τό δέρμα εἶναι ἀνοιχτόχρωμο) καί σέ πανελλαδική κλίμακα κατέχει τή μέση θέση. Ἐπικρατέστερη μορφή τριχῶν εἶναι ἡ λεία ἤ κυματιστή. Τό σχῆμα τῆς μύτης εἶναι ἴσιο ἤ γαμψό. Ἡ θέση τῆς αἰχμῆς τῆς μύτης εἶναι ὁριζόντια ἤ λοξή πρός τά πάνω. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος στό στῆθος εἶναι μέσου βαθμοῦ, ἐνῶ τῆς γενειάδας παραπάνω ἀπό τό μέτριο.

Μέσα στόν τύπο αὐτόν μποροῦν νά διακριθοῦν ποικιλίες, πού μορφολογικῶς λίγο ξεχωρίζουν ἡ μία ἀπό τήν ἄλλη, μά πού εἶναι χαρακτηριστικές γιά τόν κάθε γεωγραφικό τόπο.

Ἡ πρώτη ποικιλία κατέχει τό βόρειο τμῆμα τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδας καί μπορεῖ νά ὀνομαστεῖ Θ ε σ σ α λ ι κ ή. Ἡ δεύτερη, στό νότιο τμῆμα, Ρ ο υ μ ε λ ι ώ τ ι κ η.

Ἡ πρώτη ποικιλία χαρακτηρίζεται ἀπό μεγαλύτερη λεπτοπροσωπία καί λεπτορρινία, ἀνοιχτότερο χρωματισμό καί ὑποβραχυκεφαλία.

Ἡ δεύτερη ποικιλία εἶναι πιό βραχυκέφαλη καί ἔχει μεγαλύτερη διάμετρο ζυγωματικῶν.

Ἴσως οἱ διαφορές πού παρουσιάζουν αὐτές οἱ δυό ποικιλίες νά εἶναι ἀποτέλεσμα ἐπιμιξίας (ὄχι μεγάλης) τοῦ βορειοδυτικοῦ ἤ Ἠπειρώτικου τύπου στή Ρουμελιώτικη ποικιλία.

Πολύ κοντά, ἀπό ἀνθρωπολογική ἄποψη, στόν τύπο τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδας εἶναι ὁ Ν ο τ ι ο ε λ λ α δ ι κ ό ς τύπος πού μπορεῖ νά ὀνομαστεῖ καί Π ε λ ο π ο ν ν η σ ι α κ ό ς. Δέν τόν καταχωροῦμε ὅμως στήν ἀριθμητική σειρά τῶν τύπων πού διακρίνουμε στήν Ἑλλάδα, γιατί ὁ ἀριθμός τῶν ἀτόμων ἀπό τήν Πελοπόννησο δέν εἶναι στατιστικά ἐπαρκής γιά νά δικαιολογεῖται ἀπ' ὅλες τίς πλευρές ἡ ὕπαρξή του ἤ ὄχι σάν ξεχωριστοῦ τύπου.

Τά χαρακτηριστικά του γνωρίσματα σέ σύγκριση μέ τόν τύπο τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδας εἶναι πώς ἔχει ὑψηλότερο ἀνάστημα, εὐθύτερη μύτη καί μεγαλύτερη ὑποβραχυκεφαλία.

Δέν ἀποκλείεται, ὅταν ἀργότερα γίνουν πιό ἐκτεταμένες μελέτες στή Νότια Ἑλλάδα, νά ἀποδειχτεῖ ὅτι ἀποτελεῖ ἕναν τύπο μαζί μέ τόν τύπο τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδας, τοῦ ὁποίου ἁπλῶς εἶναι ἡ νότια ποικιλία. Ὑπάρχουν πολύ σοβαρές ἐνδείξεις πώς κάτι τέτοιο μπορεῖ νά συμβαίνει.

2. Ὁ βορειοδυτικός ἤ Ἠπειρώτικος τύπος

Ὁ χρωματισμός του εἶναι λίγο πιό ἀνοικτός ἀπό τοῦ Κεντροελλαδικοῦ τύπου. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος στό στῆθος εἶναι ἀσθενής, ἡ πιό ἀσθενής ἀπ' ὅλες τίς ὁμάδες τῆς Ἑλλάδας. Ἡ γενειάδα παρουσιάζει μέτρια ἀνάπτυξη. Χαρακτηριστικό αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι ἡ ὑπερβραχυκεφαλία, πιθανῶς ἡ μεγαλύτερη σ' ὅλη τήν Εὐρώπη, μέ κεφαλικό δείκτη 88. Σχεδόν ὁ ἕνας στούς δύο ἐκπροσώπους τοῦ τύπου αὐτοῦ παρουσιάζει πλατυϊνία. Τό πλάτος τοῦ προσώπου (διάμετρος ζυγωματικῶν) εἶναι τό μεγαλύτερο σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα. Τό σχῆμα τῆς μύτης γαμψό καί, σπανιότερα, εὐθύ. Τό πάχος τῶν χειλιῶν περισσότερο ἀπό μέτριο. Ἡ κλίση τοῦ μετώπου σχεδόν κατακόρυφη. Τό ἀνάστημα — σέ ἑλλαδική κλίμακα — ὑψηλό.

Ἡ ἐπίδραση αὐτοῦ τοῦ τύπου ἔξω ἀπό τήν Ἤπειρο εἶναι ἰδιαίτερα αἰσθητή στή Δυτική Μακεδονία καί σέ μικρότερο βαθμό στήν Κεντρική Ἑλλάδα.

3. Ὁ Θρακικός ἤ βορειοανατολικός τύπος

Χρῶμα ἴριδας γενικά μαῦρο. Ὑπάρχει ὅμως μεγάλο ποσοστό ἀνάμικτων ἀποχρώσεων. Δέρμα ἀνοιχτόχρωμο. Χρῶμα τριχῶν μαῦρο (ὄχι πάνω ἀπό 30% σκουρο-καστανόχρωμες τρίχες). Μορφή τριχῶν λεία ἤ κυματιστή. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος στό στῆθος εἶναι κάτω ἀπό μέτρια. Ἀνάπτυξη τῆς γενειάδας πάνω ἀπό μέτρια. Σέ ἀντίθεση μέ τόν Ἠπειρώτικο, ὁ Θρακικός τύπος εἶναι ὁ πιό μεσοκέφαλικός καί ὁ πιό λεπτοπρόσωπος ἀπ' ὅλους τούς τύπους τοῦ νοτιανατολικοῦ κλάδου τῆς Εὐρωπαϊκῆς φυλῆς. Τό σχῆμα τῆς μύτης εἶναι εὐθύ ἤ γαμψό. Στίς γυναῖκες ὅμως συχνά εἶναι σιμό. Ἡ θέση τῆς αἰχμῆς τῆς μύτης εἶναι ὁριζόντια ἤ λοξή πρός

τά ἄνω τόσο στούς ἄνδρες ὅσο καί στίς γυναῖκες. Ἡ κλίση τοῦ μετώπου σχεδόν κατακόρυφη. Βαθμός προεξοχῆς πτερυγίων καί πάχος χειλιῶν μέτρια, ἀλλά κάπως μεγαλύτερα ἀπό τοῦ Κεντροελλαδικοῦ τύπου καί κάπως μικρότερα ἀπό τοῦ Ἠπειρώτικου.

Ἐκτός ἀπό τή Θράκη, ὁ Θρακικός τύπος ἁπλώνεται στήν Ἀνατολική Μακεδονία, στήν Τουρκική Θράκη, στή Δυτική Μικρά Ἀσία, ἐν μέρει μόνο στά νησιά τοῦ Αἰγαίου καί προφανῶς στά βόρεια, στίς νότιες καί ἀνατολικές ἐπαρχίες τῆς Βουλγαρίας.

Ὁ Θρακικός τύπος μοιάζει πάρα πολύ μέ τόν Κεντροελλαδικό καί ἰδιαίτερα μέ τή Θεσσαλική ποικιλία του. Βρίσκεται ἀνάμεσα στόν Ἠπειρώτικο καί τόν Προσωασιατικό. Διαφέρει ἐντελῶς ἀπό τόν πρῶτο, ἐνῶ ἡ διαφορά του μέ τόν δεύτερο εἶναι σχετικά μικρότερη. Μπορεῖ ἀκόμα νά θεωρηθεῖ ὅτι εἶναι ἡ νοτιοανατολική ποικιλία τοῦ «Ποντιακοῦ» (Δυτικοκαυκασιακοῦ κι ὄχι Πόντιου μέ τήν ἑλληνική σημασία) τύπου πού περιέγραψε ὁ Β. Β. Μπουνάκ[1].

4. Ὁ Μακεδονικός ἤ βορειοελλαδικός τύπος

Ἔχει κι αὐτός γενικά σκοῦρο χρωματισμό. Ὅμως καί σ' αὐτόν συναντιοῦνται ἀρκετά συχνά ἀνάμικτες ἀποχρώσεις τῆς ἴριδας καί σκουροκαστανές τρίχες. Ἡ μορφή τῶν τριχῶν εἶναι λεία ἤ ἐλαφρά κυματιστή. Ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος στό στῆθος κάτω ἀπό τό μέτριο. Ἀνάπτυξη τῆς γενειάδας πάνω ἀπό τό μέτριο. Σχῆμα τῆς μύτης εὐθύ ἀλλά καί χα-

---

[1]. Bounak, V. V.: «Antropologhitcheskii sostav naselenia Kavkaza (Μπουνάκ, Β. Β.: «Ἡ ἀνθρωπολογική σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Καυκάσου). Vestnik Gos. Mouzeia Grouzii. T. 8A, Tbilisi, 1946.

10

μηλό. Οἱ ἀπόλυτες μετρήσεις τῆς κεφαλῆς καί τοῦ προσώπου τόν τοποθετοῦν σέ μιάν ἐνδιάμεση θέση ἀνάμεσα στούς γειτονικούς του τύπους.

Ὁ τύπος τοῦτος ἔχει μικτή καταγωγή. Στήν Ἀνατολική Μακεδονία ἐπικρατεῖ ὁ θρακικός τύπος. Στή Δυτική καί Κεντρική Μακεδονία ὁ Ἠπειρώτικος. Στή Νότια Μακεδονία ὁ Κεντροελλαδικός. Δέν ὑπάρχουν αὐστηρά σύνορα στό πέρασμα ἀπό τόν ἕναν τύπο στόν ἄλλον.

Ὅταν πάρουμε ὑπ' ὄψη τά ἱστορικο - εθνογραφικά δεδομένα μποροῦμε νά θεωρήσουμε ὅτι ὁ Μακεδονικός τύπος ἔχει σύνθετη καταγωγή καί προῆλθε ἀπό τή διασταύρωση Θρακικῶν, Πελασγικῶν καί Ἰλλυρικῶν στοιχείων.

Τόν τύπο αὐτόν τόν συναντοῦμε ὄχι μόνο στούς Ἕλληνες ἀλλά καί στούς Σλαβομακεδόνες καί στούς Βλάχους.

Οἱ διαδικασίες διασταύρωσης καί ἀλληλοδιείσδυσης διαφορετικῶν ἀνθρωπολογικῶν τύπων συνέτειναν στήν ἐξάλειψη τῶν μεταξύ τους συνόρων. Ὅμως τά συστατικά φυλετικά τους γνωρίσματα δέν ἐξαλείφθηκαν τελείως. Ἴσως, ὥς ἕνα βαθμό νά συνέτεινε σ' αὐτό ἡ ἱστορική τύχη ὁρισμένων περιοχῶν τῆς Μακεδονίας.

Ὅπως εἶναι γνωστό, στήν περιοχή αὐτή δημιουργήθηκαν ὁρισμένες γλωσσικές ὁμάδες. Ἡ διαφορά τῆς γλώσσας κράτησε ὥς ἕνα βαθμό σέ ἀπομόνωση τήν κάθε ὁμάδα ἀπό τίς ἄλλες, ἰδιαίτερα στήν περίοδο τοῦ Μεσαίωνα.

Ὁ Ρίπλεϋ θεωροῦσε ὅτι ἡ Μακεδονία ἦταν ἀδύνατο νά μελετηθεῖ ἀνθρωπολογικῶς[1]. Ἡ γεωγραφική ὅμως μέθοδος φυλετικῆς ἀνάλυσης μᾶς ἔδοσε ἱκανοποιητικά ἀποτελέσματα.

---

[1]. Ripley W.: «The races of Europe» (Ρίπλεϋ, Οὐ.: «Οἱ φυλές τῆς Εὐρώπης»), London 1900, p. 422.

5. Ὁ Δυτικομακεδονικός τύπος ἤ τύπος τῆς Βόρειας Πίνδου

Εἶναι ὁ πιό ἀνοιχτόχρωμος τύπος σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα. Τό ποσοστό τῶν μαύρων ματιῶν εἶναι σχεδόν ἴσο μέ τῶν ἀνάμικτων. Τό χρῶμα τοῦ δέρματος εἶναι ἀρκετά ἀνοιχτό. Ἐπικρατοῦν τά σκοῦρα καστανά μαλλιά. Μορφή τριχῶν περισσότερο λεία. Πρόσωπο λεπτό ἤ μέτριο. Ὁ τύπος αὐτός παρουσιάζει ὑποβραχυκεφαλία. Ἀνάπτυξη τριχώματος στό στῆθος κάτω ἀπό τό μέτριο. Ἀνάπτυξη γενειάδας πάνω ἀπό τό μέτριο. Τό σχῆμα τῆς μύτης στίς περισσότερες περιπτώσεις εἶναι εὐθύ, ἡ θέση τῆς αἰχμῆς περισσότερο λοξή πρός τά ἄνω. Ἡ μύτη εἶναι ἀρκετά λεπτή καί ὄχι ὑψηλή σέ ἀναλογία μέ τήν ἑλλαδική κλίμακα.

Ὁ τύπος τοῦτος εἶναι διαδεδομένος σ' ὅλη τή Δυτική Μακεδονία κι ὥς ἕνα σημεῖο καί στή Βόρεια Θεσσαλία καί στήν Ἀνατολική Ἤπειρο. Ἰδιαίτερα συμπαγής ὅμως παρουσιάζεται στήν περιοχή Βοΐου - Γρεβενῶν καί ἀπό τίς δυό κλιτύες τῆς ὀροσειρᾶς τῆς Βόρειας Πίνδου.

Ὁ τύπος αὐτός ἀντιπροσωπεύεται σέ μεγάλο βαθμό ἀνάμεσα στούς Βλάχους τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καί τῆς Θεσσαλίας, πού κι αὐτοί, ὅπως εἶναι γνωστό, κατάγονται ἐπίσης ἀπό τή Δυτική Μακεδονία. Σέ σχετικά μικρότερο βαθμό ἀντιπροσωπεύεται καί ἀνάμεσα στούς Σλαυομακεδόνες τῆς Βορειοδυτικῆς Μακεδονίας ὅπου ἐπικρατεῖ περισσότερο ὁ Ἠπειρώτικος τύπος.

Ὅπως δείχνουν τά ἀνθρωπολογικά δεδομένα, ὁ τύπος αὐτός σχηματίστηκε σάν ἀποτέλεσμα διασταύρωσης πάνω σέ βάση ὑποστρώματος τοῦ Μακεδονικοῦ τύπου, τοῦ ὁποίου τήν καταγωγή ἐξηγήσαμε ἤδη.

---

[1]. Ντεμπέτς, Γ.Φ.: Στό ἴδιο μέρος.

6. Ὁ Αἰγαιακός τύπος

Εἶναι ὁ πιό ὑψηλός ἀπ' ὅλες τίς ὁμάδες τῆς Ἑλλάδας πού εἴχαμε στή διάθεσή μας. Παρουσιάζει ἀρκετά σκοῦρο χρωματισμό καί λεῖα ἤ κυματιστά μαλλιά. Ἀνάπτυξη τριχώματος στό στῆθος μέτρια. Ἀνάπτυξη γενειάδας μᾶλλον ἰσχυρή. Σέ σύγκριση μέ τούς ἄλλους τύπους τῆς Ἑλλάδας παρουσιάζει τήν πιό μεγάλη ἀνάπτυξη τριχώματος. Προφανῶς, στόν τύπο αὐτόν ἐπέδρασε τό προσωασιατικό στοιχεῖο, πού ἡ ἐπιρροή του γίνεται φανερή σ' ὅλη τήν παραλιακή Ἀνατολική Ἑλλάδα.

Σέ σχέση μέ τούς τύπους τῆς Πρόσω Ἀσίας καί τῆς Ἑλλάδας ὁ Αἰγαιακός τύπος τοποθετεῖται σ' ἐνδιάμεση θέση, ἰδιαίτερα σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τό χρῶμα καί τή μορφή τῶν τριχῶν, τήν ἀνάπτυξη τῆς γενειάδας καί τοῦ τριχώματος στό στῆθος. Τό σχῆμα τῆς μύτης εἶναι εὐθύ. Ἐπίσης, τόν τύπο αὐτόν τόν διακρίνει ἐλαφρά ὀπισθομετωπία. Τό σχῆμα τῆς μύτης, ἡ κλίση τοῦ μετώπου, καθώς καί ὅλες οἱ διάμετροι τῆς κεφαλῆς φέρνουν τόν Αἰγαιακό τύπο πολύ κοντά στόν πληθυσμό τῆς Πελοποννήσου. Αὐτό ἰσχύει ἰδιαίτερα γιά τά νησιά τοῦ Αἰγαίου.

Τήν ὁμάδα τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας δέν τήν ξεχωρίζουμε σέ ἰδιαίτερο τύπο (γιατί τά ἄτομα πού διαθέταμε γιά τήν ἐξέταση δέν ἔφταναν τά 100, ἀριθμό ἀπαραίτητο γιά τή συναγωγή ὁριστικῶν συμπερασμάτων). Μποροῦμε ὅμως νά ποῦμε ὅτι βρίσκεται πολύ κοντά στόν Αἰγαιακό τύπο.

Σέ σύγκριση μέ τίς ὑπόλοιπες ὁμάδες τῆς Πρόσω Ἀσίας, ἡ ὁμάδα τούτη παρουσιάζει ἀνοιχτότερο χρωματισμό, μικρότερη βραχυκεφαλία, εὐθύτερο σχῆμα μύτης, μικρότερη ἀνάπτυξη τριχώματος. Ἡ ὁμάδα τούτη διακόπτει τή συνέχεια τοῦ τύπου τῆς Πρόσω Ἀσίας, πού θά περίμενε νά συναντήσει κανείς στήν ἐξάπλωσή του πρός τά δυτικά. Τό

πιθανότερο εἶναι πώς ὁ Προσωασιατικός τύπος ἀποτελεῖ τό ὑπόστρωμά της.

Ἡ ὁμάδα τούτη εἶναι ἀρκετά μικτή καί μοιάζει πάρα πολύ μέ τό Θρακικό τύπο, ἰδιαίτερα στό βορειοδυτικό τμῆμα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Πάντως ἡ ὁμάδα τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἄν καί ὀλιγάριθμη, διαφέρει ἀπό τόν Προσωασιατικό τύπο, γι' αὐτό καί τή συμπεριλάβαμε στήν ὁμάδα τύπων τῆς Αἰγαιακῆς λεκάνης.

Τό ὑλικό πού διαθέτουμε μᾶς δίνει τή δυνατότητα νά διατυπώσουμε τήν ἄποψη ὅτι ἡ ἐπίδραση τοῦ Θρακικοῦ τύπου πάνω στόν πληθυσμό τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶναι πολύ πιό μεγάλη ἀπ' ὅσο ἡ ἐπίδραση κατά τήν ἀντίθετη φορά.

Ἑπομένως μπορεῖ νά συμπεράνει κανείς ὅτι ἡ ἐπίδραση τῆς Πρόσω Ἀσίας στήν Ἑλλάδα ἔχει ἀσκηθεῖ περισσότερο διά μέσου τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου παρά διά μέσου τῆς Θράκης.

Μελλοντικές λεπτομερέστερες ἔρευνες στόν τομέα αὐτόν θά δόσουν τή δυνατότητα νά ἀποφανθεῖ κανείς πιό κατηγορηματικά.

Στόν Αἰγαιακό τύπο — μέ τήν πλατιά ἔννοια τῆς λέξης — συμπεριλαμβάνουμε καί τίς δυό ὁμάδες τῶν Ἑλλήνων τῆς Μαριούπολης (δηλαδή τόσο τούς Ἑλληνόφωνους ὅσο καί τούς Ταταρόφωνους), μ' ὅλο πού εἶναι ἀρκετά μικτές.

Καί τούς ἕξη τύπους πού περιγράψαμε ὥς τώρα μποροῦμε νά τούς ἐντάξουμε στήν ὁμάδα τύπων πού ἔχουν προφανῶς κοινή καταγωγή. Ἕνα σοβαρό ἐμπόδιο γιά τήν ἔνταξη αὐτή εἶναι ἡ μεγάλη διαφορά στόν κεφαλικό δείκτη. Ἐπειδή ὅμως εἶναι γνωστή ἡ μεγάλη ποικιλία πού παρουσιάζει αὐτό τό γνώρισμα, μιά καί ἐξαρτᾶται ἀπό τούς πιό διαφορετικούς παράγοντες (σχετικός λόγος γίνεται στό 3ο κεφάλαιο), ἡ ἔνταξη ὅλων αὐτῶν τῶν τύπων στήν ἴδια ὁμά-

δα μπορεῖ νά θεωρηθεῖ δικαιολογημένη.

Σ' αὐτή τήν ὁμάδα τύπων μπορεῖ νά δοθεῖ ἡ γενική ὀνομασία «Ἑλλαδικός τύπος», τοῦ ὁποίου ποικιλίες ἀποτελοῦν οἱ τύποι πού ἔχουμε περιγράψει πιό πάνω.

Μιά πρόσθετη δυσκολία γιά τήν ἔνταξη ὅλων αὐτῶν τῶν τύπων σέ μιάν ὁμάδα παρουσιάζει ὁ ἀρκετά διαφορετικός χρωματισμός τοῦ δυτικομακεδονικοῦ τύπου.

Ὅμως δέν εἶναι δυνατό νά διαστείλουμε τόν τύπο αὐτόν ἀπό τόν Ἑλλαδικό, γιατί μιά σειρά βασικά γνωρίσματα, ὅπως λ.χ. ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος στό στῆθος, ἡ γενειάδα, τό σχῆμα τῆς μύτης, τό πάχος καί τῶν δυό χειλιῶν, ἡ κλίση τοῦ μετώπου, οἱ ἀνθρωπομετρήσεις κεφαλῆς καί προσώπου, δείχνουν τή γενετική τους ὁμοιότητα. Εἶναι προφανές ὅτι σέ τέτοια περίπτωση πρόκειται γιά τύπους μέ κοινή προέλευση.

7. *Ὁ προσωασιατικός τύπος*

Πιό πάνω ἀντιτάξαμε τήν Ἑλλαδική ὁμάδα τύπων στήν Προσωασιατική καί ὑπογραμμίσαμε ὅτι διαφέρουν μεταξύ τους τόσο, ὥστε νά θεωρεῖται σωστή ἡ διαίρεση τῆς Βαλκανοκαυκασιακῆς φυλῆς σέ δυό πτέρυγες.

Οἱ βασικές διαφορές ἀνάμεσά τους εἶναι: Ὁ Προσωασιατικός τύπος ἔχει πιό σκοῦρες ἀποχρώσεις, ἰδιαίτερα στό τρίχωμα καί στό δέρμα. Ἐπίσης ἡ μορφή τοῦ τριχώματός του εἶναι πιό κυματιστή. Τό τελικό τρίχωμα εἶναι πιό ἀνεπτυγμένο (τόσο ἡ γενειάδα ὅσο καί τό τρίχωμα τοῦ στήθους). Τό σχῆμα τῆς μύτης πιό γαμψό, οἱ βάσεις τοῦ διαφράγματος καί τῶν πτερυγίων καθώς καί ἡ αἰχμή τῆς μύτης εἶναι πολύ λοξά πρός τά κάτω.

Στόν Προσωασιατικό τύπο περιλαμβάνονται οἱ Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας καί τοῦ Ἐρζερούμ, οἱ Γεωργιανοί καί

ὥς ἕνα μικρό βαθμό οἱ Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης καί τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Μέσα στόν τύπο αὐτόν διακρίνονται οἱ ἑξῆς ποικιλίες :

α) Στούς πληθυσμούς πού κατοικοῦν γύρω ἀπ' τήν ὀροσειρά τοῦ Καυκάσου τό τρίχωμα εἶναι πάρα πολύ ἀνεπτυγμένο (τόσο τοῦ στήθους ὅσο καί ἡ γενειάδα), τό σχῆμα τῆς μύτης πιό γαμψό, τό πλάτος προσώπου πολύ μεγαλύτερο, ὁ χρωματισμός σχετικά ἀνοιχτότερος, τά χείλη λεπτότερα. Ἡ ποικιλία αὐτή εἶναι λιγότερο βραχυκέφαλη μέσα στήν προσωασιατική κλίμακα. Μπορεῖ νά ὀνομαστεῖ «ἡ κυρίως καυκασιακή ποικιλία». Σ' αὐτήν ἀνήκουν οἱ Γεωργιανοί.

β) Ἡ δεύτερη ποικιλία μπορεῖ νά ὀνομαστεῖ «κυρίως Προσωασιατική». Ἄν καί παρουσιάζει μεγάλες ὁμοιότητες μέ τήν πρώτη, τά χαρακτηριστικά της γνωρίσματα εἶναι ἐκδηλωμένα μέ μικρότερη ἔνταση. Τό μέτωπό της εἶναι πιό εὐθύ, οἱ βάσεις τοῦ διαφράγματος καί τῶν πτερυγίων τῆς μύτης πολύ πιό λοξές πρός τά κάτω. Ἡ ποικιλία τούτη εἶναι πιό βραχυκεφαλική ἀπ τήν προηγούμενη. Σ' αὐτήν ἀνήκουν οἱ Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας καί ὥς ἕνα μικρότερο βαθμό οἱ Γεωργιανοί.

γ) Ἡ τρίτη ποικιλία, ἡ «Ἀνατολική», εἶναι ἐγκατεστημένη νοτιότερα ἀπό τίς δυό προηγούμενες. Τά κυριότερα χαρακτηριστικά της εἶναι : μεγαλύτερο πάχος χειλιῶν, σκουρότερος γενικά χρωματισμός, λιγότερο γαμψό σχῆμα μύτης, μικρότερο ἀνάστημα, μεγαλύτερη ὀπισθομετωπία.

Στήν ποικιλία αὐτήν ἀνήκουν οἱ Τουρκόφωνοι Ἕλληνες τοῦ Ἐρζερούμ καί προφανῶς οἱ νοτιότερες καί σέ μικρή ἀναλογία οἱ δυτικές ὁμάδες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Παρά τίς διαφορές τους οἱ τρεῖς πιό πάνω ποικιλίες παρουσιάζουν πολλά κοινά γνωρίσματα ὥστε θεωρεῖται σωστή ἡ ἔνταξή τους σ' ἕναν κοινό Προσωασιατικό τύπο μέ

τήν πλατιά ἔννοια τῆς λέξης. Ὁ κοινός αὐτός τύπος παρουσιάζει μιάν ἰσχυρή τάση νά κλίνει πρός τή Μεσόγειο Θάλασσα. Σωστό ἐπίσης εἶναι καί τό ὄνομα «Καυκασομεσογειακός τύπος» μέ τό ὁποῖο ἀναφέρεται πολλές φορές στή βιβλιογραφία γιά νά διασταλεῖ ἀπό τόν «Βαλκανομεσογειακό τύπο».

Ἄλλες ἐπιδράσεις

Ἡ βορειοευρωπαϊκή ἐπίδραση ἐκδηλώνεται μέ τά ἀκόλουθα χαρακτηριστικά: Πολύ ἀνοιχτό χρωματισμό (μάτια ἀπό γκρίζα ὥς γαλανά) πού συνδυάζεται μέ λοξό πρός τά ἄνω σχῆμα τῆς μύτης (τό χόνδρινο τμῆμα της εἶναι σιμό καί ἡ αἰχμή της λοξά πρός τά ἄνω). Τό πρόσωπο εἶναι λεπτό. Παρουσιάζει ὑποβραχυκεφαλία. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος κυμαίνεται ἀπό ἀσθενής ὥς μέτρια. Μορφή τριχῶν λεία ἤ καί κυματιστή πολλές φορές. Χείλη λεπτά. Αὐτός ὁ συνδυασμός γνωρισμάτων συμφωνεῖ κατά βάση μέ ὅλες τίς περιγραφές πού ἔχουν γίνει γιά τό βόρειο τύπο. Ὅμως ὁ τύπος αὐτός εἶναι πολύ σπάνιος στήν Ἑλλάδα καί τό ποσοστό του δέν ξεπερνάει οὔτε τό 4—6% ἀκόμα καί στίς πιό ἀνοιχτόχρωμες ὁμάδες τῆς βόρειας Ἑλλάδας, ὅπως εἶναι οἱ Ἕλληνες τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, οἱ Βλάχοι καί οἱ Σλαβομακεδόνες.

Ἡ κεντροευρωπαϊκή ἐπίδραση ἔχει ἀνοιχτό χρωματισμό (χρῶμα δέρματος ἀνοιχτότερο ἀπό τῶν Ἑλλήνων, ἀνάμικτες ἀποχρώσεις ἴριδας, χρῶμα τριχῶν καστανό ἤ ἀκόμα πιό ἀνοιχτό). Μέτωπο εὐθύ. Παρουσιάζει βραχυκεφαλία καί πολλές φορές ὑποβραχυκεφαλία, πολύ μέτριο πλάτος τῶν ζυγωματικῶν, (λεπτοπροσωπικό δείκτη) καί μέτρια ἀνάπτυξη τριχώματος. Τό σχῆμα τῆς μύτης ποικίλλει ἀρκετά. Ὁ χρωματισμός εἶναι ἀρκετά ἀνοιχτός ἤ μέτριος. Οἱ

ὑποστηρικτές τῆς θεωρίας ὅτι στήν Εὐρώπη ὑπάρχουν τρεῖς φυλές, τόν ὀνομάζουν συχνά Ἀλπικό τύπο[1].

Γιά τόν τύπο αὐτόν ὁ Γ. Φ. Ντεμπέτς ἔκανε τήν ὑπόθεση ὅτι δημιουργήθηκε ὄχι μόνο σάν ἀποτέλεσμα διασταύρωσης ἀλλά καί ὅτι εἶναι τμῆμα τοῦ κορμοῦ τῆς Εὐρωπαϊκῆς φυλῆς πού δέν ἔφτασε τό βαθμό ἀποχρωματισμοῦ τόν ὁποῖο παρατηροῦμε στίς βόρειες περιοχές τῆς Εὐρώπης[2].

Ὁ τύπος τοῦτος συναντιέται στήν Ἑλλάδα συχνότερα ἀπό τό βόρειο, ὅμως δέν ξεπερνάει τό 20—30% τοῦ συνόλου ὁρισμένων ὁμάδων. Συχνά συγχέεται μέ ἄλλους ἐνδιάμεσους τύπους πού ζοῦν στό τρίγωνο Βόρεια Θεσσαλία — Δυτική Μακεδονία — Ἀνατολική Ἤπειρος, καί πού ἔχουν προκύψει ἀπό τή μακραίωνη διασταύρωση τοῦ νότιου καί τοῦ βόρειου κλάδου τῆς μεγάλης Εὐρωπαϊκῆς φυλῆς.

Πολλές φορές δίνουν στόν τύπο αὐτό τήν ὀνομασία «Νορικός» γιά νά τόν διαστείλουν ἀπό τόν «Νορδικό» (πού σημαίνει Βόρειος)[3]. Ἡ ὀνομασία αὐτή φαίνεται πιό πετυχημένη, σ᾽ ὅ,τι ἀφορᾶ τή Νότια Εὐρώπη, γιατί δείχνει τήν κατεύθυνση ἀπό βορρᾶ — ὡς πρός τήν Ἑλλάδα τουλάχιστο — χωρίς νά ὑποδηλώνει καί ἄμεση καταγωγή ἀπό τίς βόρειες περιοχές τῆς Εὐρώπης.

---

1. Ripley, W.: Ἴδια ἐργασία, σ. 44.
2. Debets, G. F.: «Opit grafitcheskavo izobrazenia ghenealoghitcheskoi klasifikatsii tchelovetcheskih ras» (Ντέμπετς, Γ. Φ.: «Ἡ πεῖρα ἀπό τή γραφική παράσταση τῆς γενεαλογικῆς ταξινόμησης τῶν ἀνθρωπίνων φυλῶν»). Sov. Etn. 4, 1958, str. 184.
3. Ντεμπέτς. Γ. Φ. Στὸ ἴδιο μέρος.

ΣΤ'. ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΛΑΒΟΦΩΝΟΥΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΝΟΦΩΝΟΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Ι. ΟΙ ΣΛΑΒΟΦΩΝΟΙ (ΣΛΑΒΟΜΑΚΕΔΟΝΕΣ)

Ἡ ἐθνογένεση τῶν Σλάβων εἶναι πρόβλημα περίπλοκο καί πολύπλευρο.

Οἱ περισσότεροι ἐρευνητές θεωροῦν ὅτι κοιτίδα τῶν Σλάβων εἶναι ὁ χῶρος πού καλύπτει τήν Ἀνατολική καί Νότια Πολωνία καί τή Δυτική Σοβιετική ἕνωση.

Ὁ Σλαβόφωνος πληθυσμός τῆς Ἑλλάδας, γνωστός περισσότερο μέ τό ὄνομα «Σλαβομακεδόνες», εἶναι δίγλωσσος, καί ἡ σλάβικη διάλεκτος πού μιλάει ἔχει ὑποστεῖ ἰσχυρή τήν ἐπίδραση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας.

Οἱ Σλαβόφωνοι τῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας κατοικοῦν σέ χωριά πού πάντοτε γειτονεύουν μέ Ἑλληνόφωνα καί Ρωμανόφωνα.

Ἀπό καθαρά ἀνθρωπολογική ἄποψη, ὅπως ἔχουμε ἤδη τονίσει, τά βασικά ἀνθρωπομετρικά καί σωματοσκοπικά γνωρίσματά τους τοποθετοῦν τούς Σλαβομακεδόνες σέ μιάν

ἐνδιάμεση θέση ἀνάμεσα στούς Ἕλληνες τῆς Ἠπείρου καί τῆς Μακεδονίας.

Ὁ κεφαλικός δείκτης τῶν Ἠπειρωτῶν π.χ. εἶναι 88, τῶν Ἑλλήνων ὅλης τῆς Μακεδονίας 83 καί τῶν Σλαβομακεδόνων 85. Αὐτό δείχνει πώς ἡ προσθιοπίσθια διάμετρος (μῆκος) τῆς κεφαλῆς αὐξάνει ὅσο προχωροῦμε ἀπό τά δυτικά τῆς χώρας πρός τά ἀνατολικά, ἐνῶ, ἀντίστροφα, τό πλάτος τῆς κεφαλῆς μειώνεται.

Τό πλάτος τῶν ζυγωματικῶν εἶναι: Ἠπειρῶτες 143,3. Σλαβομακεδόνες 141,6. Λοιποί Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας 140,8.

Τό μορφολογικό ὕψος τοῦ προσώπου εἶναι: Ἠπειρῶτες 126,2. Σλαβομακεδόνες 125,6. Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας 124,2.

Τήν ἴδια γεωγραφική νομοτέλεια παρουσιάζουν καί μιά σειρά ἄλλα γνωρίσματα, πού τοποθετοῦν τούς Σλαβομακεδόνες ἀνάμεσα στούς Ἠπειρῶτες καί τόν ἑλληνικό πληθυσμό τῆς Μακεδονίας.

Ἔτσι, τό ὕψος καί τό πλάτος τῆς μύτης, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τελικοῦ τριχώματος καί ἄλλα γνωρίσματα δείχνουν ὅτι οἱ Σλαβομακεδόνες δέν ξεχωρίζουν καθόλου, ἀνθρωπολογικῶς, ἀπό τούς ἄλλους Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας.

Μερικά ἄλλα γνωρίσματα, πάλι, τούς φέρνουν κοντύτερα στόν Ἠπειρώτικο τύπο. Τέτοια γνωρίσματα, ἐκτός ἀπό τίς ὁριζόντιες διαμέτρους τῆς κεφαλῆς πού τίς ἀναφέραμε πιό πάνω, εἶναι τό ποσοστό γαμψοῦ σχήματος τῆς μύτης, ἡ μορφή τῶν μαλλιῶν καί γενικότερα ὁ χρωματισμός.

Ἔτσι, τό ποσοστό μικτῶν ἀποχρώσεων τῆς ἴριδας παρουσιάζει τήν ἑξῆς εἰκόνα:

Ἠπειρῶτες 33%. Σλαβομακεδόνες 34%. Λοιποί Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας 40%. (Συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ τριγώνου Βοΐου - Γρεβενῶν ὅπου ἐπικρατοῦν τά ἀνοιχτά χρώμα-

τα). Τό ποσοστό γαμψοῦ σχήματος τῆς μύτης εἶναι: Ἠπειρῶτες 58%, Σλαβομακεδόνες 56%. Λοιποί Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας 46%.

Ἡ μορφολογική ὁμοιότητα Ἠπειρωτῶν καί Σλαβομακεδόνων, πού προϋποθέτει καί γενετική συγγένεια, γίνεται πιό φανερή ὅσο πλησιάζουμε πιό κοντά στό ἠπειρώτικο ἔδαφος. Ἀντίθετα ὅσο ἀπομακρυνόμαστε ἀπό τά σύνορα τῆς Ἠπείρου προχωρώντας πρός ἀνατολάς τόσο ἡ μορφολογική ὁμοιότητα τῶν Σλαβομακεδόνων μέ τούς Ἠπειρῶτες λιγοστεύει καί αὐξάνει ἡ μορφολογική ὁμοιότητά τους μέ τούς λοιπούς Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας. Προχωρώντας ἀκόμα πιό ἀνατολικά βρίσκουμε ὅτι ὁ ἀνθρωπολογικός τύπος τῶν Σλαβομακεδόνων τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας συγγενεύει προπάντων μέ τό Θρακικό τύπο, ὁ ὁποῖος ἐπίσης συναντιέται στήν Κεντρική Μακεδονία.

Σέ προηγούμενα κεφάλαια τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἔχουμε ξεχωρίσει τόν Μακεδονικό τύπο ἀπό τούς ἄλλους τύπους τῆς Ἑλλάδας, ἄν καί ὑπογραμμίσαμε τήν μικτή καταγωγή του ἀπό ἰλλυρικά, πελασγικά καί θρακικά στοιχεῖα. Τά στοιχεῖα αὐτά πού συνθέτουν τόν μακεδονικό τύπο φαίνονται ἀκόμα πιό εὐδιάκριτα ὅταν ἀπομακρυνόμαστε ἀπό τό κέντρο τῆς Μακεδονίας προχωρώντας εἴτε πρός τήν Ἤπειρο, εἴτε πρός τή Θράκη, εἴτε πρός τή Θεσσαλία στά νότια.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τό χρῶμα τῶν ματιῶν οἱ Σλαβομακεδόνες κατατάσσονται στήν ἴδια βαθμίδα μέ τούς Θεσσαλούς. (Καί στίς δυό ὁμάδες ὁ μέσος ὅρος εἶναι 1,54). Ὅσο γιά τό χρῶμα τῶν μαλλιῶν τους εἶναι ἀκόμα πιό σκοτεινό κι ἀπό τῶν Θεσσαλῶν. Ὁ μέσος ὅρος αὐτοῦ τοῦ γνωρίσματος εἶναι:

Θεσσαλοί 3,66. Σλαβομακεδόνες 3,73.

Ἐκτός ἀπό τούς ἀνθρωπολογικούς τύπους πού ὑπάγονται στή Μεσογειακή φυλή (μέ τήν πλατιά ἔννοια τῆς λέξης), ἐκτός δηλ. ἀπό τόν κεντροελλαδικό, τόν ἠπειρώτικο

καί τόν θρακικό, ἀνάμεσα στό Σλαβομακεδονικό πληθυσμό παρατηροῦνται καί συνδυασμοί ἀνθρωπολογικῶν γνωρισμάτων πού εἶναι χαρακτηριστικοί τῶν βόρειων τύπων.

Ὡστόσο ὅταν συγκρίναμε τά στοιχεῖα τῶν Σλαβομακεδόνων μέ τά στοιχεῖα πού εἴχαμε πάρει ἀπό δυό ἑκατονταμελεῖς ὁμάδες Ρώσων (μιά ἀνδρῶν καί μιά γυναικῶν) στήν Τασκένδη παρατηρήσαμε οὐσιαστικές διαφορές ἀνάμεσά τους, ἰδιαίτερα στό χρωματισμό.

Οἱ Ρῶσοι ἀποδείχτηκαν πολύ πιό ἀνοιχτόχρωμοι. Ὅπως σημειώσαμε ἤδη, ἡ πιό ἀνοιχτόχρωμη ἀπ' ὅλες τίς ἀνδρικές ὁμάδες τῆς Ἑλλάδας εἶναι ἡ ὁμάδα τῶν Ἑλλήνων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Κατόπιν ἀκολουθεῖ ἡ ὁμάδα τῶν Βλάχων καί τρίτη ἔρχεται ἡ ὁμάδα τῶν Σλαβομακεδόνων. Οἱ γυναικεῖες ὁμάδες καί τῶν τριῶν στοιχείων (ἑλληνικοῦ, σλαβομακεδόνικου καί βλάχικου) τοποθετοῦνται στήν ἴδια βαθμίδα ἀπό ἄποψη χρωματισμοῦ.

Μιά ἀπό τίς πιό σοβαρές προσπάθειες ἦταν ἡ ἀνθρωπολογική μελέτη τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας πού ἔκαναν τό 1922 - 23 ἡ Χάσλακ καί ὁ Μόραντ[1]. Ἐξέτασαν μόνο ἄνδρες (χριστιανούς καί μουσουλμάνους) Ἕλληνες, Σλαβομακεδόνες (Βούλγαρους, κατά τήν ἔκφραση τῶν συγγραφέων), Τούρκους καί Βλάχους. Ἡ μελέτη ἔγινε στά ἴδια χωριά ἀπό ὅπου κατάγονται τά περισσότερα σχεδόν ἄτομα, πού μελετήσαμε κι ἐμεῖς. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν 100 «χριστιανοί - Βούλγαροι» πού μελετήθηκαν ἀπό τή Χάσλακ καί τόν Μόραντ στήν Ἀθήνα, ὅταν ὑπηρετοῦσαν τή θητεία τους. Ἐπίσης, στή δική μας μελέτη, τό 1958, δέ βρήκαμε μουσουλμα-

[1]. Hasluck, M. M., Morant, G. M.: «Measurements of Macedonian Men» (Χάσλακ, Μ. Μ., Μόραντ, Γ. Μ.: «Μετρήσεις τῶν Μακεδόνων») Biometrika, Dec. 1929, London, Vol. XXI, Parts I-IV, pp. 322-336.

νικό πληθυσμό, γιατί ἕνα μέρος ἀπό τούς μουσουλμάνους ἀνταλλάχτηκε μέ χριστιανούς κι ἕνα ἄλλο μέρος τῶν Ἑλλήνων μουσουλμάνων ξαναγύρισε στήν παλιά χριστιανική θρησκεία.

Οἱ ἀνθρωπομετρήσεις καί παρατηρήσεις τῆς παρούσας ἐργασίας ἐπιβεβαιώνουν βασικά τίς μετρήσεις πού ἔκαναν οἱ δυό Ἄγγλοι ἐπιστήμονες.

Ἡ ἀντιπαραβολή τῶν μετρήσεων δίνει τό δικαίωμα νά συμπεράνουμε (ὅπως στό παράδειγμα μέ τήν ὁμάδα τῶν Τούρκων, πού οἱ συγγραφεῖς τούς παρουσιάζουν σάν μετανάστες ἀπό τήν Μικρά Ἀσία μετά τό 1400 μ.Χ.) ὅτι πρόκειται προφανῶς γιά τοπικό πληθυσμό τῆς Ἀνατολικῆς Ἠπείρου πού συνορεύει μέ τή Δυτική Μακεδονία. Αὐτό δείχνει ἡ ἐξαιρετική ὁμοιότητα τῶν μετρήσεων μέ τήν ὁμάδα τῆς Ἠπείρου.

Εἶναι ἀδύνατο νά βγάλει κανείς ἄλλο συμπέρασμα, γιά τό λόγο ὅτι δέν εἶναι ποτέ δυνατό ὅλος ὁ πληθυσμός τῆς Ἠπείρου νά εἶναι τούρκικος καί δεύτερο γιατί εἶναι ἀδύνατο νά μή θυμοῦνται σήμερα ἄν οἱ πρόγονοί τους ἦταν Τοῦρκοι, τή στιγμή πού δέν ἔχουν περάσει οὔτε σαράντα χρόνια ἀπό τότε πού ἔγιναν οἱ μετρήσεις. Ἄρα πρόκειται γιά τουρκεμένο τοπικό πληθυσμό, πού δέν ἀποκλείεται ἄλλωστε καί νά μετανάστευσε στήν Τουρκία μέ τήν ἀνταλλαγή.

Σημαντική διαφορά, ἀνάμεσα στά στοιχεῖα τῆς παρούσας ἐργασίας καί στά στοιχεῖα τῶν Ἄγγλων ἐπιστημόνων, παρουσιάζουν μόνο δυό ἀνθρωπομετρικά γνωρίσματα: τό ἀνάστημα καί τό πλάτος τοῦ προσώπου. Ἡ διαφορά αὐτή ὅμως ἐξηγεῖται μᾶλλον μέ τό ὅτι χρησιμοποιήθηκε διαφορετικός τρόπος μέτρησης. Π.χ. οἱ Ἄγγλοι ἔκαναν τίς μετρήσεις τοῦ ἀναστήματος μέ τά παπούτσια, ἐνῶ ἐμεῖς δίχως παπούτσια. Μιά ἄλλη αἰτία εἶναι ὅτι τό ἀνάστημα καί σ᾽ ὁρισμένο βαθμό τό πλάτος προσώπου ἀνήκουν στά πλαστικά γνωρίσματα (γιά τά ὁποῖα γίνεται λόγος στό ἑπόμενο κεφάλαιο), πράγμα, πού ἴσως νά ἔχει παίξει κι αὐτό τό ρόλο του.

Στά σωματοσκοπικά γνωρίσματα παρουσιάζονται ἀκόμα μεγαλύτερες διαφορές, γιατί, ὅπως καί οἱ ἴδιοι οἱ συγγραφεῖς παραδέχονται, καθόριζαν τό χρωματισμό «μέ τό μάτι» χωρίς νά χρησιμοποιοῦν κλίμακες καί μοντέλα.

Οἱ ἐλλείψεις αὐτές μείωσαν κατά ἕνα βαθμό, ἀλλά δέν ἐκμηδένισαν τήν ἀξία τῆς ἔρευνας τῶν Ἄγγλων ἐπιστημόνων, ἰδιαίτερα σ᾽ ὅ,τι ἀφορᾶ τά ἀνθρωπομετρικά γνωρίσματα.

Πιό ἐπιτυχής προσπάθεια, τόσο ἀπό τήν ἄποψη τῆς μεθοδολογίας ὅσο κι ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ἀριθμοῦ ἀτόμων πού ἐξετάστηκαν, εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ Βούλγαρου ἀκαδημαϊκοῦ Μεθόδιου Ποπώφ, ὁ ὁποῖος ἐξέτασε 415 ἄνδρες καί 123 γυναῖκες τῆς «Βαρβαρικῆς Μακεδονίας» ὅπως τήν ὀνομάζει.

Ὅταν συγκρίνουμε τά δεδομένα τοῦ Ποπώφ μέ τά δεδομένα τῆς δικῆς μας ἔρευνας δέ βρίσκουμε μεγάλες διαφορές. Τό βασικό, ἄλλωστε, εἶναι ὅτι καταλήγει καί ἐκεῖνος στό ἴδιο μ᾽ ἐμᾶς συμπέρασμα.

«...στό μορφολογικό τύπο τῶν Μακεδόνων ὑπάρχει ἔντονη αὔξηση τῶν μεσογειακῶν καί διναρικῶν χαρακτηριστικῶν, πράγμα πού τούς πλησιάζει κυρίως στόν πληθυσμό τῆς Νότιας Βουλγαρίας (Μεσογειακός τύπος) καί τῶν δυτικῶν περιοχῶν τῆς χώρας (Διναρικός τύπος)»[1].

Οἱ Σέρβοι πού ζοῦν πιό βόρεια ἀπό τούς Σλαβομακεδόνες ἔχουν, σύμφωνα μέ τόν Κούν[2], κεφαλικό δείκτη 85, πράγμα πού τούς προσεγγίζει στήν ὁμάδα πού ἐξετάζουμε. Ἐπίσης καί σέ πολλές ἄλλες διαστάσεις οἱ διαφορές μεταξύ Σέρ-

---

[1]. Popov, M. : «Antropologhia na Bulgarskia narod» (Ποπώφ, Μ. : «Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ») Sofia, 1959, str. 280.

[2]. Coon, C. S. : «The Races of Europe» (Κούν, Κ. Σ. : «Οἱ φυλές τῆς Εὐρώπης») 1939, p. 590.

βων καί Σλαβομακεδόνων δέν εἶναι σοβαρές. Ὁ Κούν κατατάσσει τούς Σέρβους στό Διναρικό τύπο καί τό χρωματισμό τους δέν τόν συνδέει μέ τούς Σλάβους.

Τά παραπάνω δεδομένα χαρακτηρίζουν τόν μέσο συνολικό τύπο τῶν Σλαβόφωνων τῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας. Ὁ τύπος αὐτός ξεχωρίζει ἔντονα ἀπό ἄλλους ἀνθρωπολογικούς τύπους πού διέκριναν στούς ἄλλους σλαβικούς λαούς οἱ Σοβιετικοί ἐπιστήμονες Γ. Φ. Ντεμπέτς, Τ. Α. Τροφίμοβα, Ν. Ν. Τσεμποκσάρωφ, ὅπως ἔχουμε ἀναφερθεῖ ἤδη.

Ἔτσι, τό ὑλικό πού συγκεντρώσαμε ἐπιβεβαιώνει τά συμπεράσματα τῶν Σοβιετικῶν ἀνθρωπολόγων πού ἀναφέραμε στή σελίδα 17.

Ἡ γεωγραφική διαφοροποίηση τῶν ἀνθρωπολογικῶν γνωρισμάτων στούς σύγχρονους νότιους Σλάβους βρίσκεται σέ πλήρη σχεδόν ἀντιστοιχία μέ τό παλαιοανθρωπολογικό ὑλικό. Τό γεγονός αὐτό θέτει τό ἐρώτημα: Ποιά ἦταν ἡ αἰτία πού διαδόθηκαν τόσο πλατιά οἱ σλαβικές γλῶσσες κατά τό Μεσαίωνα καί μάλιστα σέ τόσο ἐκτεταμένο γεωγραφικό χῶρο πού ἦταν ἤδη κατειλημμένος ἀπό ἄλλους λαούς;

Εἶναι γνωστό ὅτι τά σλαβικά φῦλα πέρασαν τό Δούναβη πρός τά Βαλκάνια κατά τόν 6ο καί 7ο μ.Χ. αἰώνα. Αὐτές ὅμως οἱ μετακινήσεις, ὅπως δείχνει τό ἀνθρωπολογικό ὑλικό, δέν ἦταν τόσο μεγάλες ὥστε ν' ἀλλάξουν τόν φυσικό τύπο τῶν λαῶν πού ζοῦσαν σ' αὐτές τίς χῶρες. Γι' αὐτό στή σωστή σκέψη πού διατυπώνει ὁ Α.Β. Ἀρτσιχόφσκυ ὅτι «...Σλαβική ἐθνογένεση σημαίνει πλησίασμα φυλῶν πού ἀρχικά εἶχαν διαφορετικό πολιτισμό»[1] μπορεῖ νά προστεθεῖ: «καί ἀνῆκαν σέ διαφορετικούς φυσικούς τύπους».

---

[1]. Artsihovskii, A. V.: «Kulturnoe edinstvo slavian v srediene veka» (Ἀρτσιχόβσκη, Α. Β.: «Ὁ σλάβικος πολιτισμός τόν μεσαίωνα») Sovietskaia Etnografia, **1**, 1946, str. 84.

Ὁ ἀκαδημαϊκός Ν. Σ. Ντερζάβιν[1] διατύπωσε τή θεωρία ὅτι οἱ νότιοι Σλάβοι κατάγονται βασικά ἀπό αὐτόχθονες ἰλλυροθρακικές φυλές.

Ὁ Α. Δ. Οὐνταλτσώφ ὅμως παρατηρεῖ ὅτι ἡ διασταύρωση τῶν αὐτοχθόνων φυλῶν μέ τούς Σλαύους πού μετανάστευσαν ἐκεῖ ἔπαιξε τό ρόλο της[2].

Κανείς δέν ἀμφισβητεῖ τό γεγονός ὅτι ἔγιναν μετακινήσεις Σλάβων στήν Βαλκανική. Φυσικά εἶναι δύσκολο νά προσδιοριστεῖ ὁ ἀριθμός τῶν μεταναστῶν. Προφανῶς οἱ μετανάστες ἐκεῖνοι ἀνῆκαν στόν ἴδιο κύκλο ἀνθρωπολογικῶν τύπων πού ἀνήκει κι ὁ σύγχρονος πληθυσμός, δηλαδή στούς «νότιους» τύπους.

Τό ἀνθρωπολογικό ὑλικό πού παραθέσαμε δέν ἀποκλείει ἐπίσης τήν ἰδέα ὅτι στά Βαλκάνια μετανάστευσαν τύποι ἀνοιχτοῦ χρωματισμοῦ, ἄν καί ὁ ρόλος τους εἶναι δευτερεύων σέ σύγκριση μέ τούς ντόπιους τύπους. Μεγαλύτερη εἶναι ἡ δυσκολία πού ἀναφαίνεται ὅταν προσπαθήσει κανείς νά προσδιορίσει τό χρόνο ἔλευσης αὐτοῦ τοῦ στοιχείου, γιατί αὐτό τό πρόβλημα δέν ἔχει λυθεῖ τελειωτικά ἀπό τήν παλαιοανθρωπολογία. Ἐπίσης δέν ἔχει μελετηθεῖ καλά ἡ ἐθνογραφική πλευρά τοῦ ζητήματος.

Οἱ Σλαβομακεδόνες εἶναι στή συντριπτική πλειονότητά τους γεωργοί, σ' ἀντίθεση μέ τούς γείτονές τους Βλάχους καί Ἕλληνες πού ἀσχολοῦνται κυρίως μέ τήν κτηνοτροφία. «Ἡ γεωργία ἦταν ἡ βάση τοῦ πολιτισμοῦ τῶν σλαβικῶν φυλῶν στίς ἀρχές καί τά μέσα τῆς 1ης μ.Χ. χιλιετηρίδας.

---

[1]. Derjavin, N.S.: «Albanovedenie i problema proiskhojdenia youjnih slavian» (Περί Ἀλβανίας καί τό Πρόβλημα τῆς Καταγωγῆς τῶν Νοτίων Σλαύων.) Sovietskaia Etzografia, 3, 1940.

[2]. Oudaltsov, A.D.: «Osnovie vaprosi etnogheneza slavian», (Οὐνταλτσώφ, Α. Ντ.: «Βάσεις τοῦ ἐθνογενετικοῦ προβλήματος τῶν Σλάβων»). Sovietskaia Etnografia, 6-7, 1947.

Εἶναι φανερό πώς οἱ πολεμικές ἐπιχειρήσεις ἔπαιζαν πολύ μικρότερο ρόλο στή ζωή τους ἀπ' ὅσο ἔπαιζαν στή ζωή τῶν ποιμενικῶν φυλῶν»[1].

Ἴσως αὐτοῦ πρέπει νά ἀναζητήσει κανείς τά κοινωνικά αἴτια πού συνέτειναν στή διάδοση καί σταθεροποίηση τῆς σλάβικῆς γλώσσας στή Νοτιοανατολική Εὐρώπη.

Καί πραγματικά. Ἡ σλάβικη γλώσσα ἐπέδρασε στή γλώσσα τῶν γεωργῶν τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, Ἕλληνες καί Ρωμανόφωνους (χωριά Κάρπη, Κούπα, Σκρᾶ), ἐνῶ δέν εἶχε καμιά ἐπίδραση στή γλώσσα τῶν Ρωμανόφωνων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας οὔτε στή γλώσσα τῶν Ἑλλήνων τῆς ὑπόλοιπης Μακεδονίας (Σαρακατσαναίων κ.ἄ.) πού ζοῦν ποιμενικό καί νομαδικό βίο.

Ὑπάρχουν πολλά κοινά γνωρίσματα στόν ὑλικό πολιτισμό τῶν διαφόρων ὁμάδων πού ἀπαρτίζουν τόν πληθυσμό τῆς Μακεδονίας. Μερικοί ἐθνικοί χοροί λ.χ. τῶν Ἑλλήνων καί τῶν Σλαβομακεδόνων μοιάζουν μέ τούς θρακικούς. Ἔτσι ὁ λαϊκός χορός «Ἕλενο μόμε» ἐλάχιστα διαφέρει ἀπό τόν «Ἐβρίτικο» τῆς Δυτικῆς Θράκης. Φαίνεται ὅτι καί οἱ δυό χοροί κατάγονται ἀπό ἀρχαίους θρακικούς, μέ μόνη τή διαφορά ὅτι τόν Ἐβρίτικο τόν χορεύουν στή σύγχρονη Θράκη μέ ἑλληνικά τραγούδια, ἐνῶ τόν «Ἕλενο μόμε» στή Δυτική Μακεδονία τόν χορεύουν μέ σλάβικα τραγούδια. Τέτοια παραδείγματα μπορεῖ ν' ἀναφέρει κανείς πολλά. Τά ἀνθρωπολογικά δεδομένα γιά τή λύση τοῦ προβλήματος «Ἐθνογένεση τῶν Νότιων Σλάβων» πρέπει νά συμπληρωθοῦν μέ δεδομένα ἀπό ἀρχαιολογικές, ἐθνογραφικές καί γλωσσολογικές ἔρευνες σ' ὅλη τή Μακεδονία.

1. «Ἱστορία τῆς Τσεχοσλοβακίας», Μ. 1956, σελ. 95.

II. ΟΙ ΡΩΜΑΝΟΦΩΝΟΙ (ΒΛΑΧΟΙ)

Οἱ «Ρωμανόφωνοι» τῆς Μακεδονίας εἶναι πιό κοινά γνωστοί μέ τό ὄνομα «Βλάχοι». Ἔτσι τούς ἀποκαλοῦσαν οἱ Βυζαντινοί συγγραφεῖς, ὅπως ἡ Ἄννα Κομνηνή, ὁ Κεδρηνός, ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ὁ Κεκαυμένος κ.ἄ., οἱ ὁποῖοι μέ τήν ὀνομασία «Βλάχος» ἐννοοῦσαν κυρίως τόν τσοπάνο-βοσκό. Ἀργότερα ἡ ὀνομασία «Βλάχος» ἐπεκτείνεται σ' ὅλους τούς κατοίκους τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν μέ κάπως ὑποτιμητική ἀπόχρωση.

Οἱ Βλάχοι εἶναι ἐγκατεστημένοι κυρίως στήν ὀροσειρά τῆς Πίνδου, στό τρίγωνο πού σχηματίζεται ἀπό τή Δυτική Μακεδονία, τή Βόρεια Θεσσαλία καί τήν Ἀνατολική Ἤπειρο.

Στή Δυτική Μακεδονία οἱ Βλάχοι εἶναι ἐγκατεστημένοι προπάντων στό νομό Κοζάνης, στά χωριά Σαμαρίνα, Περιβόλι, Ἀβδέλλα κι ἀλλοῦ.

Στήν Ἤπειρο κατοικοῦν στό ἀνατολικό τμῆμα τοῦ Νομοῦ Ἰωαννίνων, στά χωριά τῶν Δυτικῶν καί Ἀνατολικῶν Ζαγοριῶν (Ἠλιοχώρι, Βρυσοχώρι, Γρεβενίτι, Πάδες, Φλαμπουράρι, Παλιοσέλι, Ἄρματα, Δίστρατο, Λάϊστα, Βοβούσα

κ.ἄ.), στήν Ἀετομηλίτσα (Ντέντσικο), στή Γράμμουστα κ.ἄ.

Στή Θεσσαλία οἱ Βλάχοι εἶναι ἐγκατεστημένοι σέ εἴκοσι περίπου χωριά τῆς κοιλάδας τῶν Τρικάλων (Λειβάδι, Ἁλμυρός, Κουτσόχερο, Τάβλιανα, Παλιοσαμαρίνα, Δαμάσι, Γαρδίκι, Καρατζιόλι, Τύρναβο κ.ἄ.).

Ὁ ἀκριβής ἀριθμός τους δέν εἶναι γνωστός. Μερικοί Βλάχοι τῆς Θεσσαλίας ἀναφέρουν ὅτι μονάχα στήν περιοχή αὐτή ὁ βλάχικος πληθυσμός πρέπει νά ξεπερνάει τίς 70.000. Μά ἀκριβῆ στατιστικά στοιχεῖα δέν ὑπάρχουν ὥς τώρα.

Οἱ Βλάχοι τῆς Θεσσαλίας προέρχονται ἀπό τή Δυτική Μακεδονία. Τά χωριά τους ἀποτελοῦν μιάν ἑνιαία ἅλυσίδα κατοικημένων σημείων στίς πλαγιές τῆς Πίνδου.

Βλάχοι ζοῦν καί σέ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδας, ὅπως λ.χ. στήν Κεντρική καί Ἀνατολική Μακεδονία, σέ μερικά σημεῖα τῆς Θράκης, τῆς Θεσσαλίας καί τῆς Ἠπείρου.

Οἱ Βλάχοι τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας ζοῦν στούς νομούς Πέλλης (χωριά τοῦ ὄρους Πάϊκο - Μεγάλα καί Μικρά Λειβάδια) καί Κιλκίς (στά χωριά Κάρπη, Κούπα, Σκρᾶ, Περίκλεια, Ἀρχάγγελος καί στίς πλαγιές τοῦ Πάϊκου, στό Λαγκαδᾶ κ.λ.π.).

Οἱ Βλάχοι τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας εἶναι κυρίως ἐγκατεστημένοι στό νομό Σερρῶν στά χωριά Ἄνω καί Κάτω Πρώγια, Τζουμαγιά, Νέο Πετρίτσι (Βέτερνα) κ.ἄ.

Ἡ ἱστορία τους πολύ λίγο ἔχει μελετηθεῖ. Ἀπό παραδόσεις μαθαίνουμε ὅτι οἱ Βλάχοι τοῦ νομοῦ Πέλλης μετοίκησαν στήν Κεντρική Μακεδονία ἀπό τά χωριά Γράμμουστα, Λιανοτόπια καί Φούσια τῆς Ἀνατολικῆς Ἠπείρου τόν καιρό τοῦ Ἀλῆ πασᾶ (τέλη 18ου - ἀρχές 19ου αἰ.).

Ἄλλη ὁμάδα Βλάχων μετοίκησε ἀπό τό χωριό Ἀβδέλλα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας στά χωριά τοῦ νομοῦ Σερρῶν, κατά τά τέλη τοῦ 18ου αἰ.

Οἱ Βλάχοι τοῦ Κιλκίς πού ζοῦν στίς πλαγιές τοῦ Πάϊ-

κου κοντά στούς Βλάχους τοῦ νομοῦ Πέλλης, δέν ἔχουν ἔρθει ἀπό πουθενά. Εἶναι ντόπιοι. Κι αὐτό ἐπιβεβαιώνεται ἀπό μιά σειρά διαφορές στή διάλεκτο, στά ἤθη καί στά ἔθιμά τους.

Οἱ Βλάχοι τῆς Ἑλλάδας εἶναι στήν πλειονότητά τους μισονομάδες, ἀντίθετα μέ τούς Σαρακατσάνους πού κάνουν ὁλότελα νομαδική ἐργασία[1].

(Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ Σαρακατσάνοι εἶναι νομάδες πού ζοῦν στό νότιο κυρίως τμῆμα τῆς Βαλκανικῆς. Τό ἐπάγγελμά τους βασικά εἶναι ἡ κτηνοτροφία, καί ἡ ζωή τους μοιάζει κάπως μέ τή ζωή τῶν Βλάχων. Ὡστόσο εἶναι ὁλότελα διαφορετικοί ἀνθρωπολογικῶς. Ἡ μελέτη τοῦ σαρακατσάνικου στοιχείου πού κάναμε τό 1963 στόν Αἶμο θά δημοσιευτεῖ σέ ἰδιαίτερη ἐργασία).

Οἱ Βλάχοι ἀσχολοῦνται κυρίως μέ τήν ἐκτροφή προβάτων καί ζοῦν κατά προτίμηση στίς ὀρεινές περιοχές. Τό φθινόπωρο ὅμως μετακομίζουν μέ τά κοπάδια τους καί μ' ὅλο τό νοικοκυριό τους γιά νά ξεχειμάσουν σέ πιό ζεστά μέρη.

Κατεβαίνουν στά χειμαδιά τόν Ὀκτώβρη, ὄχι πιό ἀργά ἀπό «τ' Ἄη - Δημήτρη», καί ξαναγυρίζουν στά βουνά τό Μάη, ὅταν λυώνουν τά χιόνια καί παίρνει νά π ρ α σ ι ν ί ζ ε ι ἡ γ ῆ ς.

Μά κι ὅταν κατεβαίνουν στά χειμαδιά, τά ὀρεινά μέρη ποτέ δέν ἐρημώνουν τελείως. Ἀπό τίς 350 οἰκογένειες λ.χ. πού ζοῦν στήν Ἀετομηλίτσα τοῦ Γράμμου, οἱ 300 μετακομίζουν στό Καλαμάκι τῆς Ἁγυιᾶς, στή Ροδιά (Μουσουλάρι), στή Λάρισα, στόν Ὄλυμπο, στήν Ἐλασσόνα καί σ' ἄλλα σημεῖα τῆς Θεσσαλίας, στά Γιαννιτσά, στό Σαράϊ τῆς Χαλκιδικῆς καί σ' ἄλλες περιοχές τῆς Μακεδονίας. Οἱ ὑπό-

1. Χατζημιχάλη, Ἀγγελ.: «Σαρακατσάνοι», τ. Ι, Μέρος Α', Ἀθήνα 1957, σ. ΚΣ.

λοιπες 50 οἰκογένειες ζοῦν ὁλοχρονίς στό χωριό ὅπου ἐκτός ἀπό τή λίγη κτηνοτροφία ἀσχολοῦνται καί μέ τή γεωργία.

Ἀλλά καί στούς τόπους ὅπου ξεχειμάζουν οἱ Βλάχοι ἔφτιασαν καινούργια χωριά, πού οἱ κάτοικοί τους ἔχουν ἐγκαταλείψει πιά τό νομαδικό τρόπο ζωῆς. Δέν ἀποκλείεται κάποτε, στήν ἀρχαιότητα, ἕνα μέρος ἀπό τούς κατοίκους τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδας νά ἀνηφόριζε τό καλοκαίρι σέ βορειότερες περιοχές (Ἤπειρο καί Μακεδονία) καί τό φθινόπωρο νά ξαναγυρνοῦσε στά παλιά γνωστά μέρη.

Ἡ ὑπόθεση αὐτή δέν ἀντιφάσκει μέ τό γεγονός ὅτι ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τούς Βλάχους τῆς Θεσσαλίας προέρχεται: ἀπό τά χωριά τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ἤ τῆς Ἠπείρου. Οἱ Βλάχοι τῆς γενιᾶς τῶν Πατσουραίων λ.χ. ἀπό τό χωριό Γράμμουστα, αὐτοκαλοῦνται «Μοσχόβλαχοι» ἐπειδή θεωροῦν ὅτι εἶναι οἱ πιό «καθαρόαιμοι» σέ σύγκριση μέ τούς ἄλλους Βλάχους πού ζοῦν σέ νοτιότερες περιοχές.

Κατά τούς 18ο καί 19ο αἰώνα μετοίκησαν στή Θεσσαλία καί Βλάχοι ἀπό τή Νότια Ἀλβανία. Αὐτοί λέγονται «Ἀρβανιτόβλαχοι» ἐπειδή μιλοῦν καί τήν ἀλβανική γλώσσα. Ἴσως οἱ δεσμοί ἀνάμεσα στούς Βλάχους τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Ἀλβανίας νά εἶναι πιό παλιοί.

Τά φιλολογικά δεδομένα τῆς ὁμηρικῆς ἀκόμα ἐποχῆς λένε ὅτι οἱ Περραιβοί, πού κατοικοῦσαν σ' αὐτή τήν περιοχή, ζοῦσαν τό καλοκαίρι στή Δωδώνη τῆς Ἠπείρου καί τό χειμώνα στήν πεδιάδα πού διασχίζει ὁ Τιθαρίσειος ποταμός (στή Θεσσαλία)[1].

Ὅπως διαπιστώσαμε, οἱ Ἀρβανιτόβλαχοι τῆς Θεσσαλίας ἔχουν στήν πλειονότητά τους ἐγκαταλείψει πιά τό νομαδικό τρόπο ζωῆς, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ Ἀρβανιτόβλαχοι τῆς Ἠπείρου ἐξακολουθοῦν νά ζοῦν μισονομαδικό βίο καί λέγονται «Σκηνίτες» ἤ «Φερτικοί». (Οἱ Βλάχοι, ἰδιαίτερα τῆς παλιᾶς γενιᾶς, πού συχνά δέν ξέρουν σέ ποιό μέρος γεννήθηκαν καί γενικά ἀγνοοῦν τήν καταγωγή τους, αὐτοκαλοῦνται «Διαβάτες»). Τήν ἄνοιξη οἱ «Σκηνίτες» νοικιάζουν βοσκοτόπια στά Ζαγόρια, στήν Πάργα, στούς Φιλιάτες καί σ' ἄλλα μέρη τῆς Ἠπείρου. Τό χειμώνα κατηφορίζουν στήν Ἡγουμενίτσα καί σ' ἄλλα πιό ζεστά μέρη στίς ἀκτές τοῦ Ἰόνιου Πελάγους.

Παράλληλα μ' αὐτούς, τούς «Φερτικούς» Βλάχους τῆς Ἠπείρου, ὑπάρχουν καί οἱ κάτοικοι τῶν Ζαγοριῶν πού διάγουν ἀνέκαθεν μόνιμη ζωή καί συντηροῦν μικρό ἀριθμό ζώων.

Μόνιμη ζωή διάγουν ἐπίσης καί οἱ Βλάχοι τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας (νομός Κιλκίς), πού ζοῦν στίς πλαγιές τοῦ Πάϊκου.

Ἕνα γεγονός πού ἐπιβεβαιώνει ὅτι οἱ Βλάχοι παράλληλα μέ τήν κτηνοτροφία ἀσχολοῦνται καί μέ τή γεωργία εἶναι τοῦτο: Κοντά στό χωριό Βασιλίτσα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας φαίνονται ἀκόμα καί τώρα ἀνάμεσα στά πεῦκα μισογκρεμισμένοι τοῖχοι πού φανερώνουν ὅτι κάποτε ὑπῆρχαν ἐκεῖ χωράφια. Ἀπό τή μέτρηση τῶν κύκλων τοῦ κορμοῦ πού ἔκανα βρῆκα ὅτι τά πεῦκα στό μέρος ἐκεῖνο ἔχουν ἡλικία 300 - 400 χρόνων, πράγμα πού δείχνει πότε περίπου πρέπει νά ἐγκαταλείφθηκαν ἐκεῖνα τά χωράφια.

Ἡ τάση τῶν Βλάχων νά ἐγκαταλείψουν τή νομαδική ζωή, πού παρατηρήθηκε κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες, χρονολογεῖται ἀπό πολύ παλιά. Λ.χ. οἱ Βλάχοι τῆς Δεσκάτης (Ἐλασσόνα - Θεσσαλίας) ἐγκατέλειψαν τό νομαδικό τρόπο ζωῆς ἐδῶ καί 200 χρόνια περίπου.

Τό χειμώνα οἱ Βλάχοι πού πηγαίνουν στά κεφαλοχώρια καί στίς κωμοπόλεις ἀσχολοῦνται, ἐκτός ἀπό τήν κτηνοτροφία, καί μ' ἄλλα ἐπαγγέλματα προσωρινοῦ χαρακτήρα. Γί-

---

1. Κεραμόπουλος, Α.: «Ὁ Στράβων, οἱ Περραιβοί καί οἱ Βλάχοι», Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1953-1954, σελ. 55-59.

νονται ξυλοκόποι ἤ ἀγωγιάτες ἤ βόσκουν καί τά ζῶα ἄλλων νοικοκυραίων.

Πολλοί Βλάχοι εἶναι μόνιμοι κάτοικοι πόλεων. Οἱ Βλάχοι τῶν πόλεων Νάουσας, Βέροιας καί τῶν περιχώρων τους λέγονται «Φαρσερῶτες». Μερικοί θεωροῦν ὅτι ἡ ὀνομασία αὐτή προέρχεται ἀπό τά Φάρσαλα, πού καθώς λένε εἶναι ὁ τόπος καταγωγῆς τους.

Οἱ κάτοικοι τῆς Γράμμουστας (Ἤπειρος) πιστεύουν ὅτι οἱ Βλάχοι τῆς γιουγκοσλαβικῆς πόλης Βιτώλια (Μοναστήρι) μετοίκησαν ἐκεῖ ἀπό τή Γράμμουστα κατά τό 1820 - 1830.

Πολλές οἰκογένειες Βλάχων ζοῦν στά ἑλληνικά ἤ σλαβόφωνα χωριά. Στά Βερώνια τῶν Σερρῶν λ.χ. κοντά στίς 300 περίπου οἰκογένειες τῶν Ἑλλήνων ζοῦν καί 35 βλάχικες. Στή Σλίμνιτσα τῆς Καστοριᾶς ἀπό τίς 60 περίπου οἰκογένειες οἱ μισές εἶναι ρωμανόφωνες καί οἱ ἄλλες μισές σλαβόφωνες. Σ' ἄλλα χωριά ὑπάρχουν ἀπό τρεῖς ὥς δέκα βλάχικες οἰκογένειες.

Στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα ζοῦσαν στήν Ἑλλάδα καί ἐκτουρκισμένοι Βλάχοι, μουσουλμάνοι, γνωστοί μέ τ' ὄνομα «Μεγγλενίτες». Μετά τούς βαλκανικούς πολέμους κάπου 2.000 οἰκογένειες Βλάχων ἀπό τή Νότια τῆς Καρατζιόβας μετοίκησαν στήν Ἀνατολική Θράκη (Τουρκία) καί μερικές δεκάδες οἰκογένειες στά Βιτώλια. (Τώρα στή Νότια ζοῦν μόνο Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας πού ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ ὅταν ἦρθαν πρόσφυγες ἀπό τή Μικρά Ἀσία).

Ἡ ὀνομασία Μεγγλενίτης δέν περιορίζεται μόνο στούς Βλάχους ἀλλά ἐπεκτείνεται καί στούς ἄλλους κατοίκους τῆς κοιλάδας τῆς Καρατζιόβας, Σλαβόφωνους κι Ἕλληνες.

Ἀπ' ὅσα εἴπαμε ὥς τώρα φαίνεται ὅτι οἱ Βλάχοι ζοῦν σέ διάφορα μέρη τῆς Βόρειας καί Κεντρικῆς Ἑλλάδας. Δέν φαίνεται ὅμως νά πέρασαν ποτέ ἀπό τόν Ἰσθμό τῆς Κορίνθου καί νοτιότερα, οὔτε πῆγαν στά νησιά.

Στούς Βλάχους ἐπικρατοῦν ἐνδογαμικές σχέσεις, Προτιμοῦν δηλαδή νά παντρεύονται μόνο μέ Βλάχες. Ἡ ἀρχή αὐτή παραβιαζόταν ἀπό καιρό σέ καιρό, ἰδιαίτερα κατά τήν περίοδο 1946 - 1950. (Ἐνδογαμικές σχέσεις παρατηροῦνται ἐπίσης στούς Σλαβόφωνους καθώς καί στούς Ἕλληνες τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν).

Ἡ τάση τῶν Βλάχων νά ἐγκαταλείψουν τό νομαδικό βίο καί νά ἐγκατασταθοῦν κάπου μόνιμα παρατηρήθηκε προπάντων κατά τόν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο κι ἐντάθηκε στήν περίοδο τοῦ Β' καί μετά ἀπ' αὐτόν.

Οἱ Βλάχοι τῆς Ἑλλάδας εἶναι δίγλωσσοι. Παράλληλα μέ τά «βλάχικα», πού κι αὐτά ἔχουν ὑποστεῖ ἰσχυρή τήν ἐπίδραση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, μιλοῦν καί ἑλληνικά.

Οἱ κάτοικοι τῶν Ζαγοριῶν τῆς Ἠπείρου βεβαιώνουν ὅτι μιλᾶνε «κουτσοβλάχικα» κι ὄχι «ρουμανοβλάχικα». Σ' αὐτή τή γλώσσα μιλᾶνε ὅλοι οἱ Βλάχοι τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καί ἡ πλειονότητα τῶν Βλάχων τῆς Θεσσαλίας.

Ἡ γλώσσα τῶν Ἀρβανιτόβλαχων τῆς Ἠπείρου κι ἐν μέρει τῆς Θεσσαλίας ἔχει ὑποστεῖ τήν ἐπίδραση τῆς ἀλβανικῆς. Οἱ Βλάχοι αὐτοί ξεχωρίζουν ἀπό τούς ἄλλους, ἐπειδή δέν μποροῦν νά προφέρουν τό «ρ» καί τό ἀντικαθιστοῦν μέ τό «γ» ἤ τό «λ».

Οἱ μόνιμα ἐγκατεστημένοι Βλάχοι τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας (Κιλκίς) παράλληλα μέ τά ἑλληνικά μιλοῦν μιά διάλεκτο πού ἔχει δεχτεῖ ἰσχυρή ἐπίδραση τῆς σλάβικης γλώσσας, σέ βαθμό πού συχνά δέν μποροῦν νά συνεννοηθοῦν μέ τούς ἄλλους Βλάχους.

Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι τούς κατοίκους μερικῶν χωριῶν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας πού μιλᾶνε μόνο ἑλληνικά, ἄλλοι Ἕλληνες πού ζοῦν νοτιότερα τούς ὀνομάζουν Βλάχους. Οἱ ἴδιοι ὅμως αὐτοκαλοῦνται «Κοπατσαραῖοι». (Κοπατσαραῖοι λέγονται οἱ Ἕλληνες τῆς περιοχῆς Βοΐου - Γρεβενῶν).

᾿Από ἀνθρωπολογική ἄποψη μοιάζουν πολύ μέ τούς Βλάχους. ᾿Απ᾿ ὅ,τι τουλάχιστο μπορέσαμε νά διαπιστώσουμε δέ μίλησαν ποτέ τους βλάχικα. Οὔτε μποροῦν νά θεωρηθοῦν ἐξελληνισμένοι Βλάχοι, μιά καί στό χωριό Σμίξη λ.χ. ἡ γλώσσα τῶν Βλάχων ἄρχισε νά διαδίδεται μόλις τίς τελευταῖες δεκαετίες. Στήν περίπτωση αὐτή μάλιστα μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι βλέπουμε νά γίνεται στίς μέρες μας ἕνας μερικός «ἐκρωμανισμός».

Σέ σχέση μέ τά παραπάνω μπαίνει τό ἐρώτημα κατά πόσο εἶχε δίκιο ὁ σοβιετικός γλωσσολόγος Μ. Β. Σεργκιέφσκυ πού ὑποστήριζε ὅτι τό κεντρικό καί τό νότιο τμῆμα τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου δέν ἐκρωμανίστηκε ἐπειδή ἐκεῖ, ὅπως καί στίς ἀσιατικές κτήσεις τῆς Ρώμης, ἐπικρατοῦσε ἡ ἑλληνική γλώσσα πού μόνο ἀργότερα ὑποχώρησε μπροστά στήν ἀραβική καί τήν τουρκική[1]. Στήν ἐργασία του αὐτή ὁ Μ. Β. Σεργκιέφσκυ κατατάσσει τίς διαλέκτους τῶν Βλάχων τῆς ῾Ελλάδας καί τῆς ᾿Αλβανίας στή ρουμάνικη γλώσσα καί ἀνεβάζει τόν ἀριθμό τῶν Βλάχων σέ τριακόσιες χιλιάδες. ᾿Επίσης ξεχωρίζει σάν ἰδιαίτερο γλωσσικό ἰδίωμα τή «Μεγγλενίτικη διάλεκτο» πού μιλοῦν μερικά χωριά «τοῦ ὄρους Νίντου δυτικά ἀπό τόν ποταμό Βαρδάρη (᾿Αξιό) στή Βόρεια ῾Ελλάδα»[2]. ῞Οπως σημειώσαμε ἤδη οἱ Βλάχοι - Μεγγλενίτες ἔχουν φύγει ἐδῶ καί σαράντα χρόνια ἀπ᾿ τήν περιοχή. ῞Οταν ὅμως ὁ Μ. Σεργκιέφσκυ μιλάει γιά ἰδιαίτερη διάλεκτο «στά δυτικά τοῦ Βαρδάρη» ἔχει, φαίνεται, ὑπ᾿ ὄψη του «ρωμανόφωνο» πληθυσμό πού ἔχει ὑποστεῖ τήν ἐπίδραση τῆς σλάβικης γλώσσας.

---

[1]. Sergheevskii, M.V.: «Vuedenie v Romanskoe iazikoznanie» (Σεργκέεβσκι, Μ. Β.: «Θεωρίες γιά τή ρωμανική γλωσσολογία») M. 1952, str. 24.

[2]. Στό ἴδιο μέρος. σελ. 34.

Μελετήσαμε ἀνθρωπολογικά 211 Βλάχους τῆς ῾Ελλάδας (109 ἄνδρες καί 102 γυναῖκες). ᾿Ανάλογα μέ τόν τόπο καταγωγῆς τούς χωρίσαμε σέ τρεῖς ὁμάδες: Στήν ὁμάδα τῆς ᾿Ηπείρου, στήν ὁμάδα τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας καί στήν ὁμάδα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Στήν τελευταία ἀπό τίς ὁμάδες αὐτές ἔχουν περιληφθεῖ καί οἱ Βλάχοι τῆς Βόρειας Θεσσαλίας μιά καί κατάγονται κι αὐτοί ἀπό τή Δυτική Μακεδονία. Τά ἀποτελέσματα πού προέκυψαν ἀπό τήν ἔρευνα δικαίωσαν αὐτό τό διαχωρισμό.

᾿Επεξεργαστήκαμε ἐπί πλέον τό ὑλικό στατιστικά καί στό σύνολό του, δηλαδή καί στίς τρεῖς ὁμάδες μαζί.

Κάναμε τήν ἀνθρωπολογική μελέτη χωρίς καμιά προκαταρκτική ἐπιλογή. ῾Η κατάταξη σέ ὁμάδες ἀνάλογα μέ τόν τόπο γέννησης γινόταν μετά τήν ἐξέταση. ῾Η μ᾿ αὐτό τόν τρόπο ὀργάνωση τῆς μελέτης ἐξάλειψε τόν παράγοντα «ἐπιλογή» κι ἔτσι ἡ ἀξία τοῦ παρατιθέμενου ὑλικοῦ μεγάλωσε, ὅπως τό ἔχουμε ξανατονίσει. Σ᾿ ὅλες τίς περιπτώσεις μελετήσαμε ἄτομα πού καί οἱ δυό γονεῖς τους ἀνῆκαν στήν ἴδια ὁμάδα.

῾Η προσθιοπίσθια διάμετρος (μῆκος) κεφαλῆς τῶν Βλάχων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας (καί Βόρειας Θεσσαλίας) εἶναι λίγο μεγαλύτερη ἀπό τοῦ γύρω πληθυσμοῦ. Τό γνώρισμα αὐτό στήν ὁμάδα τῶν Βλάχων τῆς ᾿Ηπείρου εἶναι λίγο μικρότερο ἀπ᾿ ὅ,τι στήν ὁμάδα Δυτικῆς Μακεδονίας. Δηλαδή οἱ Βλάχοι τῆς ᾿Ηπείρου συγγενεύουν, ὡς πρός αὐτό τό γνώρισμα, περισσότερο μέ τούς ῞Ελληνες ᾿Ηπειρῶτες παρά μέ τούς Βλάχους τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Στήν ὁμάδα Βλάχων τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας τό γνώρισμα αὐτό προσεγγίζει τό μέσο ὅρο πού βγαίνει καί ἀπό τίς τρεῖς βλάχικες ὁμάδες μαζί. ᾿Αντίστροφη γεωγραφική κατανομή μᾶς δίνει καί τό πλάτος τῆς κεφαλῆς.

῾Ο κεφαλικός δείκτης τῶν Βλάχων Θεσσαλίας - Δυτικῆς

Μακεδονίας εἶναι 81,9. Τῶν Βλάχων τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας εἶναι 82,5. Τῶν Βλάχων τῆς Ἠπείρου 84,8. Ὁ μέσος ὅρος κεφαλικοῦ δείκτη καί τῶν τριῶν ὁμάδων εἶναι 83,2. Στίς ἀντίστοιχες ὁμάδες τῶν γυναικῶν ὁ κεφαλικός δείκτης εἶναι: 82,5 - 83,6 - 86,1 - 84,7. Τό ἴδιο γνώρισμα στή Θράκη εἶναι 80,3. Στήν Πελοπόννησο 81,6. Στήν ὑπόλοιπη Θεσσαλία καί στά νησιά τοῦ Αἰγαίου 82. Στή Μακεδονία 83. Στήν Ἤπειρο 88.

Τό ὕψος τῆς μύτης μετρούμενο ἀπό τό κάτω ἄκρο τῶν φρυδιῶν εἶναι τόσο στούς Βλάχους ὅσο καί στούς Ἕλληνες τῶν βόρειων περιοχῶν (μέ μόνη ἐξαίρεση τούς Ἠπειρῶτες) λίγο μικρότερο ἀπ' ὅσο στούς κατοίκους τῶν νησιῶν καί τῶν νότιων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδας. Ὁ ρινικός δείκτης Βλάχων καί Ἑλλήνων Δυτικῆς Μακεδονίας καί Θεσσαλίας δέν παρουσιάζει καμιά διαφορά. Τό γενικό σχῆμα τῆς μύτης καθώς καί ἡ κατεύθυνση τῆς βάσης τῶν πτερυγίων καί τῆς βάσης τοῦ διαφράγματος τῆς μύτης δέν ἐπιτρέπουν καμιά διάκριση ἀνάμεσα σέ Βλάχους καί Ἕλληνες τῆς ἴδιας περιοχῆς.

Ὅμοια εἰκόνα μέ τό ὕψος τῆς μύτης μᾶς δίνουν καί οἱ διάμετροι τοῦ προσώπου. Ὑπάρχει δηλαδή περισσότερη ὁμοιότητα ἀνάμεσα στούς Βλάχους καί στούς Ἕλληνες τῆς Θεσσαλίας παρά ἀνάμεσα σέ Βλάχους διαφορετικῶν περιοχῶν. Τό ἴδιο παρατηρεῖται καί στήν Ἤπειρο. Καί οἱ τρεῖς ὁμάδες Βλάχων χαρακτηρίζονται ἀπό στενοπροσωπία καί ἐλαφρά προεξοχή τῶν ζυγωματικῶν. Γενικά σ' ὅλες τίς ἐθνογραφικές ὁμάδες τῆς Βόρειας Ἑλλάδας (Ἕλληνες, Σλαβόφωνους καί Ρωμανόφωνους) παρατηρεῖται ἕνα ἐλάχιστο ποσοστό μεσοπροσωπίας καί προεξοχή ζυγωματικῶν κάπως περισσότερη ἀπό ἐλαφρά. Ἐπίκανθος ὅμως (ἡ μογγολική πτυχή) δέν συναντιέται. Στή Μακεδονία σημειώθηκαν δυό περιπτώσεις ἐπικάνθου ὄχι ὅμως μεταξύ Βλάχων. Ἡ παρουσία ἔστω καί ἐλάχιστου ποσοστοῦ μογγολικῆς πτυχῆς στή Βόρεια Ἑλλάδα,

σέ συνδυασμό μέ τήν κάποια ἐλαφρά μεσοπροσωπία, ὅπως τονίσαμε, φανερώνει ὑπόλειμμα ἀπό κάποιο «μογγολοειδές» πέρασμα πού μόλις διακρίνεται. Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι τό «πέρασμα» αὐτό συνδέεται μέ τήν ἄφιξη τῶν Βλάχων στήν Ἑλλάδα δέν ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τό ὑλικό πού συγκεντρώσαμε. Ἡ ἄποψη ὅτι οἱ Βλάχοι μπορεῖ νά εἶναι ἀπόγονοι τῶν Πετσενέγων ἤ γενικά Μογγολοειδῶν φυλῶν[1] δέν εἶναι σωστή.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τελικοῦ τριχώματος στό στῆθος εἶναι μικρότερη στούς Ἠπειρῶτες καί στίς τρεῖς ὁμάδες Βλάχων, ἀπ' ὅσο εἶναι στίς ὑπόλοιπες ὁμάδες τῆς Ἑλλάδας.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς γενειάδας εἶναι μέτρια τόσο στίς ὁμάδες Βλάχων ὅσο καί στούς Ἠπειρῶτες.

Ὅσο γιά τό χρωματισμό (χρῶμα τριχῶν κεφαλῆς, χρῶμα ματιῶν καί χρῶμα δέρματος) ἡ κάθε ὁμάδα Βλάχων ἔχει ὅμοια τά γνωρίσματα αὐτά μέ τούς Ἕλληνες τῆς ἴδιας περιοχῆς. (Οἱ Ἕλληνες τῆς περιοχῆς Βοΐου - Γρεβενῶν ἔχουν τόν ἴδιο χρωματισμό μέ τούς Βλάχους τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας —καί μάλιστα εἶναι κάπως πιό ἀνοικτόχρωμοι. Ἡ ὁμάδα τῶν Ἑλλήνων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας εἶναι ἡ πιό ἀνοικτόχρωμη σέ πανελλαδική κλίμακα). Οἱ Βλάχοι τῆς Ἠπείρου ἔχουν πολύ πιό σκοτεινό χρωματισμό καί ἀπό τήν ἄποψη αὐτή συγγενεύουν περισσότερο μέ τούς Ἕλληνες τῆς Ἠπείρου. Σ' ἀντίθεση μέ τήν πλατυϊνία πού συναντοῦμε στόν πληθυσμό τῆς Ἠπείρου, οἱ Βλάχοι ἔχουν πολύ στρογγυλό ἰνίο, πού λέγεται στή λαϊκή γλώσσα «τσούκα».

Τά στοιχεῖα πού παρατέθηκαν καί πού ἰσχύουν καί γιά τίς τρεῖς ὁμάδες Βλάχων χαρακτηρίζουν σέ γενικές γραμμές καί τόν μέσο συνολικά τύπο τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδας. Οἱ ποικιλίες ὅμως μιᾶς σειρᾶς γνωρισμάτων παρουσιάζουν

---

1. Ἐγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ἐλευθερουδάκη, Ἀθῆναι 1929, τ. 1, σελ. 330.

σοβαρές διακυμάνσεις. Τέτοιες εἶναι οἱ ποικιλίες τοῦ χρωματισμοῦ τῶν ματιῶν καί τοῦ δέρματος, τοῦ κεφαλικοῦ δείκτη, τοῦ ὕψους τῆς μύτης, τοῦ ἀναστήματος κλπ.

Μέ βάση αὐτό τό συνδυασμό γνωρισμάτων μποροῦν νά διακριθοῦν ποικιλίες πού μπορεῖ βέβαια νά διαφέρουν πολύ λίγο μεταξύ τους ἀπό μορφολογική ἄποψη, ἀλλά πού εἶναι, παράλληλα, χαρακτηριστικές ὁρισμένων γεωγραφικῶν τύπων.

Σύμφωνα μέ τό διαχωρισμό αὐτό, ἡ πλειονότητα τῶν Βλάχων ἀνήκει στό δυτικομακεδονικό τύπο ἤ τύπο τῆς Βόρειας Πίνδου καί ἐν μέρει στόν Ἠπειρώτικο (Διναρικό) καί στόν Κεντρο - νοτιο - ελλαδικό.

Ἡ γεωγραφική μέθοδος ἀνάλυσης πού ἐφαρμόστηκε ἔδοσε ἀρκετά ἱκανοποιητικά ἀποτελέσματα.

Σύμφωνα μέ τά ἀνθρωπολογικά δεδομένα πού ἐκθέσαμε μποροῦμε νά συμπεράνουμε ὅτι οἱ Βλάχοι τῆς Δυτικῆς καί Κεντρικῆς Μακεδονίας, Βόρειας Θεσσαλίας καί ἐν μέρει τῆς Ἀνατολικῆς Ἠπείρου (Ἀετομηλίτσα κ. ἄ.) ἀποτελοῦν ἕναν τύπο ὁ ὁποῖος σχεδόν δέν διακρίνεται ἀπό τόν τύπο τῶν Ἑλλήνων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας (ἰδιαίτερα τῆς περιοχῆς Βοΐου - Γρεβενῶν) καί κατά μικρότερο βαθμό μοιάζει καί μέ τούς Σλαβόφωνους. Αὐτός ὁ δυτικομακεδονικός τύπος παρουσιάζει ἐλαφρά ὑποβραχυκεφαλία.

Οἱ Βλάχοι τῆς Ἀνατολικῆς Ἠπείρου (Ζαγοριῶν, Δωδώνης), καθώς καί οἱ Ἀρβανιτόβλαχοι εἶναι ἀπό ἀνθρωπολογική ἄποψη πλησιέστεροι πρός τόν Ἠπειρώτικο (Διναρικό) καί τόν Κεντροελλαδικό τύπο πού παρουσιάζουν σκουρότερο χρωματισμό.

Τό συμπέρασμα πού βγαίνει λοιπόν εἶναι πώς στήν περιοχή τῆς Μακεδονίας - Ἀνατολικῆς Ἠπείρου ἔχουμε διασταύρωση τοῦ αὐτόχθονα πληθυσμοῦ μέ πιό βόρεια στοιχεῖα ἀπό τήν Κεντρική Εὐρώπη. Αὐτό ἰσχύει κατά πρῶτο λόγο γιά τούς Ἕλληνες τῆς περιοχῆς Βοΐου - Γρεβενῶν, κατά δεύτερο λόγο γιά τούς Βλάχους καί πολύ λιγότερο γιά τούς Σλαβόφωνους.

Ὅπως δείχνει ἡ γεωγραφική διαφοροποίηση τῶν γνωρισμάτων, ἡ διασταύρωση αὐτή παρουσιάζεται ὡς ἐπίστρωμα στόν ντόπιο πληθυσμό. Αὐτό τό ἐπίστρωμα διακόπτει ὥς ἕνα βαθμό τή συνέχεια τῶν τύπων τῆς Κεντρικῆς καί Βόρειας Ἑλλάδας ἀλλά τελικά δέν ἀλλοιώνει τή μορφολογική τους παρουσία.

Ὁ σχετικά ἀνοιχτός χρωματισμός αὐτοῦ τοῦ τύπου δέν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀποχρωματισμοῦ, ὅπως μᾶς τό ἀποδείχνει ἡ διαφοροποίηση τῶν ἀνθρωπολογικῶν γνωρισμάτων τοῦ πληθυσμοῦ πού τόν περιβάλλει. Οἱ τύποι μέ σκοτεινότερο χρωματισμό ἔχουν ἀρχαιότερη καταγωγή.

Παράλληλα, ὁ ἀνοιχτότερος χρωματισμός στήν περιοχή αὐτή συνδυάζεται μέ μικρότερες διαστάσεις μύτης καί προσώπου (μορφολογικοῦ ὕψους) πράγμα πού δέ συναντιέται στόν γύρω πληθυσμό.

Ὁ χρόνος ἔλευσης τοῦ «ἀνοιχτόχρωμου στοιχείου» στή Μακεδονία δέν μπορεῖ νά προσδιοριστεῖ μόνο μέ βάση τό ὑλικό πού παρουσιάζουμε.

Σύμφωνα ὅμως μέ τίς παλαιοανθρωπολογικές ἐργασίες τοῦ Λ. Ἄντζελ ὁ «Δουναβικός τύπος» ὑπάρχει στήν Ἑλλάδα πολύ πιό πρίν ἀπό τούς χριστιανικούς χρόνους.

Ἡ ἔλευση τοῦ βορειότερου (ὡς πρός τήν Ἑλλάδα) στοιχείου δέ συνδέεται μέ τούς Ρωμανόφωνους, γιά τούς ὁποίους μερικοί συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Ἄγγλος Τόζερ[1], γράφουν ὅτι ἦρθαν στήν Ἑλλάδα κατά τόν 10ο αἰώνα. Τό μόνο πού μπορεῖ

---

[1]. Tozer, H. F.: «Researches in the Highlands of Turkey» (**Τόζερ, Χ.Φ.: «Ἔρευνες εἰς τά ὀρεινά μέρη τῆς Τουρκίας»**) London 1869, p. 174.

νά πεῖ κανείς ἀναφορικά μέ τούς μεσαιωνικούς χρόνους εἶναι πώς σ' αὐτή τήν ἐποχή τό βορειότερο στοιχεῖο γίνεται ἁπλῶς πιό ἐμφανές, καί πώς, κατά τά φαινόμενα, εἶχε πολλά κοινά γνωρίσματα μέ τό στοιχεῖο πού εἶχε ἔρθει πρίν ἀπό τή μεσαιωνική ἐποχή. Ἄλλοι συγγραφεῖς, πάλι, ἔχουν τή γνώμη ὅτι οἱ Βλάχοι εἶναι θρακικῆς καταγωγῆς[1].

Ἡ περίοδος ἀπό τόν 4ο ὥς τόν 2ο αἰώνα π.Χ. ἦταν περίοδος μετακινήσεων καί κυριαρχίας στή Νότια Εὐρώπη, Κελτικῶν φυλῶν[2].

Πρόσφατες ἀρχαιολογικές ἀνασκαφές στή Βουλγαρία δείχνουν, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Γκεράσιμωφ[3], ὅτι Κέλτες προερχόμενοι ἀπό τήν ἠπειρωτική Ἑλλάδα, μετακινήθηκαν πρός τά ἐκεῖ.

Σύμφωνα μέ τόν μεγάλο ἐθνογράφο Σαφάρικ[4], ἡ λέξη «βαλάκ» χρησιμοποιόταν ἀρχικά γιά νά δηλώσει μόνο φυλές κελτικῆς καταγωγῆς.

Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ γνώμη τοῦ Σοβιετικοῦ ἐθνογράφου Σ. Π. Τολστώφ πού λέει ὅτι οἱ κελτικές γλῶσσες μετατράπηκαν σέ ρωμανικές[5].

«Ἡ νομοτέλεια αὐτή, γράφει ὁ Τολστώφ, δέν εἶναι τυχαία. Ἀναμφισβήτητα ὀφείλεται σέ σημαντική συγγένεια τῆς διάρθρωσης καί τοῦ ὑλικοῦ τῶν κελτικῶν γλωσσῶν μέ

1. Ἐγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ἐλευθερουδάκη, Ἀθῆναι 1929, τ. 1, σελ. 330.

2. «Ἱστορία τῆς Τσεχοσλοβακίας», Μ. 1956, τ. 1, σ. 31.

3. Gherasimov, T.: «Keltski Kultovi figuri ot Bulgaria» (Γκερασίμωφ, Τ.: «Κελτικές μορφές λατρείας στή Βουλγαρία») Izd. na Arh. In. t. 13, Sofia, 1960, str. 190.

4. Schafarik, P. I.: «Slawische Altertümer», (Σαφαρίκ, Π. Ι.: «Σλαβική ἀρχαιολογία») τ. 1, σελ. 236.

5. Tolstov, S. P.: «Nartsi» i «Volhi» na Dunae. (Τολστώφ, Σ. Π.: «Οἱ «Νάρτσοι» καί οἱ «Βόλχοι» στό Δούναβη». Sov. Etn. 2, 1948, str. 35.

τίς γλῶσσες τῆς Ἰταλικῆς Χερσονήσου. Ἡ μεγάλη αὐτή συγγένεια δέν ἐπέτρεπε νά διατηρηθεῖ γιά πολύ καιρό ἡ κατάσταση τῆς διγλωσσίας πού δημιουργήθηκε στίς συνθῆκες τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας».

Τό γεγονός ὅτι παρουσιάζουμε τή θέση αὐτή δέ σημαίνει ὅτι τήν ἀσπαζόμαστε, τουλάχιστο γιά τίς συνθῆκες πού ἐπικρατοῦσαν στήν Ἑλλάδα κατά τήν ἐποχή ἐκείνη. Ἀλλά, ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, τό σημερινό στάδιο τῶν γνώσεών μας δέν μᾶς ἐπιτρέπει καί νά τήν ἀπορρίψουμε ὁλότελα.

Γιατί κι ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ἕνα μέρος ἀπό τούς Βλάχους τῆς Μακεδονίας, πού πιθανόν νά μιλοῦσε κάποια κελτική διάλεκτο, ἐξελληνίστηκε, «στίς συνθῆκες τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας» ὑπῆρχαν ὅλες οἱ προϋποθέσεις γιά νά «ἐκρωμανιστεῖ». Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ Ρωμαῖοι χρησιμοποιοῦσαν κατοίκους τῆς Βαλκανικῆς καί τῆς Πίνδου σάν λεγεωνάριους γιά τήν περιφρούρηση τῶν ὀρεινῶν δρόμων καί κόμβων[1] Οἱ συνθῆκες ἐπέβαλλαν στούς λεγεωνάριους αὐτούς νά ξέρουν ἐκτός ἀπό ἑλληνικά καί λατινικά, τήν ἐπίσημη γλώσσα τοῦ κράτους. Γι' αὐτό τό λόγο δέν μπορεῖ νά βεβαιώσει κανείς κατηγορηματικά ὅτι ποτέ καί πουθενά ἡ ἑλληνική γλώσσα δέν ὑποχώρησε μπροστά στή λατινική.

Τά δεδομένα τῆς ἀνθρωπολογίας, ἱστορίας, ἀρχαιολογίας καί γλωσσολογίας μᾶς ὑποχρεώνουν νά παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ βλάχικη ἐπίδραση στήν Ἑλλάδα εἶναι προγενέστερη ἀπ' τή σλάβικη κι ὄχι τό ἀντίθετο, ὅπως βεβαιώνουν μερικοί ἱστορικοί σάν τόν Τόζερ κ.ἄ. (π.χ. πολλοί Βλάχοι τοῦ Μπούφι καί τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, πού τώρα τελευταῖα ἄρχισαν νά μιλᾶνε σλάβικα ἤ πού ἡ διάλεκτός τους ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἀπό τή σλάβικη, ὅπως σέ μερικά χωριά τοῦ Καϊμακτσαλάν,

1. Κόλια Γ.: «Ἱστορική γεωγραφία τοῦ ἑλληνικοῦ χωριοῦ», Ἀθῆναι, 1948, σελ. 99.

παραδέχονται ὅτι οἱ πρόγονοί τους σέ παλιότερες ἐποχές μιλοῦσαν μόνο βλάχικα).

Τά ἀνθρωπολογικά δεδομένα ἐπιβεβαιώνουν σέ μεγάλο βαθμό αὐτή τήν ἐπίδραση. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι μέ τόν ὅρο «βλάχικη ἐπίδραση» ἐννοοῦμε τήν ἐπίδραση τοῦ κεντροευρωπαϊκοῦ ἀνθρωπολογικοῦ στοιχείου πού παρατηρεῖται στήν Ἑλλάδα πολύ πρίν ἀπό τούς χριστιανικούς χρόνους.

Ἡ ἐπίδραση αὐτή εἶναι, ὅπως εἴπαμε, ἐμφανής κατά πρῶτο λόγο στούς Ἕλληνες τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καί στά βλάχικα χωριά Σαμαρίνα, Ἀβδέλλα, Περιβόλι, Γράμμουστα, Ἀετομηλίτσα καί μερικά ἄλλα.

Τά δεδομένα τῆς ἀνθρωπολογίας ἐπιβεβαιώνουν πλήρως τήν ἄποψη ὅτι οἱ Βλάχοι τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας κατάγονται ἀπό τούς Βλάχους τῆς Δυτικῆς.

Πάντως οἱ Βλάχοι τῶν Ζαγοριῶν, τῆς Δωδώνης καί ἄλλων χωριῶν τῆς Ἠπείρου διαφέρουν «φυσιογνωμικά» ἀπό τούς ὑπόλοιπους Βλάχους καί βρίσκονται, ὅπως εἴπαμε, πιό κοντά στόν Ἠπειρώτικο (Διναρικό) τύπο. Τό γεγονός αὐτό ἐπιβεβαιώνει ἀκόμα μιά φορά τήν ἀρχή ὅτι ἡ γλώσσα καί ὁ φυλετικός τύπος δέν συνταυτίζονται πάντα.

Ἡ γεωγραφική διαφοροποίηση τῶν γνωρισμάτων δείχνει τήν ἀρχαιότητα τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τύπου τῶν Βλάχων. Δύσκολα διακρίνονται ἀπό τόν πληθυσμό πού τούς περιβάλλει. Ὅμως καί στά μέρη ὅπου ἀναφαίνεται τό κεντροευρωπαϊκό στοιχεῖο, τό εἰδικό βάρος του ποτέ δέν ξεπερνᾶ τό 30%. (Μόνο οἱ μικτές ἀποχρώσεις τῶν ματιῶν φτάνουν ὥς τά 44%).

Σοβαρές διαφορές παρουσιάζει ἡ ἐργασία μας ἀπό τήν ἀνθρωπολογική περιγραφή τῆς Θεσσαλίας πού ἔκανε ὁ Ἀγγλοαμερικανός ἐπιστήμονας Γ. Μάερς[1], ὁ ὁποῖος ἀναφέρει

[1]. Myres, J. L.: «Who were the Greeks» (Μάιρς, Ζ. Λ.: «Ποιοί ἦσαν οἱ Ἕλληνες») Berkeley, 1930, p. 49.

γι' αὐτή τήν περιοχή μόνο τόν κεφαλικό δείκτη 77 καί τόν ἐξηγεῖ σάν διείσδυση Βλάχων καί παντελή ἔλλειψη ἐπίδρασης τῆς Μεσογειακῆς φυλῆς. Ἡ θέση του αὐτή δέν ἀντέχει κάν σέ κριτική γιατί «οἱ Βλάχοι» ἀνήκουν κατά πλειονότητα στίς «Μεσογειακές φυλές» καί ὁ κεφαλικός δείκτης τους δέν εἶναι μικρότερος ἀπό τό δείκτη τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλίας.

Σέ ὁρισμένη βιβλιογραφία[1] περί Βλάχων ἀναφέρεται ὅτι οἱ πρόγονοί τους ἦρθαν ἀπό τή Ρουμανία στήν Ἑλλάδα κατά τό Μεσαίωνα.

Τό ὑλικό πού συγκέντρωσε ὁ σοβιετικός ἀνθρωπολόγος Β. Β. Μπουνάκ[2], μελετώντας τόν πληθυσμό τῆς Ρουμανίας, καί πού τό συγκρίναμε μέ τό δικό μας δέν ἐπιτρέπει τέτοιο συμπέρασμα.

Φυσικά μέ μόνα τά στοιχεῖα πού διαθέτουμε δέν εἶναι δυνατό νά ἀρνηθοῦμε τελείως κάθε μετακίνηση ἀπό τήν κατεύθυνση αὐτή. Ἡ σύγκριση τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ὑλικοῦ δυό ἐπαρχιῶν τῆς Ρουμανίας, τῆς Ὀλτενίας (Μικρῆς Βλαχίας) καί τῆς Μουντενίας (Μεγάλης Βλαχίας), φανερώνει ἀρκετές διαφορές.

Οἱ Βλάχοι τῆς Ἑλλάδας ἔχουν ψηλότερο ἀνάστημα καί ἀνοιχτότερο χρωματισμό ἀπό τούς Ρουμάνους.

Οἱ Βλάχοι τῆς Μοραβίας πού μελετήθηκαν ἀπό τούς

[1]. Diamands, M. V., de Mendosa, M. U.: «Les Aromouns ou Valaques de la peninsule de Balkans» (Ντιαμάν, Μ. Β., ντέ Μεντόζα, Μ. Οὐ.: «Οἱ Ἀρομοῦνοι ἤ Βλάχοι τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου») Revue anthropologique, 7-9 v. 38, Par ; 1938, pp. 260-265.

[2]. Bounak, V. V.: «Rumini i Moldavane» (Μπουνάκ, Β. Β.: «Οἱ Ρουμάνοι καί οἱ Μολδαβοί»). Ἐργασία ἀδημοσίευτη πού τέθηκε στή διάθεσή μας, γι' αὐτό καί ἐκφράζουμε τήν εὐγνωμοσύνη μας στό συγγραφέα.

Σούκ καί Ἀουγκούστα[1] παρουσιάζουν μερικές ποικιλίες ἀνθρωπολογικῶν τύπων πού ξεχωρίζουν ἀπό τούς τύπους τοῦ πληθυσμοῦ πού τούς περιβάλλει.

Ἀντίθετα, οἱ Βλάχοι τῆς Ἴστριας[2] εἶναι πολύ βραχυκέφαλοι, ὑψηλόσωμοι, καστανοί καί κατατάσσονται στούς διναρικούς τύπους.

Γιά νά λυθεῖ όριστικά τό πρόβλημα τῶν Βλάχων χρειάζεται νά γίνουν πέρα γιά πέρα ἔρευνες στίς χῶρες τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης καί τῶν Βαλκανίων.

---

1. Suk, V. et Augusta, K.: «Sur la population de la Valachie Morave» (Σούκ, Β. καί Ἀουγκούστα, Κ.: «Γιά τόν πληθυσμό τῆς Μοραβικῆς Βλαχίας») Spisy Prirodovedecka fakulta, Brno, 1933, cis 175.

2. Coon, C. S.: «The Races of Europe» (Κούν, Κ. Σ.: «Οἱ φυλές τῆς Εὐρώπης») New York, 1939, p. 617.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΣΛΑΒΟΦΩΝΩΝ ΚΑΙ ΡΩΜΑΝΟΦΩΝΩΝ

Τό ὑλικό πού παραθέσαμε ἐπιτρέπει νά συναχθοῦν τά παρακάτω συμπεράσματα:

1) Οἱ Σλαβόφωνοι καί οἱ Ρωμανόφωνοι τῆς Ἑλλάδας εἶναι, στήν ἀπόλυτη πλειονότητά τους, ἀπόγονοι αὐτόχθονος πληθυσμοῦ. Ἐπίδραση «βορειότερων τύπων» στόν αὐτόχθονα ἐκεῖνο πληθυσμό ὑπῆρχε ἀπό τούς ἀρχαίους ἀκόμα χρόνους. Προκειμένου γιά τούς Βλάχους, δέν ἀποκλείεται ἡ ἐπίδραση αὐτή νά εἶχε Κελτική προέλευση.

2) Οἱ μετακινήσεις τῶν λαῶν κατά τό Μεσαίωνα στή Νοτιοανατολική Εὐρώπη καί ἡ διάδοση, σέ συνδυασμό μ' αὐτές, τῶν νεολατινικῶν καί σλαβικῶν γλωσσῶν (καθώς καί οἱ κατακτήσεις τῶν Κελτῶν σέ παλιότερη ἐποχή) δέν ἄσκησαν μεγάλη ἐπίδραση στή μορφολογική διάπλαση τῶν λαῶν τῆς περιοχῆς αὐτῆς.

3) Τό πρόβλημα τῆς καταγωγῆς καί τοῦ χρόνου ἔλευσης ἑνός μικροῦ σχετικά ποσοστοῦ ἀντιπροσώπων τοῦ «ξανθοῦ» τύπου ἀνάμεσα στούς λαούς τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης παραμένει γιά τήν ὥρα ἀνοιχτό. Μπορεῖ ὅμως νά ὑποτεθεῖ ὅτι ἡ καταγωγή τοῦ τύπου αὐτοῦ ὀφείλεται σέ μετακίνηση λαῶν κατά τούς ἀρχαίους χρόνους κι ὅτι ἡ ἐπίδραση ἐκείνη ἐντάθηκε ἀργότερα, κατά τό Μεσαίωνα.

4) Τόσο οἱ Σλαβόφωνοι ὅσο καί οἱ Ρωμανόφωνοι τῶν διαφόρων περιοχῶν τῶν Βαλκανίων καί τῆς Μέσης Εὐρώπης εἶναι ἀρκετά ἀνομοιογενεῖς ἀπό ἀνθρωπολογική ἄποψη. Ὡστόσο εἶναι πλησιέστεροι πρός τούς ἀνθρωπολογικούς τύπους τῶν λαῶν κοντά στούς ὁποίους ζοῦν ἀπό τήν ἀρχαιότητα.

Ἔτσι λοιπόν, τόσο οἱ Σλαβόφωνοι ὅσο καί οἱ Ρωμανόφωνοι τῶν βορείων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδας εἶναι πολύ πιό συγγενικοί ἀνθρωπολογικῶς μέ τούς Ἕλληνες αὐτῶν τῶν περιοχῶν.

Ζ' ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Ὅπως ἔχουμε πεῖ, στό ἔδαφος τῆς ΕΣΣΔ ζοῦν δυό ἀρκετά μεγάλες ὁμάδες Ἑλλήνων, ἐγκαταστημένες σέ δυό περιοχές πού ἀπέχουν μεταξύ τους: Ἡ μιά, στό ἔδαφος τῆς Σοβιετικῆς Δημοκρατίας τῆς Γεωργίας καί ἡ ἄλλη στήν περιοχή Μαριούπολης τῆς Ἀζοφικῆς Θάλασσας. Τόσο ἡ μιά ὅσο καί ἡ ἄλλη μιλοῦν παράλληλα καί τά ρωσικά πού τά ξέρουν ἐξ ἴσου καλά μέ τήν τοπική τους διάλεκτο. Οἱ ἐγκατεστημένοι κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες στήν Κεντρική Ἀσία κατάγονται στήν πλειονότητά τους ἀπό τήν ὁμάδα τῶν Ἑλλήνων τοῦ Καυκάσου.

Ἀπό γραπτές πηγές καθώς καί ἀπό ἀφηγήσεις τῆς παλιότερης γενιᾶς, ξέρουμε ὅτι οἱ Ἑλληνόφωνοι μετανάστευσαν ἀπό τήν Τραπεζούντα στή Γεωργία κατά τό 1860.

Οἱ Τουρκόφωνοι Ἕλληνες, πού συχνά ἀποκαλοῦνταν καί «Ρωμαῖοι» ἔφτασαν στή Γεωργία λίγο νωρίτερα, μεταξύ τοῦ 1826 καί τοῦ 1829, προερχόμενοι ἀπό τήν περιοχή Ἐρζερούμ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Αὐτό ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τήν ἀλληλογραφία πού ἀντάλλαξαν ὁ Τσάρος καί ὁ βασιλιάς τῆς Γεωργίας σχετικά μέ τό ζήτημα καί πού φυλάσσεται στό Ἀρχεῖο

τῆς Τυφλίδας. (Σχετική βιβλιογραφία βλέπε στό ἄρθρο «Ἡ ἀνθρωπολογία τῶν Ἑλλήνων τῆς ΕΣΣΔ»[1]).

Τό αἴτιο πού ἔκανε τούς Ἕλληνες νά μετοικήσουν στή Γεωργία δέν ἦταν μόνο οἱ διώξεις τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, ὅπως διαβάζει κανείς συχνά στά διάφορα βιβλία. Ὑπῆρξαν ἐπίσης καί αἴτια οἰκονομικά καί θρησκευτικά. Αὐτό διαπιστώνεται προπάντων ἀπό τίς ἀφηγήσεις τῶν παλιότερων πού ἀνιστοροῦν πώς στήν ἀρχή ξεκίνησαν μερικοί ἀπό τό χωριό τους καί πῆγαν νά ἐγκατασταθοῦν στόν Καύκασο. Ὕστερα ἀπό λίγο τούς ἀκολούθησαν κι ἄλλοι συγχωριανοί τους καί σιγά - σιγά πλήθυναν. Τόσο οἱ Ἑλληνόφωνοι ὅσο καί οἱ Τουρκόφωνοι τῆς Γεωργίας κατάγονται ἀπό ὀρεινές περιοχές τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ὁ τρόπος ζωῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς Γεωργίας παρουσιάζει πολλές διαφορές σέ σχέση μέ τόν τρόπο ζωῆς τῶν Γεωργιανῶν. Ἀρκεῖ νά τούς συγκρίνει κανείς καί ἡ διαπίστωση προκύπτει ὁλοκάθαρα. Μιά ἀπό τίς διαφορές αὐτές λ.χ. εἶναι ὁ ἰδιαίτερος τρόπος πού χτίζεται ὁ φοῦρνος στήν αὐλή τοῦ σπιτιοῦ. Ὁ τρόπος αὐτός εἶναι χαρακτηριστικός ὄχι μόνο γιά τή Μικρά Ἀσία ἀλλά καί γιά τήν Ἑλλάδα.

Οἱ Τουρκόφωνοι Ἕλληνες διατηροῦν ὥς σήμερα τήν ἐθνική τους ἐνδυμασία πού θυμίζει τή Μικρασιατική. Οἱ Ἑλληνόφωνοι δέν διατήρησαν τήν ἐθνική τους ἐνδυμασία. Χρειάζεται νά γίνει ἰδιαίτερη ἔρευνα γιά νά διαπιστωθεῖ ἄν ὁ πολιτισμός τῶν δυό αὐτῶν ὁμάδων εἶναι ἑλληνικῆς ἤ μικρασιατικῆς καταγωγῆς.

Ὁ Ἀριστοτέλης Νεόφυτος πού μελέτησε στά 1891 τόν ἀνθρωπολογικό τύπο τῶν Ἑλλήνων τῆς Βορειοανατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, (αὐτῶν δηλαδή πού ἀργότερα μετανάστευσαν

[1] Poulianos, A. N.: «K antropologhii Grekov SSSR» (Πουλιανός, Α. Ν.: «Γιά τήν ἀνθρωπολογία τῶν Ἑλλήνων τῆς ΕΣΣΔ»), Vaprosi antropologuii, τ. 4, σ. 82 - 102, Μόσχα 1960.

στήν Ἑλλάδα ἤ στή Γεωργία) ἔβγαλε τό συμπέρασμα ὅτι οἱ Ἕλληνες αὐτοί κατάγονται βασικά ἀπό τόν αὐτόχθονα πληθυσμό τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ Γεωργιανός ἱστορικός Γ. Τσιτάγια ὑποθέτει ὅτι οἱ Τουρκόφωνοι Ἕλληνες κατάγονται ἀπό ντόπιο στοιχεῖο, δηλαδή Γεωργιανούς.[1] Τά δεδομένα τῆς Ἀνθρωπολογίας ὅμως δέν συμφωνοῦν μέ τόν ἰσχυρισμό αὐτόν.

Πολύ ἐνδιαφέρον ἔχουν οἱ ἐξαιρετικά ἰδιάζουσες συνθῆκες κάτω ἀπό τίς ὁποῖες ἔζησαν τά ἑλληνικά χωριά στήν περιοχή Μαριούπολης στήν Ἀζοφική. Ἡ διασπορά τῶν Ἑλλήνων ἔξω ἀπό τά ὅρια τῆς χώρας τους εἶναι ἕνα ἀπό τά βασικά φαινόμενα πού χαρακτηρίζουν τήν ἀνάπτυξη τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας ἀπό πολύ παλιά ἐποχή. Οἱ πόλεις - ἀποικίες τῶν Ἑλλήνων ἦταν ἐγκατασπαρμένες σέ ἀπέραντη ἔκταση κατά μῆκος τῶν Μεσογειακῶν παραλίων, ἀπό τό Γιβραλτάρ ὥς τίς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ Ντόν καί τίς ἀκτές τοῦ Καυκάσου. «Σάν μερμήγκια ἤ βατράχια γύρω ἀπό ἕλος» κατά τήν ἔκφραση τοῦ Πλάτωνα, οἱ ἑλληνικές πόλεις - ἀποικίες ἦταν χτισμένες γύρω ἀπό τή θάλασσα.

Οἱ Ἕλληνες τῆς Κριμαίας (Ἀζοφικῆς) ἔχουν ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ ἀπό τούς ἀρχαίους χρόνους καί τό Βασίλειο τοῦ Βοσπόρου πού ἱδρύθηκε ἀργότερα ἦταν ἕνα ἐθνικά ἀνάμικτο ἑλληνοβαρβαρικό δουλοκτητικό κράτος.

Ἤδη ἀπό τόν 4ο αἰώνα μ.Χ. ἡ Κριμαία διατηρεῖ σταθερές ἐμπορικές, πολιτικές καί πολιτιστικές σχέσεις μέ τή Βυζαντινή Αὐτοκρατορία. Ὁ πληθυσμός τῆς Κριμαίας ἀπαρτιζόταν ἀπό διάφορες φυλές. Ἐκτός ἀπό τούς Ἕλληνες ζοῦσαν ἐκεῖ ἀπό τίς ἀρχές τοῦ Μεσαίωνα Γότθοι καί Ἀλάνοι. Οἱ Γότθοι κατοικοῦσαν στίς ὀρεινές περιοχές τῆς Χερσονήσου ἀπό τόν 3ο ὥς τόν 13ο αἰώνα μ.Χ. Ἡ ἑλληνική ἐπιρροή στήν Κριμαία συνεχῶς δυνάμωνε. Πηγή ἀπ' τήν ὁποία ἐνισχυόταν

[1] Βλέπε βιβλιογραφία στὸ ἴδιο ἄρθρο, Ἄρης Πουλιανὸς κλπ., ὅ.κ.ά.

ἡ ἐπιρροή αὐτή ἦταν ἡ Μικρά Ἀσία καί ἰδιαίτερα ἡ Καππαδοκία καί ἡ Παφλαγονία. Κατά μιά μαρτυρία τοῦ Προκόπιου, στά χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ τό ἑλληνικό στοιχεῖο στήν Κριμαία ἦταν ἰδιαίτερα σημαντικό.

Ἡ ἐξάπλωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στά χρόνια ἐκεῖνα συνοδευόταν ὄχι μόνο ἀπό τή διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀλλά κι ἀπό τήν εὐρύτερη διάδοση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στίς Κριμαϊκές ἀκτές.

Κατά τόν 13ο αἰώνα ἡ Κριμαία ὑφίσταται τήν καταστρεπτική ἐπίθεση τῶν Ταταρομογγόλων οἱ ὁποῖοι ἵδρυσαν κατόπιν τό Χανάτο τῆς Κριμαίας. Μέ τή σειρά του αὐτό πέφτει κατά τά τέλη τοῦ 15ου αἰώνα στή φεουδαρχική ἐξάρτηση ἀπό τήν Ὀθωμανική Πύλη. Τό 1774 ἡ Κριμαία προσαρτήθηκε στή ρωσική αὐτοκρατορία.

Τό 1777 οἱ Ἕλληνες μεταφέρθηκαν μέ ὑπόδειξη τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης (Αἰκατερίνης Β') ἀπό τήν Κριμαία στήν Ἀζοφική. Ἡ μετακίνηση ἔγινε γιά πολιτικούς σκοπούς. Οἱ Ἕλληνες πού μετοίκησαν ἔφεραν μαζί τους στόν καινούργιο τόπο τίς παλιές ὀνομασίες.

Στή γραμματική καί τό λεξιλόγιο τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀζοφικῆς δέν ὑπάρχουν πολλοί ἀρχαϊσμοί. Οἱ διάλεκτοι πού μιλᾶν δέ μοιάζουν μέ κανένα ἀπό τά ἄλλα νεοελληνικά ἰδιώματα γιατί ἀναπτύχθηκαν σέ συνθῆκες μακρόχρονης ἀπομόνωσης ἀπό τήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα καί κάτω ἀπό τίς ἰσχυρές ἐπιδράσεις τῆς τατάρικης πρῶτα κι ἀργότερα τῆς ρωσικῆς καί τῆς οὐκρανικῆς γλώσσας.

Τόσο στήν Κριμαία ὅσο καί στό νέο τόπο, στήν περιοχή τῆς Μαριούπολης οἱ Ἕλληνες γνώριζαν ὥς τά τέλη τοῦ 19ου αἰώνα κοντά στή δική τους καί τήν τατάρικη γλώσσα.

Ὁ Σπήλτερμεργκ[1], πού ἦταν στήν Κριμαία στά τέλη τοῦ

1. Βλέπε βιβλιογραφία στὸ ἴδιο ἄρθρο Α. Πουλιανὸς κ.ο.κ.

14ου καί στίς ἀρχές τοῦ 15ου αἰώνα, ὑπενθυμίζει ὅτι οἱ Τάταροι ἀποκαλοῦσαν τή γλώσσα τῶν Γότθων Τ α τ ι κ ά καί τή γλώσσα τῶν Ἑλλήνων Ρ ω μ α ϊ κ ά. Ὁ Κοῦφτιν ἀναφέρει ὅτι οἱ Τάτοι (Γότθοι) πού μεταφέρθηκαν ἀπό τίς νότιες ἀκτές στή Μαριούπολη μιλοῦσαν ἐπίσης ἑλληνικά. Ὁ ἰσχυρισμός αὐτός δέ βρίσκεται σέ πλήρη συμφωνία μέ τά ἀνθρωπολογικά δεδομένα πού συγκεντρώσαμε.

Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι στή Γιάλτα καί στό Οὐρζούφ χρησιμοποιεῖται ἡ ἔκφραση «λέει Κρητικά», μέ τήν ἔννοια «μιλάει ἑλληνικά», ὅπως τά μιλοῦν στήν κυρίως Ἑλλάδα.

Ὅπως σωστά παρατηρεῖ ἡ Τ. Τσερνισόβα, αὐτό δέν εἶναι ἀπόδειξη ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀζοφικῆς ἦρθαν ἀπό τήν Κρήτη, ἀλλά δείχνει ὅτι ἀνάμεσα στόν ἑλληνικό πληθυσμό αὐτῶν τῶν χωριῶν καί τήν Κρήτη ὑπῆρχαν στενές ἐμπορικές σχέσεις. Ἄν προσέξουμε τήν ὁμιλία τῶν Ἑλλήνων τῆς Μαριούπολης παρατηροῦμε ὅτι μερικές ρηματικές λέξεις ὅπως «μαθίνησκα», «πιτάγου» κ.ἄ. τίς προφέρουν ὅπως καί στά νησιά τοῦ Αἰγαίου (Σάμο, Μυτιλήνη, Φούρνους (Κορσεούς) κ.ἄ.

Αὐτοί οἱ τύποι τῶν ρημάτων δέν ἀπαντιοῦνται στήν «Ποντιακή» διάλεκτο. Ἡ ἐπίδραση τῆς Ποντιακῆς πάνω στίς διαλέκτους τῆς Μαριούπολης εἶναι, ὅπως φαίνεται, πολύ μεταγενέστερη. Εἶναι γνωστό ὅτι καμιά ἑλληνική ὁμάδα ἀπ' ὅσες μετοίκησαν ἀπό τήν Κριμαία στήν Ἀζοφική δέν ἔφερε μαζί της τήν Ποντιακή διάλεκτο, ἐκτός ὁρισμένων ἐπιδράσεων.

Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ Φαλλμεράϋερ ὅτι ἡ πόλη Κερασούντα ἐρημώθηκε τελείως μετά τήν κατάκτησή της ἀπό τόν Σουλτάνο Μωχάμετ Β' δέν ἀνταποκρίνεται στήν πραγματικότητα. Ὅπως ἀναφέραμε ἤδη, ἀνθρωπολογική ἐξέταση τῶν Ἑλλήνων τῆς Κερασούντας στή Μικρά Ἀσία ἔκανε στά τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα, ὁ Ἀριστοτέλης Νεόφυτος[1].

[44] Neophytos, A.: «Le Grecs du Nord-Est de l'Asie Mineure» (Νεόφυτος, Α.: «Οἱ Ἕλληνες τῆς Βορειοανατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας»), L'anthropologie, t. 11, No 1-3, Paris 1891, pp. 25-34.

Δέν ἐξετάσαμε ἀπό ἐθνογραφική ἄποψη τόν τρόπο ζωῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς περιοχῆς Μαριούπολης. Ἀλλά ἡ ἐξωτερική ἐμφάνιση τῶν σπιτιῶν, ἰδιαίτερα ἡ ἀμφικλινής στέγη μέ τά κεραμίδια, δείχνει τήν Αἰγαιακή τους καταγωγή. Ἡ κούνια πού χρησιμοποιοῦν γιά τά παιδιά εἶναι ἴδια μέ τήν κούνια πού ἔχουμε στήν Ἑλλάδα καί στή Μικρά Ἀσία. Ἀντίθετα, ἡ ἐσωτερική διαρρύθμιση τῶν σπιτιῶν εἶναι ὁλότελα διαφορετική. Ἡ ρωσική ἐπίδραση εἶναι ἰδιαίτερα αἰσθητή ἐδῶ.

Σύμφωνα μέ τά δεδομένα τοῦ Α. Λ. Μπερντιέ - Ντελαγκάρντ, τό χωριό τῆς Ἀζοφικῆς Γιάλτα (πού σημαίνει παραλία, ἀπό τήν ἑλληνική λέξη γιαλός) ἐποικίσθηκε ἀπό κατοίκους διαφόρων ἑλληνικῶν χωριῶν τῆς Κριμαίας, ὅπως λ.χ. τῆς Γιάλτας, τῆς Ἄνω καί Κάτω Ἀλούπκας, τῆς Μεγάλης καί Μικρῆς Λαμπάδας. Οἱ ἐξετασθέντες εἶναι στήν πλειονότητά τους Κολχόζνικοι.

Ἀπό ποιά ἑλληνόφωνα μέρη κατάγονταν οἱ πρόγονοι τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀζοφικῆς; Αὐτό οὔτε οἱ ἱστορικές οὔτε οἱ φιλολογικές ἔρευνες μπόρεσαν ὥς τώρα νά τό ἐξηγήσουν.

Ὁ Κοῦφτιν λέει ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Κριμαίας ἄσκησαν σημαντική ἐπιρροή πάνω στούς ἐκεῖ Γότθους. Ὁ Φ. Α. Μπράουν[1] πάλι ὑποστηρίζει ὅτι τούς Γότθους τῆς Ταυρίδας πρέπει νά τούς ἀναζητήσουμε στούς Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης, ἐννοώντας ὅτι ἐξελληνίστηκαν. Τά δεδομένα τῶν Σοβιετικῶν Ἀνθρωπολόγων ἀποκλείουν τή γνώμη τοῦ Μπράουν.

[1]. Braun, F. A.: «Greki v Mariupolu (Μπράουν, Φ. Α.: «Οἱ Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης»), Zivaia Starina II, St. Pet. 1890, str. 78.

Τό 1930 ἡ Γ. Τσουτσουκάλο[1] ἐξέτασε ἀνθρωπολογικῶς μιά ὁμάδα Ἑλλήνων στό ἴδιο χωριό ὅπου κάναμε κι ἐμεῖς τήν ἐξέταση. Εἶχε καταλήξει τότε στό συμπέρασμα ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης ἀντιπροσωπεύουν τρεῖς «φυλές»: τή Μεσογειακή, τή Μικρασιατική καί μιά τρίτη πού τήν ἀποκαλεῖ Ἀνατολική (;)

Ἡ ἔρευνα τῆς Τσουτσουκάλο ἐπιβεβαιώνει τή γνώμη μας πώς οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀζοφικῆς διαφέρουν ἀπό τούς Ἕλληνες τῆς Ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ὁ καθηγητής Γ. Φ. Ντεμπέτς στηριζόμενος στό ἄφθονο ὑλικό ἀπό τίς μεσαιωνικές νεκροπόλεις τῆς Κριμαίας καί ἰδιαίτερα ἀπό τίς ἀνασκαφές στούς τάφους τοῦ Ἐσκί-Κερμέν, ὅπου βρίσκεται ἡ «Γοτθική» πόλη, καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι τά δεδομένα πού ὑπάρχουν δέν δίνουν καμιά ἔνδειξη ὅτι ἔγινε μετανάστευση ἀπό βορρᾶ. Διαπιστώνει ὅτι πέρα ἀπό μιάν ἀνεπαίσθητη ἐπιμιξία ὁ βασικός πληθυσμός τῆς Κριμαίας εἶναι αὐτόχθων, «Ταυρικός» καί Μεσογειακός[2].

Στόχος τῆς ἐργασίας μας ἦταν νά καθορίσουμε ἀπό ποιές ἀκριβῶς περιοχές τῆς Μεσογείου μπορεῖ νά προέρχονται οἱ Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης.

Ὑπῆρχε στή διάθεσή μας γιά σύγκριση τό ὑλικό πού εἴχαμε συγκεντρώσει τό φθινόπωρο τοῦ 1958 ἀπό τούς Ἕλληνες τῶν περιοχῶν Αἰγαίου Πελάγους, Θράκης, Τραπεζούντας-Κερασούντας (στή βόρεια ἀκτή τῆς Μικρασιατικῆς Χερσονήσου) καί Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἡ ἐξέταση αὐτῶν τῶν περιοχῶν ἀποτελεῖ μέρος μόνο

[1] Tchoutchoukalo, G. Z.: «Rekové Mariupolsti» (Τσουτσουκάλο, Γκ. Ζ.: «Οἱ Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης»), Anthropologie, Praha. 1930, t. VIII, No 2-3, σελ. 129.

[2] Debets, G. F.: «Paleoantropologhia SSSR» (Ντεμπέτς, Γκ. Φ.: «Ἡ παλαιοανθρωπολογία στήν ΕΣΣΔ»), M.-Λ. 1948, str. 265.

ἑνός πλατιοῦ προγράμματος ἀνθρωπολογικῆς ἔρευνας τῶν σύγχρονων Ἑλλήνων.

Προσδιορίσαμε ἤδη ὅτι τή μεγαλύτερη ταξινομική ἀξία γιά τίς ὁμάδες πού ἐξετάσαμε παρουσιάζουν τά παρακάτω ἀνθρωπολογικά γνωρίσματα.

α) Βαθμός ἀνάπτυξης τοῦ τριχώματος στό στῆθος, β) βαθμός ἀνάπτυξης γενειάδας, γ) γενικό σχῆμα τῆς μύτης, δ) πλάτος μύτης, ε) χρῶμα ματιῶν, στ) χρῶμα καί μορφή μαλλιῶν, ζ) πάχος χειλιῶν, η) πλάτος ζυγωματικῶν, θ) πλάτος κεφαλῆς καί ι) μῆκος κεφαλῆς.

Ἀπ' ὅλες τίς ὁμάδες πού συγκρίναμε, τό μεγαλύτερο βαθμό ἀνάπτυξης τοῦ τριχώματος στό στῆθος παρουσιάζουν οἱ Γεωργιανοί. Κατόπιν ἔρχονται κατά σειρά οἱ Ἑλληνόφωνοι Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας, οἱ Τουρκόφωνοι Ἕλληνες τοῦ Ἐρζερούμ, οἱ κάτοικοι τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀζοφικῆς, οἱ Ἕλληνες τῆς Θράκης καί τέλος οἱ Ἕλληνες τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Στήν ἴδια σχεδόν σειρά κατατάσσονται οἱ ὁμάδες ὅταν τίς ταξινομήσουμε μέ βάση τό βαθμό ἀνάπτυξης τῆς γενειάδας καί τῶν φρυδιῶν.

Τό σχῆμα τῆς μύτης δείχνει ἀκόμα πιό καθαρά τή διαφορά ἀνάμεσα στούς Ἕλληνες καί τούς Καυκάσιους. Ἡ περισσότερο καμπύλη μύτη (γαμψή) παρουσιάζεται στούς Γεωργιανούς. Ἀκολουθοῦν οἱ Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας, τῆς Μαριούπολης καί τοῦ Ἐρζερούμ. Τό γνώρισμα τῆς καμπύλης μύτης ὅλο καί ἐλαττώνεται ὅσο προχωροῦμε πρός τά δυτικά τοῦ Καυκάσου. Ὅταν φτάνουμε στή λεκάνη τοῦ Αἰγαίου βρίσκουμε τό μικρότερο ποσοστό γαμψῆς μύτης.

Οἱ Ἑλληνόφωνοι Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης παρουσιάζουν μεγαλύτερο ποσοστό γαμψῆς μύτης σέ σύγκριση μέ τούς Ταταρόφωνους. Τοῦτο μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ σάν ἐπίδραση τῆς Πρόσω Ἀσίας. Τό ποσοστό εὐθείας μύτης εἶναι σχεδόν τό

ἴδιο καί στίς δυό ὁμάδες Ἑλλήνων τῆς Μαριούπολης. Ἄν μάλιστα κρίνει κανείς ἀπό μιά σειρά ἄλλα γνωρίσματα διαπιστώνει ὅτι οἱ ὁμάδες αὐτές συγγενεύουν μέ τούς κατοίκους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Αὐτός ὁ καταμερισμός ἰσχύει καί γιά τά ἄλλα γνωρίσματα τῆς μύτης (ὅπως τό ὀστέϊνο τμῆμα, χόνδρινο τμῆμα, βάση τοῦ διαφράγματος καί κατεύθυνση τῆς βάσης τῶν πτερυγίων).

Τά δυό τελευταῖα προπάντων γνωρίσματα εἶναι ἰδιαίτερα ἔκδηλα καί ἐδῶ μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι δέν πρόκειται τόσο γιά ὁμοιότητα μέ τόν Καυκασιανό τύπο ὅσο γιά ποικιλία τῆς Πρόσω Ἀσίας πού κατέχει μιάν ἐνδιάμεση θέση ἀνάμεσα στόν Καυκασιανό καί τόν Ἀνατολικο-μεσογειακό τύπο.

Μπορεῖ ἀκόμα νά σημειωθεῖ ὅτι οἱ Ἑλληνόφωνοι τοῦ Καυκάσου παρουσιάζουν τό μεγαλύτερο ὕψος μύτης ἀπό τό σέλιον.

Τά πτερύγια τῆς μύτης προεξέχουν περισσότερο στούς Τουρκόφωνους Ἕλληνες τοῦ Καυκάσου. Ἀκολουθοῦν οἱ Ἑλληνόφωνοι. Τή μικρότερη προεξοχή ἔχουν οἱ Γεωργιανοί. Καί σ' αὐτό τό γνώρισμα οἱ Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης συγγενεύουν περισσότερο μέ τούς νησιῶτες τοῦ Αἰγαίου.

Τά πιό μαῦρα μάτια τἄχουν οἱ Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας, ἐνῶ τά πιό ἀνοιχτόχρωμα τἄχουν οἱ Γεωργιανοί (μέσος βαθμός 1,42) καί οἱ Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης.

Ἀπό τίς ὁμάδες πού μᾶς χρησίμεψαν γιά σύγκριση, τά πιό μαῦρα μάτια τἄχουν οἱ Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας πού μετανάστευσαν στήν Ἑλλάδα καί οἱ ἀπόγονοί τους. Οἱ Ἕλληνες τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἔχουν πιό ἀνοιχτό χρῶμα ματιῶν.

Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Γεωργίας παρουσιάζουν σύμφωνα μέ τήν κλίμακα τοῦ Β. Β. Μπουνάκ μεγάλο ποσοστό μικτῶν ἀποχρώσεων ἴριδας σέ σύγκριση μέ τούς συγγενεῖς τους ἀπό τήν Τραπεζούντα. Σέ μιά σειρά

περιπτώσεων τό Νο 5 εἶναι «ἀσθενές» καί μέ δυσκολία διακρίνεται ἀπό τό Νο 4 καί τό Νο 3. Ἐμεῖς νομίζουμε ὅτι σ' αὐτή τήν ὁμάδα τό Νο 5 δέν εἶναι μικτό ἀλλά ἁπλῶς πιό ἀνοιχτόχρωμο ἀπό τό Νο 5 τῶν Ἑλλήνων τῆς Τραπεζούντας. Δέν εἶναι ἄσχετο τό γεγονός πού ἀναφέρουν οἱ Α. Ν. Νατισβίλι καί Μ. Γ. Ἀμπντουσελισβίλι ὅτι οἱ ὁμάδες πού ζοῦν στίς ὀρεινές περιοχές τῆς Γεωργίας ἔχουν μεγαλύτερο ποσοστό ἀνοιχτόχρωμων ματιῶν[1].

Οἱ Γεωργιανοί ἔχουν μεγαλύτερο ποσοστό ἀνοιχτόχρωμων μαλλιῶν ἀπό κάθε ἄλλη ὁμάδα. Οἱ Ἕλληνες τῆς Θράκης ἔχουν πιό καστανό χρῶμα μαλλιῶν. Οἱ Τουρκόφωνοι Ἕλληνες τοῦ Καυκάσου παρουσιάζουν μεγαλύτερο ποσοστό μαύρων μαλλιῶν. Οἱ Ἑλληνόφωνοι τῆς Μαριούπολης ἔχουν μεγαλύτερο ποσοστό ἀνοιχτόχρωμων μαλλιῶν ἀπό τούς Ταταρόφωνους.

Τό μεγαλύτερο ποσοστό πολύ μαύρων καί κατσαρῶν μαλλιῶν πού παρουσιάζουν οἱ Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας, οἱ Γεωργιανοί καί οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀζοφικῆς, δείχνει ὅτι τά γνωρίσματα αὐτά διαδόθηκαν κατά μῆκος τῶν βόρειων, ἀνατολικῶν καί νότιων ἀκτῶν τῆς Μαύρης Θάλασσας.

Οἱ ἱστορικοί, ὅπως ὁ Κούφτιν, ὑποθέτουν ὅτι φορέας τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στή Μικρά Ἀσία καί τήν Ἀζοφική ἦταν ἡ Μινγκρελοτσανική (λαζική) ὁμάδα φυλῶν, ἡ ὁποία θεωρεῖται ἡ πιό ἀρχαία ἀπό τούς κατοίκους τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς Μαύρης Θάλασσας ἀπό τή Σινώπη ὥς τήν Ἀνάπη κι ὥς αὐτές τίς ἀκτές τῆς Τουρκικῆς Θράκης.

Ἀντίθετα, στή Δυτική Μικρά Ἀσία καί στά νησιά τοῦ Αἰγαίου (ἐκτός ἀπό τήν Κρήτη γιά τήν ὁποία δέν ἔχουμε

---

[1] Abduchelichvili, M. G.: «Antropologhia gruzinskovo naroda» (Ἀμπντουσελισβίλη, Μ. Γ.: «Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ γεωργιανοῦ λαοῦ»), Tbilisi, 1964.

στοιχεῖα) τά πολύ μαῦρα καί κατσαρά μαλλιά συναντιοῦνται ἀραιότερα.

Δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ὅτι ἐπιδράσεις τοῦ Νότου (ἡ ποικιλία τοῦ II τάφου τοῦ Σαμτάβρ τῆς Γεωργίας πού περιγράφει ὁ Ἀμπντουσελισβίλι[1]) πέρασαν ἀπό τή Συρία διά μέσου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στίς Ἀκτές τῆς Μαύρης Θάλασσας.

Εἶναι γνωστό ὅτι κατά τήν Ἐποχή τοῦ Μετάλλου συναντιοῦνται στίς χῶρες αὐτές οἱ ἴδιοι γενικά ἀνθρωπολογικοί τύποι πού ἀνευρίσκονται καί στούς σημερινούς πληθυσμούς. Μόνο τό ποσοστό τους εἶναι διαφορετικό σήμερα. Τό γεγονός ὅτι τό μεγαλύτερο ποσοστό πολύ μαύρων καί κατσαρῶν μαλλιῶν τό συναντοῦμε στούς Τουρκόφωνους Ἕλληνες τῆς Ἐρζερούμ (μέση ζώνη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας) ἐπιβεβαιώνει αὐτή τήν ὑπόθεση.

Τό ὑλικό πού διαθέτουμε δείχνει πόσο δίκιο εἶχε ὁ Ἡρόδοτος[2] ὁ ὁποῖος δέν ἄφηνε ἔξω ἀπό τίς παρατηρήσεις του τίς ἀνθρωπολογικές ἰδιότητες: Γράφει λ.χ.:

«Οἱ κάτοικοι τῆς Κολχίδας φαίνεται νά εἶναι Αἰγύπτιοι... Κατάγονται ἀπό τό στράτευμα τοῦ Σέσωστρη. Κι ἐγώ ὁ ἴδιος αὐτό ὑπόθετα κρίνοντας ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Κολχίδας ἔχουν μαῦρο χρῶμα δέρματος καί κατσαρά μαλλιά».

Τά πιό χοντρά χείλη (ἄνω καί κάτω) τά συναντοῦμε στούς Ταταρόφωνους τῆς Μαριούπολης. Ἀκολουθοῦν οἱ δυό ὁμάδες Ἑλλήνων τῆς Γεωργίας, μετά οἱ νησιῶτες τοῦ Αἰγαίου καί μετά οἱ ὑπόλοιπες ὁμάδες. Τά πιό λεπτά χείλη τά ἔχουν οἱ Γεωργιανοί.

Ἡ ἴδια σχεδόν σειρά ἀκολουθεῖται ὅταν ἡ ταξινόμηση γίνει μέ βάση τήν ἀπόσταση μύτης - ἄνω χείλους.

---

1. Abduchelichvili, M. G.: «K antropologhii Samtavroskovo moghilnika» (Ἀμπντουσελισβίλη, M. Γ.: «Ἀνθρωπολογία τοῦ τάφου τοῦ Σαμτάβροβο»), Tbilisi, 1957.

2. Ἡρόδοτος, I, 2, 104.

Οἱ Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης ἔχουν περίπου ἴδια ἀπόσταση μύτης - ἄνω χείλους μέ τούς νησιῶτες τοῦ Αἰγαίου, καί κάπως μικρότερη ἀπ' ὅσο εἶναι τῶν Ἑλλήνων τῆς Τραπεζούντας. Ἡ πλάγια ὄψη τῆς ἀπόστασης μύτης - ἄνω χείλους δείχνει ὅτι τόσο οἱ Ἑλληνόφωνοι ὅσο καί οἱ Ταταρόφωνοι Ἕλληνες τῆς Ἀζοφικῆς εἶναι οἱ πιό ὀπισθοχειλικοί ἀπ' ὅλες τίς ὁμάδες.

Οἱ Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης ἔχουν τό μέτωπο πιό κατακόρυφο ἀπό τούς νησιῶτες τοῦ Αἰγαίου καί τήν ὀφρυακή χώρα λιγότερο ἐξογκωμένη. Ἡ ὁριζόντια πλάγια ὄψη τοῦ προσώπου καί ἡ ἐξόγκωση τῶν παρειῶν δέν δείχνουν κανενός εἴδους μογγολική ἐπίδραση.

Ἐπίκανθος δέν συναντιέται καθόλου οὔτε στούς Ἑλληνόφωνους οὔτε στούς Ταταρόφωνους. Τά πιό μεγάλα καί ἀμυγδαλωτά μάτια τά ἔχουν οἱ Τουρκόφωνοι Ἕλληνες τῆς Γεωργίας. Ἀκολουθοῦν οἱ νησιῶτες τοῦ Αἰγαίου καί οἱ Ἑλληνόφωνοι τῆς Γεωργίας, οἱ Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης, τῆς Θράκης καί τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Τά περιγραφικά αὐτά γνωρίσματα δείχνουν πιό φανερά τή «νότια» προέλευση τῶν ὁμάδων πού ἐξετάσαμε.

Τά ἀνθρωπομετρικά γνωρίσματα, ὅπως καί τά περιγραφικά, δείχνουν ὅτι οἱ Ταταρόφωνοι καί οἱ Ἑλληνόφωνοι τῆς Μαριούπολης συγγενεύουν μεταξύ τους περισσότερο ἀπ' ὅσο μέ ὁποιεσδήποτε ἄλλες ἀπ' τίς ὁμάδες πού ἐξετάσαμε.

Ὅσον ἀφορᾶ τούς Ἕλληνες τῆς Γεωργίας, ἀπό μερικά γνωρίσματα ὅπως οἱ ἀπόλυτες διαστάσεις τοῦ πάχους τῶν χειλιῶν, ἡ ἀπόσταση μύτης - ἄνω χείλους, τό πλάτος μετώπου, τό φυσιογνωμικό ὕψος τοῦ προσώπου κλπ. βρίσκουμε ὅτι οἱ Τουρκόφωνοι συγγενεύουν πολύ μέ τούς Ἑλληνόφωνους. Ἀπό μερικά ὅμως ἄλλα γνωρίσματα, ὅπως τό ὕψος τῆς μύτης, ἡ διάμετρος τῆς κάτω σιαγόνας κλπ., βρίσκουμε ὅτι οἱ

Ἑλληνόφωνοι τῆς Γεωργίας συγγενεύουν περισσότερο μέ τούς Γεωργιανούς παρά μέ τούς Τουρκόφωνους..

Τό ὕψος τῆς μύτης μετρούμενο ἀπό τά κάτω ἄκρα τῶν φρυδιῶν συνδέει τούς Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας (Πόντιους) μέ τούς νησιῶτες τοῦ Αἰγαίου καί τούς Ἑλληνόφωνους τῆς Μαριούπολης, ἐνῶ μετρούμενο ἀπό τό σέλιόν της συνδέει τούς Ταταρόφωνους μέ τούς νησιῶτες τοῦ Αἰγαίου καί τούς Ἑλληνόφωνους μέ τούς Τραπεζούντιους. Ἡ ἴδια εἰκόνα ἐπαναλαμβάνεται σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τό πλάτος τῆς μύτης. Αὐτό δείχνει ἀκόμα μιά φορά ὅτι στούς Ἑλληνόφωνους τῆς Μαριούπολης ὑπάρχει μεγαλύτερο ποσοστό Προσωασιατικοῦ τύπου (Τραπεζούντας) ἀπ᾽ ὅσο στούς Ταταρόφωνους.

Οἱ ὑψομετρικές διαστάσεις τοῦ προσώπου τῶν Ἑλλήνων τῆς Μαριούπολης, τῶν δυό ὁμάδων τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί τῶν νησιωτῶν συγγενεύουν μεταξύ τους. Οἱ διάμετροι τῶν ζυγωματικῶν καί τῆς κάτω σιαγόνας δυσκολεύουν κάπως τήν ταξινόμηση τῶν ὁμάδων. Οἱ διάμετροι αὐτές λ.χ. εἶναι οἱ μεγαλύτερες στούς Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης, πράγμα, πού θυμίζει περισσότερο Ἕλληνες τοῦ Καυκάσου παρά Δυτικομικρασιάτες. Αὐτό ἀπό μιά μεριά μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μέ τό ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης διακρίνονται γιά τίς ἐν γένει μεγάλες διαστάσεις τῆς κεφαλῆς καί τοῦ προσώπου.

Ἕνα στοιχεῖο πού διακρίνει τούς Τουρκόφωνους εἶναι ἡ κάπως μεγαλύτερη διάμετρος τῶν ζυγωματικῶν, ἐνῶ τό μέγεθος διακύμανσης αὐτοῦ τοῦ γνωρίσματος εἶναι μικρότερο ἀπ᾽ ὅσο στούς Γεωργιανούς. Ἡ διάμετρος αὐτή εἶναι λίγο μικρότερη στούς Ἑλληνόφωνους τῆς Γεωργίας, ἀλλά πάντως μεγαλύτερη σέ σύγκριση μέ τῶν Ἑλλήνων τῆς Τραπεζούντας καί τῶν ἀπογόνων τους πού γεννήθηκαν στήν Ἑλλάδα. Σέ σύγκριση μέ τίς ἑλλαδικές ὁμάδες πάλι, ἡ γενιά τῶν Τραπεζούντιων πού γεννήθηκαν στήν Ἑλλάδα παρουσιάζει τή μεγαλύτερη διάμετρο ζυγωματικῶν καί μόνο ἡ Ἠπειρώτικη ὁμάδα τούς ξεπερνᾶ σ᾽ αὐτό τό γνώρισμα. Γενικά ἡ διάμετρος ζυγωματικῶν εἶναι ἀρκετά μεγάλη στούς Ἕλληνες τοῦ Καυκάσου τῆς Πρόσω Ἀσίας καί τῆς Μαριούπολης, ἐνῶ στούς Ἕλληνες τῆς Θράκης καί τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου εἶναι συγκριτικῶς μικρή. Σχετικά μέ τό ἀνάστημα οἱ Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης κατέχουν ἐνδιάμεση θέση, ἀνάμεσα στούς νησιῶτες τοῦ Αἰγαίου καί τούς Ἕλληνες τῆς Πρόσω Ἀσίας.

Οἱ ὁριζόντιες διάμετροι τῆς κεφαλῆς δείχνουν ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης συγγενεύουν μέ τούς νησιῶτες τοῦ Αἰγαίου, ἐνῶ δέν ἔχουν μεγάλη σχέση μέ τίς ὁμάδες τῆς Πρόσω Ἀσίας.

Ἡ διαφορά πού παρατηρεῖται στήν κατά μῆκος διάμετρο (μῆκος κεφαλῆς) καί στήν ἐγκάρσια διάμετρο (πλάτος κεφαλῆς) ἐπιβεβαιώνει τή γεωγραφική διαφοροποίηση πού σημειώσαμε, στούς Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης καί τοῦ Καυκάσου.

Ὁ μικρότερος κεφαλικός δείκτης παρατηρεῖται στή Θράκη. Ἀκολουθοῦν μέ τή σειρά οἱ Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης καί οἱ Γεωργιανοί. Οἱ Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας ἀντίθετα παρουσιάζουν τό μεγαλύτερο κεφαλικό δείκτη ἀπ᾽ ὅλες τίς ὁμάδες, ἐκτός ἀπό τήν Ἠπειρώτικη, καί τό μεγαλύτερο ποσοστό ἐπίπεδων ἰνίων.

Ὁ συντελεστής σχέσης μεταξύ μήκους καί πλάτους κεφαλῆς εἶναι θετικός καί σχεδόν ἴδιος γιά τούς Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης καί τούς νησιῶτες τοῦ Αἰγαίου.

Παρά τό γεγονός ὅτι διαπιστώνουμε συγγένεια τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀζοφικῆς μέ τούς νησιῶτες τοῦ Αἰγαίου καί κατά δεύτερο λόγο μέ τούς Ἕλληνες τῆς Θράκης καί τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὀφείλουμε νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι οἱ ὁμάδες αὐτές παρουσιάζουν μεγάλο ποσοστό ἐπιμιξίας διαφόρων τύπων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1) Οἱ ἀνθρωπολογικοί τύποι πού διακρίνουμε ὅτι συνθέτουν τόν πληθυσμό τῆς Ἑλλάδας ξεχωρίζουν μέ ἀρκετά μεγάλη ἀκρίβεια ἀπό τούς ἀνθρωπολογικούς τύπους τῆς Πρόσω Ἀσίας.

2) Ἡ συμμετοχή τῶν ἀνθρωπολογικῶν τύπων τῆς Πρόσω Ἀσίας στή διαμόρφωση τῆς ἀνθρωπολογικῆς σύνθεσης τοῦ ἑλλαδικοῦ πληθυσμοῦ εἶναι περισσότερο αἰσθητή στά νησιά τοῦ Αἰγαίου καί στήν Ἀνατολική Ἑλλάδα γενικά, ἐνῶ ἡ συμμετοχή τῶν τύπων τῶν Βαλκανίων καί τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης γενικά, ἐντοπίζεται στό τρίγωνο Βόρεια Θεσσαλία, Δυτική Μακεδονία, Ἀνατολική Ἤπειρος.

3) Οἱ Σλαβομακεδόνες, οἱ Βλάχοι ὅπως καί οἱ Ἕλληνες τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας εἶναι στήν πλειονότητά τους ἀπόγονοι αὐτόχθονος πληθυσμοῦ.

4) Οἱ Ἕλληνες τοῦ Καυκάσου εἶναι πλησιέστεροι στούς τύπους τῆς Πρόσω Ἀσίας, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀζοφικῆς συγγενεύουν περισσότερο μέ τούς νησιῶτες τοῦ Αἰγαίου. Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀζοφικῆς παρουσιάζουν ἐπίσης σχετικά μεγάλο ποσοστό ἐπιμιξίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Α' ΤΙ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Ἄν καί οἱ Κλών Στέφανος καί Ἰωάννης Κούμαρης στάθηκαν ἐξαίρετοι σκαπανεῖς στόν τομέα τῆς ἀνθρωπολογίας μέσα στή σύγχρονη Ἑλλάδα, ἐν τούτοις οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες δέν μελετήθηκαν ποτέ πλήρως ἀπό ἀνθρωπολογικῆς πλευρᾶς. Αὐτό ἔκανε τόν Ἀμερικανό ἀνθρωπολόγο Λ. Ἄντζελ νά γράφει ὅτι ἀνθρωπολογικῶς «οἱ Ἐσκιμῶοι ἤ οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Αὐστραλίας εἶναι περισσότερο γνωστοί ἀπό τούς Ἕλληνες»[1].

Οἱ περισσότεροι ἐπιστήμονες ἔχουν ἀσχοληθεῖ μέ τό κρανιολογικό ὑλικό. Τά πρῶτα μορφολογικά στοιχεῖα γιά τούς σύγχρονους Ἕλληνες τά συγκέντρωσε ὁ Δρ. Ὀρνστάϊν[2]

---

1. Angel, J.L. : «A racial analysis of the ancient Greeks», American Journal of physical anthropology, vol. 2, No 4, 1944, p. 329. «Φυλετική ἀνάλυση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων».

2. Ornstein, Hr.: «Uber Farbe der Augen, Haare und Haut der heutingen Bewohner Griechenlands», Ver. der Ber. ges. für Anthr., Berlin, 1879, pp. 305 - 306. «Γιά τό χρῶμα τῶν ματιῶν, τριχῶν κεφαλῆς καί δέρματος τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδας».

τό 1879. Δυστυχῶς, στήν ἐργασία του δίνει μόνο ὁρισμένα στοιχεῖα γιά τό χρωματισμό νέων ἀνδρῶν πού ὑπηρετοῦσαν τή θητεία τους. Τό βασικό συμπέρασμα τοῦ Ὀρνστάϊν εἶναι πώς τό ξανθό χρῶμα σπανίζει στήν Ἑλλάδα.

Λίγα χρόνια ἀργότερα, τό 1883, δημοσιεύτηκε στό Παρίσι μιά σύντομη ἔκθεση τοῦ Ἰωσ. Ντενίκερ. Ἀναφέρεται μονάχα στίς μετρήσεις τοῦ κεφαλικοῦ δείκτη πού ἔκανε ὁ Ἕλληνας γιατρός Μ. Ἀποστολίδης[1] σέ 17 ὅλα - ὅλα ἄτομα ἀπό τή Νότια Θεσσαλία.

Ὁ Ντενίκερ πού ἔκανε τήν πρώτη σοβαρή προσπάθεια ταξινόμησης τῶν Εὐρωπαϊκῶν φυλῶν καί συγκέντρωσε μέ μεγάλη προσοχή κάθε στοιχεῖο, προκειμένου γιά τούς Ἕλληνες, στήριξε δυστυχῶς τά πορίσματά του στίς δυό πιό πάνω ἐλλειπεῖς ἐργασίες καί σέ ὁρισμένες κρανιομετρήσεις πού εἶχε κάνει ὁ Νικολούτσι στήν Ἰταλία[2].

Ὁ ἴδιος ἔγραφε ὅτι «γιά τήν Ἀνθρωπολογία τῆς Ἑλλάδας ὑπάρχουν πολύ λίγα στοιχεῖα. Μπορεῖ ὅμως νά ὑποθέσει κανείς ὅτι ἐκτός ἀπό τούς δυό βασικούς τύπους — τό δυτικοβαλκανικό καί τόν ἀνατολικοβαλκανικό — ὑπάρχει καί τρίτος, ὁ Ἰβηρονησιωτικός, πού εἶναι διαδεδομένος στήν Ἰβηρική Χερσόνησο, στή Νότια Ἰταλία καί στά νησιά τῆς Μεσογείου. Τά γνωρίσματα πού χαρακτηρίζουν τόν τύπο αὐτόν εἶναι ἡ δολιχοκεφαλία, τό ὄχι ὑψηλό ἀνάστημα καί ὁ πολύ σκοῦρος χρωματισμός»[3].

---

[1]. Apostolides M. «Quelques mesures sur le vinant prises en Grèce». Bulletin de la Société d' anthropologie de Paris, ser. 3. vol. 6, 1883. «Μερικές ἀνθρωπομετρήσεις στήν Ἑλλάδα».

[2]. Nicolucci: «L' antropologia della Grecia», Atti della R. Acad delle Sienze fisiche e matematiche. Napoli, 1867: «Ἀνθρωπολογία τῆς Ἑλλάδας».

[3]. Deniker, J.: «Les races de l'Europe», Paris, 1900. «Οἱ Φυλές τῆς Εὐρώπης».

Δυστυχῶς, τά ἐλλειπῆ στοιχεῖα δίνουν πάντοτε ἐσφαλμένη εἰκόνα.

Ὁ ἱδρυτής τοῦ Ἀνθρωπολογικοῦ Μουσείου τῆς Ἑλλάδας, Κλών Στέφανος, μελέτησε πάλι μόνο τόν κεφαλικό δείκτη 366 ἀνδρῶν ἀπό διάφορες ἐπαρχίες τῆς Ἑλλάδας[1]. Βρίσκει ὅτι ὁ μέσος κεφαλικός δείκτης γιά ὅλη τήν Ἑλλάδα εἶναι περίπου 81,2.

Πολύ πληρέστερη ἦταν ἡ μελέτη πού ἔκανε ὁ Α. Νεόφυτος τῶν Ἑλλήνων Βορειοανατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, στά τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα[2]. Ὁ Νεόφυτος εἶχε μελετήσει τότε 142 ἄνδρες καί 20 γυναῖκες κι ἐκτός ἀπό τήν ἀνθρωπολογική ἔρευνα ἀσχολήθηκε καί μέ ζητήματα ἱστορίας, ἐθνογραφίας καί γλωσσολογίας.

Ὁ Νεόφυτος ἦταν ὁ πρῶτος πού διατύπωσε τήν ἄποψη ὅτι ὁ πληθυσμός αὐτῆς τῆς περιοχῆς εἶναι στήν πλειονότητά του αὐτόχθων καί πιθανόν ν' ἀνήκει στόν καυκασιακό κλάδο πού ξεχώρισε ἀπό τή Μεσογειακή φυλή μέ τήν ἐξάπλωσή της πρός τά δυτικά. Τά ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνάς του ἐκείνης ἐπιβεβαιώνονται σχεδόν τελείως ἀπό τά συμπεράσματα τῆς παρούσας ἐργασίας.

Στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας ὁ Φ. Λουσάν μελέτησε[3] πάνω ἀπό 300 Κρητικούς. Ἡ μελέτη του ἔχει ἱστορική περισσότερο ἀξία, γιατί ἐκείνη τήν ἐποχή ἡ ἀνθρωπολογία διατηροῦσε ἀκόμα ἕναν ἐπεισοδιακό χαρακτήρα.

---

[1]. Stefanos, Clon: «Grèce», Dictionaire Encyclopêdique des seiences médicales, t. x, 46, Paris, 1884, p. 434. «Ἑλλάς».

[2]. Neophytos, A.: «Le grec du Nord - Est de l' Asie Mineure», L'Anthropologie, t. 11, No: 1 - 3, Paris, 1891, pp.25-34: «Ὁ Ἕλλην τῆς ΒΑ Μικρᾶς Ἀσίας».

[3]. Luschan, F. von: «Beitrag zur Anthropologie von Kreta», Zeitschr. f. Ethn. vol. 45, Berlin, 1913. pp. 320 - 343. «Συμβολή στήν Ἀνθρωπολογία τῆς Κρήτης».

Δίνουμε ἐδῶ μερικά ἀπό τά στοιχεῖα του: Ὁ κεφαλικός δείκτης εἶναι 77,5. Ἀπό τούς ἐξετασθέντες τά 83% ἔχουν μαῦρα μαλλιά καί 4% ξανθά. Τό 1/5 τοῦ πληθυσμοῦ ἔχει ἀνοιχτό χρῶμα ἴριδας.

Ὁ Λουσάν ὁδηγήθηκε ἀπ' αὐτά στό συμπέρασμα ὅτι οἱ Κρητικοί εἶναι Μεσογειακοῦ τύπου μέ μικρή ἐπιμιξία ἀπό τό βορρᾶ καί μικρές βραχυκεφαλικές ἐπιδράσεις. Εἶναι φανερό πώς μιά τέτοια ἀνάλυση δέν εἶναι ἐπαρκής γιά τήν μεγαλόνησο.

Ὁ Λουσάν μελέτησε ἐπίσης 180 Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας[1]. Ἀναφέρει ὅτι στούς Ἕλληνες αὐτούς ἀντιπροσωπεύονται δυό τελείως ἑτερογενῆ στοιχεῖα: δολιχοκέφαλοι καί βραχυκέφαλοι. Θεωρεῖ τούς βραχυκέφαλους — ἰδιαίτερα τῆς Ἀτάλειας — ἀντιπροσώπους τοῦ «προσημιτικοῦ ἀρχαίου πληθυσμοῦ». Τούς δολιχοκέφαλους τούς φέρνει ἀπό τή Βόρεια Εὐρώπη.

Στή διάλεξη πού ἔδοσε γιά νά τιμηθεῖ ἡ μνήμη τοῦ Χάξλεϋ, ὑποστηρίζει ὅτι οἱ δολιχοκέφαλοι μετανάστευσαν στή Μικρά Ἀσία κατά τά μέσα τῆς δεύτερης χιλιετηρίδας π.Χ.

Παρά τίς προοδευτικές γιά τήν ἐποχή ἐκείνη ἰδέες του, ὁ Λουσάν, ἀσφαλῶς ἄθελά του, ὑποστηρίζει ρατσιστικές θεωρίες πού ἰσχυρίζονται ὅτι κάθε δολιχοκέφαλος ἀνήκει στή Βόρεια Φυλή. Ἀπορεῖ κανείς, γιατί στήν ἐποχή τοῦ Λουσάν εἶχε ἤδη ἀποδειχτεῖ ὅτι πολύ πρίν ἀπό τήν ἱστορική ἐποχή ἡ Μεσογειακή Φυλή ἦταν δολιχοκέφαλη. Οὔτε εἶναι σωστό τό νά βλέπει μόνο βραχυκέφαλους στή Μικρά Ἀσία. Δυστυχῶς ὑπάρχουν στή Δύση ἀνθρωπολόγοι πού, ἀκόμα καί σήμερα, ὑποστηρίζουν λαθεμένες ἀντιλήψεις, στηριγμένες σέ

---

[1]. Luschan, F. von: «The early inhabitants of Asia Minor», Anthr. Inst. Jour. 1911, XVI: «Οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας».

πρόχειρες μελέτες, ἀντιλήψεις πού ὁδηγοῦν σέ σφαλερό δρόμο τούς ἱστορικούς.

Ὁ περιορισμός τῆς ἀνθρωπολογικῆς ἀνάλυσης στή διάκριση δολιχοκέφαλων καί βραχυκέφαλων, χωρίς νά παίρνονται ὑπ' ὄψη μιά σειρά ἄλλα γνωρίσματα, εἶναι ἀντιϊστορικός καί ἐπομένως ἀντιεπιστημονικός.

Μιλήσαμε γιά τό ρόλο τοῦ κεφαλικοῦ δείκτη καί θ' ἀφιερώσουμε κι ἄλλες σελίδες σ' αὐτό τό ζήτημα. Δέν ἀρνούμαστε τό ἀνθρωπολογικό γνώρισμα πού λέγεται «κεφαλικός δείκτης» οὔτε παραγνωρίζουμε τό ρόλο τῶν μεταναστεύσεων ἀπό τά ἀρχαιότατα χρόνια ὥς σήμερα. Ὅμως γιά νά διερμηνεύσει πιό σωστά τά φαινόμενα αὐτά πρέπει νά τά βλέπει κανείς σέ συνδυασμό μέ πολλά ἄλλα ἐπιστημονικά δεδομένα, τόσο βιολογικά ὅσο καί ἱστορικά.

Ἄλλος ἐρευνητής, ὁ Ντάκγουορθ[1], λέει ὅτι στήν Κρήτη ὑπάρχουν περισσότερα ἄτομα μέ γαλανά μάτια παρά στήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα. Τά συμπεράσματά του στηρίζονται σέ παρατηρήσεις ἐξ ἐντυπώσεων κι ὄχι στή στατιστική. Ἀπό τήν παρούσα ἔρευνα φαίνεται ὅτι τό μεγαλύτερο ποσοστό ἀνοιχτοῦ χρωματισμοῦ στήν Ἑλλάδα τό συναντοῦμε στό τρίγωνο Δυτική Μακεδονία — Βόρεια Θεσσαλία — Ἀνατολική Ἤπειρος, κι ὄχι στίς νότιες ἐπαρχίες τῆς χώρας. Ἄν καί δέ διαθέτουμε στοιχεῖα γιά τήν Κρήτη, εἶναι ἀδύνατο νά πιστέψει κανείς ὅτι ξανθοί γαλανομάτες μετανάστευσαν ἀπό τό Βορρᾶ εἰδικῶς γιά τήν Κρήτη. Ἡ ἀναφορά τοῦ Ντάκγουορθ σέ ἀνήλικα παιδιά ἑνός σχολείου τῆς Κρήτης δέ δείχνει τίποτε γιατί τό σχῆμα τῆς κεφαλῆς ἀλλάζει μέ τήν πάροδο τῆς ἡλικίας καί γενικά ὁ χρωματισμός τῶν παιδιῶν εἶναι διαφορετικός ἀπό τῶν ἐνηλίκων.

---

[1]. Duckworth, W.L.H.: «Archaeological and Ethnological researches in Crete», Brit. Ass. Adv. Sci. 82nd meet, Dundee, 1912. «Ἀρχαιολογικές καί Ἐθνογραφικές Ἔρευνες στήν Κρήτη».

Ὁ Χώης[1] πού μελέτησε 151 Κρητικούς, δέν δημοσίευσε τελικά ὅλα τά στοιχεῖα. Σέ μιά προκαταρκτική ἀνακοίνωσή του ἀναφέρεται μόνο στόν κεφαλικό δείκτη καί μάλιστα ἀρκετά ἐπιφανειακά. Βρίσκει τούς περισσότερους βραχυκέφαλους στή Δυτική Κρήτη, ἀνάμεσα στούς Σφακιανούς, διατυπώνει κι ἔχει τή γνώμη ὅτι τή βραχυκεφαλία τήν ἔφεραν στήν Κρήτη οἱ Δωριεῖς. Τό συμπέρασμά του εἶναι πολύ ἀμφίβολο. Ἀλλά μόνο μιά ἐξονυχιστική μελέτη, πού θ' ἄρχιζε ἀπό τούς σύγχρονους Σφακιανούς καί γενικά ἀπ' ὅλους τούς Κρητικούς στόν τόπο τους, πού θά μελετοῦσε παράλληλα ὅλα τά κρανία ἀπό τά σύγχρονα νεκροταφεῖα κατά περιόδους, καί θά προχωροῦσε βαθμιαῖα πρός τά πίσω ἀνεβαίνοντας ὅλους τούς αἰῶνες, ὥς ἐκεῖ πού ὑπάρχουν καί οἱ τελευταῖες ἐνδείξεις, μόνο μιά τέτοια μελέτη, λοιπόν, μπορεῖ νά λύσει τό ζήτημα οριστικά καί ἀποφασιστικά. Γιά τοῦτο εἶναι μεγάλη ἀνάγκη νά φυλάγεται μέ ἐπιμέλεια καί νά χρονολογεῖται μέ ὅσο γίνεται μεγαλύτερη ἀκρίβεια, ἀκόμα καί τό τελευταῖο κόκκαλο πού βρίσκει ἡ σκαπάνη τοῦ ἀρχαιολόγου στήν Ἑλλάδα.

Ὁ Πιττάρ[2] μελέτησε σχετικῶς λεπτομερειακά τούς Ἕλληνες τῆς Ρουμανίας. Ὅμως τό γεγονός καί μόνο ὅτι μελέτησε Ἕλληνες πού δέν γεννήθηκαν στήν Ἑλλάδα, ὑποβιβάζει τήν ἀξία τῶν παρατηρήσεών του γιατί δέν μπορεῖ κανείς νά θεωρήσει τά ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς μελέτης ἀντιπροσωπευτικά γιά ὅλη τήν Ἑλλάδα.

Μέ τούς Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης ἀσχολήθηκαν κατά

[1]. Hawes, C. H.: «Crete the forerunner of Greece», London, New York, 1922 «Κρήτη—ὁ πρόδρομος τῆς Ἑλλάδας».

[2]. Pittard, Eugène: «Les peuples des Balkans», Genêve, 1920, pp. 96 - 103. «Οἱ λαοί τῶν Βαλκανίων».

χρονολογική σειρά ὁ Τσεπουρκόφσκυ Ε. Μ.[1], πού μελέτησε 160 στρατιῶτες τό 1921, ἡ Τσουτσουκάλο[2] τό 1930, μέ πολύ καλά ἀποτελέσματα, καί ὁ Ντιατσένκο Β. Δ.[3] τό 1958.

Τόσο οἱ παρατηρήσεις τους ὅσο καί τά συμπεράσματά τους δέν βρίσκονται σ' ἀντίθεση μέ τά συμπεράσματα τῆς δικῆς μας ἔρευνας. Μονάχα οἱ παρατηρήσεις τοῦ Φ. Μπράουν[4] γιά τούς Ταταρόφωνους Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης βρίσκονται σέ πλήρη ἀντίθεση μέ τίς ἀπόψεις ὅλων τῶν ἐρευνητῶν.

Ὁ Μπράουν κατατάσσει τούς Ταταρόφωνους Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης στόν «Γοτθικό τύπο» δηλαδή στούς ὑψηλούς, γαλανομάτες καί ξανθούς μέ σγουρά μαλλιά. Τήν ἀντίληψη αὐτή, γιά τήν ἐπίδραση τῆς Βόρειας Φυλῆς στήν Κριμαία, τήν ἀνατρέπουν ὄχι μόνο οἱ παρατηρήσεις πάνω στούς σύγχρονους κατοίκους, ἀλλά καί τά στοιχεῖα τῆς παλαιοανθρωπολογίας[5]. Τό ποσοστό τῶν «ξανθῶν» τόσο στούς Ταταρόφωνους ὅσο καί στούς Ἑλληνόφωνους δέν ξεπερνᾶ τό ἀνάλογο ποσοστό ὁποιασδήποτε περιοχῆς τῆς Ἑλλάδας. Μόνο τό μικτό χρῶμα τῆς ἴριδας εἶναι σχετικά πιό διαδεδομένο, πράγμα, πού φανερώνει ἐπιμιξία.

[1]. Tchepourkovskii, E.M.: «O Tsvetnosti Krestianskovo nasselenia Rossii i sviazi eyo sgolovnim ukazatelem» (Τσεπουρκόφσκη, E.M.: «Ὁ χρωματισμός τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ρωσίας καί οἱ σχέσεις του μέ τόν κεφαλικό δείκτη», J. Kazan. med. antr. ob - va, v. 1.

[2]. Cucukalo, G. J.: «Recové Mariupolsti», Anthropologie, Praha, 1930, t. VIII, No 2 - 3, c. 129

[3]. Diachenko, V. D. «Materializ Antropologhii ykraini» Kiev, 1960: Ντιατσένκο, Β.Δ. «Ἀνθρωπολογικό ὑλικό τῆς Οὐκρανίας» Κίεβο, 1960.

[4]. Braun, F.A.: «Greki v Mariupolu» (Μπράουν, Φ.Α.: «Οἱ Ἕλληνες στή Μαριούπολη»), Jivaia Starina, II, St. Pet., 1890, str. 78.

[5]. Debets, G.F.: «Paleoantropologhia SSSR» (Ντεμπέτς, Γ. Φ.: «Παλαιοανθρωπολογία τῆς ΕΣΣΔ»), M. - L. 1948, str.265.

Στήν περιγραφή τῆς Θεσσαλίας ὁ Μάερς[1], παραθέτει μόνο τόν κεφαλικό δείκτη: 77. Τόν τόσο δολιχοκεφαλικό αὐτό δείκτη, ὁ συγγραφέας τόν ἐξηγεῖ μέ τή διείσδυση τῶν Βλάχων καί τήν ἔλλειψη κάθε ἐπίδρασης τῆς Μεσογειακῆς Φυλῆς. Ἡ γνώμη τοῦ Μάερς ἀνατρέπεται κι ἀπό μόνο τό λόγο ὅτι ὁ κεφαλικός δείκτης τῶν Βλάχων τῆς Θεσσαλίας δέν εἶναι μικρότερος ἀπό τόν κεφαλικό δείκτη τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλίας.

Στήν Ἀμερική, ἕνα συνεργεῖο ἀνθρωπολόγων ὑπό τόν Κούν[2] μελέτησε μιά ὁμάδα Ἑλλήνων μεταναστῶν ἀπό 113 ἄτομα. Οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνοι προέρχονται ἀπ' ὅλα τά μέρη τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί ἡ γενική εἰκόνα πού δίνουν εἶναι ἀμφίβολη γιά πολλά μέρη τῆς Ἑλλάδας.

Ἡ μελέτη αὐτή δείχνει, κατά τόν Κούν, ὅτι στήν ἀνθρωπολογική σύνθεση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ παίρνουν μέρος τρεῖς τύποι: ὁ Ἀτλαντομεσογειακός, ὁ Διναρικός καί ὁ Ἀλπικός. Τό μικρό ποσοστό ἀνοιχτοῦ χρωματισμοῦ θεωρεῖται ὅτι εἶναι νορδικῆς προέλευσης.

Οἱ ἀνθρωπομετρήσεις τοῦ Ἄντζελ[3], ὀλιγάριθμες ἄλλωστε, στήν περιοχή τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, ἐπιβεβαιώνονται ἀπό τίς παρατηρήσεις μας πάνω στή μικρή ὁμάδα τῆς Πελοποννήσου, πού τίς παραθέτουμε στήν παρούσα ἐργασία. Οἱ μετρήσεις τοῦ Ἄντζελ κατέχουν ἐνδιάμεση θέση ἀνάμεσα στόν τύπο τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδας καί τῆς Πελοποννήσου.

---

[1]. Myres, J. L.: «Who were Greeks», 1930, p. 49. «Ποιοί ἦσαν οἱ Ἕλληνες».

[2]. Coon, C.S.: «The Races of Europe», N. J. 1939, pp. 604-608. «Οἱ Φυλὲς τῆς Εὐρώπης».

[3]. Angel, J.L.: «A racial analysis of fhe ancient Greeks», «Φυλετικὴ ἀνάλυση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων». Amer. Jour. of phys. Anthr. vol. 2, No, 4, 1944, p. 363.

Ὁ Κέρνερ[1] μελέτησε τό 1938, στήν Μονεμβασία καί σά βάση τό μῆκος τῆς κεφαλῆς ξεχωρίζει τρεῖς τύπους:

1) Τόν Μεσογειακό, μῆκος 184 χλστ.

2) Τόν Προσωασιατικό, μῆκος 186 χλστ. (Τό σχῆμα πού παραθέτει γιά τόν τύπο αὐτόν δείχνει ὅτι τόν διακρίνει πλατυϊνία).

3) Τόν Βόρειο ἤ Νορδικό, μῆκος 189 χλστ.

Ὁ διαχωρισμός τῶν ἀνθρωπολογικῶν τύπων μέ βάση ἕνα μονάχα γνώρισμα εἶναι, τό ὀλιγότερο, σφαλερός. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, σύμφωνα μέ τίς ἀνθρωπομετρήσεις τῆς παρούσας μελέτης ὁ Προσωασιατικός τύπος ἔχει μικρότερο μῆκος κεφαλῆς ἀπό τόν Μεσογειακό.

Οἱ παραπάνω διαφορές βεβαιώνουν ἀκόμα μιά φορά τήν ἀνάγκη νά γίνουν πιό ἐκτεταμένες μελέτες στή Νότια Ἑλλάδα καί στά νησιά.

---

[1]. Körner, Tito: «Bericht über rassen... des Peloponnes», Z. f. Ethnologie, Berlin, 1940, Heft 1 - 3, s. 116 - 129. «Μελέτη τῶν φυλῶν τῆς Πελοποννήσου».

Β′ ΑΝΤΙΠΑΡΑΒΟΛΗ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΓΕΙΤΟΝΙΚΟΥΣ ΛΑΟΥΣ

Ἡ ἀντιπαραβολή στοιχείων πού προέρχονται ἀπό διάφορους συγγραφεῖς παρουσιάζει πάντα πολλές δυσκολίες ἐπειδή κάθε μελέτη ἔχει γίνει μέ βάση διαφορετικό πρόγραμμα καί διαφορετική μέθοδο ἐξέτασης. Λόγω αὐτῆς τῆς δυσκολίας τά συμπεράσματα ἀπό μιά τέτοια ἀντιπαραβολή δέν μπορεῖ παρά νά ἔχουν σχετική ἀξία. Πάντα ὅμως εἶναι ὠφέλιμα γιατί μᾶς ἐπιτρέπουν νά δοῦμε ὥς ἕνα ἀρκετά μεγάλο βαθμό ποιοί ἀπό τούς τύπους πού διαχωρίσαμε στό πρῶτο κεφάλαιο φτάνουν ἔξω ἀπό τά σύνορα τῆς Ἑλλάδας καί ποιοί ἀπ' ἔξω εἰσχωροῦν στό ἔδαφός της.

Γιά ν' ἀποφύγουμε κάθε παρεξήγηση, τονίζουμε καί πάλι τή διατυπωμένη ἀρχή, ὅτι ἡ γλώσσα καί ὁ πολιτισμός ἑνός λαοῦ ἀναπτύσσονται ἀνεξάρτητα ἀπό τή φυλή. Συχνά ἕνα ἔθνος ἀποτελεῖται ἀπό διάφορες φυλές. Ἄλλοτε πάλι μιά φυλή ἀποτελεῖ συστατικό μέρος διαφόρων ἐθνῶν.

Ἀρχίζουμε τήν ἀντιπαραβολή τῶν ἀνθρωπολογικῶν στοιχείων μέ τούς γειτονικούς λαούς, ἀπό τή Βουλγαρία,

πού ἔχει μελετηθεῖ περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη βαλκανική χώρα, χάρη στίς ἐργασίες τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Μεθόδιου Ποπώφ[1]. Ἡ μελέτη του εἶχε ἀρχίσει πρίν ἀπό τόν πόλεμο καί στή διάρκειά της ἐξετάστηκαν περίπου 9.000 ἄτομα, ἀπό ὁλόκληρο συνεργεῖο.

Ὁ πιό διαδεδομένος τύπος στή Βουλγαρία εἶναι ὁ «Ποντιακός», κατά τήν ἔκφραση τοῦ Β. Β. Μπουνάκ, στήν πιό σκούρα ἀπόχρωσή του, πού οἱ ποικιλίες του πλησιάζουν τούς τύπους τῆς Μεσογειακῆς φυλῆς.

Ὁ Ποντιακός τύπος στή Βουλγαρία παρουσιάζει τά ἀκόλουθα χαρακτηριστικά: Μεσοκεφαλία πού φτάνει ὥς τήν ὑποβραχυκεφαλία. Λεπτοπροσωπία. Λεπτορρινία. Μέτριο ἤ ὄχι καί πολύ ὑψηλό ἀνάστημα. Σχῆμα μύτης εὐθύ ἤ ἐλαφρά γαμψό. Σχῆμα τριχῶν ἐλαφρά κυματιστό ἤ λεῖο. Καί σέ σχέση μέ τούς πιό νότιους τύπους πιό ἀνοιχτή ἀπόχρωση γενικά, πράγμα, πού πρέπει νά σημειωθεῖ ἰδιαίτερα.

Ὁ Ποπώφ βρίσκει ὅτι ἡ ἐξάπλωση τοῦ Ποντιακοῦ τύπου μεγαλώνει μέ κατεύθυνση πρός τά ἀνατολικά καί βόρεια. Ὁ Μεσογειακός τύπος συναντιέται συχνότερα ὅσο προχωροῦμε ἀπό τό βορρᾶ πρός τά νότια διαμερίσματα τῆς χώρας καί συναντιέται περισσότερο νότια ἀπό τήν Παλιά Πλανίνα. Αὐτό ἐκφράζεται μέ γενική ἐλάττωση τῶν μεγεθῶν πού δίνουν οἱ μετρήσεις τοῦ προσώπου καί τῆς μύτης, πράγμα, πού σημαίνει ὅτι τά χαρακτηριστικά παρουσιάζονται λεπτότερα, ὅπως αὐτά πού εἶναι τυπικά γιά τή Μεσογειακή φυλή.

Ἡ ἐπίδραση τῆς Μεσογείου εἶναι ἰσχυρότερη στή Νότια Βουλγαρία (Θράκη) καί τοῦτο δίνει στόν Ποπώφ τή δυνατό-

---

[1]. Antropologhia Bolgarskovo naroda. Fizitcheskii oblik Bolgar. Akademik M. Popov v sotroudnitchestve s. d - rom G. Markovim (« Ἀνθρωπολογία τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ». Ἡ ἐξωτερική μορφή τῶν Βουλγάρων. Ἀκαδημαϊκός Μ. Ποπώφ, σέ συνεργασία μέ τόν Γ. Μάρκωφ). Σόφια, 1959.

τητα νά διαχωρίσει τό δεύτερο βασικό ἀνθρωπολογικό τύπο τῆς Βουλγαρίας καί νά τόν ὁρίσει ὡς «Μεσογειακή ποικιλία τῆς Βαλκανομεσογειακῆς ὁμάδας ἀνθρωπολογικῶν τύπων». Ὁ τύπος αὐτός ὑπάρχει σ᾽ αὐτά τά ἐδάφη ἀπό τά βάθη τῆς ἀρχαιότητας[1]. Μοιάζει πάρα πολύ μέ τό θρακικό τύπο πού ξεχωρίσαμε σ᾽ αὐτή τή μελέτη καί ἔχουν καί οἱ δυό τους τά ἴδια σχεδόν χαρακτηριστικά.

Ὁ θρακικός τύπος εἶναι, καθώς ἀναφέραμε, διαδεδομένος ἀνάμεσα στούς Ἕλληνες (καί ἀσφαλῶς ἀνάμεσα καί στούς ἄλλους κατοίκους τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης καί τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας). Ὁ τύπος αὐτός μοιάζει περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλον τύπο τῆς Ἑλλάδας μέ τό Θεσσαλικό. Ἡ διαπίστωση αὐτή μᾶς παρακινεῖ νά σκεφτοῦμε ὅτι ὁ Πελασγικός πληθυσμός τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας καί ὁ ἀρχαῖος Θρακικός εἶχαν κοινές ρίζες καταγωγῆς. Πάντως τό ζήτημα τοῦτο πρέπει ἀκόμα νά ἐπιβεβαιωθεῖ μέ τήν ἔρευνα ἀρκετῶν παλαιοανθρωπολογικῶν στοιχείων.

Τό γεγονός εἶναι ὅτι τά στοιχεῖα δείχνουν ἕνα πέρασμα ἀπό τό Θεσσαλικό στό Θρακικό τύπο. Κι ἀκόμα, ὅτι αὐτό τό πέρασμα συναντᾶ ὁρισμένα ἐμπόδια στή Βόρεια Θεσσαλία καί Δυτική Μακεδονία ἀπό τόν ὑπερβραχυκεφαλικό τύπο τῆς Ἠπείρου καί τόν ἀνοιχτοῦ χρωματισμοῦ (σέ σχέση μέ τήν ἑλλαδική κλίμακα) τύπο τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας.

Ὁ Ποπώφ διακρίνει στό Σλαβομακεδονικό πληθυσμό δυό τύπους: τό Μ ε σ ο γ ε ι α κ ό καί τό Διναρικό. Τό συμπέρασμά του αὐτό συμφωνεῖ ἀπόλυτα μέ τό δικό μας, ὅταν διαχωρίσαμε τό Μακεδονικό τύπο τόσο ἀνάμεσα στούς Ἕλληνες ὅσο κι ἀνάμεσα στούς Σλαβομακεδόνες. Σέ σχέση μ᾽

[1] **Boev, Peter: «Sostoianie antropologhitcheskoi naouki v narodnoi respoublike Bolgarii», Sov. Etn. 1, 1958, str. 153-155. «Ἡ κατάσταση τῆς ἀνθρωπολογικῆς ἐπιστήμης στήν ΛΔ τῆς Βουλγαρίας».**

αὐτό ἔχουμε ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἠπειρώτικος (ὁ γνωστός μέ τ᾽ ὄνομα Διναρικός στή βιβλιογραφία) τύπος, εἶναι ἰδιαίτερα φανερός στή Βορειοδυτική Μακεδονία καί ὁ Θρακικός στήν Ἀνατολική Μακεδονία. Ἡ διαπίστωση ἀκόμα μιά φορά τοῦ πράγματος καί ἀπό τόν Ποπώφ, ἐπιβεβαιώνει τό συμπέρασμα ὅτι ὁ πληθυσμός τῆς Μακεδονίας, τόσο ὁ Ἑλληνόφωνος ὅσο καί ὁ Σλαβόφωνος, εἶναι αὐτόχθων. Πάνω σ᾽ αὐτό τό ὑπόστρωμα παρατηροῦνται οἱ βορειότερες ἀνθρωπολογικές ἐπιδράσεις.

Ἀναφορικά μέ τόν ἀνοιχτόχρωμο τύπο, πού παρατηρεῖται ἐπίσης κι ἀνάμεσα στόν πληθυσμό τῆς Βουλγαρίας, ὁ Ποπώφ διατυπώνει δυό ὑποθέσεις: α) ὅτι ὁ τύπος αὐτός συνδέεται μέ τόν ἀρχαῖο θρακικό πληθυσμό, β) ὅτι κατάγεται ἀπό τούς ἀρχαίους Σλάβους.

Εἶναι γεγονός (ὅπως θά δοῦμε στό 4ο Κεφάλαιο) ὅτι ὁ ἀνοιχτόχρωμος τύπος ὑπάρχει στά Βαλκάνια πολύ πρίν ἀπό τούς χριστιανικούς χρόνους καί μπορεῖ νά ὑποθέσει κανείς ὅτι ἀνευρισκόταν σάν «ἐπιμιξία» ἀνάμεσα στό Θρακικό τύπο.

Ἡ ἀντιπαραβολή δείχνει ὅτι οἱ Ἕλληνες, οἱ Βούλγαροι καί γενικά οἱ ἀνθρωπολόγοι ὅλων τῶν Βαλκανίων καί τῆς Πρόσω Ἀσίας ἔχουν νά ἀντιμετωπίσουν στό μέλλον καί νά λύσουν πολλά κοινά προβλήματα.

Ἡ Γιουγκοσλαβία θεωρεῖται διναρική ζώνη, μέ τόν πιό συμπαγή διναρικό πληθυσμό στό Μαυροβούνιο. Οἱ Μαυροβουνιῶτες, σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τοῦ Ἔριχ[1], παρουσιάζουν τό ὑψηλότερο ἀνάστημα σ᾽ ὅλα τά Βαλκάνια. Σύμφωνα μέ τίς ἀνθρωπομετρήσεις του τό μέσο ἀνάστημά τους φτάνει τά 177 ὥς 178 ἑκ. Οἱ διάμετροι τῆς κεφαλῆς τους εἶναι ἀρκετά

[1] **Ehrich, Robert, W.: «On 800 Montenegrins», Appendix in Starr, Richard F. S. vol. 1, Cambridge, Mass. «Συμπεράσματα σέ 800 Μαυροβουνιῶτες».**

μεγάλες. Κεφαλικός δείκτης 85. Οἱ διαστάσεις τοῦ προσώπου τους εἶναι ἐπίσης μεγάλες. Τό χρῶμα τῶν τριχῶν σκοῦρο καστανό. Τά φρύδια πυκνά. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος στό στῆθος κυμαίνεται ἀπό μέτρια ὥς ἰσχυρή. Ἡ πλατυϊνία φτάνει τό 43%.

Ἐκπροσώπους αὐτοῦ τοῦ τύπου συναντοῦμε, (ὄχι πολύ συχνά εἶναι ἀλήθεια), στήν Ἀνατολική Ἤπειρο, καί στή Δυτική Μακεδονία (Βόϊο, Γρεβενά), ἀνάμεσα στούς Ἕλληνες, Σλαβομακεδόνες καί Ἀλβανούς τῶν παραμεθόριων περιοχῶν.

Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τοῦ Κούν[1] οἱ Σέρβοι, παρά τό ὑψηλό τους ἀνάστημα, παρουσιάζουν μικρές διαστάσεις κεφαλῆς καί προσώπου. Γενικά εἶναι σκοτεινότερου χρωματισμοῦ ἀπό τούς γείτονές τους. Ἀπ' αὐτό κρίνοντας ὁ Κούν ἀμφιβάλλει ἄν εἶναι σλαβικῆς καταγωγῆς.

Τό ἀνάστημα τῶν κατοίκων τῆς Βοσνίας πλησιάζει τό ὕψος τῶν Μαυροβουνιωτῶν. Ὁ χρωματισμός ὅμως κατατάσσει τούς Βοσνίους σέ μιάν ἐνδιάμεση θέση ἀνάμεσα στούς Σέρβους καί τούς Κροάτες.

Οἱ Δαλματοί θεωροῦνται ὅτι παρουσιάζουν τά λιγότερο «διναρικά» μορφολογικά γνωρίσματα. Ὁ Κούν λέει ὅτι σ' αὐτούς ἐπικρατεῖ τό Ἀτλαντο-μεσογειακό στοιχεῖο, αὐτό πού συναντιέται καί στή Βόρεια Ἰταλία.

Ὁ Κούν ἀναφέρει ἀκόμα στή μελέτη του πώς ὁ ὑψηλόσωμος τύπος τῶν Μαυροβουνιωτῶν συγγενεύει μέ τήν Παλαιολιθική Ἐποχή. Θεωρεῖ ὅτι οἱ Μαυροβουνιῶτες εἶναι ἐκσλαβισμένοι Ἀλβανοί.

Ὁ Ε. Πιττάρ στήν ἐργασία πού ἔχουμε ἀναφέρει, κατατάσσει, ὅπως καί ὁ Ντεννίκερ, ὅλα τά δυτικά Βαλκάνια ὥς

---

[1]. Coon, C. S.: «The Races of Europe», N. Y., 1939, pp. 590-594. «Οἱ φυλές τῆς Εὐρώπης».

τό πιό νότιο ἄκρο τῆς Πελοποννήσου στήν «Ἀδριατική φυλή» (ἄλλη ὀνομασία γιά τό διναρικό τύπο).

Τά στοιχεῖα τῆς παρούσας ἐργασίας δέν ἐπιβεβαιώνουν αὐτή τήν ὑπόθεση. Μοναδική ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ Ἤπειρος γιά τή διαμόρφωση τοῦ τύπου τῆς ὁποίας κάνουμε λόγο σ' ἄλλο κεφάλαιο.

Οἱ Ἀλβανοί, λέει ὁ Πιττάρ, ἰδιαίτερα οἱ «Τόσκηδες», εἶναι πολύ βραχυκέφαλοι.

Ὁ Κούν μελέτησε ἀρκετά λεπτομερειακά τούς Βόρειους Ἀλβανούς (Γκέκηδες)[1]. Ἐξέτασε πάνω ἀπό χίλια ἄτομα. Θεωρεῖ ὅτι στή σύνθεση τῶν Βόρειων Ἀλβανῶν παίρνουν, ἀπό ἀνθρωπολογική ἄποψη, μέρος στοιχεῖα μεσογειακά, στοιχεῖα ἀπό τά παράλια τῆς Ἀδριατικῆς, βραχυκέφαλοι τῆς ἴδιας περιοχῆς, στοιχεῖα νορδικά καθώς καί «Ποντο-μεσογειακά» ἀπό τά παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας.

Οἱ Βόρειοι Ἀλβανοί εἶναι πιό ἀνοιχτόχρωμοι ἀπό τούς Τόσκηδες, τούς Ἕλληνες, τούς Σέρβους, τούς Βούλγαρους καί τούς Ἰταλούς τῆς Κεντρικῆς Ἰταλίας. Διαφέρουν πολύ λίγο ἀπό τούς κατοίκους τοῦ Μαυροβουνίου, τῆς Βοσνίας καί τοῦ Τυρόλου. Τό ἀνάστημά τους δέν εἶναι ψηλό. Οἱ διαστάσεις τοῦ προσώπου μέτριες. Ἡ μύτη τους μακριά, λεπτή, ἀετίσια. Παρουσιάζουν βραχυκεφαλία, μεγάλο ποσοστό πλατυϊνίας, ἀρκετά ἀναπτυγμένη γενειάδα, πιό ἀδύνατο τρίχωμα στό στῆθος, ἀνοιχτό χρῶμα δέρματος καί μικτή ἀπόχρωση ἴριδας. Γενικά ὁ τύπος τους μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν βορειότερη ποικιλία τοῦ Βαλκανικοῦ τύπου πού συναντοῦμε στή Μακεδονία.

---

[1]. Coon, C. S.: «The mountains of Giants. A racial and cultural study of the North Albanian mountains Chegs», Papers of the Peabody Museum, v. XXIII, No 3, Cambridge, Mass., 1950. «Τά βουνά τῶν Γιγάντων. Φυλετική καί Κοινωνική μελέτη τῶν Γκέκηδων τῆς Βορ. Ἀλβανίας».

Ὁ σύγχρονος πληθυσμός τῆς Ρουμανίας μελετήθηκε ἀπό τόν B. B. Μπουνάκ[1], ὁ ὁποῖος διακρίνει δυό τύπους: τόν Ἀνατολικοβαλκανικό πού παρουσιάζει σχετικά σκοτεινό χρωματισμό καί τόν Καρπαθιακό, πού εἶναι πιό ἀνοιχτόχρωμος. Ἡ διαμόρφωση τῶν ἀνθρωπολογικῶν τύπων τῆς Ρουμανίας συνδέεται μέ τό ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν Δακοθρακῶν. Ἡ ἔλλειψη ἐπαρκῶς κρανιολογικοῦ ὑλικοῦ δέν ἔχει ἐπιτρέψει νά φωτιστεῖ αὐτό τό ζήτημα ἀρκετά.

Τά ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα πού ἀναφέραμε πιό πάνω δέν ἐπιβεβαιώνουν μετακινήσεις πληθυσμῶν, τοὐλάχιστο ἀπό τίς περιοχές πού συγκρίναμε. Ἀλλά καί δέν ἐπιτρέπουν νά ἀποκλείσει κανείς τήν ἰδέα ὅτι ἔγινε ὁποιαδήποτε μετακίνηση ἀπό χῶρες πού βρίσκονται βορειότερα ἀπό τήν Ἑλλάδα. Παραμένει πάντως τό γεγονός ὅτι ἄν καί οἱ μισονομάδες τῆς Πίνδου ἐκρωμανίστηκαν, ὁ ἐκρωμανισμός τους αὐτός δέν ἄλλαξε καί πολύ τά μορφολογικά τους χαρακτηριστικά. Αὐτό σημαίνει πώς ὅσοι ἦρθαν ἀφομοιώθηκαν ἀπό τό ντόπιο πληθυσμό ἀλλά τοῦ κληροδότησαν τή γλώσσα τους.

Τό 1935 - 1937 μιά ὁμάδα ἐπιστημόνων μέ τήν Δρα Ἀφέτ - Ἰνάν ἐπικεφαλῆς, ἀνάλαβε τήν πιό μεγάλη ἀνθρωπολογική ἔρευνα πού ἔγινε ποτέ στήν Τουρκία. Ἐξετάστηκαν συνολικά 64.000 ἄτομα ἀπό 10 διαφορετικές περιοχές. Ἄν κρίνουμε ἀπό τήν ὅλη διεξαγωγή τῆς ἔρευνας, φαίνεται πώς ἡ συγγραφέας της εἶχε βάλει καθῆκον στόν ἑαυτό της νά ἀποδείξει προπάντων καί περισσότερο ἀπό κάθε τί ἄλλο, ὅτι οἱ Τοῦρκοι δέν εἶναι μογγολικῆς καταγωγῆς.

Ἡ συγγραφέας κατατάσσει τούς Τούρκους στόν Ἀλπικό τύπο (homo protoalpinus)[2], πού δῆθεν ἐπεκτάθηκε ἀπό τό Παμίρ ὥς τή Δυτική Εὐρώπη. Παράλληλα, ξεχωρίζει καί μερικούς ἐκπρόσωπους τοῦ Διναρικοῦ τύπου.

Ἀντιπαραβάλλοντας τά στοιχεῖα τῆς Ἀφέτ - Ἰνάν μέ στοιχεῖα ἄλλων ἀνθρωπολόγων (Φ. Λουσάν, Ε. Πιττάρ), καθώς ἐπίσης καί μέ τά ἀποτελέσματα τῆς δικῆς μας ἔρευνας ἀνάμεσα στούς Ἕλληνες τῆς Θράκης, τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Τραπεζούντας καί τοῦ Ἐρζερούμ, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι εἶναι πολύ παρατραβηγμένα. Τό γεγονός ὅτι στίς ἀνατολικές περιοχές τῆς Τουρκίας τό ποσοστό τῶν μαύρων ματιῶν εἶναι μεγαλύτερο ἀπ' ὅσο εἶναι στίς δυτικές, ὅπως γράφει ἡ Ἀφέτ - Ἰνάν, εἶναι σωστό. Εἶναι ὅμως ἀδύνατο νά πιστέψει κανείς ὅτι στή Θράκη τό ποσοστό τῶν μαύρων ματιῶν εἶναι μόλις 3,32% (σελ. 180 τοῦ βιβλίου της). Κατά τήν συγγραφέα, τά περισσότερα μάτια εἶναι πράσινα ἤ γαλανά. Τό ἴδιο, τό χρῶμα τῶν τριχῶν δέν εἶναι μαῦρο ἀλλά στήν πλειονότητα εἶναι καστανό.

Κατά τήν ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων τους οἱ ἐρευνητές δέν ἔλαβαν ὑπ' ὄψη τους τίς ἱστορικές καί ἐθνογραφικές ἰδιορυθμίες τῆς κάθε περιοχῆς τῆς Τουρκίας. Αὐτό τούς ὁδήγησε νά τοποθετήσουν σέ μιά ὁμάδα τούς κατοίκους τῆς Τραπεζούντας μέ τούς Κούρδους καί τούς Λαζούς. Ἔτσι ἔχουμε τόν παράξενο δείκτη: Τό ποσοστό τῶν δολιχοκέφαλων εἶναι μεγαλύτερο στήν Τραπεζούντα ἀπ' ὅσο εἶναι στή Θράκη. Θά μπορούσαμε νά φέρουμε κι ἄλλα τέτοια παραδείγματα, πού ἀναγκαστικά μειώνουν τήν ἀντικειμενικότητα τῆς ἔρευνας ἰδίως σέ τόσο μεγάλη κλίμακα.

Ἀπό τό σημαντικό ὑλικό πού συγκέντρωσε γιά τήν Ἰταλία ὁ B. B. Μπουνάκ[1], θά συγκρίνουμε μόνο τίς νότιες

---

[1]. Bounak, V. V.: op. cit.

[2]. **Afet - Juan: «Türkiye halkinin antropologik karakterleri se Türkiye tarchi», Ankara, 1947.**

---

[1] **Bounak, V. V.: «Italiantsi»** (Μπουνάκ, Β. Β.: «Οἱ Ἰταλοί», ἀδημοσίευτη ἐργασία πού τέθηκε στή διάθεσή μας, γι' αὐτό ἐκφράζουμε τήν εὐγνωμοσύνη μας στό συγγραφέα της.

περιοχές τῆς Ἰταλίας (Καλαβρία, Σικελία, Σαρδηνία) μέ τήν Πελοπόννησο καί τά Ἰόνια νησιά. Ἡ σύγκριση αὐτή δείχνει ὅτι ὑπάρχει ὁρισμένη ἀλληλουχία μεταξύ τῶν ἀνθρωπολογικῶν τύπων τῆς Νότιας Ἑλλάδας καί τῆς Νότιας Ἰταλίας. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι ὅσο πιό δυτικά στή Μεσόγειο γίνονται οἱ ἔρευνες τόσο λιγότερο αἰσθητή γίνεται ἡ «ἐπίδραση τοῦ Καυκάσου».

Ἰδιαίτερα γιά τή Σαρδηνία, μπορεῖ νά εἰπωθεῖ ὅτι ἐκεῖ διατηρεῖται ἀκόμα περισσότερο ὁ Πρωτομεσογειακός τύπος. Σέ σύγκριση μέ τά νησιά τῆς Ἑλλάδας π.χ. ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος στό στῆθος καί τῆς γενειάδας εἶναι ἀσθενέστερη, τό ποσοστό εὐθείας μύτης μεγαλύτερο, ἡ δολιχοκεφαλία πιό αἰσθητή, τό ποσοστό προχειλίας μεγαλύτερο. Τό μικρότερο ἀνάστημα παρατηρεῖται στή Νότια Ἰταλία, ὅπως καί στά νησιά τοῦ Ἰονίου. Στή Σαρδηνία τό ποσοστό σιμοῦ σχήματος μύτης εἶναι σχεδόν διπλάσιο ἀπό τοῦ γαμψοῦ καί ὁ χρωματισμός εἶναι ἀκόμα πιό σκοῦρος σέ σύγκριση μέ τήν ὑπόλοιπη Ἰταλία καί Ἑλλάδα.

Ὁ συνδυασμός αὐτός παρατηρεῖται συχνά καί στήν Ἑλλάδα, ἀνάμεσα σέ ὁμάδες πού ἔχουν ἀρκετά σκοῦρο χρωματισμό, ὅπως λ.χ. ἡ ὁμάδα γυναικῶν τῆς Θράκης. Αὐτό τό χαρακτηριστικό τῆς μύτης δείχνει ἀκόμα πιό καθαρά τή διαφοροποίηση τοῦ Μεσογειακοῦ τύπου γενικά, ἀπό τόν Προσωασιατικό.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1) Ἡ ἀντιπαραβολή τῶν στοιχείων τῆς παρούσας ἐργασίας μέ τά στοιχεῖα ἄλλων ἐρευνητῶν, τόσο γιά τήν Ἑλλάδα ὅσο καί γιά τίς γειτονικές χῶρες, ἐπιβεβαιώνει τά συμπεράσματα πού διατυπώσαμε στό πρῶτο κεφάλαιο. Συγκεκριμένα ἐπιβεβαιώνει πώς οἱ τύποι πού προσδιορίσαμε ὅτι συνθέτουν ἀνθρωπολογικά τό λαό τῆς Ἑλλάδας εἶναι αὐτόχθονες καί ἀνήκουν στόν Ἀνατολικομεσογειακό κλάδο τῆς μεγάλης Εὐρωπαϊκῆς φυλῆς καί ὅτι οἱ τύποι αὐτοί διαφέρουν σαφῶς ἀπό τούς ἀνθρωπολογικούς τύπους τῆς Πρόσω Ἀσίας.

2) Ἡ διεθνής βιβλιογραφία ἐπιβεβαιώνει ἐπίσης ὅτι οἱ μετακινήσεις τῶν λαῶν, κατά τό Μεσαίωνα, στή Νοτιοανατολική Εὐρώπη καί ἡ διάδοση τῶν ρωμανικῶν καί σλαβικῶν γλωσσῶν πού συνδέεται μ' αὐτές, καθώς καί οἱ κατακτήσεις τῶν Κελτῶν σέ παλαιότερα χρόνια, δέν ἐπέφεραν σοβαρή ἀλλαγή στά μορφολογικά γνωρίσματα τῶν λαῶν τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΠΙΘΑΝΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΩΝ ΤΥΠΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΒΡΑΧΥΚΕΦΑΛΟΠΟΙΗΣΗΣ

Α' Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΓΕΩΡΓΙΑ

Ἐδῶ καί πενήντα χρόνια περίπου, ὁ Φράνς Μπόας[1] δημοσίεψε τά ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν του σχετικά μέ τίς μεταβολές πού παρουσίασαν τά μορφολογικά γνωρίσματα τῶν ἀπογόνων τῶν Εὐρωπαίων μεταναστῶν στίς Η.Π.Α. Ἡ ἔρευνα ἐκείνη στάθηκε κίνητρο γιά νά μελετηθεῖ περισσότερο ἡ ἐπίδραση τοῦ περιβάλλοντος πάνω στόν «φυσικό» τύπο καί γενικά ἡ μορφή τῆς παραπέρα ἐξέλιξης τῆς ἀνθρωπότητας.

Οἱ ἔρευνες πού κάναμε καί στίς τρεῖς ὁμάδες τῶν Ἑλλήνων τῆς Τραπεζούντας μᾶς ἔδοσαν τή δυνατότητα ν' ἀσχοληθοῦμε μ' αὐτό τό θέμα.

Οἱ τρεῖς αὐτές ὁμάδες εἶναι:

α) Οἱ μετανάστες πού ἦρθαν σέ ὥριμη ἡλικία ἀπό τήν Τραπεζούντα στήν Ἑλλάδα μετά τόν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

β) Ἡ πρώτη γενιά ἀπογόνων αὐτῶν τῶν μεταναστῶν, δηλαδή τά παιδιά τους πού γεννήθηκαν στήν Ἑλλάδα.

---

[1]. Boas, Franz: «Changes in bodily form in the descendants of immigrants», The immigration Commission, Wash. Govern. Printing office, 1911 b, Final report. «Οἱ σωματικές ἀλλαγές στούς ἀπογόνους τῶν μεταναστῶν».

γ) Ἡ τρίτη γενιά καί σ' ἕνα βαθμό οἱ νεαροί τῆς τέταρτης γενιᾶς ἀπογόνων τῶν Ἑλλήνων πού εἶχαν μεταναστεύσει ἀπό τήν Τραπεζούντα στή Γεωργία πρίν ἀπό ἑκατό χρόνια καί περισσότερο.

Οἱ μετανάστες πού ἦρθαν στήν Ἑλλάδα σέ ὥριμη ἡλικία θεωρήθηκαν ἀρχική ὁμάδα τοῦ «φυσικοῦ» τύπου τῶν Τραπεζούντιων (Πόντιων). Ἡ ὁμάδα αὐτή ἀποτελεῖ τή βάση πρός τήν ὁποία συγκρίναμε τόσο τή γενιά πού εἶδε τό φῶς στήν Ἑλλάδα, ὅσο καί τίς γενιές πού ἦρθαν στόν κόσμο στή Γεωργία.

Παράλληλα ἔχουμε κάνει μιά σύγκριση ἀνάμεσα στούς πρόσφυγες πού ἦρθαν στήν Ἑλλάδα τό 1922 ἀπό τή Δυτική Μικρά Ἀσία καί στήν πρώτη γενιά τῶν ἀπογόνων τους πού ἦρθαν στόν κόσμο σέ ἑλλαδικό ἔδαφος.

Συνολικά συγκρίνονται ἐννέα ὁμάδες, πέντε ἀνδρικές καί τέσσερις γυναικεῖες, πού ἀριθμοῦν ὅλες μαζί ἑξακόσια περίπου ἄτομα ἀγροτικῆς καταγωγῆς. Περιπτώσεις ἐπιμιξίας ἀποκλείστηκαν τελείως.

Ἀπό τά πενήντα γνωρίσματα πού ἀποτελοῦσαν τό πρόγραμμα τῆς μελέτης, ἐπιλέξαμε σάν βάση γιά τή σύγκριση δεκαεπτά. Ἡ ἐπιλογή τῶν γνωρισμάτων ἔγινε μέ τό ἑξῆς κριτήριο: Ποιά ἀπό τά πενήντα γνωρίσματα δείχνουν τή μεγαλύτερη σταθερότητα, δηλαδή μένουν ἀναλλοίωτα ἀσχέτως χώρου καί χρόνου καί ποιά δείχνουν τή μεγαλύτερη μεταβλητότητα σέ σχέση μέ τίς μεταναστεύσεις, μέ τό χῶρο καί μέ τό χρόνο ὅπου ἔγινε ἡ μετανάστευση.

Τή μεγαλύτερη σταθερότητα ἀπ' ὅλα τά ἀνθρωπομετρικά γνωρίσματα τήν παρουσιάζει τό μῆκος τῆς κεφαλῆς. Ἔτσι π.χ., καί οἱ τρεῖς ὁμάδες τῶν Ἑλλήνων τῆς Τραπεζούντας, στό χῶρο πού ἐκτείνεται ἀπό τόν Καύκασο ὥς τή Μακεδονία, ἔχουν μῆκος κεφαλῆς πού κυμαίνεται ἀπό 184,2 ὥς 184,7. Τό μῆκος κεφαλῆς στίς δυό ὁμάδες τῆς Δυτικῆς

Μικρᾶς Ἀσίας κυμαίνεται ἀπό 186,7 ὥς 186,8. Ἡ σταθερότητα αὐτοῦ τοῦ γνωρίσματος ἐπιβεβαιώνεται ἐπίσης ἀπό τίς μετρήσεις τῶν γυναικείων ὁμάδων.

Τό πλάτος τῆς κεφαλῆς, ἀντίθετα, παρουσιάζει μεταβλητότητα: Στίς ὁμάδες τῆς Τραπεζούντας κυμαίνεται ἀπό 158,7 ὥς 160,6 στούς ἄνδρες κι ἀπό 151,4 ὥς 152,0 στίς γυναῖκες. Ἰδιαίτερα μεγάλη διαφορά βρήκαμε νά παρουσιάζει τό πλάτος, ὅταν συγκρίναμε τήν ὁμάδα ἀνδρῶν δυτικομικρασιατικῆς καταγωγῆς γεννημένων στήν Ἑλλάδα μέ τήν ἀνδρική ὁμάδα τῶν προσφύγων. Τοῦτο ἐξηγεῖται ὥς ἕνα βαθμό ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶναι ἀρκετά ἑτερογενεῖς, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ Ἕλληνες τῆς Τραπεζούντας εἶναι ἀρκετά ὁμοιογενεῖς τόσο ὡς πρός ὅ,τι ἀφορᾶ τόν τόπο καταγωγῆς ὅσο καί ὡς πρός τό βαθμό συγγένειας ἀνάμεσα στίς τρεῖς ὁμάδες.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι τό γεγονός ὅτι οἱ τέσσερις ὁμάδες ἀνδρῶν καί γυναικῶν πού γεννήθηκαν στήν Ἑλλάδα παρουσιάζουν μικρότερο πλάτος κεφαλῆς σέ σύγκριση μέ τίς ἀρχικές ὁμάδες. Ἀντίθετα, ἡ γενιά πού εἶδε τό φῶς στόν Καύκασο παρουσιάζει μεγαλύτερο πλάτος.

Ἡ μεγαλύτερη διαφορά στό πλάτος παρατηρεῖται στήν πρώτη γενιά. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στίς ὁμάδες ἀνδρῶν εἶναι μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι ἡ διαφορά στίς ὁμάδες τῶν γυναικῶν. Γενικά ἡ διαφορά πού παρατηροῦμε στόν κεφαλικό δείκτη ὅλων αὐτῶν τῶν ὁμάδων προέρχεται μόνο ἀπό τή μεταβολή τῆς μιᾶς διαμέτρου: τοῦ πλάτους.

Ὁ κεφαλικός δείκτης τῶν ἀνδρῶν τῆς ἀρχικῆς ὁμάδας Ποντίων εἶναι 86,6 καί τῆς ἀρχικῆς ὁμάδας Δυτικομικρασιατῶν 85,6. Οἱ ἀντίστοιχοι κεφαλικοί δεῖκτες γιά τίς ὁμάδες γυναικῶν εἶναι 86,3 καί 83,6. Ὁ κεφαλικός δείκτης τῆς πρώτης γενιᾶς πού γεννήθηκε στήν Ἑλλάδα κυμαίνεται ἀπό 86,0 ὥς 83,3 γιά τούς ἄνδρες καί 86,3 ὥς 83,3 γιά τίς γυ-

ναῖκες. Ὁ κεφαλικός δείκτης τῆς τρίτης γενιᾶς Ποντίων τῆς Γεωργίας εἶναι 86,9. Συνεπῶς, στίς συνθῆκες τῆς Ἑλλάδας ὁ κεφαλικός δείκτης παρουσιάζει τήν τάση νά γίνει πιό μικρός ἐνῶ, ἀντίθετα, στόν Καύκασο τείνει νά γίνει μεγαλύτερος. Καί τοῦτο γίνεται παρά τό γεγονός ὅτι τό ποσοστό πλατυϊνίας, τόσο στήν ἀρχική ὁμάδα Τραπεζούντας ὅσο καί στήν ὁμάδα τῆς Γεωργίας εἶναι τό ἴδιο (26%). Ἡ ὁμάδα τῶν Τραπεζούντιων πού γεννήθηκαν στήν Ἑλλάδα ἔχει κάπως μικρότερη πλατυϊνία (23%). Ὅμως ἡ γυναικεία ὁμάδα τῆς ἴδιας γενιᾶς παρουσιάζει 26% πλατυϊνία, ποσοστό δηλαδή μεγαλύτερο ἀπό τήν ὁμάδα γυναικῶν πού ἦρθαν πρόσφυγες (20%).

Τά στοιχεῖα αὐτά δείχνουν ὅτι ὁ τρόπος περιποίησης τῶν βρεφῶν (κούνια, σπάργανα) δέν ἔχει ἀλλάξει καί πολύ μέ τή μετανάστευση στήν Ἑλλάδα καί στόν Καύκασο. Τό ἴδιο μποροῦμε νά ποῦμε γιά ὅλες τίς ὁμάδες τῆς Δυτικῆς Ἀσίας. Τό ποσοστό πλατυϊνίας παραμένει τό ἴδιο.

Τό ὕψος τῆς μύτης τόσο ἀπό τό κάτω ἄκρο τῶν φρυδιῶν ὅσο καί ἀπό τό σημεῖο τοῦ σέλιου ἐμφανίζει στούς ἀπογόνους πού γεννήθηκαν σ' ἑλλαδικό ἔδαφος τήν τάση νά μικρύνει, ἐνῶ γιά τούς ἀπογόνους πού γεννήθηκαν στή Γεωργία, τήν τάση νά μεγαλώσει.

Τό πλάτος τῆς μύτης δείχνει μεγαλύτερη σταθερότητα καί μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι δέν ἀλλάζει σχεδόν καθόλου.

Τό φυσιογνωμικό ὕψος τοῦ προσώπου παρουσιάζει, σέ γενικές γραμμές, τήν τάση νά μικρύνει στό περιβάλλον τῆς Ἑλλάδας καί νά μεγαλώσει στή Γεωργία.

Ἡ διάμετρος τῶν ζυγωματικῶν, (πλάτος προσώπου) ἀποδείχνεται πολύ εὐμετάβλητη καί εὐεπηρέαστη ἀπό τό περιβάλλον. Κι ἐδῶ ἐπίσης ἔχουμε τήν ἴδια εἰκόνα ὅπως καί στά προηγούμενα γνωρίσματα, δηλαδή ἐλάττωση στήν Ἑλλάδα καί αὔξηση στή Γεωργία. Ἔτσι, τό πλάτος προσώπου

τῆς ἀρχικῆς ὁμάδας Τραπεζούντιων εἶναι 143,3. Ἡ γενιά πού γεννήθηκε στήν Ἑλλάδα παρουσιάζει πλάτος 142,6, καί ἡ γενιά πού γεννήθηκε στόν Καύκασο 144,4. Στίς γυναῖκες τό γνώρισμα αὐτό δέν παθαίνει μεγάλες ἀλλαγές.

Τό πάχος τῶν χειλιῶν, ἄν καί παθαίνει μεγάλες ἀλλαγές μέ τήν πάροδο τῆς ἡλικίας, μᾶς δίνει πιό σταθερούς δεῖκτες, τόσο πού μποροῦμε νά βροῦμε τήν ὁμοιότητα ἀνάμεσα σέ συγγενικές ὁμάδες.

Γενικά μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι τό ἀπόλυτο μέγεθος ὅλων τῶν πιό πάνω ἀνθρωπομετρικῶν γνωρισμάτων εἶναι — σέ σύγκριση μέ τήν Ἑλλάδα — μεγαλύτερο στόν Καύκασο καί λίγο μικρότερο στή Δυτική Μικρά Ἀσία.

Τό ἀνάστημα παρουσιάζει γενική τάση ν' αὐξηθεῖ τόσο στούς ἄνδρες ὅσο καί στίς γυναῖκες, ἄσχετα ἀπό τόν τόπο μετανάστευσης.

Ἡ ἀρχική ὁμάδα Τραπεζούντιων ἔχει μέσο ἀνάστημα 165,3. Ἡ γενιά πού γεννήθηκε στήν Ἑλλάδα 167,1. Ἡ γενιά πού γεννήθηκε στή Γεωργία 168,3. Ἡ ἀρχική ὁμάδα Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, 168,1. Ἡ ἀντίστοιχη ὁμάδα πού γεννήθηκε στήν Ἑλλάδα, 168,7.

Σέ σύγκριση μέ τά ἀνθρωπομετρικά, τά σωματοσκοπικά (περιγραφικά) γνωρίσματα παρουσιάζουν μεγαλύτερη σταθερότητα. Π.χ. ἡ μορφή τῶν τριχῶν μετά τή μαθηματική ἀναγωγή πού κάναμε γιά νά ἐξαλείψουμε τή διαφορά ἡλικίας, μᾶς δίνει τούς ἴδιους δεῖκτες, ὅταν συγκρίνουμε τίς ἀρχικές ὁμάδες μέ τίς ὁμάδες πού γεννήθηκαν στούς νέους τόπους μετανάστευσης.

Τό χρῶμα τῶν τριχῶν παρουσιάζει τήν ἴδια σταθερότητα γιά ὅλες τίς ὁμάδες, ἀνδρῶν καί γυναικῶν, ὅλων τῶν γενιῶν.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς γενειάδας καί τοῦ τριχώματος στό στῆθος παρουσιάζουν ἐπίσης ἀρκετή σταθερότητα. Ὁ ὑπολογισμός τῶν γνωρισμάτων αὐτῶν ἔγινε σέ ἄτομα πού εἶχαν

ὑπερβεῖ τό 25ο ἔτος τῆς ἡλικίας τους. Μαθηματική ἀναγωγή **γιά τήν ἐξάλειψη τῆς διαφορᾶς ἡλικίας** ἐφαρμόσαμε μόνο γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος στό στῆθος, ὄχι καί γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς γενειάδας. Ἀλλά καί χωρίς τήν τροποποίηση ἡ ὁμοιότητα τῶν ὁμάδων ὡς πρός αὐτό τό γνώρισμα ἀποδείχνει τή συγγένειά τους.

Τό χρῶμα τῶν ματιῶν δέν ὑστερεῖ σέ σταθερότητα ἀπό τά ἄλλα σωματοσκοπικά γνωρίσματα. Στήν τρίτη γενιά Ποντίων τῆς Γεωργίας βρίσκουμε μόνο πιό αὐξημένο τό ποσοστό τῶν μικτῶν ἀποχρώσεων ἴριδας (Νο 5 στήν κλίμακα τοῦ B. B. Μπουνάκ). Αὐτό ἐξηγεῖται ἀπό τό γεγονός ὅτι τό ὑλικό ἀπό τίς διάφορες ὁμάδες Τραπεζούντιων τό συγκεντρώσαμε σέ διαφορετικά χρονικά διαστήματα, πράγμα πού ἐπηρέασε ὥς ἕνα βαθμό τό ἀποτέλεσμα. Ὅμως αὐτή ἡ ποικιλία μικτοῦ ὀφθαλμοῦ βρίσκεται πλησιέστερα στό σκοῦρο χρῶμα παρά στό ἀνοιχτό. Ἔτσι τό χρῶμα τῶν ματιῶν παραμένει ἕνα ἀπό τά σταθερά γνωρίσματα γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς συγγένειας τῶν ὁμάδων.

Ἡ προεξοχή τῶν πτερυγίων τῆς μύτης (ρουθουνιῶν), παρουσιάζει ἀντίστοιχη σταθερότητα μέ αὐτήν πού παρατηρήσαμε στό ἀπόλυτο πλάτος τῆς μύτης.

Μεγάλη σταθερότητα παρουσιάζει καί τό πάχος τοῦ ἄνω καί κάτω χείλους, παρά τό γεγονός ὅτι κι αὐτό ὑπόκειται σέ μεγάλες ἀλλαγές μέ τήν πάροδο τῆς ἡλικίας. Ἡ σταθερότητα εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδεικτική γιά τό κάτω χεῖλος, πού ὁ μέσος βαθμός του κυμαίνεται ἀπό 2,1 ὥς 2,2 σέ ὅλες τίς ὁμάδες τῶν Τραπεζούντιων, ἀνδρῶν καί γυναικῶν, καί ἀπό 2,0 ὥς 2,2 στούς Ἕλληνες τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Τό φάρδος σχισμῆς τῶν ματιῶν κυμαίνεται ἀπό 2,3 ὥς 2,6 σ' ὅλες ἀνεξαιρέτως τίς ὁμάδες. Γι' αὐτό τό λόγο συγκαταλέγουμε τοῦτο τό γνώρισμα ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνα πού παρουσιάζουν τή μεγαλύτερη σταθερότητα.

Τό σχῆμα τῆς μύτης παρουσιάζει ἀρκετές διακυμάνσεις, ἰδιαίτερα τό ποσοστό τοῦ γαμψοῦ. Π.χ. Στήν ἀρχική ὁμάδα Τραπεζούντιων τό ποσοστό γαμψοῦ σχήματος ἀνέρχεται σέ 67%. Στήν ὁμάδα Τραπεζούντιων πού γεννήθηκαν στήν Ἑλλάδα τό ποσοστό γαμψοῦ σχήματος μειώθηκε σέ 53% ἐνῶ στήν ὁμάδα τῶν γεννημένων στόν Καύκασο αὐξήθηκε σέ 70%. Δηλαδή μέ τή μετανάστευση στήν Ἑλλάδα ἡ μύτη ἀποκτάει εὐθύτερο σχῆμα, ἐνῶ μέ τή μετανάστευση στόν Καύκασο πιό γαμψό. Ἡ ὁμάδα τῶν γυναικῶν δέν ἐπιβεβαιώνει αὐτή τή μεταβολή. Ἡ γυναικεία ὁμάδα τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας δείχνει ὅτι ἡ μεταβολή ἔγινε πρός τήν ἀντίθετη κατεύθυνση. Μέ τή μετανάστευση δηλαδή στήν Ἑλλάδα ἡ μύτη ἔγινε πιό γαμψή (55%), ἐνῶ στήν ἀρχική ὁμάδα τό ποσοστό γαμψῆς μύτης ἀνέρχεται σέ 46%.

Πάντως, ὅποια κι ἄν εἶναι ἡ κατεύθυνση τῆς ἀλλαγῆς, γεγονός εἶναι ὅτι ἀλλαγή συμβαίνει κι ὅτι τό γνώρισμα αὐτό ἐπηρεάζεται ἀπό τήν ἀλλαγή γεωγραφικοῦ περιβάλλλοντος. Μιά πιθανή ἐξήγηση πού μπορεῖ νά δοθεῖ σ' αὐτό, εἶναι ὅτι τό περιβάλλον ἐνεργεῖ «ἑνοποιητικά», (ἐξισωτικά). Δηλαδή ἄλλοτε ἐπιτρέπει ν' αὐξηθεῖ τό ποσοστό γαμψοῦ σχήματος κι ἄλλοτε συντελεῖ στόν «ὑποβιβασμό» του, ὅταν τό ποσοστό αὐτό εἶναι μεγάλο.

Ἡ θέση τῆς αἰχμῆς τῆς μύτης τόσο στίς ἀνδρικές ὅσο καί στίς γυναικεῖες ὁμάδες Τραπεζούντιων δέν μεταβάλλεται ἀντίστοιχα μέ τίς ἀλλαγές τοῦ γαμψοῦ σχήματος. Π.χ. Τό μεγαλύτερο ποσοστό γαμψοῦ σχήματος τό συναντοῦμε στούς Ἑλληνόφωνους τῆς Γεωργίας (70%). Παράλληλα, ὅμως, ἡ ὁμάδα αὐτή παρουσιάζει καί τήν πιό ὁριζόντια βάση τοῦ διαφράγματος τῆς μύτης. Αὐτή ἡ ἀναλογία παρατηρεῖται καί στίς ὁμάδες ἀνδρῶν. Ἡ ὁμάδα γυναικῶν τῆς Τραπεζούντας πού γεννήθηκαν στήν Ἑλλάδα παρουσιάζει πολύ λοξή πρός τά ἄνω βάση τοῦ διαφράγματος (μέσος βαθμός 1,8)

καί παράλληλα τό μεγαλύτερο ποσοστό γαμψοῦ σχήματος (46%). Στίς ὁμάδες τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἡ θέση τῆς αἰχμῆς τῆς μύτης δίνει γενικά τήν ἴδια εἰκόνα πού ἔδοσε καί τό σχῆμα τῆς μύτης. Σ' αὐτό τό γνώρισμα παρατηρεῖται μιά ὁρισμένη νομοτέλεια ἀνάλογα μέ τήν καταγωγή τῆς ὁμάδας καί τόν τόπο ὅπου ἔγινε ἡ μετανάστευση.

Ἡ κατεύθυνση τῆς βάσης τῶν πτερυγίων ἀκολουθεῖ κατά μέγα μέρος τίς ἀλλαγές στήν κατεύθυνση τῆς βάσης τοῦ διαφράγματος. Αὐτό παρατηρεῖται ἰδιαίτερα στίς ὁμάδες τῶν Τραπεζούντιων.

Γενικά τό συμπέρασμα εἶναι ὅτι τόσο ἡ κατεύθυνση τοῦ διαφράγματος τῆς μύτης, ὅσο καί ἡ κατεύθυνση τῆς βάσης τῶν πτερυγίων παθαίνουν σοβαρές ἀλλαγές.

Ἄν καί ἀνάμεσα στίς διάφορες ὁμάδες Τραπεζούντιων παρατηροῦνται διαφορές στίς λεπτομέρειες κατασκευῆς τῆς μύτης, διαπιστώνονται ὡστόσο καί πολλά κοινά γνωρίσματα πού συνδυάζονται ἰδιαίτερα μέ τήν πολύ ὑψηλή ρίζα τῆς μύτης, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ χαρακτηριστικό γνώρισμα ὅλων σχεδόν τῶν ὁμάδων τῆς Πρόσω Ἀσίας.

Ἡ κλίση τοῦ μετώπου εἶναι μεγαλύτερη στίς ὁμάδες ἀνδρῶν πού κατάγονται ἀπό τήν Πρόσω Ἀσία ἀλλά γεννήθηκαν στήν Ἑλλάδα. Σύμφωνα μέ ὅλα τά στοιχεῖα πού συγκεντρώσαμε, ἡ κλίση τοῦ μετώπου μεγαλώνει μέ τήν πάροδο τῆς ἡλικίας. Ἀντίθετα, ἡ ἀρχική ὁμάδα τῶν Τραπεζούντιων, πού ἔχει τή μεγαλύτερη ἡλικία, ἔχει κατά μέσο ὅρο τό πιό ἴσιο μέτωπο. Στίς γυναῖκες τό μέτωπο εἶναι σχεδόν πάντα εὐθύ, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἡλικία τους.

Μέ βάση τήν πιό πάνω ἀνάλυση, ἀπ' ὅλα τά γνωρίσματα ξεχωρίζουν δεκαεπτά. Ἀπ' αὐτά, τρία ἀνθρωπομετρικά (μῆκος κεφαλῆς, πλάτος μύτης, πάχος χειλιῶν) καί ὀκτώ περιγραφικά (σχῆμα τριχῶν, ἀνάπτυξη τριχώματος στό στῆθος, ἀνάπτυξη γενειάδας, χρῶμα τριχῶν, χρῶμα ματιῶν, προεξοχή πτερυγίων μύτης, πάχος ἄνω καί κάτω χείλους, φάρδος σχισμῆς ματιοῦ) εἶναι τά πιό σταθερά. Τά ὑπόλοιπα ἕξη, τρία ἀνθρωπομετρικά, (πλάτος κεφαλῆς, πλάτος προσώπου, ἀνάστημα) καί τρία περιγραφικά (γενικό σχῆμα μύτης σέ ποσοστό γαμψοῦ σχήματος, βάση τοῦ διαφράγματος τῆς μύτης καί κατεύθυνση τῆς βάσης τῶν πτερυγίων) εἶναι ἐκεῖνα πού παθαίνουν τίς μεγαλύτερες ἀλλαγές. Τά ὑπόλοιπα γνωρίσματα ἐκδηλώνουν μέ λιγότερο σαφή τρόπο τίς ἀλλαγές πού παθαίνουν πρός τή μιά ἤ τήν ἄλλη κατεύθυνση.

Ἡ ὁμάδα πού ἀπέχει περισσότερο ἀπό τήν ἀρχική εἶναι ἡ τρίτη γενιά τῶν Τραπεζούντιων πού γεννήθηκαν στή Γεωργία. Σ' αὐτήν περισσότερο, παρά σ' ὁποιαδήποτε ἄλλη, πρέπει νά ἀναζητήσουμε τίς μορφολογικές ἀλλαγές πού τυχόν ἔγιναν. Στήν πρώτη γενιά καί τῶν δυό ὁμάδων πού μετανάστευσαν στήν Ἑλλάδα, βλέπουμε τίς μορφολογικές ἀλλαγές στό πρῶτο τους στάδιο, βλέπουμε τήν κατεύθυνση πού παίρνουν αὐτές οἱ ἀλλαγές.

Καί προκύπτει τώρα τό ἐρώτημα: Ὅταν δέν ξέρουμε τήν προέλευση τῶν Ἑλλήνων τῆς Τραπεζούντας πού γεννήθηκαν στή Γεωργία, μποροῦμε, στηριζόμενοι μόνο στά ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα, νά ἀποφανθοῦμε ἄν ἡ ὁμάδα αὐτή εἶναι συγγενής ἤ ὄχι μέ τίς ἄλλες ὁμάδες τῆς Τραπεζούντας;

Ἡ ἀπάντηση στό ἐρώτημα τοῦτο ἐξαρτιέται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τά γνωρίσματα πού θά λάβει ὑπ' ὄψη του ὁ κάθε ἐρευνητής — ἄν δηλαδή θά στηριχθεῖ σ' ἐκεῖνα πού μένουν πάντα σταθερά ἤ σ' ἐκεῖνα πού μεταβάλλονται. Τό πιό σωστό θά εἶναι νά μήν παραγνωρίσει κανένα γνώρισμα, δίνοντας παράλληλα τήν προτίμησή του σέ μιά κατηγορία γνωρισμάτων.

Ἄν διαπιστωθεῖ ὅτι τά γνωρίσματα παθαίνουν μεταβολές, τότε προκύπτει ἕνα ἄλλο ἐρώτημα: Ὡς ποιό σημεῖο πρέπει νά φτάσει ἡ ἀλλοίωση ἑνός τύπου, ὥστε νά μποροῦμε

νά ποῦμε ὅτι στό δοσμένο χῶρο ἐμφανίστηκε νέος ἀνθρωπολογικός τύπος; Πῶς διακρίνεται ἡ ἐξωτερική ἐμφάνιση τοῦ ἀτόμου πού διαμορφώνεται κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ περιβάλλοντος καί ἀπό τίς κληρονομικές ἰδιότητές του;

Γιά νά δοθεῖ ἀπάντηση σ' αὐτά τά ἐρωτήματα γίνονται ἔρευνες σέ διάφορους τομεῖς:

Σύγκριση τῶν μεταναστῶν μέ τή γενιά πού εἶδε τό φῶς στό νέο τόπο.

Σύγκριση τῶν μεταναστῶν μέ ἄτομα πού δέν μετανάστευσαν ἀπό τόν κοινό τόπο καταγωγῆς.

Μελέτη τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἀτόμων ἤ ὁλόκληρων οἰκογενειῶν, κλπ. Στήν περίπτωση τούτη, οἱ ἔρευνες γίνονται κατά περιόδους πού καλύπτουν διάστημα ἀρκετῶν χρόνων, ἤ κατά γενιές.

Σύγκριση μεταναστῶν καί γενιᾶς πού γεννήθηκε στόν καινούργιο τόπο ἔκανε γιά πρώτη φορά, ὅπως ἀναφέραμε, ὁ Μπόας. Κατά τά τελευταῖα σαράντα χρόνια πάνω ἀπό δέκα ἐρευνητές ἀσχολήθηκαν σ' ὅλο τόν κόσμο μ' αὐτό τό ζήτημα.

Ὁ Μπόας ἄνοιξε καινούργιο κεφάλαιο στή «Φυσική Ἀνθρωπολογία». Ἀπόδειξε τήν πλαστικότητα τῶν φυλῶν. Παράλληλα, ὅμως, πίστευε ὅτι «ἡ φυλή εἶναι σταθερός τύπος πού ἔχει τίς ρίζες του στή βαθειά ἀρχαιότητα».

Ἔτσι μπῆκαν τά θεμέλια γιά τή μελέτη τῆς δυναμικῆς ἀνάπτυξης τῶν φυλῶν καί οἱ ἀνθρωπολόγοι δέν ἀσχολοῦνται μόνο μέ τήν περιγραφή τῆς βιολογικῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Μπόας συνάντησε ἰσχυρή ἀντίσταση ἀπό μιά σειρά ἐρευνητές. Στή βιβλιογραφία ὑπάρχουν πολλά στοιχεῖα πού δείχνουν ὅτι οἱ ἀνθρωπολογικοί τύποι παρουσιάζουν σημαντική σταθερότητα καί ὅτι σέ πολλές περιπτώσεις ἔχουν μείνει ἀμετάβλητοι ἀπό τή Νεολιθική ἐποχή[1]. Τά στοιχεῖα αὐτά

[1]. Debets, G.F.: «Rassovie tipi Minousinskovo Kraia v epohou rodovovo stroia». Ντεμπέτς, Γ.Φ. Antr. J. 2, 1932.

ἀνατρέπουν τήν ἄποψη γιά τήν ταχεία μεταβολή τῶν τύπων. Ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ Μπόας ἀκόμα, λέει ὅτι «ἡ ἀπόδειξη τῆς πλαστικότητας ἔχει κι αὐτή ἕνα ὅριο. Ἀντιθέτως μπορεῖ κανείς νά ὑποθέσει ὅτι εἶναι αὐστηρά περιορισμένη»[1].

Ὁ Κούν πού πιστεύει ὅτι ὁ ἀνθρώπινος ὀργανισμός μπορεῖ νά προσαρμόζεται, ὅσον ἀφορᾶ τό πάχος καί τή γενική του διάπλαση[2], δέν ἀναφέρει τίποτα γιά τό χρωματισμό τῶν τριχῶν καί τῶν ματιῶν πού εἶναι τόσο βασικά γνωρίσματα γιά τή φυλετική ταξινόμηση.

Ὁ Σαπίρο πού μελέτησε Ἰάπωνες μετανάστες στά νησιά Χαβάη, συνέκρινε τρεῖς ὁμάδες:

1) Τήν ὁμάδα αὐτῶν πού μετανάστευσαν.

2) Τήν ὁμάδα τῶν ἀπογόνων τους.

3) Τήν ὁμάδα ἀτόμων πού ἔμειναν στό μέρος ἀπ' ὅπου προέρχονταν οἱ μετανάστες.

Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτούς πού εἶχαν μείνει ἦταν συγγενεῖς τῶν μεταναστῶν.

Τά ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας αὐτῆς ἐπιβεβαίωσαν τά συμπεράσματα τῶν προηγούμενων ἐρευνητῶν: Τά μεγαλύτερα μεγέθη μετρήσεων παρατηρήθηκαν σ' αὐτούς πού γεννήθηκαν στή Χαβάη, τά μικρότερα σ' ἐκείνους πού εἶχαν μείνει στήν πατρίδα τους. Οἱ μετανάστες παρουσίαζαν ἐνδιάμεσα μεγέθη[3].

Καί ἡ ἐργασία αὐτή, διαπιστώνει ἀλλαγές καί φαίνεται νά δικαιώνει τό διαχωρισμό πού κάναμε σέ γνωρίσματα τά

[1]. Boas, F.: «Oum pervobitnovo tcheloveka» (Μπόας Φ. «Τό μυαλό τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου»). M.-L. 1926 str. 8.

[2]. Coon, C.S.: «Climate and Race», Annual Report Smithsonian Instit. public. 4149. Wash: 1954, pp. 293-4. «Κλίμα καί Φυλή».

[3]. Shapiro, H. L.: «Migration and environment», London Oxford Univ. press, 1939. «Μεταναστεύσεις καί Περιβάλλον».

ὁποῖα παραμένουν ἀμετάβλητα καί σέ γνωρίσματα μεταβλητά.

Κατά τή σύγκριση πού ἔκανε ὁ Μπόας ἀνάμεσα στούς μετανάστες ἀπό τήν Εὐρώπη καί τούς ἀπογόνους τους πού γεννήθηκαν στή Νέα Ὑόρκη, βρῆκε ὅτι οἱ μεταβολές ἐκδηλώνονται ἰδιαίτερα κατά τήν παιδική ἡλικία καί διατηροῦνται ἀργότερα σ' ὅλη τή ζωή.

Κάθε ἀνθρωπολογικός τύπος ἀλλάζει κατά διαφορετικό τρόπο στό νέο περιβάλλον.

Π.χ. Οἱ Σικελοί πού γεννήθηκαν στήν Ἀμερική ἔχουν πιό στρογγυλή κεφαλή, στενότερο πρόσωπο, μικρότερο βάρος καί ὕψος.

Τό μῆκος καί τό πλάτος κεφαλῆς τοῦ Κεντροευρωπαίου πού γεννήθηκε στήν Ἀμερική, εἶναι μικρότερα ἀπό τοῦ γονιοῦ του. Ἰδιαίτερα ἡ ἐλάττωση τοῦ πλάτους ξεπερνάει τήν ἐλάττωση τοῦ μήκους κ' ἔτσι ὁ τύπος γίνεται πιό δολιχοκέφαλος. Τό πλάτος τοῦ προσώπου, ἐπίσης, μειώνεται, ἐνῶ τό ἀνάστημα καί τό βάρος αὐξάνονται.

Ἀντίθετα, οἱ ἀπόγονοι τῶν Σκώτων πού γεννήθηκαν στήν Ἀμερική δέν παρουσιάζουν ἀλλαγές ἐκτός ἀπό τήν αὔξηση τοῦ ὕψους καί τοῦ βάρους.

Στούς ἀπογόνους τῶν Ἑβραίων τῆς Εὐρώπης πού γεννήθηκαν στήν Ἀμερική παρατηρεῖται αὔξηση τῆς δολιχοκεφαλίας, ἐλάττωση τοῦ πλάτους προσώπου, αὔξηση τοῦ ἀναστήματος καί τοῦ βάρους.

Ὡστόσο οἱ γεννημένοι στήν Ἀμερική ἀπόγονοι ὅλων τῶν παραπάνω τύπων διατήρησαν τό ἴδιο χρῶμα τριχῶν.

Καί ὁ Μπόας καταλήγει ὅτι παρ' ὅλες τίς μεταβολές πού σημειώθηκαν δέν δημιουργεῖται κανένας νέος ἀμερικανικός ἀνθρωπολογικός τύπος.

Καί ὁ Σαπίρο πού μελέτησε τούς Κινέζους τῶν νησιῶν Χαβάη φτάνει στά ἴδια σχεδόν συμπεράσματα[1].

[1]. Shapiro, H.L.: «The Chinese population in Hawaii», preliminary paper, Institute of Pacific Relations, N.Y. 1931 pp 3 - 29. «Οἱ Κινέζοι στή Χαβάϊ».

Ὁ Στολίγκβο[1] πού μελέτησε τούς Πολωνούς μετανάστες στή Βραζιλία, ἀπόδειξε στήν ἔρευνά του ὅτι ἡ μεγαλύτερη αὔξηση στό ἀνάστημα παρατηρεῖται στήν πρώτη γενιά τῶν μεταναστῶν. Στίς κατοπινές γενιές αὐτός ὁ ρυθμός ἀνάπτυξης ἐπιβραδύνεται.

Τό ἀνάστημα τῶν Τραπεζούντιων πού γεννήθηκαν στήν Ἑλλάδα καθώς κ' ἐκείνων πού γεννήθηκαν στόν Καύκασο εἶναι ψηλότερο ἀπό τῶν προγόνων τους. Τό ἴδιο μποροῦμε νά ποῦμε καί γιά τούς ἀπογόνους τῆς ὁμάδας ἀπό τή Δυτική Μικρά Ἀσία.

Ὁ κεφαλικός δείκτης τῶν Τραπεζούντιων τῆς Γεωργίας ἔφτασε στά 86,9, δηλαδή ξεπέρασε τό δείκτη τῶν γειτόνων τους Γεωργιανῶν πού εἶναι 83,2. Καί οἱ δυό ὁμάδες εἶναι γειτονικές. Ζοῦν πάνω ἀπό 100 χρόνια στό ἴδιο γεωγραφικό περιβάλλον. Ἐνῶ ὁ κεφαλικός τους δείκτης εἶναι διαφορετικός, τό πλάτος τοῦ προσώπου τους εἶναι σχεδόν τό ἴδιο: 144,8 στούς Ἕλληνες, 145,0 στούς Γεωργιανούς.

Εἶναι προφανές ὅτι τό περιβάλλον «συμπεριφέρεται» διαφορετικά ἀπέναντι στό κάθε γνώρισμα.

Οἱ Ἕλληνες παρουσιάζουν τήν τάση νά φτάσουν σέ πλάτος προσώπου τούς Γεωργιανούς, ἐνῶ τό πλάτος προσώπου τῶν προγόνων τους εἶναι 143,3. Δέν μποροῦμε ὅμως νά ποῦμε τό ἴδιο καί γιά τόν κεφαλικό δείκτη. Τό ἀνάστημα τῶν Γεωργιανῶν στήν περιοχή αὐτή εἶναι 166,9, τῶν Ἑλλήνων 168,3, ἐνῶ τό ἀνάστημα τῆς ἀρχικῆς ὁμάδας τῶν Τραπεζούντιων εἶναι 165,3.

Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι τό ἀνάστημα πού βρῆκε

[1]. Stolyhwo, K : «Wz rost, jego... emigrantow polskich w Paranie (Brazylya)» Wydziak IV, Warszawa 1932, str. 54,57. «Τό ἀνάστημα τῶν Πολωνῶν μεταναστῶν στή Βραζιλία».

ὁ Νεόφυτος ὅταν μελέτησε πρίν ἀπό 70 χρόνια τούς Ἕλληνες τῆς ἴδιας περιοχῆς τῆς Βορειοανατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἦταν τό ἴδιο: 165,0. Ἴδιο σχεδόν ἦταν καί τό πλάτος προσώπου (143,0), μ' αὐτό πού βρήκαμε ἐμεῖς, κατά τή δική μας ἔρευνα, στούς πρόσφυγες ἀπό τήν Τραπεζούντα. Μόνο τό μῆκος καί τό πλάτος κεφαλῆς πού μᾶς δίνει ὁ Νεόφυτος εἶναι μικρότερο ἀπό τά ἀντίστοιχα μεγέθη πού βρήκαμε κατά τήν παρούσα ἐργασία. Μήπως αὐτό σημαίνει ὅτι οἱ διάμετροι τῆς κεφαλῆς μεγάλωσαν στό διάστημα τῶν 70 ἐτῶν; Ἤ μήπως σημαίνει ἁπλῶς ὅτι ὁ Νεόφυτος πῆρε «πιό σφιχτά» αὐτά τά μέτρα, ὁπότε ὑπάρχει διαφορά στήν τεχνική τῆς μέτρησης; Εἶναι δύσκολο ν' ἀπαντήσουμε σ' αὐτό. Τό γεγονός πάντως εἶναι ἕνα: Τό πλάτος προσώπου καί τό ἀνάστημα μεταβάλλονται μέ τήν ἀλλαγή τοῦ περιβάλλοντος. Ἡ διαφορά πού παρουσιάζεται ἀνάμεσα στά περιγραφικά γνωρίσματα πού δίνουν ὁ Νεόφυτος καί ἡ παρούσα ἐργασία, εἶναι ἀκόμα μεγαλύτερη σέ σχέση μέ τά ἀνθρωπομετρικά, ὄχι ὅμως τόση ὥστε ν' ἀλλάξει τά γενικά συμπεράσματα.

Θεωρεῖται ἀποδειγμένο ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ ἀναστήματος εἶναι γενική καί σέ παγκόσμια κλίμακα.

Ἔτσι π.χ. οἱ ἔρευνες τῶν Τρόττερ καί Γκλέσσερ[1] πάνω σέ Νέγρους τῆς Ἀμερικῆς (ἄνδρες καί γυναῖκες), πού γεννήθηκαν ἀνάμεσα στό 1895 καί στό 1905 ἔδειξαν τήν τάση γιά αὔξηση τοῦ ὕψους. Ἡ τάση αὐτή ἔγινε ἀκόμα πιό ἰσχυρή ἀνάμεσα στά ἔτη 1905 καί 1924. Γενικά οἱ διακυμάνσεις τοῦ ἀναστήματος κατά τόν 19ο αἰώνα ἀνάμεσα τόσο στούς Νέγρους ὅσο καί στούς Λευκούς τῆς Ἀμερικῆς δέν εἶναι μεγάλες, ἐνῶ στόν 20ό αἰώνα αὐξάνονται σημαντικά. Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα πού συγκέντρωσαν γιά 85 συναπτά χρόνια οἱ

[1]. Trotter, M. and Glesser, G. C.: «Trends in stature. Amer. Jour. of Phys. Anthrop., 9, 1951, p. 439. «Τάσεις στό ἀνάστημα».

συγγραφεῖς ἀπορρίπτουν τήν ὑπόθεση ὅτι τό ἀνάστημα αὐξάνεται προοδευτικά ἀπό δεκαετία σέ δεκαετία.

Κατά τήν περίοδο ἀπό τό 1880 ὥς τό 1927, τό ὕψος τῶν ἀνδρῶν στήν περιοχή τῆς ΕΣΣΔ αὐξήθηκε κατά ἕνα ἑκατοστό[1]. Ἡ συγκριτική ἀνθρωπολογική μελέτη πού ἔγινε σέ Ἰάπωνες πού γεννήθηκαν στήν πατρίδα τους καί σέ Ἰάπωνες πού γεννήθηκαν στίς Η.Π.Α., ἀπόδειξε ὅτι ἡ δεύτερη κατηγορία εἶναι ψηλότερη κατά 5,0 ὥς 9,3 ἑκατοστά ἀπό τήν πρώτη. Ἐπίσης ὁ κεφαλικός δείκτης τῶν Ἰαπώνων εἶναι μεγαλύτερος στίς Η.Π.Α. (85) παρά στήν Ἰαπωνία (81)[2].

Οἱ ἀνθρωπομετρήσεις πού ἀναφέραμε ὅτι ἔκαναν οἱ Μόραντ καί Χάσλακ στούς Ἕλληνες, Βλάχους καί Σλαβόφωνους τῆς Μακεδονίας, εἶναι τά μόνα στοιχεῖα πού διαθέτουμε ἀπό τήν Ἑλλάδα γιά νά μελετήσουμε τό ἀνάστημα συγκρίνοντάς τα μέ τά στοιχεῖα τῆς δικῆς μας ἐργασίας, πού τά παραθέτουμε στούς πίνακες.

Ἡ σύγκριση δείχνει ὅτι καί στήν Ἑλλάδα ἔχουμε αὔξηση τοῦ ἀναστήματος. Ἰδιαίτερα, ἄν πάρει κανείς ὑπ' ὄψη του ὅτι οἱ Ἄγγλοι συγγραφεῖς ἔκαναν τή μέτρηση τοῦ ἀναστήματος μέ τήν ὑπόδηση, ἐνῶ ἐμεῖς χωρίς ὑπόδηση. Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα πού δίνουν, τό ἀνάστημα τῶν Ἑλλήνων εἶναι 167,2, τῶν Βλάχων 168,6 καί τῶν Σλαβομακεδόνων 167,9. Τά δικά μας στοιχεῖα γιά τίς ἀντίστοιχες ὁμάδες εἶναι: 168,04 — 168,2 — 168,7.

[1]. Bounak, V. V.: «Gheografitcheskoe raspredelenie rosta prizivnovo vozrasta naselenia SSSR po dannim 1927 goda» (Μπουνάκ, Β. Β.: «Γεωγραφική κατανομή τοῦ ἀναστήματος τῶν ὑπηρετούντων τήν θητεία τους στήν ΕΣΣΔ.»), Antr. J. 2, 1932.

[2]. Ishihara, Fuasao. «Συγκριτική ἀνθρωπολογική μελέτη τῶν Ἰαπώνων πού γεννήθηκαν στήν Ἰαπωνία καί στήν Ἀμερική»). J. of Ant. Nip. 2, 65, 1956, pp. 62 - 66.

Ἐκτός ἀπό τίς ἀλλαγές πού ἀναφέραμε πιό πάνω, οἱ ἀνθρωπολόγοι παρατήρησαν ὅτι καί ἄλλα γνωρίσματα ἔχουν ὑποστεῖ σοβαρές μεταβολές στήν ἐξέλιξή τους διά μέσου τῶν αἰώνων.

Τέτοιες μεταβολές ἔχουμε λ.χ. στόν κεφαλικό δείκτη. Ἤδη ἀπό τό 1867 ὁ Α. Π. Μπογκντάνωφ διαπίστωσε ὅτι ὁ πληθυσμός τῆς «περιόδου τῶν τύμβων» τοῦ Κυβερνείου τῆς Μόσχας εἶχε μικρότερο κεφαλικό δείκτη ἀπ' ὅσον παρουσιάζει τώρα[1]. Καί στήν περίοδο πού μεσολάβησε δέν ὑπάρχει κανένα ἱστορικό γεγονός πού νά μᾶς λέει ὅτι ἦρθαν ἄλλοι ἄνθρωποι σ' αὐτή τήν περιοχή, ὥστε νά δικαιολογεῖται ἡ μεταβολή, τό πέρασμα ἀπό δολιχοκεφαλία στή βραχυκεφαλία. Ἄρα ἡ ἀλλαγή συντελέστηκε ἀπό τούς ἴδιους τούς ὀργανισμούς τους χωρίς καμιά ἐπιδρομή ἤ ἐπιμιξία ἀπ' ἔξω.

Ὁ Γ. Φ. Ντεμπέτς[2] μέ τίς ἔρευνες πού ἔκανε σ' ὅλο τό χῶρο τῆς Εὐρασίας, ἀπό τόν Ἀτλαντικό Ὠκεανό ὥς τίς στέππες τοῦ Μινουσίνσκ στή Νότια Σιβηρία ἀπόδειξε ὅτι σ' ὅλο τό χῶρο αὐτόν παρατηροῦνται κατά περιόδους οἱ παρακάτω ἀλλαγές στά κρανία:

1) Αὔξηση τοῦ κεφαλικοῦ δείκτη, δηλαδή τάση γιά βραχυκεφαλοποίηση.

2) Ἐλάττωση τοῦ πλάτους προσώπου.

3) Ἐκλέπτυνση τοῦ κρανίου γενικά (τό ὀφρυακό τόξο, οἱ ἐξογκώσεις καί τά φυμάτια τῶν ὀστῶν μικραίνουν).

4) Ἐλάττωση τῆς ὀπισθομετωπίας, δηλαδή ἡ κλίση τοῦ μετώπου τείνει ὅλο καί πιό πολύ πρός τήν κατακόρυφο.

---

[1]. Bogdanov, A. P.: «Materiali dlia antropologhii kourganovo perioda v Moskovskoi goubernii» (Μπογντάνοφ, Α. Π.: «Τό ἀνθρωπολογικό ὑλικό τῆς περιόδου τῶν τύμβων»...

[2]. Debets, G. F.: «Paleoantropologhia SSSR» (Ντεμπέτς, Γ. Φ.: «Ἡ παλαιοανθρωπολογία τῆς ΕΣΣΔ»). M.-L. 1948, str. 292-320.

Δημιουργεῖται τό ἐρώτημα: Οἱ μεταβολές πού διαπιστώνονται εἶναι συνέπεια κληρονομικῶν ἰδιοτήτων ἤ ὀφείλονται σέ ἄμεση ἐπίδραση τῶν ἀλλαγμένων συνθηκῶν περιβάλλοντος;

Ὁ Γ. Φ. Ντεμπέτς[1] πιστεύει ὅτι οἱ ἀλλαγές αὐτές ὀφείλονται σ τ ή ν ἀ λ λ α γ ή τ ῶ ν ἱ σ τ ο ρ ι κ ῶ ν σ υ ν θ η κ ῶ ν τοῦ περιβάλλοντος. Ἡ σοβιετική ἀνθρωπολογία, γενικά, ὄχι μόνο δέν ἀρνεῖται τούς διάφορους παράγοντες πού συμβάλλουν στή δημιουργία τῶν φυλῶν, ἀλλά καί ἐξακριβώνει τίς μεταβολές πού παθαίνουν τά φυλετικά γνωρίσματα, κατά ἐποχές, ξεκινώντας ἀπό τήν παρακάτω θέση:

Ὁ ἄνθρωπος συνδέεται μέ τό φυσικό του περιβάλλον ὄχι ἄμεσα ἀλλά διά μέσου τῆς κοινωνίας καί τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, οἱ ὁποῖες μέσω τῆς ἐξέλιξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τροποποιοῦν μέ ὅλο καί πιό μεγάλη ταχύτητα τίς συνθῆκες ὕπαρξης τοῦ ἀνθρώπου. Σ' ἕνα τέτοιο πολυποίκιλο κι ἀσταθές περιβάλλον πού ἀναπροσαρμόζεται γοργά μέ τή δράση τοῦ ἀνθρώπου, δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει στόν ἀνθρωπολογικό τύπο καμιά μεταβολή μέ μόνιμη κατεύθυνση.

Ὁ ἄνθρωπος προσαρμόζει τό περιβάλλον του στίς ἀνάγκες του καί μ' αὐτό τόν τρόπο ἀπαλλάσσεται ἀπό τήν ὑποχρέωση νά ἀναπροσαρμοστεῖ ὁ ἴδιος, δηλαδή νά προσαρμόσει τά ὄργανά του στό περιβάλλον. Σ' αὐτό ἄλλωστε διαφέρει ἀπό τίς ἄλλες ζωντανές ὑπάρξεις[2].

Ἔτσι λοιπόν ἐξηγεῖται τό γεγονός ὅτι δέν παρατηρεῖται

---

[1]. Debets, G. F.: «Certains aspects des transformations somatiques de l'homo sapiens». Ἀνακοίνωση στό Παγκόσμιο Ἀνθρωπολογικό Συνέδριο τοῦ Παρισιοῦ. Θέρος 1960, «Μερικές πλευρές τοῦ προβλήματος τῶν σωματικῶν ἀλλαγῶν στόν ἄνθρωπο».

[2]. Roghinski, J. J., Levin M. G.: «Asnovi antropologhii» (Ρογκίνσκη, Για. Για., Λεβίν, Μ. Γ.: «Οἱ βάσεις τῆς ἀνθρωπολογίας») M. 1955, str. 468.

προσαρμογή τῶν περισσότερων μορφολογικῶν γνωρισμάτων στούς ἀπογόνους τῶν Τραπεζούντιων στήν Ἑλλάδα καί Γεωργία, τουλάχιστο ὥς τήν τέταρτη γενιά.

Στό ἐρώτημα πού τέθηκε στήν ἀρχή τῆς συζήτησης, ἄν δηλαδή μποροῦμε μέ βάση τά ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα νά ἀποφανθοῦμε γιά τή συγγένεια ὅλων τῶν ἑλληνικῶν ὁμάδων τῆς Τραπεζούντας (μιά καί ἡ μορφολογική ὁμοιότητα προϋποθέτει γενική συγγένεια καί κοινή ἐθνική ἱστορία τῶν ὁμάδων πού χαρακτηρίζονται ἀπό κοινό συνδυασμό γνωρισμάτων), μποροῦμε ν' ἀπαντήσουμε μέ θετικότητα: Τά περισσότερα γνωρίσματα δέν ἔχουν πάθει μεταβολές, (ἡ μεταβολή μερικῶν γίνεται ἀντιληπτή καί ἐξηγεῖται) καί ἄν ἔγιναν μεταβολές, αὐτές δέν εἶναι τόσο μεγάλες ὥστε νά δημιουργηθεῖ νέος ἀνθρωπολογικός τύπος.

Φυσικά γιά νά διαγνωσθοῦν καί διαπιστωθοῦν σωστά τά παραπάνω, χρειάζεται νά ἐφαρμοστεῖ καί ἡ σωστή μέθοδος ἀνθρωπολογικῆς ἀνάλυσης. Στό σημερινό ἐπίπεδο τῶν γνώσεών μας, ἡ γεωγραφική μέθοδος παραμένει ἡ πιό σωστή. Μόνο αὐτή μᾶς ἐπιτρέπει νά ποῦμε μέ περισσότερη ἀσφάλεια, ποῦ παρουσιάζεται ἡ μεγαλύτερη «πυκνότητα» τοῦ κάθε γνωρίσματος, καί μέ ποιά ἄλλα γνωρίσματα — πού διαφέρουν μεταξύ τους στή λειτουργία — συνδυάζεται αὐτό. Μοναδικός ὅρος, πού βγαίνει ἀπό ὅλη τήν παραπάνω συζήτηση καί διαπίστωση, εἶναι ὅτι ἡ σύγκριση πρέπει νά ἐκτείνεται σέ ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερο γεωγραφικό χῶρο.

Ἡ σύγκριση σέ μεγάλο γεωγραφικό χῶρο δίνει πιό καθαρή εἰκόνα γιά τό σέ ποιά περιοχή παρουσιάζεται ὁ κάθε συνδυασμός γνωρισμάτων. Ἔτσι μποροῦμε, ἔστω καί ἔμμεσα, νά διαπιστώσουμε ποιό γνώρισμα εἶναι παλαιότερο καί σέ ποιό βαθμό. Καί οἱ ἀρχές πού ἐπεξεργάστηκαν οἱ Σοβιετικοί ἀνθρωπολόγοι (βλ. τό πρῶτο κεφάλαιο), δίνουν σωστή ἀντίληψη γιά τήν ἀρχαιότητα τοῦ γνωρίσματος.

Ὅταν ὑπάρχει ὁμάδα μεταναστῶν ἀνάμεσα στίς ὁμάδες πού συγκρίνονται, τότε ἡ γεωγραφική μέθοδος συμπληρώνεται καί δίνει πιό ξεκάθαρη εἰκόνα γιατί χάρη στήν ἀνάλυση διαπιστώνεται ἄν τά γνωρίσματα τῶν μεταναστῶν ἔχουν προσαρμοστεῖ στό καινούργιο περιβάλλον ἤ ὄχι. Κι ἄν ναί, σέ ποιό βαθμό. Ἐπί πλέον διαπιστώνεται ἡ κατεύθυνση τῆς ἀλλαγῆς ἑνός γνωρίσματος, ἄν φυσικά ὑπάρχει ἀλλαγή. Ἄν πάλι δέν ὑπάρχει ἀλλαγή, διαπιστώνεται ἡ προέλευση τοῦ γνωρίσματος ἤ τοῦ συνδυασμοῦ γνωρισμάτων. Ἡ κατανόηση τῆς μεταβολῆς τῶν φυλετικῶν γνωρισμάτων μᾶς βοήθησε νά ἐξηγήσουμε μιά σειρά ἀλλαγές πού παρουσιάζονται στίς μεταναστεύσεις.

Ἡ ἔνταση π.χ. στήν ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος στό στῆθος στήν Ἀνατολική καί νησιωτική Ἑλλάδα δέν ἐξηγεῖται διαφορετικά παρά μόνο σάν ἐπίδραση τῆς Πρόσω Ἀσίας.

Στήν περίπτωση αὐτή πρόκειται γιά μετανάστευση φυλῶν, πού ὅπως βεβαιώνει καί ἡ ἱστορία, ἦρθαν στήν Ἑλλάδα ἀπό τούς προϊστορικούς ἀκόμα χρόνους. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἐκεῖνα τά φύλα πού ἦρθαν δέ βρῆκαν κανένα στήν Ἑλλάδα. Σημαίνει, ἀντίθετα, ὅτι τά φύλα ἐκεῖνα ἦταν μειονότητα, γι' αὐτό καί μιλᾶμε μόνο γιά ἐπίδραση ἀνατολική πού ἀφομοιώθηκε ἀπό τόν ντόπιο πληθυσμό.

Ἀπ' ὅ,τι δείχνουν τά ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα βγαίνει τό συμπέρασμα πώς ἡ ἔλευση ξένων φυλῶν δέν ὑπερτεροῦσε τούς ντόπιους σέ κανένα μέρος τῆς Ἑλλάδας.

Ἐπαναλαμβάνουμε πόσο βασική σημασία ἔχει τό νά διαπιστωθεῖ ποιά γνωρίσματα μεταβάλλονται καί ποιά ὄχι.

Ἄν στηριζόμαστε μόνο σέ μεταβλητά γνωρίσματα (ὅπως τό πλάτος προσώπου, πού μικραίνει στήν Ἑλλάδα ἤ τό σχῆμα τῆς μύτης πού γίνεται πιό εὐθύ στίς ἑλλαδικές συνθῆκες) τότε δέ θά εἴμαστε σέ θέση νά διαπιστώσουμε τήν προέλευση αὐτῶν τῶν ἐπιδράσεων.

Ἡ ἐξ ἀνατολῶν ἐπίδραση σταματάει κλιμακωτά ὅσο προχωροῦμε πρός τά δυτικά καί βόρεια τῆς Ἑλλάδας.

Τά ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα μιλοῦν ἀκόμα καί γιά τό δρόμο πού ἀκολούθησαν αὐτές οἱ μεταναστεύσεις. Ἡ Θράκη, σάν σύνολο, δέχεται κι αὐτή τήν ἐπίδραση τῆς Ἀνατολῆς ἀλλά σέ μικρότερο βαθμό ἀπ᾿ ὅσο ἡ νησιωτική Ἑλλάδα.

Ἀκόμα, ἡ σύγκριση τοῦ Κεντροελλαδικοῦ καί Νοτιοελλαδικοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τύπου μέ τό Βορειοδυτικό (Ἠπειρώτικο) μᾶς δίνει τό δικαίωμα νά ὑποθέσουμε ὅτι ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἀκόμα πιό ἀρχαῖο πληθυσμό τῆς Ἑλλάδας, προφανῶς προπελασγικό.

Ὅπως ἔχουμε πεῖ στά προηγούμενα, ὁ Ἠπειρώτικος τύπος συνδυάζει ἀρκετά ἀνοικτό — σέ σχέση μέ τά ἑλληνικά μέτρα — χρωματισμό μέ τήν πιό ἀδύνατη σ᾿ ὅλη τήν Ἑλλάδα ἀνάπτυξη τριχώματος στό στῆθος καί μέ κυματιστό ἤ λεῖο σχῆμα τριχῶν.

Ἡ βαλκανική ἤ τοπική μεσογειακή (;) προέλευση αὐτοῦ τοῦ τύπου δέ γεννάει καμιάν ἀμφιβολία. Σέ σύγκριση μέ τούς ὑπόλοιπους τύπους τῆς Ἑλλάδας ὁ Ἠπειρώτικος βρίσκεται σέ σχετικά μεγαλύτερη γεωγραφική ἀπομόνωση, σέ περισσότερο δύσκολες κλιματολογικές συνθῆκες καί συνεπῶς σέ περισσότερο εἰδικές συνθῆκες ζωῆς.

Πιστεύουμε πώς στό συνδυασμό αὐτῶν τῶν αἰτίων ὀφείλεται ὥς ἕνα βαθμό ἡ δημιουργία τῆς ὑπερβολικῆς βραχυκεφαλίας πού χαρακτηρίζει τόν Ἠπειρώτικο τύπο καί τόν διακρίνει ἀπό κάθε ἄλλο τύπο τῆς Ἑλλάδας.

Αὐτή ἡ ἀπό περίοδο σέ περίοδο ἀλλαγή τοῦ κεφαλικοῦ δείκτη ἔχει σημασία στίς τοπικές συνθῆκες τῆς Ἠπείρου γιατί ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ μεγαλύτερη βραχυκεφαλία. Στίς διάφορες περιοχές τῆς γῆς ἡ βραχυκεφαλία εἶναι λιγότερο ἤ περισσότερο ἔκδηλη καί δέν ἔχει πάντα τήν ἴδια κατεύθυνση. Σέ

συνέχεια θά μιλήσουμε πιό ἐκτεταμένα γιά τό ὅλο φαινόμενο τῆς βραχυκεφαλοποίησης.

Ἡ σύγκριση πού κάνουμε διαπιστώνει ἐκτός ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς Πρόσω Ἀσίας καί ἐπίδραση ἀπό τίς χῶρες πού βρίσκονται στά βόρεια τῆς Ἑλλάδας. Σ᾿ αὐτήν ὀφείλεται ὥς ἕνα βαθμό ἡ δημιουργία τοῦ Μακεδονικοῦ τύπου γιά τόν ὁποῖο μιλήσαμε στά προηγούμενα. Σύμφωνα μέ τά ἀνθρωπολογικά καί ἀρχαιολογικά στοιχεῖα, οἱ ρίζες τῆς βόρειας αὐτῆς ἐπίδρασης ἀνιχνεύονται ἤδη στούς χρόνους τῆς προϊστορίας.

Ἄν ὁ ἀνθρωπολογικός τύπος ἄλλαζε ἔτσι γρήγορα μέ τίς μεταναστεύσεις καί τό γεωγραφικό περιβάλλον ἰσοπέδωνε τελείως κάθε διαφορά γνωρισμάτων, τότε οἱ ἀνθρωπολογικοί τύποι τῆς Ἑλλάδας δέ θά παρουσίαζαν καμιά διαφορά μεταξύ τους. Ἐκτός ἀπ᾿ αὐτό, δέ θά μπορούσαμε ποτέ νά ἐξηγήσουμε τήν προέλευση τῶν ἐπιδράσεων ἀπό τίς μεταναστεύσεις μεγάλων ἤ μικρῶν ὁμάδων.

Αὐτά ἔχοντας ὑπ᾿ ὄψη μπορέσαμε νά διαπιστώσουμε τήν ἐπίδραση τοῦ Αἰγαιακοῦ τύπου καθώς καί τοῦ Προσωασιατικοῦ στίς ὁμάδες τῶν Ἑλλήνων τῆς Μαριούπολης[1].

Ὅπως εἶναι γνωστό ἀπό τήν ἱστορία, ἡ τελευταία μεγάλη μετακίνηση Ἑλλήνων ἀπό τή Βόρεια Μικρά Ἀσία πρός τήν Κριμαία ἔγινε τόν 15ο αἰ. κατά τήν ἐποχή πού ἔπεφτε ἡ Βυζαντινή Αὐτοκρατορία. Καί τώρα, ὕστερα ἀπό πεντακόσια καί πάνω χρόνια, διαπιστώνεται μέ ἀρκετά μεγάλη ἀκρίβεια ἡ ἐπίδραση τοῦ Προσωασιατικοῦ τύπου ἀνάμεσα στούς Ἕλληνες τῆς Μαριούπολης. Ἡ ἐπίδραση τοῦ τύπου αὐτοῦ εἶναι πολύ μικρότερη σέ σύγκριση μέ τήν ἐπίδραση τοῦ Αἰγαιακοῦ. Ὅμως εἶναι πιό αἰσθητή ἀνάμεσα στούς Ἑλληνόφωνους παρά στούς Ταταρόφωνους Ἕλληνες. Ἴσως τοῦτο

[1] Poulianos, A. N.: «On Human Plasticity», Intern. Anthr. Congress, Moscow, 1964. «Γιά τήν πλαστικότητα τοῦ ἀνθρώπου».

νά εἶναι μιά αἰτία πού οἱ Ἑλληνόφωνοι διατήρησαν περισσότερο τήν ἑλληνική γλώσσα ἄν καί τό ἰδίωμα πού μιλοῦν δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τήν Ποντιακή διάλεκτο. Οἱ Ταταρόφωνοι ξέχασαν τά ἑλληνικά ἀπό τούς χρόνους τοῦ Μεσαίωνα ἀλλά, ἀπό ἀνθρωπολογική ἄποψη, ἀνάμεσά τους δέν παρατηρεῖται καμιά ἀπολύτως Ταταρική ἐπίδραση.

Ὁ Π. Ι. Ζενκέβιτς[1] ἀπόδειξε ἐπίσης τή μεγάλη σταθερότητα τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τύπου. Μελέτησε τό 1935 μιάν ὁμάδα Ρώσων αἱρετικῶν — τῶν Μολοκανῶν — πού εἶχαν ἐξοριστεῖ ἀπό τόν Τσάρο στήν Ὑπερκαυκασία κατά τόν 19ο αἰ. Ὕστερα ἀπό 4 - 5 γενιές, πού πέρασαν στό νέο γεωγραφικό περιβάλλον, οἱ Μολοκανοί διατηροῦν ὅλα τους τά διακριτικά γνωρίσματα καί δέν ἔχουν ἀποκτήσει καμιάν ὁμοιότητα μέ τόν τύπο τοῦ Ἀρμένικου πληθυσμοῦ πού τούς περιβάλλει. Ἄρα ἡ ὕπαρξη ὁμάδας μεταναστῶν ἀποτελεῖ ἄλλη μιάν ἀκόμα προϋπόθεση γιά πιό τελειοποιημένη ἀνάλυση μέ τή γεωγραφική μέθοδο.

Ἡ ἔλλειψη τέτοιας ὁμάδας μπορεῖ νά ἀναπληρωθεῖ μέ τή μελέτη ἑνός χώρου γειτονικοῦ πρός ἐκεῖνον πού ἐξετάζεται, ἰδιαίτερα ἄν εἶναι γνωστό ὅτι ὑπῆρχαν ἀνθρωπολογικοί, ἐθνογραφικοί ἤ καί γλωσσολογικοί δεσμοί, ὁπότε μπορεῖ ὥς ἕνα βαθμό νά διαπιστωθεῖ ἄν ἔχουμε προσαρμογή γνωρισμάτων εἴτε ὄχι.

Γενικά, ἡ ἀνθρωπολογική ἔρευνα πρέπει νά γίνεται κατά προτίμηση ἀνάμεσα σέ ἀγροτικό πληθυσμό. Στίς πόλεις ἡ ἐπιμιξία εἶναι πολύ μεγαλύτερη καί γενικά ὁ τρόπος ζωῆς σ' αὐτές ἐπισκιάζει τούς ἀρχικούς τύπους.

---

[1]. Zenkevitch, P. J.: «Haracteristica vastotchnih finnov» (Ζένκεβιτς, Π. Ι.: «Τά χαρακτηριστικά τῶν ἀνατολικῶν Φιλλανδῶν»).

Ὅπως βεβαιώνει ὁ Λίβι[1], ἡ ἀλλαγή τοῦ τύπου στίς πόλεις ἔχει τέτοια μορφή ὥστε νά μοιάζει περισσότερο μέ τόν «μέσο τύπο» μιᾶς ἀρκετά μεγάλης περιοχῆς, ὅπου εἶναι διαδεδομένος, παρά μέ τούς ἀρχικούς συστατικούς.

Τό ὑλικό πού συγκεντρώσαμε ἀπό τίς διάφορες περιοχές τῆς Ἑλλάδας ἐκπληρώνει αὐτόν τόν ὅρο ἀπ' ὅλες τίς πλευρές.

Ὁ Μπόας, στήν ἐργασία του πού ἀναφέραμε, συμφωνεῖ μέ τόν Λίβι καί προσθέτει ὅτι ἡ ἀλλαγή γίνεται ὕστερα ἀπό παραβίαση τῆς «ἐσωομαδικῆς διασταύρωσης» (inbreeding) τῶν μικρῶν εὐρωπαϊκῶν χωριῶν, ὅταν οἱ κάτοικοί τους μεταναστεύουν στήν Ἀμερική.

Φαίνεται πώς ἡ ἀπότομη καί γρήγορη διασταύρωση στίς συνθῆκες τῆς Ἀμερικῆς δημιούργησε πολύ πιό δύσκολες συνθῆκες γιά τήν ἀνθρωπολογική ἀνάλυση. Ἴσως ἐκεῖ νά ὀφείλεται ἐν μέρει ἡ κάποια ἀπαισιοδοξία πού συναντᾶμε στίς ἐργασίες μερικῶν Ἀμερικανῶν Ἀνθρωπολόγων. Μερικοί μάλιστα προχωροῦν τόσο μακριά, ὥστε προτείνουν νά μή χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «φυλή» ὅταν ἀναφέρεται στόν ἄνθρωπο[2].

Ἡ ἄποψη ὅτι ὁ ἀνθρωπολογικός τύπος εἶναι κάτι τό σταθερό, δέ σημαίνει ἄρνηση τῆς ἀλλαγῆς πού παθαίνουν πολλά φυλετικά γνωρίσματα κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ νέου περιβάλλοντος. Οὔτε ἄρνηση τῶν μεταβολῶν πού ἐκδηλώνονται κατά περιόδους. Γενικά δέν ἀποτελεῖ ἄρνηση τῆς γενετικῆς δυνατότητας πού κρύβουν πολλά γνωρίσματα μέσα τους νά προσαρμόζονται. Γιά τό ζήτημα τοῦτο ἔχουμε κάνει λόγο πιό πάνω ὅταν κάναμε τή σύγκριση μέ τίς ὁμάδες μεταναστῶν.

---

[1]. Livi, R.: «Antropometria militare», Ρώμη, 1896, pp. 87, κ.ἑ. «Στρατιωτική Ἀνθρωπομετρία».

[2]. Montagu, Ash.: «Man: His first Million Years», Ohio, 1957, p. 98. «Ὁ Ἄνθρωπος: Τό πρῶτο ἑκατομμύριο χρόνια τῆς ὕπαρξής του.

Οἱ μεγάλες διχογνωμίες ἀνάμεσα στούς ἀνθρωπολόγους ἀναφύονται γύρω ἀπό τό ζήτημα ποιοί παράγοντες τοῦ περιβάλλοντος καθορίζουν αὐτές τίς ἀλλαγές.

Ὁ Μπόας ἔχει τή γνώμη ὅτι αὐτές οἱ ἀλλαγές ἐξαρτιοῦνται ἀπό τούς παρακάτω παράγοντες:

Κοινωνικούς, οἰκονομικούς, κλιματολογικούς, διαφορές ἀνάμεσα στήν πόλη καί στό χωριό καί τέλος ἀπό τό χρόνο παραμονῆς στίς Η.Π.Α. τῆς μετανάστισσας μητέρας προτοῦ γεννήσει παιδί.

Πολλοί ἐρευνητές συμφωνοῦν μέ ἕναν ἤ μέ περισσότερους ἀπό τούς παραπάνω παράγοντες. Οἱ περισσότεροι συμφωνοῦν ὅτι τό περιβάλλον ἐπιδρᾶ ἀλλά ὄχι κατά τρόπο καθορισμένο.

Ὁ Σαπίρο, στίς ἐργασίες του πού ἀναφέραμε δέν παραδέχεται τούς παράγοντες «κοινωνική τάξη» καί «ἐπάγγελμα». Ὁ ἴδιος ἀποδίδει τίς μεταβολές σέ ὅρους κοινωνικούς καί οἰκονομικούς, στίς διαφορές ἀνάμεσα στήν πόλη καί στό χωριό καί σέ ἀκαθόριστη ἐπίδραση τοῦ περιβάλλοντος.

Ὁ Ντόρνφελντ παραδέχεται πολλούς ἀπό τούς παραπάνω παράγοντες καί προσθέτει ἀκόμα ἕναν: Τήν ἐπίδραση τῶν ἐνδοκρινῶν ἀδένων[1].

Ὁ Γιούϊνγκ θεωρεῖ ὅτι ἡ μεταβολή τοῦ κεφαλικοῦ δείκτη ὀφείλεται στήν ἀλλαγή τρόπου περιποίησης τῶν βρεφῶν καί γενικῶς στήν ἀλλαγή τῶν συνηθειῶν. Ἕνα ἄλλο αἴτιο πού παραδέχεται εἶναι ἡ κούνια[2].

---

[1]. Dornfeldt, W.: «Studien über Schädelform und Schädelveranderung von Berliner Ost juden und ihren Kindern», Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, 39, 1941, pp. 290 - 372.

[2]. Ewing, J. F.: «Hyperbrachycephaly as influenced by cultural conditioning», Papers of the Peabody Museum, Harvard Un. 23, No 2, 1950.

Οἱ Κούν, Γκάρν καί Μπέρντσελ πού ἀναφέρονται στή σημασία προσαρμογῆς τῶν φυλετικῶν διαφορῶν στίς διάφορες κλιματολογικές συνθῆκες, ἀποδείχνουν ὅτι ἡ ἐναποθήκευση μελανίνης στό δέρμα ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἔνταση τῶν ὑπεριωδῶν ἀκτίνων[1].

Οἱ Μορχάουζ καί Μίλλερ[2] ἐκφράζουν τήν ἀμφίβολη γνώμη ὅτι οἱ ἄνθρωποι πού ζοῦν στήν ἔρημο παρουσιάζουν τάση πρός τό μικρό ἀνάστημα ἐπειδή τάχα οἱ ἄνθρωποι μικροῦ μεγέθους ἀποβάλλουν εὐκολότερα τή θερμότητα.

Ὁ Γκάρν στήν ἐργασία του πού ἀναφέραμε, ἐξηγεῖ τήν ἐλάττωση τῆς θνησιμότητας τῶν παιδιῶν μέ τήν προσαρμοστικότητα τοῦ παράγοντα Ρέζους —(Rh) πού τείνει ὅλο καί πιό πολύ νά γίνει ὁμοιογενέστερος στή φύση.

Ὅπως φαίνεται, τό κλίμα μελετήθηκε περισσότερο ἀπ' ὅλους τούς παράγοντες τοῦ περιβάλλοντος. Πάνω σ' αὐτή τή βάση ὁ Μπέϊκερ[3] μελέτησε στίς Η.Π.Α., δυό διαφορετικές ὁμάδες στρατιωτῶν Λευκῶν καί Νέγρων. Ἐξέτασε τήν «ἀντοχή τους στή θερμότητα» μέσα σέ καθορισμένο περιβάλλον. Οἱ ὁμάδες αὐτές δηλαδή ὑποβλήθηκαν σέ ἐξέταση γιά νά διαπιστωθεῖ ἡ ἀντοχή τους σέ θερμο - υγρές καί σέ θερμο - ξηρές συνθῆκες. Τά ἀποτελέσματα ἔδειξαν ὅτι:

1) Στίς θερμο - ὑγρές συνθῆκες οἱ Νέγροι δείχνουν μεγαλύτερη φυσιολογική «ἀντοχή» ἀπό τούς Λευκούς.

---

[1]. Coon, C. S., Garn, S. M., Birdsell, J. B.: «Races... A study of problems of race formation in Man», Springfield, H. 1950, p. 80. «Φυλές... Μιά μελέτη τῶν προβλημάτων τοῦ σχηματισμοῦ τῶν φυλῶν στόν ἄνθρωπο».

[2]. Morehause, L. E. and Miller, A. T. Jr.: «Physiology of exercise», St. Louis, 1953. «Φυσιολογία τῆς ἄσκησης».

[3]. Baker, P. T, : Racial differences in heat tolerance», Amer. Jour. of Phys. Anthr., v. 16, No 3, 1958, pp. 300 - 303. «Φυλετικές διαφορές στήν ἀντοχή τῆς θερμοκρασίας».

2) Στίς θερμο - ξηρές συνθῆκες ἡ ἀντοχή ἦταν ἴδια ὅταν τά ἄτομα κι' ἀπ' τίς δυό ὁμάδες ἦταν ντυμένα.

3) Στίς θερμο - ξηρές συνθῆκες ὅταν ἦταν καί οἱ δυό ὁμάδες ἐκτεθειμένες στόν ἥλιο καί τά ἄτομα γυμνά οἱ Λευκοί ἔδειχναν μεγαλύτερη ἀντοχή.

Ὁ Μπέϊκερ καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι οἱ διαφορές πού παρουσιάζουν οἱ δυό ὁμάδες εἶναι διαφορές λειτουργίας ἀπέναντι στό περιβάλλον, ἀλλά ἔχουν προέλευση κληρονομικοῦ χαρακτήρα.

Οἱ Τόμσον καί Μπάξτερ ἀπόδειξαν ὅτι ὁ πλατυρρινικός δείκτης σχετίζεται μέ τό ζεστό καί ὑγρό κλίμα ἐνῶ ὁ λεπτορρινικός μέ τό κρύο καί ξηρό κλίμα. Οἱ ἐνδιάμεσες θέσεις τοῦ δείκτη συνδέονται μέ τό ζεστό - ξηρό καί μέ τό κρύο - ὑγρό κλίμα.

Ἐπίσης οἱ Τόμσον καί Μπάξτερ[1] βρῆκαν ὅτι ἡ σχέση ρινικοῦ δείκτη καί θερμοκρασίας εἶναι θετική τόσο γιά τούς ζωντανούς ἀνθρώπους ὅσο καί γιά τά κρανία. Ἡ θετική αὐτή σχέση παρουσιάζεται στούς ζωντανούς ἀνθρώπους ἐπίσης μεταξύ τοῦ ρινικοῦ δείκτη καί σχετικῆς ὑγρασίας. Στά κρανία ἡ σχέση αὐτή δέν εἶναι καί τόσο μεγάλη.

Οἱ συγγραφεῖς καταλήγουν στό συμπέρασμα ὅτι ἄν καί ὁ ρινικός δείκτης ἐξαρτιέται ἀπό τίς συνθῆκες τοῦ περιβάλλοντος, ἐν τούτοις δέν ξέρουμε πόσος χρόνος ἀπαιτεῖται γιά νά γίνουν οἱ μεταβολές αὐτές σέ σχέση μέ τίς μεταναστεύσεις.

Ἡ σχετική σταθερότητα πού ἐμφανίζει τό πλάτος τῆς μύτης σ' ὅλες τίς γενιές τῶν Τραπεζούντιων μεταναστῶν δείχνει ὅτι ἄν καί οἱ ἐξωτερικές συνθῆκες εἶναι σέ θέση ν' ἀλλάξουν τή μορφολογία τοῦ ἀνθρώπου, αὐτό γίνεται σέ σχετικῶς περιορισμένα ὅρια. Κι ὄχι μόνο αὐτό, ἀλλά καί ἀπαιτεῖται α) μεγάλο χρονικό διάστημα καί β) συνδυασμός διαφόρων συνθηκῶν[1].

Ὁ Μπόας καί ἄλλοι ἐρευνητές θεωροῦν ὅτι οἱ συνθῆκες τοῦ περιβάλλοντος δέν μπορεῖ νά ἔχουν ἐπίδραση πάνω στήν κληρονομικότητα τοῦ ἀτόμου.

Σχετικά μέ τίς ἀλλαγές πού παρατηροῦνται στό ἀνάστημα, ἡ Κάπλαν[2] θεωρεῖ ὅτι φανερώνουν τήν πιθανή δυναμικότητα γιά ἀνάπτυξη. Κι αὐτή ἡ πιθανή δυναμικότητα (πού μπορεῖ νά εἶναι καί κληρονομική) παρουσιάζεται στίς κατάλληλες συνθῆκες ἐξαρτημένη ἀπό τό περιβάλλον.

Γενικά, ἄν τό ἀνάστημα τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τό περιβάλλον, τότε μπορεῖ νά ὑποθέσει κανείς ὅτι μέ τόν καιρό ὁ ἄνθρωπος θά κατορθώσει ἐνδεχομένως νά τό φέρει κάτω ἀπό τόν ἔλεγχό του.

Ὅπως ἔχουμε πεῖ ἤδη, ἡ πρώτη γενιά μεταναστῶν ἀπό τή Δυτική Μικρά Ἀσία, πού εἶδε τό φῶς στήν Ἑλλάδα, παρουσιάζει τάση ν' αὐξήσει τό ἀνάστημά της. Οἱ συνθῆκες ὅπου ζοῦσαν οἱ μετανάστες καί τά παιδιά τους ἀπό τό 1922 κι ἐδῶ, δέν ἦταν καί τόσο ἰδεώδεις, τόσο ἀπό ὑγειονομική ἄποψη ὅσο καί γενικώτερα, ἀπό τήν ἄποψη τῆς κατοικίας καί τῆς διατροφῆς. Ὅπως φαίνεται ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἀναστήματος δέν ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τό περιβάλλον.

Γενικά τό κλίμα,ἡ διατροφή, τό γεωγραφικό ὑψόμετρο,

---

[1]. Thomson, A. and Buxton, L.H.D. «Man's nasal index in relation to certain climate conditions». The Journal of the Royal Anthr. Institute of Gr. Britain and Ireland, V. LIII, London, 1923. «Ὁ Ρινικός δείκτης στόν ἄνθρωπο σέ σχέση μέ τίς κλιματολογικές συνθῆκες».

[1]. Debets, G. F.: «K. vaprosou o migratsiah v doklassovom obstchestve» (Ντεμπέτς Γ. Φ.: «Γιά τό πρόβλημα τῶν μεταναστεύσεων στήν προταξική κοινωνία»), Antr. J. 2, 1932, str. 32.

[2]. Kaplan, Bernice. «Environment, human plasticity». Amer. Anthropologist, v. 56, No 5, part I, Oct. 1954. «Περιβάλλον καί πλαστικότης τοῦ ἀνθρώπου».

οἱ συνθῆκες ζωῆς κατά τήν παιδική ἡλικία κλπ., ὅλα αὐτά εἶναι στοιχεῖα τοῦ περιβάλλοντος πού ἐπιδροῦν στό ἀνάστημα. Ὅμως χρειάζονται ἀκόμα πιό συστηματικές ἔρευνες γιά νά ἐξακριβωθοῦν ὅλα αὐτά τά ζητήματα, τόσο ἀπό τήν πλευρά τῆς κληρονομικότητας ὅσο καί ἀπό τήν πλευρά τοῦ περιβάλλοντος. Τότε ἀσφαλῶς θά δοθεῖ ἡ δυνατότητα νά προσδιοριστοῦν τά ὅρια πλαστικότητας τοῦ ἀνθρώπινου ὀργανισμοῦ καί οἱ φυλογενετικές συνέπειες πού προκαλοῦν τό περιβάλλον, ἡ γεωγραφική καί κοινωνική ἀπομόνωση, ἡ φυσική ἐπιλογή καί ἄλλοι παράγοντες.

Γύρω ἀπό τό ζήτημα τοῦτο ὑπάρχει μεγάλη βιβλιογραφία. Δέν ἀναφερόμαστε ὅμως σ' αὐτήν γιατί βγαίνει ἀπό τά πλαίσια τοῦ σκοποῦ αὐτῆς τῆς μελέτης.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1) Ἄν καί τό περιβάλλον συνεχίζει ἀκόμα καί σήμερα νά ἐπιδρᾶ πάνω στόν ὀργανισμό τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τούτοις οἱ μεταβολές πού προκαλεῖ δέν δημιουργοῦν νέο ἀνθρωπολογικό τύπο (ἐκτός ἄν ὑπάρξουν ἐπιμιξίες).

2) Ὁ βαθμός μεταβολῆς τοῦ «φυσικοῦ» τύπου περιορίζεται ἀπό τήν κληρονομικότητα. Ἡ προσαρμογή τῶν γνωρισμάτων στό νέο περιβάλλον ἔχει τά ὅριά της.

3) Τό περιβάλλον ἀντιδρᾶ ἤ ἐπιδρᾶ πάνω σέ μερικά γνωρίσματα μέ τόν ἴδιο τρόπο.

4) Ἡ μελέτη τῶν ἀλλαγῶν πού προκαλεῖ τό περιβάλλον, ὁ προσδιορισμός τῶν γνωρισμάτων πού μεταβάλλονται, ἡ ἐξακρίβωση τῆς κατεύθυνσης τῶν μεταβολῶν στό δοσμένο περιβάλλον, ὅλα αὐτά εἶναι ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιά τήν ὀρθότερη ἐφαρμογή τῆς γεωγραφικῆς μεθόδου. Οἱ συγκρίσεις πρέπει νά καλύπτουν ὅσο γίνεται μεγαλύτερο γεωγραφικό χῶρο.

5) Ἀποδείχνεται ὅτι τά γνωρίσματα πού μένουν πιό ἀμετάβλητα στίς συνθῆκες τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης εἶναι τά σωματοσκοπικά (περιγραφικά). Κι ἀπ' αὐτά, τά πιό σταθερά εἶναι: Τό τελικό τρίχωμα (καί σέ πρώτη γραμμή ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος στό στῆθος), ὁ χρωματισμός γενικά καί τό σχῆμα τῶν τριχῶν.

Τά περισσότερο μεταβλητά ἀποδείχνονται ὅτι εἶναι ἡ διάμετρος ζυγωματικῶν (πλάτος προσώπου), τό πλάτος κεφαλῆς καί τό γενικό σχῆμα τῆς μύτης. Τό ἀνάστημα παρουσιάζει, ὅπως φαίνεται, γενική τάση ν' αὐξηθεῖ μέ τήν παρέλευση τοῦ χρόνου.

6) Σέ καμιά περίπτωση δέν πρέπει νά θεωροῦμε ὅτι τε-

λείωσε ἡ μελέτη τῶν αἰτίων καί τῶν παραγόντων πού προκαλοῦν τίς ἀλλαγές.

7) Οἱ μεταβολές πού προκλήθηκαν στόν ἀνθρωπολογικό τύπο (τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πού μετοίκησαν στήν Ἑλλάδα καί τή Γεωργία) ἀπό τίς μεταναστεύσεις δέν εἶναι τόσο μεγάλες ὥστε νά μᾶς ἐμποδίζουν νά προσδιορίσουμε τυχόν γενεαλογικές σχέσεις ἀνάμεσα στίς διάφορες ὁμάδες.

Β′ Η ΒΡΑΧΥΚΕΦΑΛΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Η «ΔΙΝΑΡΟΠΟΙΗΣΗ»

Γιά νά κατανοηθεῖ καλύτερα ἡ διαμόρφωση τῶν ἀνθρωπολογικῶν τύπων πού διακρίναμε, θ' ἀσχοληθοῦμε στό κεφάλαιο τοῦτο μέ ὁρισμένες πλευρές τοῦ ζητήματος «ἡ βραχυκεφαλία στήν Ἑλλάδα».

Στό πρῶτο κεφάλαιο ἀποδείξαμε ὅτι ὁ πιό βραχυκέφαλος τύπος σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα καί πιθανῶς σ' ὅλη τήν Εὐρώπη εἶναι ὁ Ἠπειρώτικος, πού εἶναι περισσότερο γνωστός στή βιβλιογραφία μέ τ' ὄνομα Διναρικός τύπος.

Τό βασικό χαρακτηριστικό του, πού τόν ξεχωρίζει ἀπ' ὅλους τούς ἄλλους τύπους, εἶναι ἡ μεγάλη βραχυκεφαλία. Τό γνώρισμα τοῦτο συνδυάζεται μέ μεγάλο ποσοστό πλατυϊνίας (44%) πού θεωρεῖται ἕνα ἀπό τά διακριτικά χαρακτηριστικά τῆς Διναρικῆς φυλῆς.

Γενικά ἡ προέλευση τῆς βραχυκεφαλίας ἔχει προκαλέσει μεγάλες συζητήσεις καί ἐξακολουθεῖ νά συζητεῖται στήν παγκόσμια ἀνθρωπολογική βιβλιογραφία.

Οἱ πιό παλιές ἐνδείξεις βραχυκεφαλίας στήν Ἑλλάδα

χρονολογοῦνται ἀπό τή Νεολιθική ἐποχή καί ἐντοπίζονται στή Λευκάδα[1] καί στήν Κύπρο[2].

Ὁ Κούν[3] ἀποκαλεῖ Διναρικούς ἀκόμα καί τούς βραχυκέφαλους τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ πού ζοῦσαν στήν Κύπρο καί τή Μεσοποταμία. Ἔχει τή γνώμη ὅτι Διναρικοί συναντιοῦνται ὄχι μόνο στίς Ἀδριατικές (Διναρικές) Ἄλπεις καί — σέ μικρότερο βαθμό — στά Καρπάθια, ἀλλά καί στά βουνά τῆς Ἀρμενίας καί τοῦ Καυκάσου. Στή μελέτη του αὐτήν ἀναφέρει ὅτι οἱ Διναρικοί τῆς Ἀδριατικῆς, τῆς Ἱσπανίας, τῆς Βρεταννίας, τῆς Αὐστρίας καί Γερμανίας ἔχουν μεταναστεύσει ἐκεῖ ἀπό τήν Ἀνατολική Μεσόγειο.

Μέ τό ὑλικό πού συγκεντρώσαμε ἀπό τήν Ἤπειρο καί τόν Καύκασο, στό πρῶτο κεφάλαιο τούτης τῆς μελέτης, καταδείξαμε τίς βασικές διαφορές πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στόν Καυκασιανό καί τόν Ἠπειρώτικο τύπο. Οἱ διαφορές αὐτές ἀφοροῦν γνωρίσματα πού μένουν ἀμετάβλητα, ὅπως τό χρῶμα καί τό σχῆμα τῶν τριχῶν, τό χρῶμα τῶν ματιῶν, καί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τριχώματος στό στῆθος καί στό πρόσωπο.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τήν κατανομή τοῦ τριχώματος ὁ Καυκασιανός καί ὁ Ἠπειρώτικος τύπος εἶναι διαμετρικά ἀντίθετοι.

Νομίζουμε ὅτι ἡ σύμπτωση τῆς βραχυκεφαλίας, (στήν Ἤπειρο εἶναι πολύ μεγαλύτερη), τοῦ μεγάλου πλάτους προσώπου (στόν Καύκασο παρατηρεῖται μεγαλύτερο πλάτος) καί

---

[1] Velde G.: «Anthropologische Untersuchungen und Grabung in einer Höhle der Jüngeren steinzeit auf Leukas», Z. F. E. B. 44, No 5-6, Berlin, 1912.

[2] Angel, z. L.: «The human remains from Kirokitia», Appendix, II, p. 417.

[3] Coon, C. S.: «The mountains of Giants». A racial and cultural study of the North Albanian mountain chegs. Papers of the Peabody museum, v. XXIII, No 3, Cambridge, 1950, p. 3.

σέ μικρό βαθμό τοῦ γαμψοῦ σχήματος τῆς μύτης, δέν δίνει μέ κανένα τρόπο τό δικαίωμα νά κατατάξουμε καί τούς δύο αὐτούς τύπους στό Διναρικό, ὅπως κάνει ὁ Κούν.

Στό πρῶτο μέρος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου ἀποδείξαμε πώς τό σχῆμα τῆς κεφαλῆς, τό πλάτος προσώπου καί τό σχῆμα τῆς μύτης παρουσιάζουν πλαστικότητα.

Οἱ Ἔριχ καί Κούν[1] σέ μιάν ἄλλη μελέτη τους ἐξηγοῦν τήν προέλευση τῶν Διναρικῶν τύπων προβάλλοντας σάν βασικό στήριγμα τῆς ἄποψής τους τή γνώμη τοῦ Β. Β. Μπουνάκ γιά τήν προέλευση τῆς βραχυκεφαλίας στόν Καύκασο[2]. Σύμφωνα μέ τή γνώμη αὐτή, ἡ βραχυκεφαλία στόν Καύκασο εἶναι ἀποτέλεσμα διασταύρωσης δυό «δυσαρμονικῶν τύπων». Οἱ Ἔριχ καί Κούν μεταφέρουν καί γενικεύουν αὐτή τή γνώμη. Κατά τήν ἄποψή τους οἱ Διναρικοί προῆλθαν ἀπό τή διασταύρωση δύο «ἐπικρατούντων» τύπων, ἑνός δολιχοκέφαλου μέ πολύ μικρό πλάτος προσώπου κι ἑνός βραχυκέφαλου μέ μεγάλο πλάτος προσώπου. Ἔτσι προκύπτει ἡ «διναροποίηση».

Νομίζουμε ὅτι ἡ ἐξήγηση αὐτή δέν μπορεῖ νά ἐφαρμοστεῖ πλήρως στήν περίπτωση τοῦ Ἠπειρώτικου τύπου, πού ἀνήκει κι αὐτός, καθώς εἴπαμε, στούς Διναρικούς.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα εἶναι ἀνεξήγητο — ἄν στηριχτοῦμε στήν πιό πάνω γνώμη — γιατί ἀπό τή Δυτική Μικρά Ἀσία ὥς τήν Ἤπειρο συναντοῦμε κυρίως ἄλλους ἀνθρωπολογικούς τύπους κι ὄχι τόν Διναρικό. Καί ἀνθρωπολογικῶς καί ἱστορικῶς, στή Δυτική Μικρά Ἀσία ἔχουμε πολύ περισσότερες διασταυρώσεις πληθυσμῶν παρά στήν Ἤπειρο.

---

[1] Ehrich, R. W. and Coon, C. S.: «Occipital flattening among the dinarics». Amer. Jour. of phys. Anthr. v. 6. No 2, 1948, p. 181. «Πλατυΐνία μεταξύ τῶν δυναρικῶν».

[2] Bounak V. V.: «Crania Armenica», Prilozenie k., rousk. Antr. J. t. 16, B. 1-2, 1927. «Ἀρμενικά κρανία».

Ὅταν ἀναλύσαμε τούς Ἕλληνες τῆς Βορειοανατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Τραπεζούντιους) — πού σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Κούν πρέπει νά ὑπάγονται κι αὐτοί στή Διναρική ζώνη — ἀποδείξαμε ὅτι παρουσιάζουν μεγάλη ὁμοιογένεια μεταξύ τους καί εἶναι δύσκολο νά διακρίνει κανείς ἀνάμεσά τους περισσότερους ἀπό ἕναν ἀνθρωπολογικούς τύπους. Στήν περίπτωση διασταύρωσης δύο «ἐπικρατούντων» τύπων, ὅπως ὑποτίθεται γιά τούς Διναρικούς, εἶναι ἀδύνατο νά μή διακρίνονται στούς ἀπογόνους τά συνθετικά μέρη τῆς διασταύρωσης, ὅσο κι ἄν ἔχουν ἀποτελέσει ἕνα κοινό βιολογικό σύνολο.

Ἄρα καί ἀλλοῦ πρέπει νά ἀναζητήσουμε τά αἴτια τῆς διναροποίησης.

Ἡ Ἤπειρος εἶναι ἄγονη, ὀρεινή περιοχή, μέ τραχύ κλίμα. Δέν ἔχει, σέ σύγκριση μέ ἄλλες περιοχές τῆς Ἑλλάδας, ἀναπτυγμένη γεωργία. Εἶναι ἀποκομμένη ἀπό τίς μεγάλες ἀρτηρίες πού ἀκολουθοῦσαν οἱ λαοί κατά τίς μετακινήσεις τους, τόσο ἀπό στεριά ὅσο κι ἀπό θάλασσα, καί γενικά δέν εἶναι ἡ πιό εὐνοϊκή περιοχή τῆς Ἑλλάδας γιά τέτοιες διασταυρώσεις.

Εἶναι πολύ πιθανό πώς οἱ εἰδικές αὐτές γεωγραφοκλιματολογικές συνθῆκες συντέλεσαν νά διατηρηθοῦν στό βορειοδυτικό τμῆμα τῆς Ἑλλάδας ὅπως τό ἀδύνατο τρίχωμα, ὁ ἀρκετά ἀνοικτός — γιά τά ἑλλαδικά μέτρα — χρωματισμός τριχῶν, μαλλιῶν καί δέρματος, καί τό ἐλαφρά κυματιστό σχῆμα τριχῶν («μεσογειακά» γνωρίσματα;).

Δέ θά μποροῦσε νά ὑποστηρίξει κανείς ὅτι στήν Ἤπειρο δέν ἔγινε κανενός εἴδους διασταύρωση. Ὅμως ἡ θέση τοῦ Ἠπειρώτικου τύπου, ἀνάμεσα στούς ὑπόλοιπους τύπους τῆς Ἑλλάδας μαρτυρεῖ τή μικρότερη διασταύρωση.

Ἀνεξάρτητη ἐμφάνιση τῆς βραχυκεφαλίας ἔχουμε καί στήν Κύπρο. Ὁ Ἄντζελ, στήν ἐργασία του πού ἀναφέραμε, θεωρεῖ ὅτι τά αἴτια πού προκάλεσαν τή βραχυκεφαλία στήν Κύπρο κατά τήν ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ εἶναι ἡ μακρόχρονη ἀπομόνωση καί ἡ «ἐσωομαδική διασταύρωση» (inbreeding), χωρίς νά γίνει καμιά ἐπιδρομή ἀπ' ἔξω.

Ὁ Χοῦτον[1] λέει ὅτι ὑπάρχει ἀντιστοιχία στήν κατανομή τῶν μορφολογικῶν τύπων καί στό γεωλογικό χαρακτήρα τοῦ ἐδάφους. Ἔτσι, βρίσκει ὅτι οἱ βραχυκέφαλοι εἶναι συγκεντρωμένοι στίς πιό φτωχές ἀγροτικές περιοχές.

Ὁ Βασσάλ[2] γράφει ὅτι ὁ ὄγκος πού καταλαμβάνει τό μυαλό δέν καθορίζεται ἀπό τό σχῆμα τοῦ κρανίου, γιατί τό σχῆμα αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν συνθηκῶν τοῦ περιβάλλοντος. Καί ὁ ἴδιος συνεχίζει ὅτι μεγάλη σημασία ἔχει ἰδιαίτερα ἡ σύνθεση τῆς τροφῆς καί τοῦ πόσιμου νεροῦ, πού ἐπιδροῦν στόν ὀργανισμό διά μέσου τοῦ ἐνδοκρινικοῦ συστήματος.

Ὁ Ντενλόπ[3] παρατήρησε, ἐπί πλέον, ὅτι ἡ βραχυκεφαλία συναντιέται στά μέρη ἐκεῖνα ὅπου ἐνδημεῖ καί εἶναι περισσότερο διαδεδομένη ἡ νόσος τοῦ Μπαζέντωφ (ἀνώμαλη λειτουργία τοῦ θυρεοειδοῦς).

Βραχυκεφαλία ἐπίσης ἐμφανίζεται ὅταν ἡ σύνθεση τῆς διατροφῆς μιᾶς ὁμάδας ἀνθρώπων ἀλλάζει, ἤ ὅταν τό ἔδαφος ὅπου κατοικεῖ ἡ ὁμάδα αὐτή ἔχει γρανιτική σύσταση.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τίς συνθῆκες διατροφῆς ἡ Ἤπειρος παρουσιάζει δικές της ἰδιομορφίες σέ σχέση μέ τίς ἄλλες περιο-

---

1. Hooton, E. A. and Dupertuis, C. W.: «The physical antropology of Ireland», Papers of the Peabody Museum, v. XXX, No 1, Cambridge Mass 1955, p. 147. «Ἡ Φυσική Ἀνθρωπολογία τῆς Ἰρλανδίας».

2. Vassal, P. A.: «Brachycephalie goitre et terrain granitique», Rev. Pathol. gen. et physiol. clin. 57, No 688, 1957, pp. 767 - 781. «Βραχυκεφαλία, θυρεοειδής καί γρανιτένιο ἔδαφος».

3. Στήν ἴδια ἐργασία τοῦ Βασσάλ.

χές τῆς Ἑλλάδας. Π.χ. ἀντί γιά ἐλαιόλαδο, πού χρησιμοποιεῖται πλατιά σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα, ἐκεῖ καταναλώνουν προπάντων ζωϊκά λίπη. Φυσικά δέν χρειάζεται νά βεβαιώνει κανείς ὅτι ἡ αἰτία τῆς βραχυκεφαλίας στήν Ἤπειρο εἶναι ἡ διατροφή μέ ζωϊκά λίπη ἤ καλαμποκάλευρο. Ἀλλά καί κανείς δέν ἔχει προσδιορίσει ὥς σήμερα πότε ἄρχισε ἡ βραχυκεφαλοποίηση στήν Ἤπειρο. Ἡ ἔλλειψη συστηματικῆς μελέτης σύγχρονων καί μεσαιωνικῶν κρανίων στήν Ἑλλάδα δέν ἐπιτρέπει ν' ἀποφανθεῖ κανείς πιό συγκεκριμένα γι' αὐτό τό ζήτημα.

Πάντως, ὅταν μελετᾶ κανείς τό πρόβλημα τῆς βραχυκεφαλίας στήν Ἤπειρο, δέ μπορεῖ νά μήν πάρει ὑπ' ὄψη του τίς ἰδιομορφίες στή διατροφή, τό πετρῶδες ἔδαφος, τή σχετικά ἀπομονωμένη θέση κλπ. Παράλληλα πρέπει νά ἐξεταστεῖ ἡ χημική σύνθεση τοῦ νεροῦ καί νά γίνουν ἀκριβεῖς στατιστικές τῆς διάδοσης νοσημάτων τοῦ θυρεοειδοῦς.

Ἡ ἀντίληψη τοῦ Βάϊντενράϊχ[1] ὅτι τό βραχυκεφαλικό σχῆμα κρανίου εἶναι καλύτερο γιατί ἐξασφαλίζει μεγαλύτερη ἰσορροπία στήν ὄρθια στάση βαδίσματος τοῦ ἀνθρώπου, δέν πείθει.

Ἡ διαδικασία τῆς βραχυκεφαλίας παρουσιάζεται σέ μεγαλύτερο βαθμό στόν πληθυσμό τῆς Εὐρώπης καθώς καί ἄλλων περιοχῶν, κατά τίς τελευταῖες ἑκατονταετίες. Καί μόνο αὐτή ἡ διαπίστωση ἀρκεῖ γιά νά ἀπορριφθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ἡ βραχυκεφαλία εἶναι φαινόμενο τελειοποίησης τοῦ ὄρθιου βαδίσματος.

Ἐπίσης ἡ θεωρία τῆς ἐξέλιξης δέν δίνει, ὅπως φαίνεται, ἱκανοποιητική ἀπάντηση στό ζήτημα τῆς βραχυκεφαλοποίησης.

1. Weidenreich, F.: «The brachycephalisation of recent mankind», South-western Jour. of Anthr. I, No 1, 1945, p. 50. «Ἡ βραχυκεφαλοποίηση τῆς σύγχρονης ἀνθρωπότητας».

Τό σχῆμα τῆς κεφαλῆς καθορίζεται ἀπό πολλούς ἀνεξάρτητους παράγοντες, ὥστε ἡ λύση τοῦ ζητήματος αὐτοῦ δέν εἶναι δυνατό νά βρεθεῖ μόνο μέ τούς νόμους τῆς γενετικῆς. Ἄν ἡ ὑπόθεση, ὅτι αἴτιο τῆς βραχυκεφαλίας εἶναι ἡ ἀπομόνωση, ἐπιβεβαιωνόταν, τότε αὐτό θά σήμαινε ὅτι οἱ ἀπομονωμένες ὁμάδες διατηροῦν περισσότερο ἀναλλοίωτα τά γνωρίσματά τους καί θά ἀναγνωριζόταν ὅτι ἡ κληρονομικότητα παίζει ἀκόμα μεγαλύτερο ρόλο στή διατήρησή τους.

Ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ὁ βασικότερος παράγοντας πού συντελεῖ στήν ἐμφάνιση τῆς βραχυκεφαλίας εἶναι ἡ παραμόρφωση τοῦ κρανίου πού προκαλεῖ ἡ κούνια κατά τή βρεφική ἡλικία[1].

Ὁ Γιούινγκ[2] ἀναφέρει στήν ἐργασία του ὅτι τά παιδιά τῶν Λιβανέζων μεταναστῶν στήν Ἀμερική παρουσιάζουν πολύ μικρότερη παραμόρφωση τοῦ ἰνίου ἀπό τούς γονεῖς τους. Ὅμως στήν περίπτωση αὐτή πρέπει νά πάρουμε ὑπ' ὄψη μας ὄχι μόνο τήν ἀλλαγή στόν τρόπο περιποίησης τῶν βρεφῶν, ἀλλά καί ἄλλους παράγοντες τοῦ περιβάλλοντος πού ἀλλάζουν τό σχῆμα τῆς κεφαλῆς στό νέο τόπο μετανάστευσης.

Ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει κι ἄλλες περιπτώσεις «ἀποβραχυκεφαλοποίησης» ὁμάδων πού μετανάστευσαν στήν Ἀμερική.

Ἡ διαπίστωση τῆς μορφῆς τοῦ ἰνίου καί ὁ βαθμός πλατυϊνίας στίς ὁμάδες τῆς Ἑλλάδας ἔγινε μέ τήν ἀφή (ψαύση τοῦ ἰνίου). Ἡ κούνια καί τά σπάργανα χρησιμοποιοῦνται γιά τά βρέφη σ' ὅλες τίς περιοχές τῆς Ἑλλάδας κι ὁ χρόνος πού

1. **Levin, M. G.: «Asnovi antropologhii» (Λεβίν, Μ. Γ.: «Οἱ βάσεις τῆς ἀνθρωπολογίας»). Moskva, 1955, p.p. 88-90.**

2. **Ewing, J. F. «Occipital flattening asaracial diagnostic». «Ἡ πλατυϊνία σάν φυλετικό γνώρισμα». Amer. J. of Ph. Anthr. 1947 β, 5, p.p. 235-36.**

17

μένει τό παιδί στήν κούνια εἶναι, σέ γενικές γραμμές, σχεδόν ὁ ἴδιος. Παρ' ὅλα αὐτά ἡ πλατυϊνία (ἄσχετα μέ τό ἄν ὀφείλεται σέ παραμόρφωση ἤ ὄχι) παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία στήν Ἑλλάδα. Στά νησιά τοῦ Αἰγαίου π.χ. ἔχουμε ποσοστό πλατυϊνίας 3% ἐνῶ στήν Ἤπειρο 44% σέ ἄνδρες καί γυναῖκες. Κι ὅμως, στά νησιά τό βρέφος περνάει τίς περισσότερες ὧρες τῆς μέρας του μέσα στήν κούνια.

Στά περισσότερα χωριά τῆς Ἠπείρου, ὅπου οἱ γυναῖκες βγαίνουν ἔξω στά χωράφια ὅλη τήν ἡμέρα, παίρνουν μαζί καί τά βρέφη τους, φτιάχνουν μιά κρεμαστή κούνια ἀνάμεσα σέ δυό δέντρα καί μόνο τό βράδυ τά ξαναβάζουν μέσα στήν ξύλινη κούνια. Στά νησιά δέ φτιάχνουν τέτοιες κρεμαστές κούνιες. Ἡ ξύλινη κούνια ἔχει σ' ὅλα σχεδόν τά μέρη τῆς Ἑλλάδας, τό ἴδιο σχῆμα μέ μικρές μόνο παραλλαγές.

Ἡ κούνια καί τό δέσιμο τοῦ κεφαλιοῦ τῶν βρεφῶν προκαλοῦν συχνότερα παραμόρφωση τοῦ βρεγματικοῦ ὀστοῦ παρά τοῦ ἰνιακοῦ. Στά 44% πλατυϊνίας πού παρουσιάζουν οἱ Ἠπειρῶτες, παρατηρήσαμε ὀκτώ περιπτώσεις ἀναμφισβήτητης παραμόρφωσης, δηλαδή ποσοστό 18% περίπου. Οἱ ἕξη περιπτώσεις παρουσιάζουν παραμόρφωση τοῦ λαμβδοειδοῦς καί οἱ δύο, γενική παραμόρφωση, τοῦ λαμβδοειδοῦς καί τοῦ ἰνιακοῦ. Στούς Τραπεζούντιους πού μετανάστευσαν στήν Ἑλλάδα παρατηρήσαμε 16 περιπτώσεις παραμόρφωσης, δηλαδή ποσοστό 60% περίπου. Οἱ 11 παραμορφώσεις ἦταν τοῦ λαμβδοειδοῦς καί οἱ πέντε ἦταν γενικές.

Ἡ πρώτη γενιά Τραπεζούντιων πού γεννήθηκαν στήν Ἑλλάδα παρουσιάζει ποσοστό πλατυϊνίας 23%. Ἀπ' αὐτό τό ποσοστό ἔχουμε πέντε περιπτώσεις καταφανοῦς παραμόρφωσης, δηλαδή πάνω ἀπό 20%. Οἱ τέσσερις ἦταν παραμορφώσεις τοῦ λαμβδοειδοῦς καί ἡ μία τοῦ ἰνιακοῦ.

Ἡ μεγάλη διαφορά καταφανοῦς παραμόρφωσης ἀνάμεσα στούς μετανάστες καί τούς ἀπογόνους τους, μᾶς κάνει

νά παραδεχτοῦμε ὅτι ἕνα ὁρισμένο ποσοστό παραμόρφωσης εἶναι ἀδύνατο νά γίνει ἀντιληπτό κατά τήν ὥρα τῆς διάγνωσης. Διαπιστώνουμε ἐπίσης ὅτι ἄν καί οἱ Τραπεζούντιοι ἐξακολουθοῦν νά χρησιμοποιοῦν καί στήν Ἑλλάδα τήν κούνια καί τό δέσιμο τοῦ κεφαλιοῦ, ὡστόσο οἱ συνήθειες αὐτές ἔχουν πάθει κάποιαν ἀλλαγή. Δηλαδή τό σφίξιμο τῆς κεφαλῆς μπορεῖ νά εἶναι πιό ἐλαφρό, ὁ χρόνος παραμονῆς τοῦ μωροῦ στήν κούνια λιγότερος. Μπορεῖ νά συντελοῦν κι ἄλλοι παράγοντες. Γι' αὐτό δέν ἔχουμε τόσο πολλές περιπτώσεις καταφανοῦς παραμόρφωσης.

Ὅμως καί μόνο τό γεγονός ὅτι διαπιστώνεται παραμόρφωση, εἶναι στοιχεῖο πού δείχνει αὔξηση τοῦ κεφαλικοῦ δείκτη, δηλαδή πώς τό κρανίο γίνεται πιό βραχυκέφαλο.

Εἶναι λοιπόν ἡ βραχυκεφαλία ἀποτέλεσμα μονάχα τῆς παραμόρφωσης ἀπό τήν κούνια;

Ὁ κεφαλικός δείκτης τῶν μεταναστῶν ἀπό τήν Τραπεζούντα εἶναι 86,5. Τῶν ἀπογόνων τους στήν Ἑλλάδα (ὅπου ἡ καταφανής παραμόρφωση ἐλαττώνεται κατά 40%), ὁ κεφαλικός δείκτης εἶναι 86,1. Δηλαδή δέν παρουσιάζουν σχεδόν καμιά διαφορά. Ἄρα ἡ παραμόρφωση ἐνισχύει τή βραχυκεφαλία ἀλλά δέν μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι καί τή γεννᾶ. Τό συμπέρασμα τοῦτο ἐνισχύεται ἀκόμα περισσότερο ἀπό τό γεγονός ὅτι στίς ἀντίστοιχες ὁμάδες τῶν γυναικῶν ὁ κεφαλικός δείκτης δέν ἀλλάζει. Οἱ πρόσφυγες παρουσιάζουν 20% πλατυϊνία καί 86,3 κεφαλικό δείκτη καί οἱ γεννημένες στήν Ἑλλάδα 26% πλατυϊνία καί 86,6 κεφαλικό δείκτη.

Οἱ Οὐζμπέκοι παρουσιάζουν 19% πλατυϊνία. Στό ποσοστό αὐτό ἔχουμε 15 περιπτώσεις καταφανοῦς παραμόρφωσης, δηλαδή 78% περίπου. Ἀπ' αὐτές, οἱ ἑπτά εἶναι τοῦ λαμβδοειδοῦς, οἱ πέντε γενικές, οἱ δυό τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ βρέγματος καί ἡ μία κυκλική παραμόρφωση τοῦ ὅλου βρέγματος.

Ἄς δοῦμε τώρα κατά πόσο αὐξάνει ὁ κεφαλικός δείκτης ἀπό τήν παραμόρφωση καί γενικά ἀπό τήν πλατυϊνία.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ κεφαλικός δείκτης τῶν γυναικῶν εἶναι μεγαλύτερος ἀπό τό δείκτη τῶν ἀνδρῶν τῆς ἴδιας περιοχῆς. Αὐτό πολλές φορές δείχνει τή διαφορά φύλου. Ὁ Βασσάλ πιστεύει ὅτι οἱ γυναῖκες ἔχουν μεγαλύτερο κεφαλικό δείκτη ἐπειδή ὡριμάζουν σεξουαλικά γρηγορότερα ἀπό τούς ἄνδρες.

Ἀπό τή σύγκριση τῶν ὁμάδων πού κάναμε, φαίνεται ὅτι οἱ γυναῖκες παρουσιάζουν μεγαλύτερη πλατυϊνία ἀπό τούς ἄνδρες. Μονάχα στίς 3, ἀπό τίς 15 γυναικεῖες ὁμάδες τῆς Ἑλλάδας, ἡ πλατυϊνία εἶναι μικρότερη στίς γυναῖκες ἀπ' ὅση εἶναι στούς ἄνδρες. Σέ δυό ἄλλες ὁμάδες ἡ πλατυϊνία εἶναι ἴση μέ τῶν ἀνδρῶν. Στίς ὑπόλοιπες δέκα ἡ πλατυϊνία εἶναι μεγαλύτερη στίς γυναῖκες. Ἡ ἀνδρική ὁμάδα Βλάχων τῆς Ἠπείρου π.χ. παρουσιάζει πλατυϊνία 8% καί κεφαλικό δείκτη 84,76. Ἡ γυναικεία ὁμάδα Βλάχων τῆς ἴδιας περιοχῆς παρουσιάζει πλατυϊνία 33% καί κεφαλικό δείκτη 86,11.

Κατά μέσο ὅρο ὁ κεφαλικός δείκτης τῶν γυναικῶν εἶναι κατά 0,83 μεγαλύτερος ἀπό τό δείκτη τῶν ἀνδρῶν. Ἐάν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ὑπεροχή τοῦ κεφαλικοῦ δείκτη στίς γυναῖκες ὀφείλεται μόνο στήν παραμόρφωση, πάλι βλέπουμε ὅτι ἡ ὑπεροχή αὐτή δέν ξεπερνάει τή μονάδα.

Παράλληλα παρατηροῦμε ὅτι ἡ τάση γιά πλατυϊνία ἐλαττώνεται μέ τήν πάροδο τῆς ἡλικίας, δηλαδή τό σχῆμα τῆς κεφαλῆς ξαναγίνεται ὥς ἕνα βαθμό πιό στρογγυλό στό ἰνίο. Ἔτσι, ἔχουμε τήν ἀκόλουθη ἀναλογία στίς τρεῖς ὁμάδες ἡλικίας:

Γιά τούς ἄνδρες: I=2,12. II=2,47. III=2,43. Ἀντίθετα, γιά τίς γυναῖκες: I=2,29. II=2,30. III=2,15.

Ὅπως φαίνεται, οἱ ἄνδρες παρουσιάζουν μεγαλύτερη πλατυϊνία σέ νεαρή ἡλικία.

Γιά τίς γυναῖκες μεγάλης ἡλικίας μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι δέν ἀποκλείεται νά εἶχαν ἀκόμα μεγαλύτερη πλατυϊνία, σέ νεαρή ἡλικία, δηλαδή νά εἶχαν παραμείνει μακρύτερο χρονικό διάστημα στήν κούνια.

Ἄν κάνουμε τή σύγκριση τοῦ συντελεστῆ σχέσης ἀνάμεσα στό μῆκος καί στό πλάτος τῆς κεφαλῆς, στίς δολιχοκέφαλες ὁμάδες καί στίς βραχυκέφαλες ὁμάδες (βλ. πίνακες), θά δοῦμε ὅτι ὁ συντελεστής αὐτός δέν ἐλαττώνεται καθόλου. Αὐτό, τό λιγότερο, σημαίνει ὅτι τό βραχυκεφαλικό σχῆμα τοῦ κρανίου πολύ σπάνια συνδέεται μέ τήν παραμόρφωση πού προκαλεῖ ἡ κούνια.

Ἡ τελευταία αὐτή διαπίστωση δέν σημαίνει, πάλι, ὅτι πρέπει νά θεωρήσουμε τήν πλατυϊνία καθαρά κληρονομικό φαινόμενο. Ἀντίθετα, φαίνεται, ὅτι τά αἴτια τῆς πλατυϊνίας σέ διάφορες περιοχές τῆς γῆς πρέπει νά ὀφείλονται σέ διαφορετικά αἴτια. Καί ἀνάλογα διαφορετικός πρέπει νά εἶναι ὁ τρόπος διερεύνησής τους.

Ἡ ἔρευνα πού κάναμε στά παιδιά τεσσάρων μόνο οἰκογενειῶν ἀπό τήν Ἤπειρο δέν ἐπιβεβαιώνει τήν ἄποψη ὅτι ἡ βραχυκεφαλία ὀφείλεται στήν παραμόρφωση τῆς κούνιας. Π.χ. σέ μιά οἰκογένεια πού καί οἱ δυό γονεῖς εἶχαν στρογγυλό ἰνίο, γεννήθηκαν ἕνα κορίτσι μέ πλατύ ἰνίο κ' ἕνα ἀγόρι μέ στρογγυλό.

Σέ δεύτερη οἰκογένεια μέ τέσσερα παιδιά. Τά δυό πρῶτα ἀγόρια εἶναι δίδυμα. Τό ἕνα ἔχει πλατύ ἰνίο καί τό ἄλλο στρογγυλό. Τό τρίτο παιδί — κορίτσι — ἔχει πλατύ ἰνίο. Τό τέταρτο — ἀγόρι — ἔχει στρογγυλό ἰνίο.

Τέτοια ποικιλία παρουσιάζουν καί οἱ ἄλλες οἰκογένειες πού μελετήσαμε. Φυσικά δέν εἴχαμε τή δυνατότητα νά παρακολουθήσουμε αὐτό τό φαινόμενο σέ κάμποσες γενιές, καί σέ πολύ περισσότερες οἰκογένειες, γι' αὐτό καταφύγαμε στά δεδομένα τῆς βιβλιογραφίας.

Πολύ λεπτομερέστερη ἔρευνα ἔκανε ὁ Γ. Φρέτς[1], πού μελέτησε 3.600 ἄτομα 360 οἰκογενειῶν καί κατάληξε στό συμπέρασμα ὅτι στό σχῆμα τῆς κεφαλῆς παρουσιάζεται εὐρύτατη ποικιλία πού δέν εἶναι κληρονομική.

Ὁ κεφαλικός δείκτης στά παιδιά ποικίλει ἀνεξάρτητα ἀπό τή σύνθεση τοῦ κεφαλικοῦ δείκτη τῶν γονιῶν. Ἄρα, εἶναι φανερό ὅτι δέν μποροῦμε νά λύσουμε τό φαινόμενο τῆς βραχυκεφαλοποίησης μόνο μέ τούς νόμους τῆς Γενετικῆς.

Ὁ Κασσόνε[2], πού θεωρεῖ τή βραχυκεφαλία κληρονομική, λέει ὅτι εἶναι ἐπικρατέστερη ἀπό τή δολιχοκεφαλία. Παράλληλα, ὅμως, παίρνει ὑπ' ὄψη του καί τήν ἐπίδραση τοῦ περιβάλλοντος.

Ἀνάμεσα στό πλάτος τῆς κεφαλῆς καί στό πλάτος τοῦ προσώπου ὑπάρχει, πράγματι, σχέση. Ὅμως τό ὑλικό τῆς παρούσας ἔρευνας δέν ἐπιβεβαιώνει ὅτι ὑπάρχει καί σχέση ἀνάμεσα στήν πλατυϊνία καί τό γαμψό σχῆμα τῆς μύτης, ὅπως λέει ὁ Κούν[3] στή μελέτη του. Ἀπ' ὅλες τίς ὁμάδες μας, π.χ., τό μεγαλύτερο ποσοστό γαμψῆς μύτης παρουσιάζεται στούς Γεωργιανούς. Ἀλλά τό ποσοστό πλατυϊνίας σ' αὐτή τήν ὁμάδα δέν ξεπερνάει τό 10%.

Τό ζήτημα τῆς βραχυκεφαλίας δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι ἐξαντλήθηκε μέ τή συζήτηση τούτη, ἀφοῦ μάλιστα δέν μελετήθηκαν λεπτομερειακά ὅλες οἱ αἰτίες πού προκαλοῦν τήν ἐμφάνισή της. Πάντως τό ὑλικό πού παρουσιάζουμε ἐδῶ ἐπιτρέπει νά βγάλουμε μερικά συμπεράσματα.

---

1. Frets, G. P.: «Heredity of headform in Man», Genetica, Nederlandseh Tij v. Erf. en Afstam. T. 3, 1921, p. 251. «Ἡ κληρονομικότητα τοῦ σχήματος τῆς κεφαλῆς στόν ἄνθρωπο».

2. Cassone, E. L.: «Sul fenomeno della brachicefalizzazione», Ist. di Antropol., Un di Messina. Rie. Morf. 25, 1957, pp. 69 - 86. «Γιά τό φαινόμενο τῆς βραχυκεφαλοποίησης».

3. Coon, C.S. cit. above, p. 97. Στήν ἴδια ἐργασία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Ὁ Ἠπειρώτικος (Διναρικός) εἶναι αὐτόχθων Δυτικοβαλκανικός (Μεσογειακός;) τύπος πού βραχυκεφαλοποιήθηκε.

2. Οἱ αἰτίες τῆς πλατυϊνίας πού συνοδεύει τή βραχυκεφαλία τοῦ Ἠπειρώτικου τύπου (μέχρι 44%) δέν προσδιορίστηκαν τελειωτικά.

3. Ἡ παραμορφωτική ἐπίδραση τῆς κούνιας παίζει βέβαια ἕνα ρόλο, ἀλλά ὄχι σέ τέτοιο βαθμό ὥστε νά θεωρήσουμε τήν παραμόρφωση σάν αἰτία γενικά τῆς βραχυκεφαλοποίησης.

4. Ἡ σχετική γεωγραφική ἀπομόνωση, τό ἔδαφος, ἡ διατροφή καί ἄλλοι ἀνεξάρτητοι παράγοντες τοῦ περιβάλλοντος παίζουν ἐξ ἴσου τό ρόλο τους στή διαδικασία βραχυκεφαλοποίησης.

5. Ἡ κατάταξη τοῦ Ἀρμένικου τύπου στό Διναρικό δέν πρέπει νά θεωρεῖται δικαιολογημένη γιατί ἡ διαδικασία τῆς βραχυκεφαλίας εἶναι ἀνεξάρτητη στά διάφορα μέρη τῆς γῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΠΩΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΘΗΚΕ Η ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Α' ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

α) Τό ἀρχαιότατο στάδιο

Τά στοιχεῖα τῆς παλαιοανθρωπολογίας δέν ἀποκλείουν τήν πιθανότητα νά ἔχει παίξει ἡ Ἑλλάδα ρόλο ὄχι μόνο στήν ἱστορία τῶν ἀρχαίων πολιτισμῶν ἀλλά καί στή διαμόρφωση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου.

Τά πρῶτα παλαιοντολογικά δείγματα παρουσιάζονται στά στρώματα τῆς Μεσοκαίνου, στό Πικέρμι Ἀττικῆς, ὅπου βρέθηκε ὁ Μεσοπίθηκος ὁ Πεντελικός.

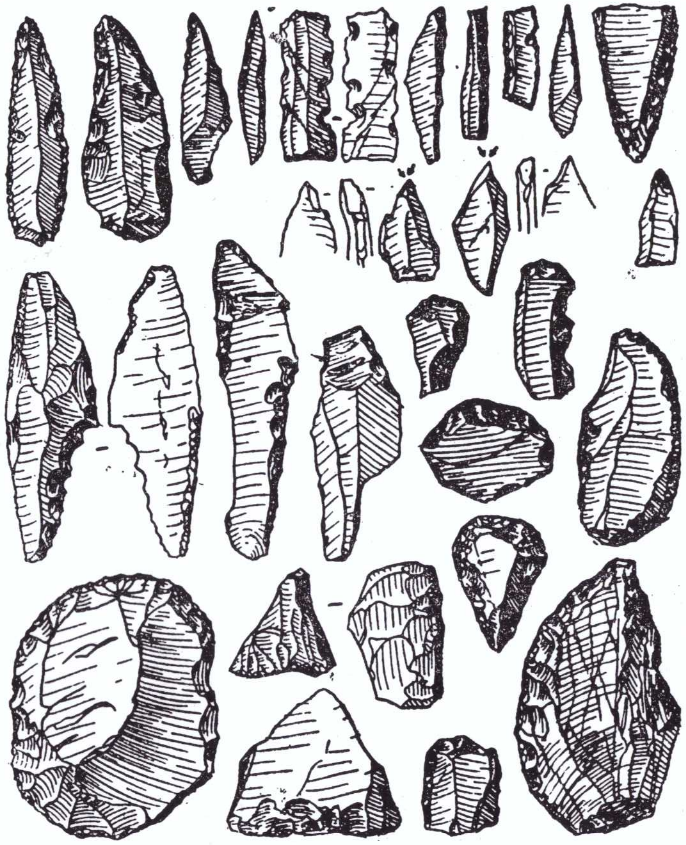
Ἡ γνωστή μέ τό ὄνομα Πανίδα τοῦ Πικερμίου πού περιλάβαινε καί στενόρρινους πιθήκους ἦταν πολύ πλατιά διαδεδομένη. Ἐπιτρέπει, λοιπόν, νά ὑποθέσει κανείς ὅτι μερικοί ἀπό τούς ἀνθρωποειδεῖς πιθήκους μποροῦσαν σ' ἐκεῖνες τίς συνθῆκες «νά κατέβουν ἀπό τά δέντρα» καί ὅτι εἶναι πιθανό ἀνάμεσα σ' αὐτά τά εἴδη νά ὑπῆρχαν καί οἱ προγονικές μορφές τοῦ ἀνθρώπου[1].

Οἱ ἀνασκαφές στά Βαλκάνια καί στήν Πρόσω Ἀσία μᾶς δίνουν διαρκῶς νέα δείγματα ζωῆς τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου. Σ' αὐτή τήν περιοχή ἀνήκει καί ἡ Ἑλλάδα.

---

[1] **Raghinski, J. J.: «Asnovi antropologhii» (Ραγκίνσκη, Για. Για.: «Οἱ βάσεις τῆς ἀνθρωπολογίας»). Moskva, 1955, p. 191-195.**

Οἱ πρῶτες ἀνακαλύψεις παλαιολιθικῶν ἐργαλείων στήν Ἑλλάδα ἔγιναν στή σ π η λ ι ά τ ο ῦ Σ ε ΐ δ η κοντά στή λίμνη τῆς Κωπαΐδας[1].

[1]. Stampfuss, «Die ersten altsteinzeitlichen Höhlenfunde in Griechenland», Mannus, XXXIV, 1 - 2, 1942, pp. 132 - 147. «Ἡ παλαιολιθική ἐποχή στήν Ἑλλάδα».

Ἐργαλεῖα τῆς Νεοπαλαιολιθικῆς ἐποχῆς βρέθηκαν σέ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας, στόν Πειραιᾶ, στή Θεσσαλονίκη, στή Θεσσαλία καί ἀλλοῦ[1]. Ἤδη βρέθηκε τό πρῶτο παλαιολιθικό κρανίο στά Πετράλωνα τῆς Χαλκιδικῆς, πού ἡ συμβολή του θά εἶναι σημαντική γιά τή συναγωγή πολύτιμων συμπερασμάτων μέ οἰκουμενική σπουδαιότητα.

Σχετικά μέ τίς τελευταῖες ἀνακαλύψεις ὁ Σωτέρ γράφει[2]: Ὕστερα ἀπό τό «ἑ λ λ η ν ι κ ό θ α ῦ μ α» καί τό «θ α ῦ μ α τ ῆ ς Κ ρ ή τ η ς» θά μᾶς δόσει ἄραγε ἡ Ἑλλάδα καί τό «θ α ῦ μ α τ ῆ ς Π α λ α ι ο λ ι θ ι κ ῆ ς ἐ π ο χ ῆ ς ;»

Τά εὑρήματα τῶν λήθινων ἐργαλείων τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς στήν Πρόσω Ἀσία καί στήν Ἑλλάδα, ὑπάγονται στήν «Καψική» περιοχή πού περιλαβαίνει ὅλη τήν Ἀφρική καί τίς ἀκτές τῆς Μεσογείου καί τῆς Μαύρης Θάλασσας.

Τά εὑρήματα αὐτά δείχνουν ὅτι ἡ περιοχή αὐτή ἀποτελεῖ βασικό χῶρο μέσα στόν ὁποῖο διαμορφώθηκε ὁ ἄνθρωπος καί ἀποτελοῦν τά πιό σοβαρά ἐπιχειρήματα τῆς ὑπόθεσης ὅτι ὁ Homo Sapiens δέν ἦρθε ἀπ' ἀλλοῦ[3].

Τά στοιχεῖα τῆς Παλαιοανθρωπολογίας δείχνουν ὅτι ἀπό τά βάθη τῶν αἰώνων κυριαρχοῦν στό μέρος αὐτό οἱ «εὐρωπαιοειδεῖς μορφές» τοῦ ἀνθρώπου ἄν καί ἡ ἐπιστήμη δέν ἔχει ξεκαθαρίσει ἀκόμη πότε καί κάτω ἀπό ποιές ἱστορικές συνθῆκες ἔγινε ἡ ἐξάπλωση τῶν Εὐρωπαιοειδῶν.

[1]. Κούμαρης, Ι. Γ.: «Ἡ παλαιολιθική Ἑλλάς», Βραδυνή, 14.1.1950, σ. 1 - 2.

[2]. Sauter, M. R.: «Préhistoire de la Mediterranée», Payot, Paris, 1948, pp. 177 - 180. «Προϊστορία τῆς Μεσογείου».

[3]. Debets, G. F.: Zasselenie youjnoi i perednei Azii po dannim antropologii» (Ντεμπέτς, Γ. Φ.: «Ὁ πληθυσμός τῆς νοτίας καί πρόσω Ἀσίας, σύμφωνα μέ τά ἀνθρωπολογικά δεδομένα»), Troudi Ju-ta Etnografii, t. 16, M. 1951.

β) Νεολιθική ἐποχή

Ἡ Νεολιθική ἐποχή στήν Εὐρώπη εἶναι κυρίως ἐποχή τῆς Μεσογειακῆς Φυλῆς. Ὁ Σέρτζι[1] λέει ὅτι ἡ Μεσογειακή Φυλή ἁπλώθηκε στίς ἀκτές τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ, καθώς καί στό Μαρόκο, στή λοιπή Βόρεια Ἀφρική, στή Μέση καί Ἐγγύς Ἀνατολή, ὥς τό Ἰράν, τόν Καύκασο καί τή Νότια Ρωσία. Ὁ Σέρτζι θεωρεῖ ὅτι ἡ φυλή αὐτή εἶναι αὐτόχθων τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου, θεωρία πού παραδέχονται καί οἱ Ρίπλεϋ καί Ρίτζουαίη.

Οἱ Μεσογειακοί ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἄν καί ἀρκετά ὁμοιογενεῖς ἀπό πολλές ἀπόψεις, πιθανότατα ὑποδιαιροῦνται ἀπό τυπολογική ἄποψη μέ βάση ὁρισμένα γνωρίσματα σέ μικρότερες ὁμάδες κατά τόπους.

Οἱ Ἕλληνες, γράφει ὁ Ν. Λαχωβάρη[2], ἰδιαίτερα τῶν **νησιῶν**, συγγενεύουν μέ τούς ἄλλους λαούς τῆς Πρωτομεσογειακῆς Φυλῆς, Σάρδους, Νοτιοϊταλούς, Βέρβερους, Παλαιοκαυκάσιους.

Ἔτσι ὁ ὅρος «Μεσογειακή Φυλή» συμπεριλαμβάνει μιά μεγάλη οἰκογένεια φυλετικῶν τύπων πού συγγενεύουν στενά. Οἱ τύποι αὐτοί χαρακτηρίζονται ἀπό δολιχοκεφαλία ἤ μεσοκεφαλία, ὀρθογναθία, μεσορρινία ἤ λεπτορρινία, στενοπροσωπία, μέτρια μεγέθη τοῦ προσώπου, μικρό ἀνάστημα.

Ὅλοι σχεδόν οἱ ἀνθρωπολόγοι παραδέχονται σήμερα ὅτι ἡ Μεσογειακή Φυλή κατάγεται ἀπό τόν κοινό κορμό τῶν εὑρημάτων τῆς Γαλιλαίας. Ἐν τούτοις ὁ ἀκριβής τύπος της δέν ἔχει προσδιοριστεῖ μέ ἀκρίβεια μέχρι τώρα.

---

[1]. Sergi, G.: «Europa, l'origine dei popoli Europei», Torino, 1908. «Ἡ Εὐρώπη καί ἡ καταγωγή τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν».

[2]. Lahovary, N.: «Les peuples européens», Neuchâtel, 1946, p. 391. «Οἱ Εὐρωπαϊκοί λαοί».

Οἱ γνώσεις μας γιά τό φυσικό τύπο τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς στήν Ἑλλάδα εἶναι ἀρκετά περιορισμένες. Ὅμως μποροῦμε νά σχηματίσουμε μιάν ἀντίληψη γιά τούς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπό τά λιγοστά κρανία πού ὑπάρχουν.

Δέν πρόκειται φυσικά νά δόσουμε ἐδῶ καμιά λεπτομερή περιγραφή τοῦ παλαιοανθρωπολογικοῦ ὑλικοῦ πού ὑπάρχει. Ἁπλῶς μόνο θά γενικεύσουμε ὁρισμένα συμπεράσματα, σέ συνδυασμό μέ τή μελέτη τῶν σύγχρονων Ἑλλήνων.

Τό κρανίο λ.χ. πού βρέθηκε στή Χοιροσπηλιά, στή Νότια Λευκάδα, χαρακτηρίζεται ἀπό βραχυκρανία. Τό ἴδιο βραχυκεφαλικά εἶναι τά περισσότερα κρανία πού βρέθηκαν στή Νότια Κύπρο. Παρουσιάζουν μέτωπο πλατύ, ψηλό, εὐθύ. Εἶναι λεπτορρινικά. Ὁ Ἄντζελ πού τά μελέτησε λέει ὅτι τά κρανία αὐτά δέ μοιάζουν μέ τ' ἄλλα κρανία τῆς Ἀνατολῆς (Συρίας, Παλαιστίνης, Ἰράκ).

Στά μέρη ἐκεῖνα δέν εἶχε ἐμφανιστεῖ ἀκόμα βραχυκεφαλία. Μονάχα σέ μερικά κρανία ἀπό τήν Τροία τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ παρατηρεῖται βραχυκεφαλία.

Στήν Κύπρο, φυσικά, τόσο στή βόρεια ὅσο καί στή νότια βρέθηκαν ἀρκετά δολιχοκεφαλικά ἤ μεσοκεφαλικά κρανία.

Τό γυναικεῖο κρανίο ἀπό τά Ἁγιωργίτικα Ἀρκαδίας, πού περιγράφει ὁ Φύρστ κατατάσσεται ἀπ' αὐτόν στή «Βόρεια Φυλή»[1]. Ὁ Γ. Φ. Ντεμπέτς[2] ἀνατρέπει ὁλοσχερῶς τήν ἄποψη αὐτή καί κατατάσσει τό κρανίο στή Μεσογειακή Φυλή.

---

[1]. Fürst, C. M.: «Ueber einen neolitischen Schädel ans Arkadien», Lunds Unik Arsskrift, t. XXVIII, No 13, 1932. «Ἕνα νεολιθικό κρανίο ἀπό τήν Ἀρκαδία».

[2]. Debets, G. F.: «K antropologii drevnih koultour Peradnei Agii i Egheiskovo mira» (Ντεμπέτς, Γ. Φ.: Γιά τήν ἀνθρωπολογία τῶν ἀρχαίων πολιτισμῶν τῆς Πρόσω Ἀσίας καί τοῦ Αἰγαιακοῦ κόσμου», Antr. J. 1 - 2, M. 1934.

Τήν ἴδια θέση παίρνει ἀργότερα καί ὁ Κούν[1]. Τό κρανίο εἶναι δολιχοκεφαλικό, λεπτοπρόσωπο, μεσογναθικό, λεπτορρινικό, μέ εὐθύ μέτωπο.

Τό Νεολιθικό κρανίο τῆς Κρήτης εἶναι μεσοκεφαλικό.

Τό συμπέρασμα εἶναι ὅτι κατά τήν περίοδο αὐτή ὑφίσταται στήν Ἑλλάδα, παράλληλα μέ τή δολιχοκρανία καί βραχυκρανία, ἄν καί σέ μικρότερο ποσοστό.

γ) Ἐποχή τοῦ Μετάλλου

Οἱ ἀνθρώπινοι σκελετοί πού ἔχουν διασωθεῖ ἀπό τήν ἐποχή αὐτή εἶναι περισσότεροι. Ἔτσι ἔχουμε ξεκάθαρη εἰκόνα καί παρατηροῦμε μιά σχετική διαφοροποίηση τῶν τύπων.

Ὁ Γ. Φ. Ντεμπέτς[2] διακρίνει δυό ὁμάδες ἀνθρωπολογικῶν τύπων στή σύνθεση τοῦ νότιου κλάδου τῆς Εὐρωπαϊκῆς Φυλῆς, ἡ ὁποία ἁπλώνεται στό χῶρο πού ἐξετάζουμε.

1) Τή Βαλκανομεσογειακή ὁμάδα, στή λεκάνη τοῦ Αἰγαίου.

2) Τήν Προσωασιατική ὁμάδα, στήν περιοχή πού ἐπεκτείνεται πρός τόν Καύκασο.

Τήν Προσωασιατική ὁμάδα τήν ὀνομάζουν καί διαφορετικά. Ὁ Φύρστ λ.χ. τήν ἀποκαλεῖ Ἀρμενοειδή. Ὁ Ντεννίκερ Ἀσσυροειδή.

Ὁ Κούν, μέ τόν ὅρο Ἀρμενοειδή ἐννοεῖ τόν Ἰρανο-Ἀφγανικό τύπο πού «διναροποιήθηκε». Ὁ ἴδιος ἐπιστήμων περιγράφει τό Μεσογειακό τύπο δολιχοκέφαλο ἤ μεσοκέφαλο μέ χαμηλό ἀνάστημα. Ὁ Ἀτλαντομεσογειακός τύπος εἶναι κι αὐτός δολιχοκέφαλος ἤ μεσοκέφαλος, μέ εὐθεία μύτη καί ψηλό ἀνάστημα. Εἶναι κι αὐτός κλάδος τοῦ Μεσογειακοῦ.

[1]. Coon C. S.: «The Races of Europe», N.Y. 1939, p. 101.

[2]. Debets, G. F.: «Zasselenie youjnoi i perednei Azii» (Ντεμπέτς, Γ. Φ.: «Ὁ πληθυσμός τῆς Νότιας καί Πρόσω Ἀσίας»), Inst. Etnogr., t. 16, M.-L. 1951.

Στό λεκανοπέδιο τοῦ Δούναβη ἐπικρατεῖ ὁ «Νορδικός» τύπος πού εἶναι κι αὐτός δολιχοκέφαλος. Ὁ Βορειοευρωπαϊκός τύπος ἐμφανίζεται ἐκεῖ ὅπου ἦταν διαδεδομένος ὁ τύπος πού ἔμοιαζε μέ τόν τύπο τοῦ Πρζεντμόστ[1]. Ὁ κεφαλικός δείκτης τοῦ τύπου αὐτοῦ δέν ἔχει πάθει ἀλλαγές οὔτε καί τά μεγέθη του ἔχουν γενικά ἐκλεπτυνθεῖ ὅπως συνέβη στήν περιοχή τῆς Μεσογείου.

Ὁ Τζουφρίντα - Ρουτζέρι[2] θεωρεῖ ὅτι ἡ Μεσογειακή καί ἡ Βόρεια Φυλή συνδέονται γενετικά, μέ τή διαφορά πώς ἡ δεύτερη ἀργότερα ἀποχρωματίστηκε. Ἔτσι λοιπόν οἱ δυό πιό διαδεδομένοι δολιχοκεφαλικοί τύποι τῆς Εὐρώπης ἐκπροσωποῦν διαφορετικά στάδια τῆς πιό πέρα ἐξέλιξης τοῦ ἀνθρώπου τῆς Νεοπαλαιολιθικῆς ἐποχῆς στό Εὐρωπαϊκό ἔδαφος.

Ὁ Σάρλ[3] θεωρεῖ τό Μεσογειακό τύπο ποικιλία τοῦ Κρομανιόν. Γενικά, ἄν ὁ Μεσογειακός τύπος εἶναι πιό ἀπομακρυσμένος ἀπό τόν ἀρχικό, σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τήν κατασκευή τοῦ κρανίου, ὅμως βρίσκεται πιό κοντά σ' αὐτόν ὡς πρός τό χρωματισμό. Τό ἀντίθετο πρέπει νά συμβαίνει στή «Βόρεια Φυλή». Ἐκεῖνο πού διακρίνει τό Μεσογειακό τύπο ἀπό τόν Βόρειο, εἶναι ἡ πιό λεπτή κατασκευή τοῦ κρανίου.

Ἀρχικά, ὅπως ἀπόδειξαν οἱ ἔρευνες τῶν Σοβιετικῶν Ἀνθρωπολόγων ἡ ὀπισθομετωπία, τό ἀναπτυγμένο ὀφρυακό τόξο καί γενικά τό ὀγκῶδες κρανίο εἶναι χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῶν πιό ἀρχαίων τύπων τοῦ σύγχρονου ἀνθρώ-

[1] Debets, G. F.: «Brioun - Prjedmost, Kro - Manion i sovremennie rassi Evropi» (Ντεμπέτς, Γ. Φ.: Μπριούν - Πρζεντμόστ, Κρό - Μανιόν καί οἱ σύγχρονες φυλές τῆς Εὐρώπης»), Antr. J. 3, 1936, str. 317.

[2] Giuffrida - Ruggeri, V.: «The hybrid origin of the Mediterranean», Man. XXL, 1921.

[3] Charles, R. P.: «Les populations de la Grèce antique». Bulletin et memoires de la Société d'Anthropologie, 4 - 6, 1958.

που. Ἡ ἐκλέπτυνση τῶν κρανιακῶν ὀστῶν ἔχει γίνει στό χῶρο τῆς Μεσογείου.

Σοβαρή προσπάθεια γιά τή μελέτη τῶν ἀρχαίων κρανίων τῆς Ἑλλάδας ἔκανε ὁ Λ. Ἄντζελ[1]. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μερικοί ἐρευνητές ἀμφισβητοῦν τά ἀποτελέσματά του. Προσωπικά νομίζουμε ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν τύπων πού δίνει εἶναι ὑπερβολικός.

Ἄς ἀφήσουμε πιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο διαχωρίζει τούς τύπους. Ὅμως ἡ ἔρευνά του μᾶς δίνει τά πιό συμπληρωμένα στοιχεῖα μέ τό πιό μεγάλο πρόγραμμα μελέτης τῆς πιό μεγάλης συλλογῆς κρανίων τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας πού εἴχαμε ὥς τά σήμερα.

Ἕνα ἀπό τά βασικά συμπεράσματα τοῦ Ἄντζελ εἶναι ἡ συνέχεια πού παρατηρεῖται στόν πληθυσμό τῆς Ἑλλάδας ὅλων τῶν περιόδων. Τήν ἴδια γνώμη ἔχουν καί μιά σειρά ἄλλοι ἐρευνητές.

Στήν Κρήτη βρέθηκαν πάνω ἀπό 100 Μινωϊκά κρανία. Ὅλα εἶναι ὁμοιογενοῦς σχεδόν τύπου καί θεωροῦνται ἀπό τούς περισσότερους συγγραφεῖς Μεσογειακά.

Μερικοί συγγραφεῖς πιστεύουν ὅτι ἡ βραχυκεφαλία αὐξήθηκε στήν Κρήτη μέ τήν ἐπιδρομή τῶν Δωριέων (Κούν, Χώης, Ντακγουορθ κ.ἄ.). Ὁ Λεμπτσέλτερ ὅμως ἀποκρούει τή γνώμη τους κατηγορηματικά. Ὁ ἴδιος πιστεύει ὅτι ἡ βραχυκεφαλία ἐμφανίζεται ἀκόμα ἀργότερα. Κατά τήν ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ στήν Κύπρο, στήν Κρήτη, στίς Κυκλάδες καί γενικά στά ἐδάφη πού βρίσκονται κι ἀπό τίς δυό πλευρές τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, συναντᾶμε καί δολιχοκρανία καί βραχυκρανία.

1. **Angel, J. L.: «A racial analysis of the ancient Greeks». American Journal of Physical anthropology. V., 2, No 4, 1944, pp. 329 - 376. «Φυλετική ἀνάλυση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων».**

Ὁ Μάερς[1] παρατηρεῖ ὅτι τά κρανία αὐτῆς τῆς περιόδου πού βρέθηκαν στήν Τροία εἶναι «βόρειας» προέλευσης, τοῦ πολιτισμοῦ «τῶν τύμβων».

Ἴσως ἀπό τήν ἐποχή αὐτή νά χρονολογεῖται ἡ ἀλλαγή στή σύνθεση τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει στά προηγούμενα, ὅτι ἡ ἀνθρωπολογική σύνθεση τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας διαφέρει ἀπό τή σύνθεση τῆς ἐνδοχώρας. Στήν πρώτη ἐπικρατεῖ ὁ Θρακικός καί Αἰγαιακός τύπος. Στή δεύτερη ὁ Προσωασιατικός. Γενικά ἡ Δυτική Μικρά Ἀσία μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ζώνη ἐπαφῆς τῶν Βαλκανικῶν καί τῶν Προσωασιατικῶν τύπων.

Στήν Ἠπειρωτική Ἑλλάδα ἡ ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ ἀντιπροσωπεύεται μέ ἀρκετά παλαιοανθρωπολογικά εὑρήματα. Τά κρανία ἀπό τόν Ἅγιο Κοσμᾶ πού μελέτησε ὁ Ι. Γ. Κούμαρης[2] (2600 - 2500 π.Χ.) ἀνήκουν στήν ὁμάδα ἀνθρώπων πού κατοικοῦσαν στίς Κυκλάδες, στήν Κρήτη καί στήν Ἠπειρωτική Ἑλλάδα. Ἀπό τά κρανία αὐτά, τρία ἦταν δολιχοκεφαλικά, ἕνα μεσοκεφαλικό, καί δύο βραχυκεφαλικά.

Μέ βάση τά πρωτοελλαδικά αὐτά κρανία ὁ Κούν βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι ὁ πληθυσμός τῆς χώρας ἐκεῖνα τά χρόνια ἀπαρτιζόταν ἀπό τρία στοιχεῖα: τό Μεσογειακό, τό Δουναβικό καί τό Διναρικό τῆς Κύπρου.

Ἀνάμεσα στά εἰκοσιπέντε κρανία τῶν Μυκηνῶν καί τῆς Ἀσίνης, πού χρονολογοῦνται ἀπό τή Μεσοελλαδική ἐποχή, ἐπικρατοῦν τά δολιχοκεφαλικά. Συναντῶνται ὅμως καί βραχυκεφαλικά, «Ἀρμενικοῦ» (;) τύπου, κατά τόν Φύρτσ. Τό κρανίο τῆς Ἀσίνης πού θεωρεῖται «Ἀρμενικοῦ» τύπου ἔχει

1. **Myres, J. L.: «Who were the Greeks?», Berkley, 1930, p. 80. «Ποῖοι ἦσαν οἱ Ἕλληνες;»**

2. **Κούμαρης, Ι. Γ.: «Ἀνθρωπολογικαί παρατηρήσεις ἐπί τινων κρανίων τῆς ἐν Ἁγίῳ Κοσμᾷ ἀνασκαφῆς», Πρακτ. Ἑλλ. Ἀνθρ. Ἑτ., τ. 8, σ. 45 - 53, 1931.**

μῆκος κεφαλῆς 159 καί δίνει κεφαλικό δείκτη 91,2. Ὕψος βάσης - βρέγμα 117 (μικρό), χαμαιρρινία 59,5, χαμαιπροσωπία 48,2. Τά μεγέθη αὐτά δέν μοιάζουν μέ τοῦ Ἀρμενικοῦ τύπου, τοῦ ὁποίου τά ἀντίστοιχα μεγέθη εἶναι 135,5 — 53,6 — 47,6 (σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα πού δίνει ὁ Β. Β. Μπουνάκ στά «Ἀρμένικα Κρανία»).

Ἡ ποικιλία τῶν τύπων εἶναι μεγαλύτερη στήν Ὑστεροελλαδική ἐποχή, λέει ὁ Κούν[1]. Κι αὐτό γιατί στά περισσότερα ἀπό τά 41 κρανία τῆς Ἀργολίδας (1500 - 1200 π.Χ.) βλέπει «θεογέννητους κατακτητές» πού «διάβηκαν μέ τά καράβια τους ἀπ' τό Αἰγαῖο...». Αὐτούς τούς θεογέννητους τούς κατατάσσει τούς δολιχοκέφαλους τοῦ Βόρειου τύπου, τῆς ἐποχῆς τῆς γραμμικῆς κεραμεικῆς.

Ἐδῶ ὁ Κούν συνδυάζει τήν καταγωγή τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν λαῶν τῆς Πρόσω Ἀσίας μέ τήν ἐξάπλωση τῆς Βορειοευρωπαϊκῆς Φυλῆς. Ὅμως ἀναγνωρίζει κιόλας ὅτι μερικά δολιχοκεφαλικά κρανία ἀνήκουν στή Μεσογειακή φυλή.

Ὁ Κούν κι ὁ Μάερς βλέπουν αὐτούς τούς «ξανθούς» νά ἔχουν ἐξαπλωθεῖ ὥς τήν Κρήτη. Ὁ Φύρστ τραβάει ἀκόμα πιό πέρα. Τά βόρεια κρανία τῆς Ἀργολίδας, γράφει, ἀντιπροσωπεύουν μιάν «ἀνώτερη τάξη» καί μέ τόν τρόπο του βάζει κι αὐτός τό λιθαράκι του στή θεωρία ὅτι τόν Ἀρχαῖο Ἑλληνικό Πολιτισμό τόν δημιούργησε ἡ βόρεια «ράτσα»[2]. Περιττό νά ἀναφέρουμε ὅτι ἀπό τή θεωρία αὐτή δέν ἔχει μείνει σήμερα πέτρα πάνω στήν πέτρα. Στά ἀποκαλυπτήρια καί στή συντριβή της δέν ἔπαιξε μικρό ρόλο ἡ Σοβιετική Ἀνθρωπολογία[3].

---

1. Coon, C. S.: Στήν παραπάνω ἐργασία.
2. Fürst, C.M.: «Zur Anthropologie der prähistorischen Griechen in Argolis». Lunds Mu. Arsskrift., N.F. Avd. 2, vol. 26, Nr. 8. «Γιά τήν ἀνθρωπολογία τῶν προϊστορικῶν Ἑλλήνων στήν Ἀργολίδα».
3. Debets, G. F.: Στήν παραπάνω ἐργασία.

Ὁ Ε. Μπράιτινγκερ[1] θεωρεῖ ὅτι ἡ Βόρεια φυλή στήν Ἑλλάδα «εἶναι ὀλιγάριθμη καί μπορεῖ κανείς νά σκεφτεῖ ὅτι τήν ἐκτόπισαν αὐτοί πού ἦρθαν ἀπό τή θάλασσα».

Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς ἔρευνας τοῦ Ἄντζελ πού ἀναφέραμε, τό ποσοστό τοῦ Ἀλπικοῦ τύπου αὐξάνεται κατά τήν ἐποχή πού πρωτοεμφανίζεται ὁ σίδηρος. Καί ὁ συγγραφέας ἐξηγεῖ τό γεγονός τοῦτο μέ τό ὅτι οἱ Δωριεῖς ἦταν βραχυκέφαλοι. Τό συμπέρασμα αὐτό εἶναι, καθώς εἴδαμε καί προηγουμένως, ἀμφίβολο. Τό ὑλικό πού παρουσιάζει ὁ Ἄντζελ στούς πίνακές του προέρχεται κυρίως ἀπό τήν Ἠπειρωτική Ἑλλάδα. Σ' αὐτό δέν ἀντιπροσωπεύονται ἡ Κύπρος καί ἡ Κρήτη, ἀλλά οὔτε καί οἱ Μυκῆνες, ἡ Σπάρτη κι ὅλη ἡ Νότια Πελοπόννησος, οἱ Κυκλάδες, ἡ Μικρά Ἀσία καί ἡ Ἀνατολική Ἑλλάδα ἐκτός τῆς Ἀττικῆς.

Τά συμπεράσματα τοῦ Ἄντζελ πού ἀφοροῦν μεμονωμένες ξεχωριστές περιοχές εἶναι πιό σωστά. Τέτοια π.χ. εἶναι ἡ ἐργασία του γιά τήν Κεφαλληνία[2]. Ὁ ἀρχαῖος πληθυσμός τῆς Κεφαλληνίας, γράφει, ἀποτελεῖται ἀπό προελλαδικό φυλετικό ὑπόστρωμα (τοῦ Μεγαλιθικοῦ τύπου;) καί ἐπιμιξία τοῦ Μυκηνομεσογειακοῦ καί τοῦ Ἀλπικοῦ τύπου. Ὁ τελευταῖος εἶναι πιό χαρακτηριστικός γιά τή βορειοδυτική Ἑλλάδα.

Τό συμπέρασμα τοῦ Ι. Γ. Κούμαρη[3] ὅτι κατά τήν πε-

---

1. Breitinger, E.: «Die skelette aus den Submykenischen Gräbern. Part III in W. Kraiker n. k. Kübler, Kerameikos, Ergebnisse der Ausgrabungen, I, die Nekropolen des 12 bis 10 Jahrhunderts, Berlin, 1939, 254. «Σκελετοί ἀπό ὑπομηκυναϊκούς τάφους».
2. Angel, J. L.: «Ancient Cephallinians», Amer. Jour. of Phys. Anthr., V. 1, No 3, 1943, pp. 229 - 260. «Ἀρχαῖοι Κεφαλῆνες».
3. Koumaris, J.: «L'indice cephalique dans les differents

ρίοδο τῶν Μυκηνῶν τά 4/5 τοῦ πληθυσμοῦ ἦταν δολιχοκέφαλοι καί τό 1/5 βραχυκέφαλοι, ἐπιβεβαιώνει τή γνώμη γιά τή Μεσογειακή σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ. Μέ τό συμπέρασμα αὐτό εἶναι σύμφωνος καί ὁ Ἄντζελ.

«Στήν Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ», γράφει ὁ Γ. Φ. Ντεμπέτς γιά τό χῶρο πού ἐξετάζουμε, «βρίσκουμε γενικά τούς ἴδιους τύπους ὅπως καί στό σύγχρονο πληθυσμό, ἄν καί ἡ κατανομή τους εἶναι διαφορετική. Δέν μποροῦμε νά μιλᾶμε γιά ἐπιμιξία τῆς Βόρειας Φυλῆς»[1].

Ὅσον ἀφορᾶ τά βραχυκέφαλα κρανία πού τά κατατάσσουν στόν Ἀλπικό ἤ Ἀρμενικό τύπο, ἔχουμε τή γνώμη ὅτι οἱ διαφορές πού παρουσιάζουν στόν κεφαλικό δείκτη εἶναι ἀποτελέσματα ἀτομικῶν μεταβολῶν ἤ καί μεταβολῶν τύπου. Καί δέν ὑπάρχουν μέχρι τῆς στιγμῆς ἀποδείξεις πού νά βεβαιώνουν τό ἀντίθετο. Ἡ βραχυκεφαλία, ὅπως ἔχει ἀποδειχτεῖ, ἐμφανίζεται ἀνεξάρτητα στά διάφορα μέρη. Ἄν ὅμως ἡ βραχυκεφαλία εἶναι χαρακτηριστικό γνώρισμα ἑνός πολιτισμοῦ, ἐνῶ δέν εἶναι γνώρισμα ἑνός ἄλλου, τότε μποροῦμε νά μιλᾶμε γιά μετακινήσεις πληθυσμῶν.

δ) Ἡ κλασική καί Ρωμαϊκή Περίοδος

Τά στοιχεῖα πού διαθέτουμε γιά τήν περίοδο αὐτή εἶναι γιά τήν ὥρα λιγότερα ἀπ' ὅσα ἔχουμε γιά τήν προηγούμενη.

---

siècles de la Grèce», IVe Session de l'Inst. Intern. d'Anthropologie. 21 - 30 Sept. 1930, Portugal, Libr. Nourry, 1931. («Ὁ κεφαλικός δείκτης στήν διάρκεια τῶν αἰώνων στήν Ἑλλάδα».

1. Debets, G. F.: «Zasselenie Perednei Azii» (Ντεμπέτς, Γ. Φ.: «Ὁ πληθυσμός τῆς Πρόσω Ἀσίας»), In. Etn., T. 16, M. 1951.

Στά ἕξη πρωτογεωμετρικά κρανία τῆς Ἀργολίδας ἐπικρατεῖ τό Μεσογειακό στοιχεῖο. Σύμφωνα μέ τά τεκμήρια πού παραθέτει ὁ Ι. Γ. Κούμαρης στήν παραπάνω ἐργασία του, σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα ἐπικρατοῦσε κατά τήν κλασσική, ἑλληνιστική καί ρωμαϊκή περίοδο ἡ μεσοκεφαλία. Ὁ μέσος κεφαλικός δείκτης ἀπό 30 ἀθηναϊκά κρανία εἶναι 75,6, δηλ. διατηρεῖται ἀκόμα ἡ τάση γιά δολιχοκεφαλία.

Τό κρανίο τοῦ μέσου Ἕλληνα, γράφει ὁ Ἄντζελ, ἔχει μέτριο μέγεθος. Διακρίνεται τό ὀφρυακό τόξο πού κάνει τό μέτωπο χαμηλό καί σχεδόν χωρίς κλίση. Τό πρόσωπο εἶναι χαμηλό, ὀρθογναθικό, μεσορρινικό, μέ μύτη πού προεξέχει ἀρκετά. Ἡ διαφορά φύλου κατατάσσεται στά μέτρια μεγέθη σέ εὐρωπαϊκή κλίμακα. Τό μέγεθος τῶν μετρήσεων εἶναι μεγαλύτερο ἀπ' ὅσο στά εὑρήματα τῆς Παλαιστίνης καί μικρότερο ἀπ' ὅσο στούς Βόρειους Εὐρωπαίους. Ἡ σύγκριση κρανιολογικῶν σειρῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας μέ ἄλλες μεσογειακές δείχνει ὅτι ἡ σειρά πού περιγράφει ὁ Ἄντζελ δέ μοιάζει μέ τή σειρά τῆς Κάτω Αἰγύπτου. Ἡ τελευταία εἶναι περισσότερο μεσοκεφαλική καί ψηλοπρόσωπη. Ἡ Μινωϊκή σειρά τῆς Κρήτης εἶναι ἡ πιό κοντινή στή σειρά τῆς Ἑλλάδας. Χαρακτηριστικό πού δείχνει τήν ὁμοιότητα τῆς Μινωϊκῆς μέ τήν Ἑλλαδική σειρά καί τό χαμηλό πρόσωπο.

Ὁ Ἄντζελ, στήν ἴδια ἐργασία, ἐπικρίνει τόν Γιοῦντερ, πού λέει ὅτι «ἄν καί οἱ μάζες ἦταν φυλετικά μικτές, ἐκλεκτή ἀριστοκρατία ἦταν καθαρόαιμη νορδική, πράγμα στό ὁποῖο ὀφείλονται ὅλες οἱ ἑλληνικές ἐπιτυχίες». Πέφτει ὅμως κι ὁ ἴδιος στό λάθος τοῦ «βιολογισμοῦ» καί ἐξηγεῖ αὐτές τίς ἐπιτυχίες σάν ἀποτέλεσμα «βιολογικῆς ἐπιμιξίας». Ἀντίθετα, τήν κίνηση τῆς κοινωνίας πρός τά ἐμπρός τήν καθορίζουν περισσότερο ἀπό κάθε τι ἄλλο οἱ παραγωγικές δυνάμεις καί οἱ παραγωγικές σχέσεις.

Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα πού δίνουν πολλοί συγγραφεῖς

ὁ κεφαλικός δείκτης αὐξάνεται κατά τό τέλος τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου, δηλαδή τό ποσοστό τῆς βραχυκεφαλίας μεγαλώνει. Πρόκειται γιά μιά διαδικασία πού διαρκῶς ἐντείνεται ἀπό τή ρωμαϊκή ἐποχή καί δῶθε, ἄν καί κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες παρατηρεῖται πάλι σ' ὁρισμένα μέρη τάση γιά ἀποβραχυκεφαλοποίηση.

Ἡ Βυζαντινή καί ἡ σύγχρονη περίοδος

Παρά τό γεγονός ὅτι τό ἀνθρωπολογικό ὑλικό ἀπ' αὐτή τήν περίοδο εἶναι ἄφθονο, ἔχουν γίνει ἐλάχιστες μελέτες. Οἱ συνθῆκες ταφῆς καί ἀνακομιδῆς τῶν νεκρῶν στήν Ἑλλάδα εἶναι ἐξαιρετικά εὐνοϊκές ἀπό ἀρχαιολογική καί ἀνθρωπολογική ἄποψη καί μποροῦν νά δόσουν πολύ χρήσιμες πληροφορίες. Ἰδιαίτερα στίς σύγχρονες συνθῆκες, κάθε ὀστεοφυλάκιο ὅπου τοποθετοῦνται τά ὀστᾶ σέ κάθε νεκροταφεῖο, μπορεῖ νά μετατραπεῖ σέ περίφημο ἀνθρωπολογικό ἐργαστήριο γιά νά δουλεύουν δεκάδες συνεργεῖα ἀνθρωπολόγων ἐπί δεκάδες χρόνια. Κι αὐτό χωρίς νά παραβιαστεῖ κανένα ἔθιμο οὔτε ὁ σεβασμός πρός τούς νεκρούς. Ἔχει μεγάλη σημασία ὅτι στό κιβώτιο ὅπου τοποθετοῦνται τά ὀστᾶ ἀναγράφεται τό ὄνομα τοῦ νεκροῦ κ' ἔτσι διαπιστώνεται πιό εὔκολα τό φύλο καί ὁ χρόνος γέννησης καί θανάτου.

Τά στοιχεῖα πού μποροῦν νά συγκεντρωθοῦν ἀπό μιά τέτοια ἔρευνα ἔχουν τεράστια σπουδαιότητα ὄχι μόνο γιά τήν Ἀνθρωπολογία, τήν Ἐθνογραφία, Δημογραφία καί τήν Ἱστορία γενικά, ἀλλά καί γιά τήν Ἰατρική καθώς καί γιά τήν ὅλη ὑγειονομική ὑπηρεσία τοῦ Κράτους. Εἶναι εὐτύχημα ὅτι ἡ συνήθεια νά καῖνε τούς νεκρούς, πού εἶχε ἐπικρατήσει γιά μιά περίοδο κατά τήν ἀρχαιότητα, δέν διαδόθηκε τότε σέ

κάθε γωνιά τῆς Ἑλλάδας καί οἱ Ἕλληνες ξέχασαν σχετικά γρήγορα αὐτό τό ἔθιμο.

Γιά τή Βυζαντινή περίοδο διαθέτουμε μόνο τίς μετρήσεις πού ἔκανε ὁ Ἄντζελ σέ μιά μικρή σειρά βυζαντινά κρανία. Σέ σχέση μέ τά κρανία τῆς ρωμαϊκῆς σειρᾶς, τό ἄνω μέρος τοῦ βυζαντινοῦ κρανίου εἶναι πιό ψηλό καί λίγο πιό στενό. Τό ἰνίο ἀρκετά ἀναπτυγμένο καί τό μέτωπο πιό εὐθύ. Ἡ μύτη ἔχει μικρότερες διαστάσεις. Ὁ Ἄντζελ θεωρεῖ ὅτι αὐτός ὁ συνδυασμός γνωρισμάτων ὀφείλεται στό ὅτι ὁ Μεσογειακός τύπος εἶναι πιό ἐκλεπτυσμένος ἀπό τόν Ἀλπικό, ἄν καί αὐτός ἔχει ὑποστεῖ κάποια μικρή ἐπίδραση τοῦ «Βορειοϊρανικοῦ» τύπου.

Κατά τή γνώμη τοῦ Ἄντζελ, ὁ «Βορειοϊρανικός» τύπος — πού ἐκτείνεται ἀπό τήν Κασπία Θάλασσα ὥς τή Σκανδιναυία — μπορεῖ νά ἦρθε στήν Ἑλλάδα τόσο ἀπό τήν Ἀνατολή ὅσο κι ἀπό τό Βορρᾶ σέ πολύ ἀρχαία ἀκόμα ἐποχή. Ἄν ὅμως, καταλήγει ὁ Ἄντζελ, ἡ Ἀλπική (Διναρική;) καί Βορειοϊρανική ἐπίδραση ἦρθαν στό Βυζάντιο ἀπό τό Βορρᾶ, ὅπως λ.χ. μέ τά σλαβόφωνα φύλα, τό Μεσογειακό στοιχεῖο ἀποδείχτηκε τό πιό ἀποφασιστικό στή σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Μπορεῖ ἀκόμα πολλοί ἀνάμεσα στούς «Βόρειους Σλάβους» νά ἦταν Ποντο - μεσογειακοῦ τύπου.

Εἴδαμε ὅτι ἡ πλειονότητα τῶν σύγχρονων Σλαβόφωνων τῆς Μακεδονίας ἀνήκει στόν Ἠπειρώτικο (Διναρικό κατά τόν Ποπώφ) καί Μεσογειακό τύπο. Ἔτσι ἐπιβεβαιώνεται ἡ θέση τῆς Σοβιετικῆς Ἀνθρωπολογίας, πού ἀναφέραμε στήν ἀρχή, ὅτι οἱ διάφοροι σλαβικοί λαοί διαφέρουν μορφολογικῶς μεταξύ τους. Συνήθως ὁ «φυσικός» τους τύπος πλησιάζει περισσότερο ἀπό τόν τύπο τῶν γειτονικῶν τους λαῶν πού δέν εἶναι Σλάβοι ἐνῶ διαφέρει ἀρκετά ἀπό τόν τύπο τῶν ἄλλων Σλάβων πού ζοῦν σέ ἄλλα, πιό μακρινά μέρη.

Τό ἀνθρωπολογικό ὑλικό δέν ἐπιβεβαιώνει τήν ἄποψη ὅτι ἡ διάδοση τῶν Σλαβικῶν γλωσσῶν συνοδευόταν ἀπό μαζικές μετακινήσεις πληθυσμῶν[1].

Ὁ Νικολούτσι[2] καί ὁ Νεόφυτος στήν ἐργασία τους πού ἀναφέραμε, ἔκαναν ὁρισμένες μετρήσεις σύγχρονων κρανίων ἀλλά ὄχι ἀρκετές. Πάντως κι αὐτές ἐπιβεβαιώνουν τά γενικά συμπεράσματα.

Ὅλα τά ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα δείχνουν τή φυλετική συνέχεια τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδας ἀπό τούς ἀρχαίους καιρούς ὥς σήμερα.

---

[1]. Debets, G. F., Trofimova, T. A., Tcheboksarov, N. N.: «Problemi Zasselenia Evropi po antropologhitcheskim dannim» (Ντεμπέτς, Γ. Φ., Τροφίμοβα, Α. Τ., Τσεμποξάροφ, Ν. Ν.: «Τὰ προβλήματα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Εὐρώπης σύμφωνα μὲ τὰ ἀνθρωπολογικὰ δεδομένα»), In. Etn., T. 16, M. 1951.

[2]. Nicolucci: «L'antropologia della Grecia», Atti della R. Acad. delle sienze fisiche e matematiche, Napoli, 1867. «Ἡ ἀνθρωπολογία τῆς Ἑλλάδας».

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1) Τά παλαιοανθρωπολογικά στοιχεῖα δείχνουν ὅτι ὑπάρχει γενετική συνέχεια στόν πληθυσμό τῆς Ἑλλάδας ἀπό τή Νεολιθική Ἐποχή ὥς τή σύγχρονη.

2) Οἱ ἀδιάκοπες μετακινήσεις πληθυσμῶν γίνονταν ἀπό σχετικά συγγενικούς ἀνθρωπολογικούς τύπους.

3) Ἡ διάδοση ἄλλων γλωσσῶν καί πολιτισμῶν στό χῶρο πού ἐξετάζουμε πολύ λίγο ἐπέδρασαν στήν ἀλλαγή τοῦ μορφολογικοῦ τύπου τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ τοῦ χώρου.

Β′ ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ, ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ

Στό κεφάλαιο τοῦτο δίνουμε ὁ ρ ι σ μ έ ν α μόνο ἱστορικά καί γλωσσικά στοιχεῖα, σέ συνδυασμό μέ τά ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα πού παραθέσαμε στά προηγούμενα κεφάλαια. Ὅπως εἴπαμε καί στήν ἀρχή, κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες οἱ ἱστορικοί, οἱ ἀρχαιολόγοι, οἱ γλωσσολόγοι καί οἱ ἀνθρωπολόγοι συνεργάζονται ὅλο καί πιό στενά μεταξύ τους γιά νά λύσουν τά διάφορα προβλήματα πού παρουσιάζει ἡ ἐξακρίβωση τῆς προέλευσης τῶν διαφόρων λαῶν.

Στήν Ἑλλάδα, ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει, τά πρῶτα ἴχνη τῶν κατοίκων της χρονολογοῦνται ἀπό τήν Παλαιολιθική Ἐποχή.

Πολύ περισσότερα εἶναι τά ἀρχαιολογικά στοιχεῖα πού ἔχουμε ἀπό τή Νεολιθική Ἐποχή, ὁπότε στήν Ἑλλάδα ζοῦσαν οἱ γεωργοί τοῦ Σέσκλου[1]. Οἱ γεωργοί ἐκεῖνοι δημιούργησαν τόν πολιτισμό τους στίς εὔφορες πεδιάδες τῆς Θεσσαλίας καί γενικότερα τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδας, ὅπου βρῆκαν εὐνοϊκές συνθῆκες καί ἔκαναν τά μέρη ὅπου κατοικοῦσαν αὐτάρκη. Ζοῦσαν σέ μικρά στρογγυλά ἤ ὀρθογώνια σπίτια πού εἴτε ἦταν χτισμένα μέ πέτρα εἴτε φτιαγμένα ἀπό πλεγμένες βέργες μέ σοβά ἀπό πάνω. Οἱ γεωργοί ἐκεῖνοι ἤξεραν νά καλλιεργοῦν τή γῆ καί νά φτιάχνουν μέ τό χέρι διάφορα ἀγγεῖα.

[1]. Τσούντας Χρ.: «Αἱ προϊστορικαί ἀκροπόλεις Διμηνίου καί Σέσκλου», Ἀθῆναι, 1908. Μυλωνᾶς, Γ. Ε.: «Ἡ Νεολιθική Ἐποχή ἐν Ἑλλάδι», Ἀθῆναι, 1928. Θεοχάρης, Δ. Ρ. «Ἀπό τή Νεολιθική Θεσσαλία, Ι». Θεσσαλικά, Τ. Δ. Βόλος, 1962.

Στό ἑπόμενο στρατιγραφικό στρῶμα συναντοῦμε ἴχνη τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ. Ὁ πολιτισμός τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ὀνομάστηκε «Πρωτοελλαδική περίοδος». Τόν καιρό ἐκεῖνο ὁ χαλκός διαδόθηκε ἀπό τήν Ἀνατολή στά παράλια τοῦ Αἰγαίου, στίς Κυκλάδες καί στήν Κρήτη[1].

Πολλοί «δυτικοί» ἐπιστήμονες συνδέουν τήν ἐμφάνιση τοῦ μετάλλου μέ μετακινήσεις νέων φυλῶν ἀπό τήν Ἀνατολή στή λεκάνη τοῦ Αἰγαίου. Στή βάση τῆς ἄποψης αὐτῆς ὑπάρχει ἡ τυπική θέση πολλῶν ἐκπροσώπων τῆς ἀστικῆς ἐπιστήμης γιά δῆθεν «προικισμένους λαούς, ὁδηγητές», πού ἀποτελοῦν τάχα τήν κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας.

Χωρίς νά ἀρνούμαστε τή σημασία πού εἶχαν οἱ μεταναστεύσεις τῶν διαφόρων φυλῶν, ὀφείλουμε μέ βάση τά παλαιοανθρωπολογικά στοιχεῖα νά παρατηρήσουμε ὅτι ἡ ἐφαρμογή τοῦ μετάλλου στήν καθημερινή ζωή δέν ἦταν ἀναγκαστικά ἀποτέλεσμα μετανάστευσης.

Οἱ ἔρευνες πού ἔγιναν κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες ἀπόδειξαν ὅτι τό μέταλλο χρησιμοποιήθηκε σχεδόν ταυτόχρονα στά διάφορα μέρη τῆς λεκάνης τοῦ Αἰγαίου, στήν Κύπρο, στή Μικρά Ἀσία καί στή Μακεδονία, δηλαδή παντοῦ ὅπου

[1] Thomson, G.: «Isledovania po istorii drevnegretcheskovo obstchestva» (Θόμσον, Δ.: «Ἔρευνες γιά τήν ἱστορία τῆς ἀρχαιοελληνικῆς κοινωνίας»). Moskva, 1958, p. 22.

ὑπῆρχαν ὀρυκτά χαλκοῦ. Χάρη στό ἐπίπεδο παραγωγῆς πού εἶχαν φτάσει τά Αἰγαιακά φῦλα καί χάρη στίς σχέσεις πού εἶχαν ἀναπτύξει, δίδαξαν γρήγορα τούς κατοίκους τῶν γύρω περιοχῶν νά χρησιμοποιοῦν τό μέταλλο.

Τά ἀρχαιότερα σκεύη χαλκοῦ χρονολογοῦνται πάνω - κάτω ἀπό τά τέλη τῆς 4ης καί τήν ἀρχή τῆς 3ης χιλιετηρίδας π.Χ.[1]

Ἡ ἑνότητα πολιτισμοῦ τῶν φύλων πού κατοικοῦσαν γύρω ἀπό τό Αἰγαῖο Πέλαγος στήν ἐποχή τοῦ χαλκοῦ, συντέλεσε ὥστε νά ὀνομαστεῖ ὁ πολιτισμός ἐκεῖνος «Αἰγαιακός Πολιτισμός». Ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας τοῦ πληθυσμοῦ πού δημιούργησε αὐτόν τόν πολιτισμό ἔβαλε μπροστά στή σύγχρονη ἐπιστήμη τό ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν Αἰγαιακῶν φυλῶν.

Ὁ πιό ἀρχαῖος πληθυσμός τῆς Ἑλλάδας, ὅπως λένε τά πιό ἀρχαῖα ἔργα, ἦταν οἱ Πελασγοί, ἕνας λαός πού δέν μιλοῦσε ἑλληνικά. Τό ὄνομά τους διατηρήθηκε στόν ἀρχαῖο ναό τοῦ Πελασγικοῦ Διός στή Δωδώνη καί στή Θεσσαλική πεδιάδα πού ἦταν γνωστή μέ τό ὄνομα Πελασγικόν Ἄργος ἤ Πελασγιώτιδα[2]. Ὁ Σοφοκλῆς ἀποκαλεῖ τή Δωδώνη «Πελασγῶν ἕδρανον»[3]. Οἱ Πελασγοί ἀναφέρονται ἀκόμα σάν οἱ πιό ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Βοιωτίας καί τῆς Ἀχαΐας τῆς Πελοποννήσου κι ἀκόμα πιό συχνά σάν αὐτόχθων πληθυσμός τῆς Ἀττικῆς, τῆς Ἀργολίδας καί τῆς Ἀρκαδίας[4].

Κατά τόν Κρέτσμερ[5] τό ὄνομα «Πελασγοί» εἶναι ἐθνώνυμο, παράγωγο τοῦ Πελασγός. Ἡ Ἰνδοευρωπαϊκή αὐτή

[1]. «Drevnaia Gretsia» («Ἡ Ἀρχαία Ἑλλάδα»), Ἔκδοση Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν ΕΣΣΔ.

[2]. «Ἰλιάδα», XVI, II, 681.

[3]. Σοφοκλῆς: «Τραχινίαι», 1167.

[4]. Ἡρόδοτος, VII, 94, I, 57. Στράβων, 410, Θουκυδίδης, II. 17.

[5]. Kretschmer, P.: «Zur Geschichte der griechischen Dialekte», Glotta, Göttingen, 1907, 16 - 17. «Ἡ ἱστορία τῶν Ἑλληνικῶν διαλέκτων».

λέξη πού σημαίνει «ἐπίπεδη ἐπιφάνεια», πεδιάδα, στήν ἑλληνική γλώσσα σημαίνει πέλαγος. Ἡ συνηθισμένη λέξη στά ἑλληνικά εἶναι «θάλασσα» ὄχι ἰνδοευρωπαϊκῆς καταγωγῆς. Ὁ Τόμσον, στήν πιό πάνω ἐργασία του, διατυπώνει τήν ὑπόθεση ὅτι οἱ Ἕλληνες κατακτητές τοῦ Αἰγαιακοῦ κόσμου δανείστηκαν τή λέξη πέλαγος ἀπό «τούς ἀνθρώπους τῆς θάλασσας» πού βρῆκαν ἐκεῖ, δηλαδή τούς Πελασγούς.

Ἀπό ποῦ κατάγονται οἱ Πελασγοί; Ὁ Κλών Στέφανος[1] τούς θεωρεῖ βραχυκέφαλους ἰνδοευρωπαϊκῆς καταγωγῆς.

Ὅλα τά ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα πού παρουσιάσαμε ἀναιροῦν τή γνώμη ὅτι οἱ Πελσγοί ἦταν βραχυκέφαλοι. Ὁ Τόμσον λέει ὅτι κατοικοῦσαν στό βόρειο τμῆμα τῆς χώρας, στίς ἀκτές τῆς Μακεδονίας, καί στά νησιά Σαμοθράκη, Λῆμνο, Ἴμβρο καί ἀναζητάει τήν πατρίδα τους ὥς πέρα στή Μαύρη Θάλασσα. Ὁ Θουκυδίδης ὀνομάζει τούς Πελασγούς τῆς Ἀκτῆς, τῆς Λήμνου καί τῆς Ἀττικῆς Τυρσηνούς[2]. Μέ τό ὄνομα αὐτό οἱ Ἕλληνες γνώριζαν τούς Ἐτρούσκους. Μέ τή σειρά τους οἱ Ἐτροῦσκοι τοῦ «Τσέρι» θεωροῦσαν ὅτι κατάγονταν ἀπό τούς Πελασγούς τῆς Θεσσαλίας[3].

Ὁ Βούλγαρος γλωσσολόγος Β. Γκεόργκιεφ ἀπόδειξε πολύ πειστικά ὅτι οἱ Ἐτροῦσκοι πού μετανάστευσαν στήν Ἰταλία εἶναι ἀπόγονοι τῶν Τρώων[4].

Στό πρῶτο κεφάλαιο τῆς ἔρευνας αὐτῆς ἀναφέραμε ὅτι ὁ Θρακικός τύπος μοιάζει πολύ μέ τόν Κεντροελλαδικό (Θεσσαλικό) καί τόν Δυτικομικρασιατικό (ἐν μέρει καί Αἰγαια-

[1]. Stefanos, Clon. «Grèce», Dict. Encycl. des Sciences medicales, T. X, 46, Paris, 1884, p. 409. «Ἑλλάδα».

[2]. Θουκυδίδης, IV, 109.

[3]. Στράβων, 220.

[4]. Gheorghiev, V.: «O proiskhojdenii Etrouskov» (Γκεοργκίεφ, Β.: «Γιά τήν προέλευση τῶν Ἐτρούσκων»), B. D. J. 4, 1952, Moskva str. 133 - 141.

κό). Εἶναι προφανές ὅτι ὅλα τά στοιχεῖα δείχνουν πώς οἱ φυλές πού κατοικοῦσαν σ' αὐτό τό χῶρο εἶχαν κοινή καταγωγή. Ἀναφέραμε ἐπίσης ὅτι ὅλοι οἱ Ἑλλαδικοί τύποι καί ὁ Δυτικομικρασιατικός διαφέρουν ἀρκετά ἀπ' τόν Προσωασιατικό τύπο.

Ἀπό τούς Ἑλλαδικούς τύπους ὁ Ἠπειρώτικος κατέχει ξεχωριστή θέση. Δηλαδή στό βορειοδυτικό τμῆμα τῆς Ἑλλάδας διαπιστώσαμε μέ ἀρκετή σιγουριά τήν ὕπαρξη «δυτικοβαλκανικοῦ» τύπου μέ ρίζες πολύ βαθειές μέσα στήν Ἄνω Παλαιολιθική ἐποχή. Τό γεγονός τοῦτο μᾶς κάνει νά θεωροῦμε πολύ πιθανό ὅτι μέσα στόν πληθυσμό τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας (δηλαδή στό χῶρο πού ἐκτείνεται ἀνάμεσα στόν Ἠπειρώτικο καί τόν Προσωασιατικό τύπο) πρέπει νά ὑπάρχουν ἴχνη προπελασγικοῦ καί προτυρρηνικοῦ πληθυσμοῦ καί ὅτι πρέπει κατά συνέπεια νά ἀναζητηθοῦν τά ἴχνη αὐτά.

Ἡ διαφορά τῶν ἀνθρωπολογικῶν τύπων τῆς Πρόσω Ἀσίας καί συγκεκριμένα τῆς ἠπειρωτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπό τή Δυτική Μικρά Ἀσία, δείχνει ὅτι ἡ ὕπαρξη Προτυρρηνικοῦ πληθυσμοῦ, δηλαδή Προσωασιατικοῦ τύπου, εἶναι πολύ πιθανή στή Δυτική Μικρά Ἀσία. Ἐάν ἔτσι ἔχουν τά πράγματα, τότε ἴσως νά πρέπει νά ἀναζητήσουμεν ἀπό γλωσσικῆς πλευρᾶς μόνο, τήν πατρίδα τῶν Τυρρηνίων στήν εὐρωπαϊκή πλευρά τοῦ Ἑλλησπόντου.

Νομίζουμε ὅτι τό κλειδί γιά τήν ὁριστική λύση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος βρίσκεται σέ λεπτομερή ἀνθρωπολογική ἐξέταση τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου πού βρίσκονται κατά μῆκος τῆς Μικρασιατικῆς Ἀκτῆς.

Ὅσον ἀφορᾶ τόν Ἠπειρώτικο τύπο πιθανόν νά εἶναι ἀποτέλεσμα παραπέρα ἐξέλιξης τοῦ Μεσογειακοῦ τύπου. Ἄν αὐτό ἐπιβεβαιωθεῖ κι ἀπό ἄλλες πηγές, τότε δέν ἀποκλείεται ἡ πιθανότητα νά εἶχαν κάποτε οἱ Πελασγοί καί

οἱ Ἰλλυριοί κοινούς προγόνους. Τό πέρασμα ἀπό τό Θεσσαλικό στόν Ἠπειρώτικο τύπο δέ γίνεται ἀπότομα. Συνδετικός κρίκος ἀνάμεσά τους εἶναι οἱ Βλάχοι τῆς Ἠπείρου (Δωδώνης, Ζαγορίων) πού μορφολογικῶς διαφέρουν ἀρκετά ἀπό τούς λοιπούς Βλάχους τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Ἔχουν πολύ πιό σκοῦρο χρωματισμό, δηλαδή εἶναι πολύ Μεσογειακοί ἀλλά δέν ἔχουν τή βραχυκεφαλία τοῦ Ἠπειρώτικου τύπου. Τά στοιχεῖα αὐτά μᾶς κάνουν νά τούς θεωροῦμε σάν μεταβατικό τύπο — ἀπό τό Θεσσαλικό στόν Ἠπειρώτικο — ὄχι λιγότερο ἀρχαῖο ἀπό τούς δυό γειτονικούς του. Τό κλειδί σ' αὐτό τό ζήτημα τό ἔχει ἡ παλαιοανθρωπολογία καί μόνο μελλοντικές ἔρευνες θ' ἀποφανθοῦν τελικά ὑπέρ ἤ κατά τῶν ὑποθέσεων.

Ὁ Μεσοελλαδικός πολιτισμός, πού χαρακτηριστικό του γνώρισμα εἶναι ἡ κεραμεική τῶν Μινύων (Μινυακά ἀγγεῖα) καί ὁ ἐνταφιασμός τῶν νεκρῶν σέ πέτρινους τάφους, ἀνιχνεύεται σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα.

Πολλοί ἐπιστήμονες θεωροῦν ὅτι οἱ Μίνυες εἶναι οἱ πρῶτοι Ἰνδοευρωπαῖοι πού ἔφτασαν στήν Ἑλλάδα. Ὁ Πέρσον νομίζει πώς ὅταν αὐτοί ξεκίνησαν ἀπό τά Βαλκάνια χωρίστηκαν σέ δυό κλάδους καί ἔφεραν στήν Πελοπόννησο καί ταυτόχρονα στήν Τροία τή μινυακή κεραμεική, τά ἄλογα καί τήν ἰωνική διάλεκτο[1].

Ὁ Τόμσον βλέπει στούς Μίνυες Πελασγούς κι ὄχι Ἕλληνες[2]. Δέν τούς ὀνομάζει καθόλου Ἴωνες γιατί, ὅπως γράφει, εἶναι ἀδύνατο νά σκεφτεῖ κανείς ὅτι εἶχε διαμορφωθεῖ ἡ Ἰωνική διάλεκτος σέ τόσο ἀρχαία ἐποχή. Θεωρεῖ πιό πιθανό ὅτι ἡ Ἰωνική καί ἡ Αἰολική διάλεκτος διαμορφώθηκαν ἀργότερα μέ τήν ἐξέλιξη τῆς γλώσσας πού μιλοῦσαν οἱ Μί-

---

[1] Childe, G.: «Ou istokov evropeiskoi tsivilizatsii» (Τσάιλντ, Γ.: «Στίς πηγές τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ»), M. 1952, str. 113.

[2] Thomson, J.: (Θόμσον, Δ.: «Ἡ παραπάνω ἐργασία»), σ. 193.

νυες. Ἄλλοι ἐπιστήμονες πάλι ταυτίζουν τούς Μίνυες μέ τό Νεολιθικό πολιτισμό τοῦ Διμηνίου τῆς Θεσσαλίας[1].

Ὅπως κι ἄν ἔχει τό πράγμα, ἕνα εἶναι τό γεγονός: Ὅτι ἀπό τήν 3η χιλιετηρίδα π.Χ. οἱ φυλές πού κατοικοῦν στήν Νότια Ἑλλάδα βρίσκονται σέ μόνιμη ἐπαφή μέ τούς κατοίκους τῶν γειτονικῶν χωρῶν, τή Μακεδονία, τή Θράκη, τή Μικρά Ἀσία.

Ἐκτός ἀπό τίς φυλές πού ἀναφέραμε πιό πάνω, στήν ἀρχαία Ἑλλάδα ζοῦσαν ἀκόμα καί Θράκες. Σύμφωνα μέ τόν Χόμελ ἡ κατάληξη «ονία» εἶναι θρακικῆς καταγωγῆς καί σημαίνει «γῆ»[2]. Μακεδονία, Παφλαγονία, Λυκαονία, Πελαγονία, Αἱμονία (τό παλαιό ὄνομα τῆς Θεσσαλίας), Ἀονία (παλαιό ὄνομα τῆς Βοιωτίας), Χθονία (παλαιό ὄνομα τῆς Κρήτης) κλπ. Ἴχνη Θρακῶν φαίνονται μέχρι τήν Κρήτη.

Ἄλλοι λαοί πού ἦρθαν στήν Ἑλλάδα εἶναι οἱ Κάρες καί οἱ Λέλεγες πού κατοικοῦσαν στίς νοτιοδυτικές ἀκτές τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στούς δυό αὐτούς λαούς δέν ἔχει καθοριστεῖ ἀκόμα μέ ἀκρίβεια. Ὁ Ἡρόδοτος θεωρεῖ τούς Λέλεγες παρακλάδι τῶν Κάρων πού διατήρησαν τήν παλιά τους ὀνομασία. Ἄλλοι πάλι θεωροῦν τούς Λέλεγες χωριστό λαό, πού κατοικοῦσε ἀρχικά μόνο στή Χίο καί στή Σάμο καί ὑποδουλώθηκε ἀπό τούς Κάρες[3]. Στήν ἱστορική ἐποχή μόλις καί μετά βίας σωζόταν ἡ ἀνάμνηση ὅτι κάποτε ὑπῆρξαν οἱ Λέλεγες, ἐνῶ τούς Κάρες τούς ἤξεραν σάν ὄχι ἑλληνικό τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας.

---

[1]. **Hall, H. R.: «The civilization of Greece in the Bronze age», L. 1928, p. 248. «Ὁ πολιτισμός τῆς Ἑλλάδας στήν ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ».**

[2]. **Treidler, H.: «Alte Völker der Balkanhalbinsel», Archiv für Anthropologie, Braunschweig, 1913, E. 2, 97. «Ἀρχαῖοι λαοί τῆς Βαλκανικῆς».**

[3]. **Ἡρόδοτος, I, 171, 2.**

Ὅσον ἀφορᾶ τήν Κρήτη, γράφει ὁ Τσάϊλντ, ὁ Μινωϊκός πολιτισμός δέν ἦρθε ἕτοιμος ἀπό τήν Ἀσία ἤ τήν Ἀφρική ἀλλά εἶναι ἀρχέγονος αὐτόχθων πολιτισμός στόν ὁποῖο συγχωνεύτηκαν ἰδέες καί τεχνικές μέθοδοι τῆς Σουμερίας καί τῆς Αἰγύπτου. Ἀπό τή συγχώνευση αὐτή οἱ Κρῆτες δημιούργησαν ἕναν νέο πολιτισμό μέ χαρακτήρα εὐρωπαϊκό πλέον.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ Μεσοελλαδικοῦ πολιτισμοῦ εἶχε σάν ἀποτέλεσμα νά συγκεντρωθεῖ μεγάλος πλοῦτος στήν ἠπειρωτική Ἑλλάδα, νά ἀναπτυχθεῖ ἡ ἐμπορευματική οἰκονομία στίς πόλεις καί νά διαδοθοῦν σ' ὁλόκληρη τήν ἔκταση τῆς Χερσονήσου τά τεχνικά μέσα πού εἶχαν ἐπινοηθεῖ ἤ ἀναπτυχθεῖ στήν Κρήτη.

Ἡ πόλη ὅπου γιά πρώτη φορά ἔγινε αὐτή ἡ μεταβολή ἦταν οἱ Μυκῆνες.

Γύρω στό 2000 π.Χ. σοβαρά γεγονότα διαδραματίστηκαν στήν Ἑλλάδα. Ἀκόμα καί ὁ Θουκυδίδης (πού ἔζησε 1500 περίπου χρόνια ἀργότερα) ἀναφέρει πώς ἔγιναν μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμῶν. Ὅπως φαίνεται, ἀνάμεσα στήν 3η καί τή 2η χιλιετηρίδα, φυλές πού κατοικοῦσαν βορειότερα κινήθηκαν πρός τό νότο, πρός τή Βοιωτία καί τήν Πελοπόννησο.

Σύμφωνα μέ τήν ἀρχαία παράδοση τά φύλα ἐκεῖνα ἦταν οἱ Ἀχαιοί[1].

Ἡ κάθοδος φυλῶν ἀπό τή Θεσσαλία ἤ τή Μακεδονία (δέν ἔχει ἐξακριβωθεῖ ἀκόμα ἀπό ποῦ ξεκίνησαν) στή Στερεά Ἑλλάδα καί Πελοπόννησο εἶναι, ἕνα μόνο ἀπό τά ἐπεισόδια τοῦ ἀγώνα μεταξύ τῶν διαφόρων φύλων. Τό πιό πιθανό εἶναι πώς οἱ Ἀχαιοί συγγένευαν μέ τίς φυλές πού κατοικοῦσαν σ' ὅλη τήν ἔκταση τῆς Ἑλλάδας.

---

[1]. **«Drevnia Gretsia», Ἡ παραπάνω ἐργασία, σ. 9.**

Μερικοί ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ Γκλότς[1] καί ὁ Μπλέτζεν[2] θεωροῦν ὅτι μέ τήν ἄφιξη τῶν Ἀχαιῶν ἡ Ἑλλάδα ἔκοψε κάθε ἐπαφή μέ τό παρελθόν. Κι ὅτι ἡ ἄνθιση τοῦ πολιτισμοῦ στή Χερσόνησο, ὀφείλεται στήν ἐμφάνιση μιᾶς δυνατῆς κ' ἔξυπνης φυλῆς πού εἶχε τήν ἱκανότητα ν' ἀφομοιώνει ἄλλες. Ὁ Μπλέτζεν μάλιστα ὀνομάζει τούς Ἀχαιούς «νέο φυλετικό στοιχεῖο». Κανένας ἀπό τούς χαρακτηρισμούς αὐτούς δέν ἀνταποκρίνεται στήν πραγματικότητα πού μᾶς δίνουν τά ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα, γιά τήν ὥρα.

Ὅταν ἐξετάζει κανείς τά πιό πάνω στοιχεῖα πρέπει νά παίρνει ὑπ' ὄψη του ὅτι τό ζήτημα τῶν σχέσεων τῆς Ἑλλάδας μέ τίς βόρειες περιοχές δέν ἔχει ἐρευνηθεῖ ἀκόμα.

Τά εὐρήματα Μινωϊκῆς Κεραμεικῆς στή Μακεδονία μαρτυροῦν ὅτι ὑπῆρχε συνεχής ἐπαφή ἀνάμεσα στίς βόρειες καί τίς νότιες περιοχές τῆς Ἑλλάδας.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς Ἀχαϊκῆς κοινωνίας ἔφτασε στό ἀποκορύφωμά της κατά τόν 15ο ὥς 12ο αἰώνα π.Χ. Στήν ἐποχή αὐτή ἀκμάσανε οἱ Μυκῆνες, ἡ Πύλος καί ἄλλα κέντρα τῆς Πελοποννήσου. Οἱ πρόσφατες ἀνασκαφές καί ἡ ἀποκρυπτογράφηση τῆς «γραμμικῆς γραφῆς Β» τόν τελευταῖο καιρό, φαίνονται νά ἐπιβεβαιώνουν τή γνώμη ὅτι φορεῖς τοῦ Μυκηναϊκοῦ Πολιτισμοῦ ἦταν οἱ Ἀχαιοί. Οἱ ἐπιγραφές τῆς Πύλου, πού διαβάστηκαν, προσφέρουν μιάν ἀκόμα ἐπιβεβαίωση[3].

Ὅπως εἶναι γνωστό, ἀνάμεσα στό 1939 καί στό 1952

---

1. Glotz, G.: «La civilisation Egéenne», Paris, 1923. «Ὁ πολιτισμός τοῦ Αἰγαίου».

2. Blegen, C. W.: «The coming of the Greeks», Amer. Journal of Archaeology, Concord, v. 32, p. 146. «Ὁ ἐρχομός τῶν Ἑλλήνων».

3. Lourie, S. Y.: «Jazik i koultoura Mikenskoi Gretsii» (Λουριέ, Σ.: «Ἡ γλώσσα καί ὁ πολιτισμός τῆς Μηκυναϊκῆς Ἑλλάδας»).

βρέθηκαν ἀρχεῖα ἀποτελούμενα ἀπό 900 καί πλέον πήλινες πινακίδες στήν Πύλο καί 30 στίς Μυκῆνες, καλυμμένες μέ τή «γραμμική γραφή Β». Ἡ γραφή αὐτή ἀποτελεῖ πιό πέρα ἐξέλιξη τῆς «γραμμικῆς γραφῆς Α» ὅπως φαίνεται νά τό μαρτυρᾶ ἡ σύμπτωση πολλῶν σημείων. Ἡ «γραμμική γραφή Α», πού ἦταν διαδεδομένη σ' ὅλη τήν Κρήτη, εἶναι ἡ πιό παλιά συλλαβική γραφή. Τό ζήτημα τῆς γλώσσας στήν ὁποία εἶναι γραμμένο τό κείμενο τῆς «γραμμικῆς γραφῆς Α» δέν θεωρεῖται τελειωτικά λυμένο μέχρι σήμερα.

Σύμφωνα μέ τήν ἀνάγνωση πού πρότειναν οἱ Μ. Βέντρις καί Ι. Τσάντγουϊκ[1] ἡ «γραμμική γραφή Β» εἶναι γραμμένη σέ μιάν ἀρχαϊκή ποικιλία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας πού ἔμοιαζε μέ τή διάλεκτο τοῦ Ὁμήρου.

Τά πρῶτα δείγματα τῆς γραφῆς αὐτῆς ἀνακαλύφθηκαν στήν Κρήτη ἀπό τόν Ἔβανς, στίς ἀρχές ἀκόμα τοῦ 20οῦ αἰώνα, καί κυρίως στήν Κνωσσό ὅπου βρέθηκαν κάπου 3.000 πινακίδες.

Τό γεγονός αὐτό δημιούργησε τή μᾶλλον ψευδή πεποίθηση ὅτι ἡ «γραμμική γραφή Β» εἶναι, ὅπως καί ἡ «γραμμική γραφή Α», Κρητική. Ἐπί σαράντα περίπου χρόνια, μετά τήν ἀνακάλυψη τοῦ ἀρχείου τῆς Κνωσσοῦ, δέν εἶχε σταθεῖ δυνατό νά βρεθεῖ σ' ὁλόκληρη τή Βαλκανική χερσόνησο οὔτε μιά πινακίδα μέ γραμμική γραφή.

Ἀμέσως μετά τήν ἀνακάλυψη τῶν πρώτων πινακίδων τῆς Πύλου ὁ Γερμανός φιλόλογος Κρέτσμερ διατύπωσε τήν ὑπόθεση, (πού τήν ἀκολούθησε ἔπειτα ὁ Σοβιετικός ἐπιστήμονας Σ. Λουριώ), ὅτι εἶναι γραμμένες ἑλληνικά. Ἡ πλειονότητα ὅμως τῶν ἐπιστημόνων δέν ἔδοσε καί μεγάλη σημασία

---

1. M. Ventris and J. Chadwick: «Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives», Journal of Hellenic Studies, v. LXXIII, 1953 pp. 84-103. «Ἐνδείξεις γιά τήν Ἑλληνική διάλεκτο στά Μυκηναϊκά ἀρχεῖα».

στά λόγια του. Ἔτσι ἐξηγεῖται τό ὅτι ὁ Β. Γκεόργκιεφ[1], πού ἀφιέρωσε πάρα πολλές ἐργασίες του γιά τήν ἀνάγνωση τῆς «γραμμικῆς γραφῆς Β» καί πρότεινε μιά πολύ σωστή μέθοδο γιά νά διαβάζονται τά κείμενα πού εἶναι γραμμένα μέ τή γραφή αὐτή, δέν μπόρεσε τελικά νά ἐπιτύχει τό σκοπό του. Ὑπόθετε ὅτι ἡ γραμμική γραφή Β δέν ἀποδίδει τούς ἤχους τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀλλά κάποιας ἄλλης συγγενικῆς της.

Τό 1953 οἱ Ἄγγλοι ἐπιστήμονες Μ. Βέντρις καί Ι. Τσάντγουϊκ, ἀκολουθώντας παρόμοια μέθοδο πού εἶχε ἀκολουθήσει κι ὁ Β. Γκεόργκιεφ, πρότειναν τή δική τους ἀνάγνωση τῶν σημείων τῆς «γραμμικῆς γραφῆς Β» πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ πληθυσμοί τῶν Μυκηνῶν καί τῆς Πύλου. Θεώρησαν ὅτι ἡ γραφή αὐτή ἀποδίδει τίς λέξεις καί τούς ἤχους τῆς ἀρχαϊκῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Τῆς ἴδιας γλώσσας πού χρησιμοποιοῦσαν καί οἱ Ἀχαιοί ὅταν πῆγαν στήν Κρήτη. Ἔτσι λοιπόν ἐξηγεῖται πῶς βρέθηκαν στά Ἀνάκτορα τῆς Κνωσσοῦ Ἀρχεῖα μέ τή «γραμμική γραφή Β». Ὁ ἴδιος ὁ Β. Γκεόργκιεφ στίς τελευταῖες ἐργασίες του ἔχει ἀναθεωρήσει πολλές ἀπό τίς παλιότερες ἀπόψεις του[2].

Ἡ ἀνακάλυψη τῶν νέων πινακίδων μέ τή «γραφή Β» καί οἱ ἐργασίες πού ἔγιναν γιά τήν ἀνάγνωσή τους, δικαιώνουν τήν ὑπόθεση πού εἶχαν διατυπώσει μερικοί ἀπό τούς Σοβιετικούς ἐπιστήμονες ὅτι ἡ Κρήτη εἶχε καταληφθεῖ ἀπό τούς Ἀχαιούς κι ὅτι ἡ δυναστεία τῶν Μινώων πού τήν κυβερνοῦσε στά τέλη τοῦ 15ου - 14ου αἰ. π.Χ. ἦταν ἑλληνική κι ὄχι τοπική.

---

[1]. Gheorghiev, V. : «Ninechnie sostoianie tolkovania kritomikenskih nadpisei» (Γκεοργκίεφ, Β. : «Ἡ σημερινή θέση τῆς ἑρμηνείας τῶν κρητομυκηναϊκῶν ἐπιγραφῶν»), Σόφια, 1954.

[2]. Gheorghiev, V.: «Isseledovlnia po sravnitelno-istoritcheskomou iazikoznaniyou» (Γκεοργκίεφ, Β. : «Οἱ ἔρευνες σχετικά μέ τή συγκριτική ἱστορική γλωσσολογία), Μ. 1958.

Τά γεγονότα πού ἀντανακλᾶ ἡ Ἰλιάδα καί πού συνήθως τά ἀποκαλοῦν Τρωϊκό Πόλεμο, εἶναι προφανῶς τά τελευταῖα μεγάλα ἐπεισόδια στήν ἱστορία τῶν Μυκηνῶν. Στήν περίοδο αὐτή τό ἐγκαταστημένο στή Μικρά Ἀσία Ἀχαϊκό στοιχεῖο μεγαλώνει ἀριθμητικά καί ταυτόχρονα παρουσιάζονται καινούργιες φυλές. Κατά τή γνώμη τοῦ Α. Τιουμένεφ οἱ φυλές ἐκεῖνες προέρχονταν ἀπό τήν περιοχή τοῦ Ὀλύμπου[1], καί κατά τή γνώμη τοῦ Γ. Κορδάτου ἀπό τή Μικρά Ἀσία. Φαίνεται πώς τά γεγονότα ἐκεῖνα ἦταν μιά ἀπό τίς κύριες αἰτίες πού ἔπεσε κι ἔσβησε ὁ Μυκηναϊκός πολιτισμός.

Ἡ Μυκηναϊκή κοινωνία πού εἶχε ἤδη ὑποστεῖ τήν ἐπίδραση τῆς διαφοροποιητικῆς διαδικασίας πού ἔφερνε τήν ἐμπέδωση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί εἶχε γνωρίσει τίς ἀντιθέσεις τοῦ δουλοκτητικοῦ συστήματος δέν μπόρεσε ν' ἀντέξει στήν πίεση τῶν Δωριέων πού κατέβαιναν στήν Πελοπόννησο.

Κατά τή γνώμη τοῦ Τζ. Τόμσον ἡ νίκη τῶν Δωριέων ἐξηγεῖται, σέ μεγάλο βαθμό, ἀπό τή φυλετική ὀργάνωση καί τή φυλετική συσπείρωση πού αὐτοί διατήρησαν.

Σχετικά μέ τό ζήτημα τοῦτο ὁ Σ. Λουριώ, γράφει, ὅτι ἡ γλώσσα τῶν Μυκηναϊκῶν πινακίδων φαίνεται πώς ἦταν ἡ γλώσσα τῆς σχετικά ὀλιγάριθμης ὁμάδας πού κυβερνοῦσε. Τά πλατιά ὅμως στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ μιλοῦσαν ἄλλη γλώσσα, πού ὑπῆρχε παράλληλα μέ τή διάλεκτο τῶν Μυκηναϊκῶν ἐπιγραφῶν καί διατηρήθηκε καί μετά τή Δωρική ἐπιδρομή. Ἀπό τή λαϊκή ἐκείνη γλώσσα πού ἐπιβίωσε πρέπει νά πρόκυψαν ἀργότερα οἱ γνωστές ἑλληνικές διάλεκτοι (ἡ ἰωνική καί ἡ δωρική).

Ἄν παρακολουθήσει κανείς τήν ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς

---

[1]. Tioumenev, A. P. : «K vaprossou ob etnogheneze gretcheskovo naroda» (Τιουμένεφ, Α. Π. : «Τό ζήτημα τῆς ἐθνογένεσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ»), VDH 4 - 1953, 4 - 1954.

γλώσσας ἀπό κοντά, ὁ Λουριώ φαίνεται νά ἔχει δίκιο. Δέν χωράει καμιά ἀμφιβολία πώς ἀκόμα καί σήμερα διατηροῦνται στήν ἑλληνική γλώσσα πολλές προελληνικές λέξεις[1]. Ἐντύπωση ἐπίσης κάνει τό γεγονός ὅτι τό λεξιλόγιο τῆς δημοτικῆς παρουσιάζει πολλές φορές μεγάλη διαφορά ἀπό τό λεξιλόγιο τῆς καθαρεύουσας. Π.χ. στή δημοτική ἔχουμε «ψωμί», στήν καθαρεύουσα «ἄρτος». Τό ἴδιο ἰσχύει καί γι' ἄλλες πολλές καθημερινές ἔννοιες, ὅπως «κρασί» καί «οἶνος», «βουνό» καί «ὄρος», κ.τ.λ.

Οἱ λέξεις αὐτές τῆς δημοτικῆς δέν συναντιοῦνται σέ καμιά ἀπό τίς γλῶσσες τῶν γειτονικῶν λαῶν τῆς Ἑλλάδας, κι ἔτσι δέν μπορεῖ νά τίς δανείστηκε ἡ δημοτική. Δέν πρέπει λοιπόν ν' ἀποκλείεται ἡ πιθανότητα νά φτάνουν ρίζες τῆς λαϊκῆς γλώσσας πάρα πολύ βαθειά στήν ἀρχαιότητα. Ὁ Ε. Κούρτιους[2] πού ἀναγνωρίζει ἀπερίφραστα τή μεγάλη φιλολογική σημασία τῆς νεοελληνικῆς δημοτικῆς γλώσσας, φέρνει σάν παράδειγμα τή λέξη «αὐγό». Λέει λοιπόν ὁ Κούρτιους ὅτι «αὐγό» εἶναι τό ἀρχικό ἰνδοευρωπαϊκό σχῆμα τῆς λέξης. Τό ἀρχικό «α» πού στήν ἀρχαία ἑλληνική καί στή λατινική μετατράπηκε σέ «ο», διατηρήθηκε στή νεοελληνική.

Ὁ Α. Οὐνταλτσόφ[3] ἐκφράζει μιάν ἀρκετά ἐνδιαφέρουσα γνώμη. Λέει ὅτι οἱ διάλεκτοι ἰωνική, ἀχαϊκή, αἰολική, δωρική κ. ἄ. πρόκυψαν ἀπό τή διασταύρωση δυό βασικά γλωσσικῶν μορφῶν. Ἡ μιά εἶναι ἡ μορφή πού χρησιμοποιεῖ τίς προθέσεις ὅπως συνέβαινε στήν πρωτοχιττιτική (παράδειγμα ἡ φυλή τῶν Λελέγων). Ἡ ἄλλη εἶναι ἡ μορφή πού χρησιμοποιεῖ τά προσφύματα, ὅπως συνέβαινε στή γλώσσα Χάρρι (ἤ Χούρρι) στή Μικρά Ἀσία (παράδειγμα ἡ φυλή τῶν Τυρρηνῶν). Ἴσως οἱ μορφές αὐτές νά διασταυρώθηκαν καί μέ πρωτοϊλλυρικές γλῶσσες λαῶν πού ἦρθαν ἀπό τά βορειοδυτικά. Πιό σωστό θά ἦταν νά ἔλεγε κανείς πρωτοθρακικές ἀντί πρωτοϊλλυρικές, γιατί ὅπως φαίνεται ἀπό τά στοιχεῖα μας, διαπιστώνεται μιά διαφοροποίηση τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τύπου ἀπό τόν θρακικό.

Τά γλωσσολογικά στοιχεῖα ἐπιβεβαιώνουν τήν ἄποψη ὅτι στή λεκάνη τοῦ Αἰγαίου παρατηροῦνται μετακινήσεις φυλῶν ὄχι μόνο κατά τήν ἱστορική ἐποχή, ἀλλά καί κατά τήν προϊστορική ἐποχή.

Ἡ ἑπόμενη, ἡ Ὑστερομυκηναϊκή ἐποχή χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἐμφάνιση τῆς πρωτογεωμετρικῆς καί γεωμετρικῆς κεραμεικῆς. Εἶναι ἐνδιαφέρον τό γεγονός ὅτι στά στρώματα ὅπου ὑπάρχουν αὐτά τά εὑρήματα δέν ἀνακαλύπτονται καί εἴδη πού νά ἔχουν εἰσαχθεῖ ἀπ' ἀλλοῦ[1]. Αὐτό πολλοί τό ἐξηγοῦν μέ τήν ἐξασθένηση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στήν Ἑλλάδα καί τίς ἄλλες χῶρες.

Στήν ἀρχαία βιβλιογραφία δέν βρίσκουμε πολλά στοιχεῖα γιά τήν Ἀττική τῆς πολύ παλιᾶς ἐποχῆς. Ὁ Ἡρόδοτος κι ὁ Θουκιδίδης[2], καθώς κι ὁ Πλάτων σ' ἕναν ἀπό τούς διαλόγους του, λένε ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς δέν ἦρθαν ἀπό ἄλλο μέρος, ὅτι ἦταν αὐτόχθονες κι ὅτι ἡ ἀττική γῆ δέν ἦταν γι' αὐτούς μητριά ἀλλά μητέρα.

Ὁ Μάρξ ἀντικρούοντας τόν Γκρότ ἔγραφε: Ἄν καί τά γένη τῶν Ἑλλήνων βαστοῦσαν ἀπό τή μυθολογία, ἐν τούτοις τά γένη αὐτά εἶναι πιό ἀρχαῖα ἀπό τή μυθολογία μέ τούς

---

1. Τριανταφυλλίδης, Μ.: «Νεοελληνική Γραμματική», Ἀθῆναι, 1938, σ. 3, 534. «Βασικές ἰδιότητες τῆς Ἑλληνικῆς ἐτυμολογίας».
2. Curtius, E.: «Grundzüge der Griechischen Etymologie», Berlin, 1857, s. 351. «Βασικές ἰδιότητες τῆς Ἑλληνικῆς ἐτυμολογίας».
3. Oudaltsev, A. D.: «K vaprossou o proiskhojdenii indoevropeitsev» Οὐνταλτσώφ, Α. Δ.: «Τό ζήτημα τῆς προέλευσης τῶν Ἰνδοευρωπαίων», Kr. Soob. In. Etn. 1, 1946, str. 18.

1. «Drevnaia Gretsia», «Ἡ Ἀρχαία Ἑλλάδα», ἡ παραπάνω ἐργασία, σ. 131.
2. Ἡρόδος, I, 57. IV, 145, 2. III, 137. Θουκυδίδης, II, 17.

θεούς καί τούς ἡμιθέους πού αὐτά τά ἴδια ἔφτιαξαν[1].

Ἐκτός ἀπό τίς μετακινήσεις φυλῶν πού ἀναφέραμε, ἔχουμε καί μεταναστεύσεις τῶν Ἑλλήνων. Κατά τόν 8ο ὥς 6ο αἰ. π.Χ. οἱ μεταναστεύσεις αὐτές παίρνουν τή μορφή δημιουργίας ἀποικιῶν. Οἱ Ἕλληνες ἵδρυσαν ἀποικίες κυρίως στή Δυτική Μικρά Ἀσία, στά παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας, στή Νότια Ἰταλία καί στή Σικελία.

Ἡ ἀποικιακή κίνηση κατά τήν ἀρχαιότερη ἐποχή συνδεόταν στενά μέ τίς μεταναστευτικές διαδικασίες. Ἀλλά ὁ ἀποικισμός τοῦ 8ου - 6ου αἰ. π.Χ. γινόταν κάτω ἀπό ἄλλες συνθῆκες. Στήν Ἀρχαία Ἑλλάδα «ἡ ὑποχρεωτική μετανάστευση πού πῆρε τή μορφή ἵδρυσης ἀποικιῶν κατά περιόδους, ἀποτελοῦσε μόνιμο κρίκο στήν κοινωνική ἁλυσίδα».

Στό ἐσωτερικό τῆς χώρας ὅμως, σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς καθώς καί στούς χρόνους τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας, δέν παρατηροῦνται σοβαρές φυλετικές ἀλλαγές.

Τό ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν Μακεδόνων, μέ τόν τρόπο πού εἶχε τοποθετηθεῖ — ἄν δηλ. εἶναι Ἕλληνες ἤ ὄχι — ἦταν γιά πολύ καιρό ἀδύνατο νά λυθεῖ. Στή σύγχρονη ἐπιστήμη ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη ὅτι ὁ πληθυσμός τῆς Μακεδονίας ἀποτελεῖται ἀπό διάφορα στοιχεῖα: ἑλληνικά, θρακικά καί ἰλλυρικά. Ὅπως εἴδαμε στά προηγούμενα κεφάλαια αὐτῆς τῆς ἔρευνας, τά στοιχεῖα τῆς Ἀνθρωπολογίας συμφωνοῦν ἀπόλυτα μέ τά στοιχεῖα τῆς Ἀρχαιολογίας καί τῆς Γλωσσολογίας.

Στήν ἀρχή τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Κελτικές φυλές ἐπέδραμαν στή Μακεδονία, λοιπή Ἑλλάδα καί Μικρά Ἀσία. Οἱ Κέλτες μάλιστα ἵδρυσαν στή Μικρά Ἀσία τό Κράτος τῆς Γαλατίας πού διατηρήθηκε δυόμισυ αἰῶνες ὥς τή Ρωμαϊκή ἐποχή. Ἡ περίοδος ἀπό τόν 4ο ὥς τόν 2ο αἰ. π.Χ. ἦταν ἡ ἐποχή πού οἱ

[1]. Engels, Fr.: «Proiskhojdenie semi, tchastnoi sobstvennosti igosoudarstva», Ἔνγκελς, Φρ.: «Ἡ καταγωγή τῆς οἰκογένειας, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί τοῦ κράτους».

Κελτικές φυλές ἐπικράτησαν στήν Κεντρική κι ἐν μέρει στή Νότια Εὐρώπη[1].

Ὁ Σ. Π. Τολστώφ γράφει ὅτι στήν «ἠπειρωτική Εὐρώπη δέ διατηρήθηκε οὔτε μία ἀπό τίς Κελτικές γλῶσσες. Ὅλες ἐκρωμανίστηκαν. Ἡ νομοτέλεια αὐτή δέν εἶναι τυχαία. Καθορίζεται ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ ἰταλικές καί κελτικές γλῶσσες παρουσίαζαν, ὡς πρός τή σύνθεση καί τό περιεχόμενό τους, σημαντική ὁμοιότητα, πράγμα πού ἔκανε ἀδύνατη τήν ὕπαρξη διγλωσσίας γιά πολύ καιρό κάτω ἀπό τίς συνθῆκες τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας[2].

Ἡ ἄποψη τούτη μᾶς βοηθάει ὥς ἕνα βαθμό νά λύσουμε τό ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν Βλάχων.

Σύμφωνα μέ τά ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα αὐτῆς τῆς ἔρευνας, οἱ Βλάχοι τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας εἶναι στήν πλειονότητά τους ἀπόγονοι αὐτόχθονος πληθυσμοῦ. Ὅμως ἀνάμεσά τους διακρίναμε κι ἕνα ποσοστό ἀνθρωπολογικοῦ τύπου, πού συνδυάζει πιό ἀνοιχτό χρωματισμό μέ διαφορετική κατασκευή προσώπου κ.ἄ. γνωρίσματα. Ὁ συνδυασμός τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων μᾶς ὑποχρεώνει νά αναζητήσουμε τήν καταγωγή αὐτοῦ τοῦ τύπου βορειότερα ἀπ' τήν Ἑλλάδα. Στηριζόμενοι στό σημερινό ἐπίπεδο τῶν γνώσεών μας, στό 2ο κεφάλαιο τῆς παρούσας ἔρευνας ἀποκλείσαμε, ὥς ἕνα βαθμό, τήν περίπτωση νά κατάγεται ἀπό τή Ρουμανία. Δέν εἶναι καθόλου ἀπίθανο νά μιλοῦσαν κάποτε οἱ Βλάχοι τῆς Ἑλλάδας κάποια κελτική διάλεκτο πού ὕστερα μετατράπηκε σέ ρωμανική. Δηλαδή, στίς συνθῆκες τῆς ρωμαϊκῆς κατοχῆς τῆς Ἑλλάδας, δέν ἀποκλείεται νά ἔλαβε χώρα μιά ἀνεξάρτητη διαδικασία «ρωμανοποίησης» ἑνός μικροῦ τμήμα-

[1]. «Istoria Tchekhoslovakii», «Ἡ Ἱστορία τῆς Τσεχοσλοβακίας»), τόμος 1ος, σελ. 31, Ἔκδοση Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς ΕΣΣΔ, Μ. 1956.

[2]. Tolstov, S P.: Στό ἴδιο ἔργο.

τος τοῦ πληθυσμοῦ στή Δυτική Μακεδονία, ὅπως λ.χ. συνέβηκε καί στή Ρουμανία καί ἀλλοῦ στήν Κεν. Εὐρώπη, πού καθώς δείχνουν καί τά ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα πού παραθέσαμε πιό πάνω, εἶναι πολύ πιθανό νά μιλοῦσε ὁ πληθυσμός μιάν ἀπό τίς κελτικές διαλέκτους τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης.

Ὁ Σ. Π. Τολστώφ, στήν ἴδια ἐργασία, γράφει ὅτι «οἱ Ἰλλυριοί τοῦ κεντρικοῦ παραδουνάβιου πυρήνα τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Χάλλστατ συγκαταλέγονται ἀνάμεσα στούς βασικούς προγόνους τῶν Σλάβων ὅπως καί οἱ «Θρᾶκες τῆς Δακίας».

Ἀλλά ὁ ἐρχομός τῶν Βλάχων καί τῶν Σλάβων στή Νότια Βαλκανική δέν ἐπέφερε, ὅπως ἤδη μᾶς ἔδειξαν τά ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα τῆς παρούσας ἔρευνας, καμιά σημαντική ἀλλαγή στούς ἀνθρωπολογικούς τύπους τῆς Μακεδονίας.

Ἀπό τόν ὑλικό πολιτισμό τῶν Ἑλλήνων διατηρήθηκαν ὥς σήμερα ἀρκετά καθαρῶς ἑλληνικά στοιχεῖα. Δέν θά ἀσχοληθοῦμε μέ τήν περιγραφή καί ἀπαρίθμησή τους γιατί αὐτό ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τῆς ἐθνογραφίας. Θά ἀναφερθοῦμε μόνο σέ μερικά πράγματα πού βοηθᾶνε νά κατανοηθεῖ τό θέμα μας.

Ὑπάρχουν μερικά πρωτόγονα ἐργαλεῖα ὅπως τό «ἄροτρο τοῦ Ἡσιόδου» καί τό «δικέλλι τοῦ Σοφοκλῆ» πού τά χρησιμοποιοῦν οἱ Ἕλληνες γεωργοί ἀπό τούς ἀρχαίους χρόνους μέχρι σήμερα.

Σέ πολλά μέρη τῆς Ἑλλάδας οἱ ἀγγειοπλάστες δέν ἔχουν πάψει νά κατασκευάζουν ἀγγεῖα μέ τόν κλασσικό τρόπο.

Τό «ἀδράχτι» καί τό «σφοντῆλι» εἶναι ἀπαραίτητα ἐξαρτήματα κάθε ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ πολύ πρίν ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ὁμήρου.

Στά διάφορα ἤθη καί ἔθιμα ἀπό τή γέννηση τοῦ παιδιοῦ ὥς τό γάμο καί τό θάνατο συναντοῦμε πολλές ἀπό τίς κλασσικές παραδόσεις. Π.χ. ὁ χορός τῶν νεονύμφων, τό ράντισμά τους μέ κουφέτα, σιτάρι, χρήματα, φύλλα μυρτιᾶς καί λεμονιᾶς. Πιθανό τό τελευταῖο ἔθιμο νά εἶναι ὑπόλειμμα ἀπό τή γαμήλια θυσία. Τό κλάμμα τῆς νύφης ὅταν τή στολίζουν ἀναφέρεται κι ἀπό τό Θεόκριτο[1].

Ὅπως στ' ἀρχαῖα χρόνια, ἔτσι καί τώρα οἱ Ἕλληνες θεωροῦν τό γάμο σοβαρό γεγονός καί δέν τό ἀφήνουν στά χέρια τῶν νεαρῶν. Ὁ ἰδανικός γιός τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἤταν ἕτοιμος νά παντρευτεῖ «τή θυγατέρα τοῦ Καλλικλέους» ἤ ὁποιαν ἄλλη τοῦ ὑπόδειχνε ὁ πατέρας του. Σχετικά μ' αὐτό ὁ Φ. Ἔνγκελς γράφει: «Σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς ἀρχαιότητας τούς γάμους τούς συμφωνοῦσαν οἱ γονεῖς καί οἱ ἐνδιαφερόμενες πλευρές ὑπόκυπταν ἥσυχα»[2]. Στά ἑλληνικά χωριά ἀκόμα καί τώρα οἱ γονεῖς συχνά δέ λογαριάζουν τή γνώμη τῆς κόρης ἤ τοῦ γιοῦ καί ἐνεργοῦν παρά τήν ἐπιθυμία τῶν παιδιῶν.

Ὅσο γιά τίς ἱεροτελεστίες πού ἀφοροῦν τό θάνατο, ὁ Χριστιανισμός στά περισσότερα ζητήματα προσαρμόστηκε στά εἰδωλολατρικά ἔθιμα. Ὁ Χάρων εἶναι καί σήμερα προσωποποιημένη ὕπαρξη ὅπως ἦταν καί πρίν 3.000 χρόνια. (Στό νησί Ἰκαρία, ἀκόμα καί σήμερα ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου οἱ συγγενεῖς τοῦ ἑτοιμοθάνατου «παλεύουν» μέ τό χάρο γιά «νά μήν πάρει τήν ψυχή» τοῦ ἀγαπημένου προσώπου).

Θά μποροῦσαν ν' ἀναφερθοῦν πολλά ἄλλα τέτοια παραδείγματα πού δείχνουν καί σ' αὐτόν ἀκόμα τόν τομέα τή συνέχεια τῶν ἀρχαίων παραδόσεων.

Αὐτό, βέβαια, δέν σημαίνει ὅτι καί ἡ παραμικρή ἐκδήλωση τῶν Νεοελλήνων εἶναι ὑπόλειμμα ἀπό τούς ἀρχαίους χρόνους.

---

1. Θεόκριτος, VIII, 91.
2. Ἔνγκελς, Φρ. «Ἡ καταγωγή τῆς οἰκογένειας, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί τοῦ κράτους».

1) Τά ἀρχαιολογικά, ἱστορικά, ἐθνογραφικά καί γλωσσολογικά στοιχεῖα δείχνουν ὅτι βασικά ὑπάρχει συνέχεια στόν πολιτισμό ὅλων τῶν φυλῶν καί λαῶν πού κατοίκησαν στό χῶρο τῆς Ἑλλάδας σ᾽ ὅλους τούς καιρούς.

2) Μεταναστεύσεις καί μετακινήσεις λαῶν ἔγιναν στήν Ἀρχαία Ἑλλάδα ἀλλά οἱ φυλές πού μετακινήθηκαν στά διάφορα μέρη τῆς λεκάνης τοῦ Αἰγαίου ἦταν, ὅπως φαίνεται, συγγενικές μεταξύ τους.

3) Ἡ ἄφιξη στήν Ἑλλάδα φυλῶν ἀπό τή Μικρά Ἀσία καί τή Μακεδονία καθώς καί ἡ ἀντίστροφη πορεία, ἀντανακλοῦν περισσότερο τίς φάσεις τοῦ ἀγώνα μεταξύ τῶν διαφόρων φύλων, παρά τήν ἔλευση ἑνός νέου φυλετικοῦ στοιχείου.

4) Ἡ ἐπίδραση τῆς Πρόσω Ἀσίας στήν Ἑλλάδα διαπιστώνεται ὅτι ὑπάρχει ἀπό τά πολύ ἀρχαῖα χρόνια. Πιθανότατα δέν εἶναι λιγότερο ἀρχαία καί ἡ ἐπίδραση τῶν Βαλκανίων καί τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης.

5) Ἡ ἐπίδραση τῶν Βλάχων καί τῶν Σλάβων εἶχε τήν ἀντανάκλασή της στούς ἀπογόνους τοῦ αὐτόχθονος πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας κυρίως. Ὅμως οἱ ἀνθρωπολογικοί τύποι αὐτῆς τῆς περιοχῆς οὐσιαστικά δέν ἄλλαξαν.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τό ὑλικό πού παραθέσαμε, τόσο τά στοιχεῖα Ἀνθρωπολογίας καί Παλαιοανθρωπολογίας, ὅσο καί τά στοιχεῖα τῶν Ἱστορικῶν Ἐπιστημῶν καί τῆς Γλωσσολογίας βεβαιώνουν ὅτι ὁ πληθυσμός τῆς Ἑλλάδας εἶναι βασικά αὐτόχθων. Ὅλοι οἱ τύποι πού διακρίναμε ἀνάμεσα στό σύγχρονο πληθυσμό ἀνήκουν στόν ἀνατολικομεσογειακό κλάδο τῆς μεγάλης Εὐρωπαϊκῆς Φυλῆς.

Μποροῦμε λοιπόν νά ποῦμε ὅτι οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων λαῶν πού ἀφομοίωσαν τήν ἑλληνική γλώσσα καί τόν ἑλληνικό πολιτισμό.

Τό συμπέρασμα τοῦτο δέν ἀποκλείει τήν ὕπαρξη ἄλλων ἐπιδράσεων. Στή διαμόρφωση τῆς ἀνθρωπολογικῆς σύνθεσης τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδας πῆραν γενικά μέρος οἱ ἀνθρωπολογικοί τύποι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν Βαλκανίων καί τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης. Ἡ συμμετοχή τῶν ἀνθρωπολογικῶν τύπων τῆς Πρόσω Ἀσίας εἶναι περισσότερο αἰσθητή στά νησιά τοῦ Αἰγαίου καί κατά μῆκος τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδας, ἐνῶ

ἡ συμμετοχή τῆς 6όρειας ἐπίδρασης εἶναι πιό αἰσθητή στό τρίγωνο Δυτική Μακεδονία, Βόρεια Θεσσαλία, Ἀνατολική Ἤπειρος. Ἡ συμμετοχή αὐτή κι ἀπ' τίς δυό κατευθύνσεις χρονολογεῖται ἀπό τούς προκλασσικούς χρόνους.

Ἐπίδραση τῶν ἀνθρωπολογικῶν τύπων τῆς Ἑλλάδας παρατηροῦμε καί πρός τήν ἀντίθετη κατεύθυνση. Ἰδιαίτερα αἰσθητή εἶναι ἡ ἐπίδραση τοῦ Θρακικοῦ καί τοῦ Αἰγαιακοῦ τύπου στή Δυτική Μικρά Ἀσία. Κι αὐτή ἡ ἐπίδραση χρονολογεῖται ἐπίσης ἀπό τούς προκλασσικούς χρόνους.

Οἱ ἀνθρωπολογικοί τύποι τῆς Ἑλλάδας διαφέρουν ἀρκετά καθαρά ἀπό τούς ἀνθρωπολογικούς τύπους τῆς Πρόσω Ἀσίας. Ἡ μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τοῦ τελικοῦ τριχώματος, ὁ γενικά πιό σκοῦρος χρωματισμός, ἡ πιό κυματιστή μορφή τῶν τριχῶν, τό μεγαλύτερο ποσοστό γαμψοῦ σχήματος τῆς μύτης καί μερικά ἄλλα ἀκόμα γνωρίσματα συνιστοῦν τίς κυριότερες διαφορές πού ξεχωρίζουν τόν Προσωασιατικό τύπο ἀπό τούς ἀνθρωπολογικούς τύπους τῆς Ἑλλάδας.

Οἱ διαφορές πού ξεχωρίζουν τούς τύπους τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης ἀπό τούς ἀνθρωπολογικούς τύπους τῆς Ἑλλάδας εἶναι κατά πρῶτο λόγο ὁ χρωματισμός (οἱ Κεντροευρωπαῖοι εἶναι πιό ἀνοιχτόχρωμοι), τό μεγαλύτερο ὕψος μύτης, τό μεγαλύτερο ὡς ἕνα 6αθμό μορφολογικό ὕψος τοῦ προσώπου καί ἄλλα γνωρίσματα.

Μετακινήσεις πληθυσμῶν γίνονταν συχνά, ἀλλά σέ σχετικά ὁμοιόμορφο ἀπό ἀνθρωπολογική ἄποψη περι6άλλον. Οἱ κατακτήσεις τῶν Κελτῶν καί ἡ διάδοση τῶν ρωμανικῶν καί σλα6ικῶν γλωσσῶν στή νοτιοανατολική Εὐρώπη δέν εἶχαν μεγάλη ἐπίδραση ὥστε νά προκαλέσουν μορφολογική διαφοροποίηση τοῦ πληθυσμοῦ της. Γι' αὐτό μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀποδεδειγμένο τό γεγονός ὅτι οἱ Βλάχοι καί οἱ Σλά6οι τῆς Μακεδονίας εἶναι, στήν πλειονότητά τους, ὅπως καί οἱ Ἕλληνες, ἀπόγονοι αὐτόχθονος πληθυσμοῦ.

Στήν ἀνάλυση τῶν ἀνθρωπολογικῶν τύπων ἀποδείξαμε ὅτι ὁ πιό 6ραχυκεφαλικός τύπος τῆς Ἑλλάδας εἶναι ὁ Ἠπειρώτικος (ὁ Διναρικός τῆς Βι6λιογραφίας). Ὁ τύπος αὐτός ἔχει «δυτικο6αλκανική» καταγωγή καί ἔπαθε ἔντονη 6ραχυκεφαλοποίηση.

Ἀπό τήν ἄποψη μιᾶς σειρᾶς γνωρισμάτων ὁ Ἠπειρώτικος εἶναι διαμετρικά ἀντίθετος τύπος ἀπό τόν Ἀρμενικό, καί γι' αὐτό ἡ ταύτιση τῶν δυό, κάτω ἀπό τό γενικό ὄνομα τοῦ «Διναρικοῦ» τύπου, δέν εἶναι δικαιολογημένη. Τό φαινόμενο τῆς 6ραχυκεφαλοποίησης πού φαινομενικά τούς ἑνώνει, εἶναι ἀνεξάρτητο στά διάφορα μέρη.

Τό ὑλικό πού παραθέσαμε δέν ἔχει μόνο σημασία γιά τή λύση ἐθνογενετικῶν προ6λημάτων ἀλλά καί ἄλλων γενικότερα 6ιολογικῶν, πού ἀφοροῦν τήν πιθανή μετα6ολή τῶν ἀνθρωπολογικῶν τύπων σέ περίπτωση μετανάστευσης ἀπό ἕνα γεωγραφικό περι6άλλον σέ ἄλλο.

Ἀπό τή σύγκριση τῶν διαφόρων ὁμάδων μεταναστῶν, κυρίως ἀπό τήν Τραπεζούντα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στήν Ἑλλάδα καί στή Γεωργία, ἀποδείχτηκε ὅτι ἄν καί τό γεωγραφικό περι6άλλον ἐπιφέρει ἀλλοιώσεις στό μορφολογικό παρουσιαστικό τοῦ ἀνθρώπου, ὡστόσο οἱ ἀλλοιώσεις αὐτές δέν εἶναι τόσο σημαντικές ὥστε νά προκαλοῦν ἐμφάνιση νέου ἀνθρωπολογικοῦ τύπου.

Οἱ νόμοι τῆς κληρονομικότητας περιορίζουν τήν ἔκταση κατά τήν ὁποία μποροῦν νά ἀλλοιωθοῦν τά μορφολογικά γνωρίσματα. Ἡ προσαρμογή τῶν γνωρισμάτων στό νέο περι6άλλον ἔχει τά ὅριά της.

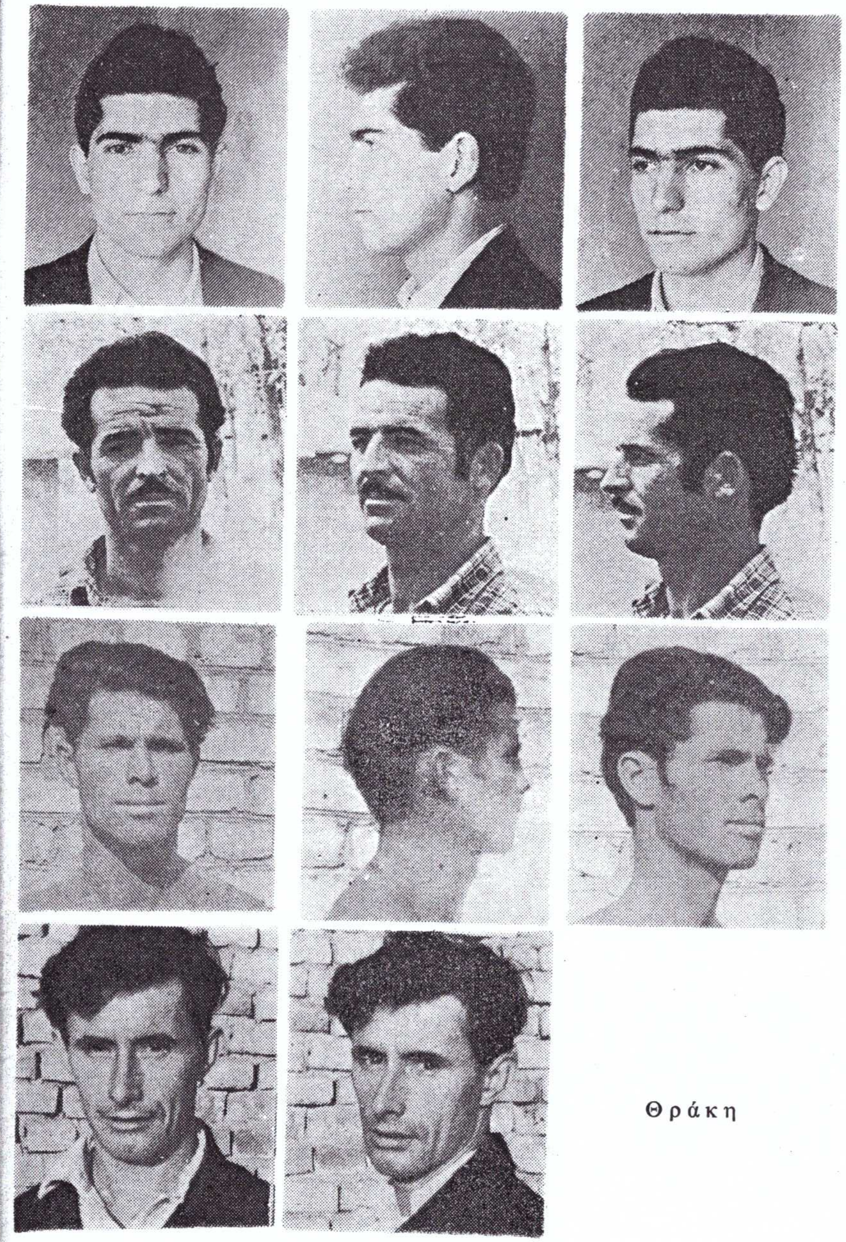
Ὡστόσο ἡ ἀλλοίωση τῶν γνωρισμάτων πρέπει νά ἀποτελεῖ ἀντικείμενο μελέτης καθώς καί ἡ κατεύθυνση πρός τήν ὁποία γίνεται ἡ ἀλλοίωση στό καινούργιο γεωγραφικό περι6άλλον, ὥστε νά συμπληρώνεται ἡ μέθοδος τῆς γεωγραφικῆς ἀνάλυσης μέ συγκριτικό ὑλικό.

Ἡ σύγκριση τῶν ὁμάδων τῶν μεταναστῶν βοήθησε σέ μεγάλο βαθμό νά διαπιστώσουμε ποιά γνωρίσματα παθαίνουν μεταβολή καί ποιά ὄχι. Καί τοῦτο συνέτεινε πάρα πολύ στό ν' ἀποδειχθεῖ ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀπόγονοι αὐτόχθονος πληθυσμοῦ. Συνέτεινε ἐπίσης πολύ στό ν' ἀποδειχθεῖ ἡ μορφολογική — ἄρα καί ἡ γενετική — ὁμοιότητα (συγγένεια) τῶν Ταταρόφωνων καί τῶν Ἑλληνόφωνων Ἑλλήνων τῆς Ἀζοφικῆς, καθώς καί οἱ ἐπιδράσεις τῶν διαφόρων τύπων στίς διάφορες ὁμάδες πού ἐξετάσαμε.

Ἡ παροῦσα ἐργασία ἀπόδειξε ὅτι ἡ ἀνθρωπολογική ἔρευνα εἶναι ἀπαραίτητη προκειμένου νά λυθοῦν ἐθνογενετικά προβλήματα, σέ συνδυασμό μέ τά στοιχεῖα πού ἀπαραίτητα πρέπει νά προσφέρουν οἱ ἱστορικές, ἐθνογραφικές, ἀρχαιολογικές καί γλωσσολογικές ἐπιστῆμες.

Ὁποιαδήποτε μορφολογική μεταβολή κι ἄν γίνει σ' ὁποιοδήποτε περιβάλλον, πάντοτε θά ὑπάρχει ἕνας ὁρισμένος συνδυασμός ἀνθρωπολογικῶν γνωρισμάτων πού θά χρησιμέψει σάν βάση γιά νά βρεῖ ὁ ἀνθρωπολόγος τά ἴχνη τῆς καταγωγῆς ὁποιασδήποτε ὁμάδας.

ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΤΙΚΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Θράκη

Θράκη

Μακεδονία

Μακεδονία

Σλαβομακεδόνας και Σλαβομακεδόνισσα

Ἤπειρος

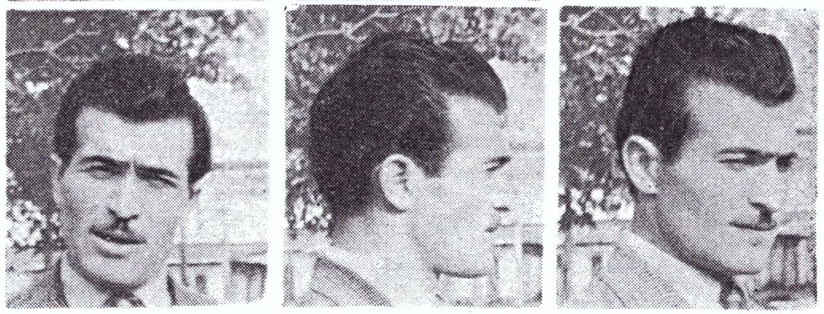
Βλάχοι Ἠπείρου

Αἰγαῖον

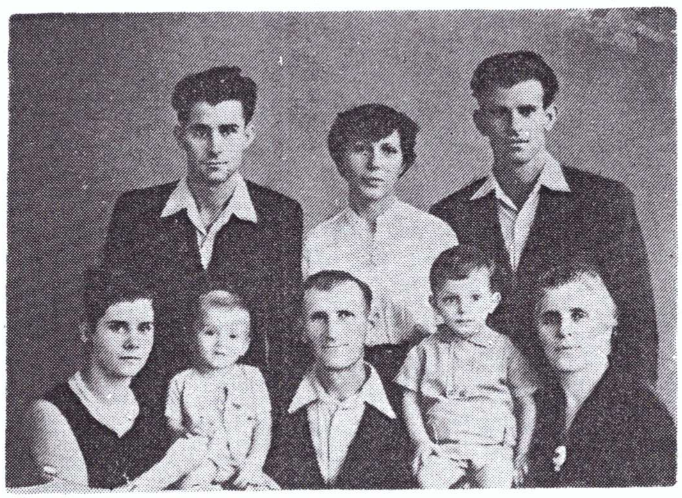
Δυτική
Μικρά
Ἀσία

Τραπεζούντα

Τραπεζούντα

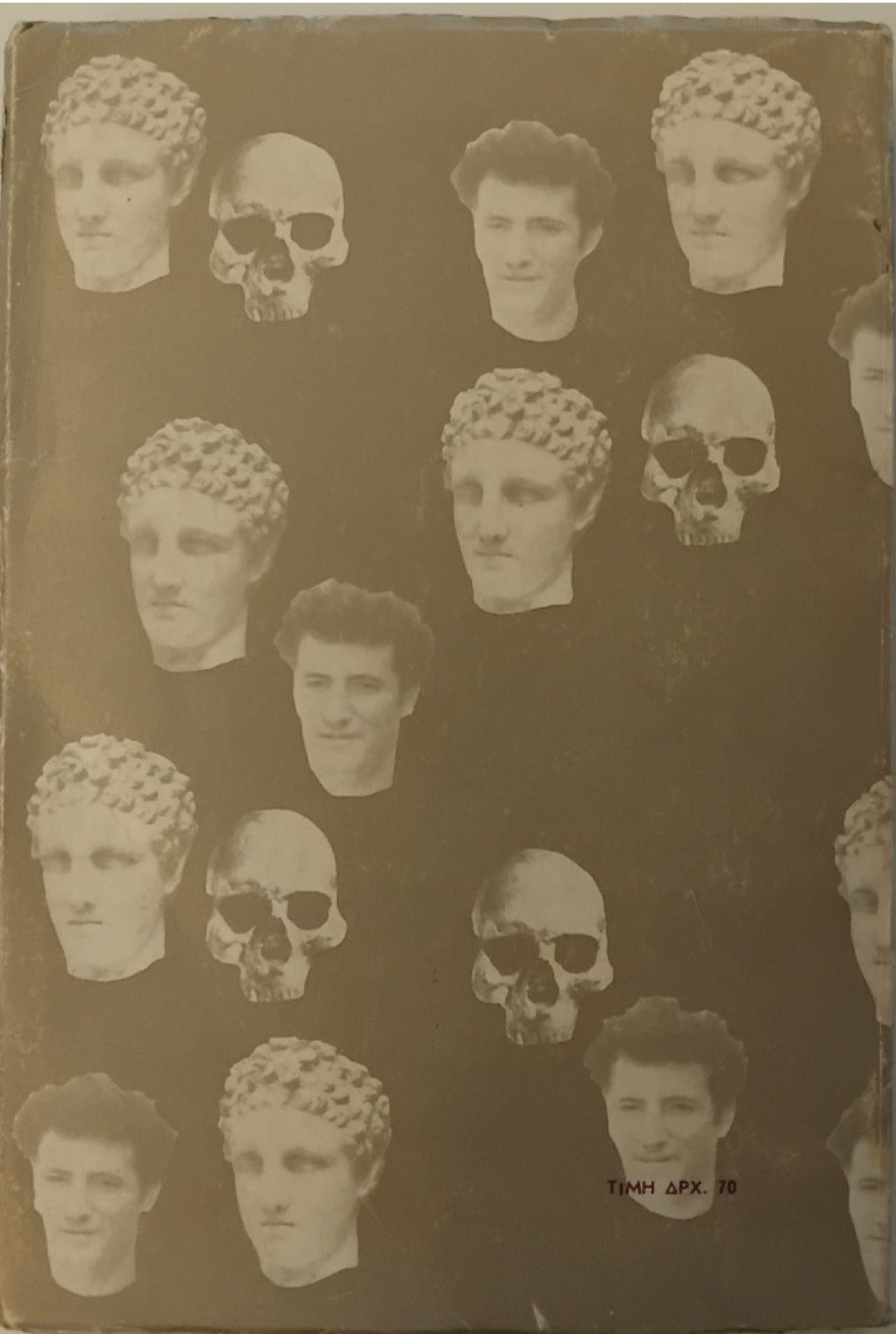
Οἰκογένεια Ἑλλήνων Μακεδονίας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΔΙΟΡΘΩΣΗ

Στόν πίνακα τῆς σελίδας 59 ὁ ἀριθμός 17,21 τῆς τρίτης στήλης νά διορθωθεῖ 12,71.

« Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ »
ΤΟΥ
ΑΡΗ Ν. ΠΟΥΛΙΑΝΟΥ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ
ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΗ ΤΟΥ 1966
ΣΤΗΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ Ε.Π.Ε.
ΑΧΑΡΝΩΝ 432
ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
« Θ Ε Μ Ε Λ Ι Ο »
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ 57 — ΤΗΛ. 630.739

ΤΙΜΗ ΔΡΧ. 70